

Intervija ar Annu Zalāni un Andreju Zalānu
uz vētras nogāzta mājas ozola
(Atašienas pag., 2010. gads)

Ar prof. Lidiju Leikumu, asistenti Annu Stepiņu
un LU studentiem pie teicējas Lidijas Radiņas
(Murmastienes pag., 2011. gads)

Edmunds Trumpa

Latviešu
ģeolingvistikas
e t ī d e s

ESF projekts “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes –*
Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un
kultūrvides pārmaiņas”
Projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

Edmunds Trumpa

Latviešu ģeolingvistikas e t ī d e s

Grāmata izdota ar ESF projekta “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas*” Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Recenzenti

Prof. *Dr. philol.* Lidiņa Leikuma (Latvijas Universitāte)

Prof. *Dr. habil. philol.* Pēteris Vanags (Latvijas Universitāte,
Stokholmas Universitāte)

Ineses Silinieces vāka dizains un makets

Redaktore Ieva Jansone

ISBN 978-9984-879-34-5

© Edmunds Trumpa, 2012

© Inese Siliniece, dizains, 2012

© Daugavpils Universitāte, 2012

© Latvijas Universitāte, 2012

Saturs

Priekšvārdi	9
1. Latviešu ģeolingvistikas pētījumu sākumi. <i>Karte des lettischen sprachgebiets</i> (1881) – pirmā latviešu valodas dialektu karte	17
1.1. Augusta Bīlenšteina devums latviešu valodas dialektu pētniecībā	18
1.2. „Aizmirstais“ A. Bīlenšteina darba fragments J. Dēringa rakstā	22
1.3. Latviešu valodas dialektu izplatība saskaņā ar A. Bīlenšteina 1863.–1864. gada gramatiku (sākotnējais skatījums)	24
1.4. 1881. gada kartes raksturojums	28
1.5. Latviešu valodas dialektu izplatība saskaņā ar 1881. gada karti	29
1.5.1. Vidus dialekts	29
1.5.2. Tāmiskais dialekts	32
1.5.3. Augšzemnieku dialekts	35
1.6. „Vistīrākās latviešu valodas“ areāls un tā laikmeta zilbes intonāciju pētniecības fons	37
1.7. 1881. gada dialektu robežu atbilstība 1892. gada atlanta izglosām	40
1.8. 1881. gada karte – A. Bīlenšteina lingvistiskās izaugsmes lieciniece. Secinājumi	46
2. Pārdomas par izlokšņu, administratīvi teritoriālo vienību un draudžu robežām Rietumlatgalē	51
2. 1. Divas latviešu valodas kartografēšanas tradīcijas: precizitātes aspekts	52

2.1.1. Īss ieskats karšu veidošanas specifikā	52
2.1.2. Kartografēšanas paņēmieni priekšrocības un nepilnības	56
2.2. Izlokšņu tīklojums kā vēsturiskā nejaušība	62
2.3. Nepieciešamība pārbaudīt tradicionālās interpretācijas. Daži piemēri	65
2.3.1. Līvānu ₄₃₆ izlokšnes daļu piederība izlokšņu grupām	66
2.3.2. Atašienes ₄₃₂ izlokšnes vieta dialektu klasifikācijā	70
2.3.3. Izlokšņu areālu precizēšana ar kultūrvēsturiskajām izoglosām	73
2.4. Meklējot kultūrvēsturiskās izoglosas: administratīvi teritoriālais aspekts	75
2.4.1. Starpdisciplinārā skatījuma lietderība	75
2.4.2. Izlokšnes (1939. gada pagasti) un mūsdienu administratīvi teritoriālais iedalījums	78
2.4.3. 1784. gada teritoriju apraksti, 1906. gada apdzīvoto vietu saraksts un J. Endzelīna 1925. gada „Latvijas vietu vārdi“	81
2.5. Meklējot kultūrvēsturiskās izoglosas: draudz vēstures aspekts	85
2.6. Dažas idejas par izlokšņu daļu kultūrvēsturisko analīzi	91
2.7. Secinājumi	96
3. Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosas posms Daugavas labajā krastā	99
3.1. Izoglosas un izlokšņu grupu atveide kartogrāfijas avotos	101
3.2. Izoglosas noteikšanas problēmas un to vispārīgie metodoloģiskie jautājumi	108
3.2.1. Dažas vispārīgas piezīmes	108
3.2.2. Pētījuma areāls	114
3.2.3. Pētāmo vietu tīkls	119

3.2.4. Teicēju grupas	123
3.2.5. Dažas sociolingvistiskas piezīmes	129
3.2.6. Zilbes intonāciju anketas ieraksta procedūra	134
3.2.7. Citi materiāla iegūšanas veidi un datubāze	137
3.3. Pētījuma rezultāti un to interpretācija	144
3.3.1. Minimālo pāru tabula un zilbes intonāciju izplatības kartes	144
3.3.2. Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas areāli izloksnēs	149
3.3.2.1. Līvāni ⁴³⁶ , Nīcgale ⁴⁴⁴ , Kalupe ⁴⁴⁵ , Rudzāti ⁴³⁷	176
3.3.2.2. Atašiene ⁴³² , Medņi ⁴³⁰ , Daži izlokšņu grupu klasificēšanas aspekti	186
3.3.2.3. Barkava ⁴²⁵ , Mētriena ⁴²⁹ , Saikava ⁴²⁴ , Meirāni ⁴²¹ , Lubāna ⁴¹⁷	195
3.3.2.4. Rugāji ⁴⁷⁵ , Vecgulbene ⁴⁰⁴ , Jaungulbene ⁴¹⁰ , Galgauska ⁴⁰⁰ , Aduliena ⁴⁰⁸ , Dzelzava ⁴⁰⁹ , Tirza ³⁹⁹ , Lizums ³⁹⁷	202
3.3.3. Zilbes intonācijas teicēju uztverē	208
3.3.4. Zilbju relatīvā kvantitāte kā būtisks kāpjošās un lautzās intonācijas izglosas rādītājs	217
3.4. Secinājumi	233
Literatūra	237
Sketches of Latvian Geolinguistics. Summary	247

Priekšvārdi

Šajā grāmatā, kas ir viens no ESF projekta „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas“ (2010–2012) rezultātiem, tiek pētīta ar ģeolingvistiku jeb areālo lingvistiku (areālingvistiku, sal. VPSV 2007: 43, 136–137) saistīta dialektu, administratīvi teritoriālo un draudžu robežu problemātika. Nosaukuma vārds etīdes (sal. fr. *étude*, SV 1999: 208) izvēlēts apzināti, jo darbs nepretendē uz vispusīgu teoriju un agrāko pētījumu apkopojumu vai sistemātisku, labi strukturētu materiāla analīzi – tas domāts drīzāk kā vingrinājums, mēģinājums atrast jaunus metodoloģiskus paņēmienus vai kā atsevišķu ideju uzmetums nākamajiem pētījumiem.

Par etīdēm var saukt grāmatā iekļautās trīs nodaļas, kuras ir konsekventi numurētas un tāpēc ārēji atgādina vienota darba sastāvdaļas, tomēr tajās ir skarti diezgan atšķirīgi ģeolingvistiskās izpētes aspekti – pirmkārt, tiek piedāvāti jauni fakti par latviešu areālo pētījumu sākumposmu, otrkārt, uz kultūrvēstures dotumu fona kritiski aplūkota izloksnes koncepcija, treškārt, balstoties uz jaunāko dialektu materiālu un piedāvājot jaunus tā klasificēšanas veidus, Daugavas labajā krastā tiek precizēta viena no galvenajām izoglosām, kas šķir augšzemnieku dialekta sēliskās un latgaliskās izloksnes. Motīvs, kas vieno visas trīs nodaļas jeb etīdes, būtu raksturojams šādi – atgriešanās pie vispārzināmām lietām, to precizēšana, dažu mītu kļiedēšana.

Bet vai tādā nozarē kā ģeolingvistika var pastāvēt mīti? Pētījums rāda, ka faktu daļēja pārzināšana vai neprecīza to

interpretācija var ilgstoši uzturēt priekšstatus par lietām, kas atgādina patiesību, tomēr pēc būtības tuvojas mītam. Piederību vienai vai otrai pusei nereti izšķir vien atsevišķi fakti, nianšes.

Šeit ir vietā neliela atkāpe, kas ļaus labāk saprast grāmatas tēmu. Pamēģināsim iztēloties ikdienas situāciju, kad no Rīgas virzienā uz Daugavpili dodas ārzemju viesi, kurus iepazīstina ar ievērojamām Latvijas vietām gar Daugavu. Tuvojoties tiltam pāri Aiviekstei, ekskursanti parasti tiek informēti, ka šī upe iezīmē vēsturiskā Latgales novada robežu. Taču tas ir vien tautas mīts – īstā robeža minētajā apvidū iet nevis pa Aivieksti, bet pa sauszemi, vairāk uz ziemeļrietumiem, starp Pļaviņu centru un Gostiņu priekšpilsētu. Tāpat uz jautājumu „kurā Aiviekstes krastā atrodas Latgale?” varētu sagaidīt atbildi – „kreisajā”; lai arī šis apgalvojums būtu nepareizs – Aiviekste nav robežupe starp diviem vēsturiskajiem Latvijas novadiem, izņemot nelielu posmu pie iztekas no Lubāna ezera, kur latgaliskie pagasti (Gai galava, Bērzpils un Lazdukalns) atrodas Aiviekstes labajā krastā. Līdzīgi arī Pededze, izņemot posmu pirms ietekas Aiviekstē, nav Ziemeļlatgales un Ziemeļvidzemes robežupe. Jāpiebilst, ka ar laiku šo situāciju uztvert būs vēl grūtāk, jo nesen tika novilkta jaunās novadu (reģionu) robežas. 2011. gadā apmeklējot Varakļānus, neaizmirstamu iespaidu atstāja šīs pilsētiņas katoļu mācītāja vadītā ekskursija pa baznīcu un veco kapelu, bet viņa skaisti latgaliskajā stāstā izskanēja gandrīz neticama frāze – „Myusu Varakļuoni niule ir Vydzemis piļsāta (Mūsu Varakļāni pašlaik ir Vidzemes pilsēta)”. Pēc pēdējām 21. gadsimta sākuma administratīvi teritoriālajām reformām, kurās vēsturisko novadu robežas lielākoties tika ignorētas, pārtraucot teritoriālās un konfesionālās viendabības tradīciju, acimredzot ir sācijas vecās lokālās identitātes dzēšanas jeb jaunās identitātes (un jaunu mītu) veidošanas posms: piemēram, Varakļānu kaimiņos esošā latgaliskā Atašiene, kā arī Krustpils un visa jau minētā Aiviekstes grīvas apkaime mūsdienās ir piešķirta Zemgales novadam, turpretī vecajai Zemgalei (Augškurzemei) piederējusi Subate, Ilūkste, Demene pievienota Latgalei utt.

Šī grāmata ir mēģinājums ar lingvistiskajām un starpdisciplinārajām metodēm apzināt dažādas robežas – senās un jaunās, esošās un aizmirstās, precīzās un izplūdušās. Ko šeit atradīs lasītājs – vispirms valodnieks, varbūt vēsturnieks, varbūt citu humanitāro zinātņu pārstāvis? Kādus mītus izklaidē, ko jaunu atklāj vai sen aizmirstu atgādina trīs šīs grāmatas etīdes?

Pirmā nodaļa ir veltīta baltvācu valodniekam Augustam Bilenšteina, pirmās zinātniskās latviešu valodas gramatikas (1863–1864) autoram un dialektu klasifikācijas tēvam, pirmā latviešu vēstures, etnogrāfijas un lingvistiskā atlanta (1892) autoram. Darbā ir pieminēts Latvijas valodnieku aprindās ne līdz galam apzināts fakts, ka tieši A. Bilenšteins, nevis itālietis M. Bartoli ir pasaulē zināmā izoglosas termina autors, tieši viņš, nevis E. Volteris ir pirmās dialektu aptaujas sastādītājs. Taču galvenā uzmanība šeit ir veltīta lingvistiskās kartogrāfijas aizsākumiem: kādā 1881. gada krājumā nesen atrastā karte liecina, ka tā ir 1863.–1864. gada gramatikas ilustrācija, kurā A. Bilenšteins pirmoreiz parādījis gan latviešu tautas, gan latviešu valodas dialektu izplatības areālus. Pirmajā dialektu kartē izoglosu līnijas nebija attēlotas, tas tika izdarīts vēlākajā, 1892. gada izdevumā, taču izlokšņu grupēšanas pamatā atsevišķu izoglosu fragmentus šeit jau var saskatīt. Jāsecina: A. Bilenšteina izlokšņu grupu kartografēšanas paņēmieni tam laikmetam bija ļoti moderni, tos latviešu valodnieki no jauna atklājuši tikai gandrīz pēc deviņdesmit gadiem.

Otro un trešo nodaļu vieno tas, ka tajās abās tiek aplūkots lielākoties tas pats Rietumlatgales un Austrumvidzemes areāls, kur saskaras latgaliskās un sēliskās izlokšnes. Var novērot, ka šis apvidus, sākot ar Daugavu pie Līvāniem un beidzot ar Pededzes baseinu Lubāna ezera ziemeļos, atbilst milzīgo purvu zonai. Iespējams, šie dabas šķēršļi, kas agrākos laikos varēja būt vēl lielāki un līdzināties nepārvaramām ūdenskrātuvēm, palīdzējuši izlokšņu grupām izvietoties apmēram tā, kā to mēs konstatējam šodien. Taču to, ko bija noteikusi daba, turpinājusi pilnveidot tautas vēsture – pētījums rāda, ka mūsdienu izlokšņu robežas

lielākoties atbilst pirms Pirmā pasaules kara bijušajām administratīvi teritoriālo vienību (pagastu, lauku sabiedrību, muižu) un draudžu robežām – tātad tādiem veidojumiem, kam daudzviet ir bijis vairākus gadsimtus ilgs pastāvēšanas laiks.

Otrajā nodaļā tiek uzsvērts, ka latviešu dialektu pētniecībā pieņemtais izloknes (atlanta tīklojuma) jēdziens nav tikai ar valodu saistīts – tas pirmām kārtām ir administratīvs, pirmskara pagastam, taču ne vienmēr lingvistiskajai realitātei atbilstošs. Kopumā starpkaru periodā pastāvējušie pagasti nostiprināja gadsimtiem veidojušos izlokšņu grupu robežas, taču uz to īpaši palauties nevajadzētu – tajā laikā noticis nemitīgs pagastu robežu „kosmētiskais remonts“. Drošāks lingvistisko robežu pārbaudes kritērijs būtu vēl agrāku laiku administratīvo vienību un draudžu robežu meklēšana, balstoties uz 18.–20. gadsimta avotu analīzi. Strīdīgā (piemēram, Atašienes) gadījumā, kad pastāv šaubas par izloknes piederību tai vai citai izlokšņu grupai, izšķirties varētu palīdzēt tieši kultūrvēstures dotumi. Pārdomas par šo tēmu tomēr nenoliedz pašu izloknes ideju, gluži otrādi – palīdz labāk izprast tās būtību. Šajā nodaļā tiek piedāvāts veids, kā to darīt – zīmējot sīkas izlokšņu kartes, kurās ar vairākiem slāņiem parādīta apdzīvotu vietu piederība tam vai citam dažādu laikmetu teritoriālajam veidojumam vai draudzei. Identificējot izlokšņu iekšienei savdabīgas puses vai stūrus, dialektu areālus varētu kartografēt precīzāk, nejaucot patiešām visai izloknei raksturīgus paralēlos noteikto īpatnību variantus ar variantiem, kas raksturīgi tikai atsevišķām izloknes malām.

Trešā nodaļa sākotnēji bija domāta kā atsevišķu valodas slāņu (piemēram, fonētikas, morfoloģijas, leksikas) pētījums, kas aptver Daugavas labā krasta teritoriju starp Nīcgali un Lizumu, t.i., areālu, kur varētu iet kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa. Šis nodoms netika īstenots, atlikts uz vēlāku laiku, iespējams, nākamo „Latviešu ģeolingvistikas etīžu“ sējumu. Iemesls ir šāds – lai pētījuma laikā savāktais apjomīgais materiāls (aizpildītas 250 sociolingvistikas, 139 zilbes intonāciju, 99 fonētikas, 30 morfoloģijas, 4 leksikas anketas,

ierakstīti vairāki desmiti stundu stāstu) būtu pilnvērtīgāks, ļautu fiksēt ne tikai mūsdienu stāvokli, bet arī diahroniskās valodas pārmaiņas, ir nepieciešams salīdzinājums ar publicētajiem agrāko laiku dotumiem. Šāda iespēja salīdzināt fonētikas anketu atbildes radīsies pavisam drīz, kad tiks izdots „Latviešu valodas dialektu atlanta“ fonētikas sējums. Tādējādi trešajā nodaļā galvenā uzmanība ir pievērsta kāpjošās un lauztās intonācijas izo-glosai, kura tiek noteikta, balstoties uz zilbes intonāciju anketas atbildēm no 139 teicējiem, bet, lai informantu tīkls būtu bie-zāks, ņemts vērā arī pārējais materiāls, kas ir iekļauts datu-bāzē – kad rodas nepieciešamība veikt intonāciju pozicionālo (apkaimes jeb distribūcijas) analīzi, tas sniedz labu iespēju pre-cizēt izo-glosu strīdīgos gadījumos.

Trešajā nodaļā uzskaitītās metodoloģiskās novitātes node-rētu ne tikai zilbes intonāciju, bet arī šeit neaprakstītiem citu valodas slāņu pētījumiem – sabiezināts teicēju tīkls, teicēju dalīšana grupās pēc migrācijas attāluma un tās vizualizēšana izlokšņu kartēs, vienotas anketas visam pētāmajam areālam. Tur-klāt zilbes intonāciju noteikšanai konsekventi aplūkotas nevis atsevišķas pozīcijas, bet minimālie pāri (heterotoni), subjektīvi izvērtēts to kontrasta spilgtums. Klasificēti arī pašu teicēju uz-skati par to, kas veido zilbes intonāciju atšķirību pamatu – šie novērojumi ļauj izdarīt pieņēmumu, ka intonāciju kontrastā dominē vairāk kvantitatīvās (garumu) atšķirības, un meklēt to objektīvās pazīmes. Tā tiek īstenota latviešu dialektu pētnie-cībā līdz šim vēl neizmantotā relatīvās kvantitātes metode – tiek mērīts ne tikai katra aktuālā patskaņa absolūtais garums, bet arī balss saišu slēguma posms aiz tā. Zīmīgi ir tas, ka iegūtie mērījumu rezultāti lielākoties sakrīt ar subjektīvā vē-rtējuma rezultātiem, bet kartē parādītā izo-glosa sakrīt ar seno kultūrvēsturisko areālu robežām.

Šī grāmata neieraudzītu dienasgaismu bez manas kolēģes asistentes Annas Stepiņas, ar kuru veiksmīgi sadarbojāties, ierakstot materiālu, klasificējot to, veidojot kopīgās publikāci-ja un piedaloties citos projekta pasākumos. Paldies viņai!

Īpaši sirsnīgu pateicību izsaku projekta valodniecības daļas ekspertei, šīs grāmatas recenzentei profesorei Lidijai Leikumai – kopš pirmās ekspedīcijas viņa mani konsultēja, uzmundrināja un iedrošināja spert soli dzīvajā latviešu dialektu pasaulē, iemācīja ar cilvēkiem sarunāties latgaliski, vadīja studentu prakses, kuru laikā tika savākta ievērojama daļa materiāla, kā arī vērtēja topošo etižu tekstus.

Par vērtīgiem padomiem pateicos grāmatas recenzentam profesoram Pēterim Vanagam un asoc. profesorei Laimutei Balodei par kopsavilkuma tulkojumu!

2010.–2012. gadā vasaras ekspedīciju laikā tika apmeklēti 11 mūsdienu novadi, 22 izloksnes, veiktas 944 intervijas, kurās piedalījās 264 teicēji.

Dziļu pateicību izsaku cilvēkiem, kuru valodas dotumi ir iemūžināti gan šajā pētījumā, gan tiks izmantoti nākotnē: Agnesei Grugulei, Agrai Benitai Kļaviņai, Aigaram Šķēlam, Aijai Zavadskai, Ainai Krīvēnai, Ainai Mikulānei, Ainai Silabriedei, Ainai Zeipei, Aivaram Kamolam, Albertam Lācim, Albinai Kitovai-Zalānei, Aldonijai Mednei, Aldonim Brutānam, Aleksandram Brokam, Aleksandram Salmanim, Alereinam Ķīlim, Alfonsam Vikšeram, Alīdai Strodei, Almai Batarakai, Almai Māliņai, Almai Pusbarniecei-Vildnerei, Aļģertam Turkam, Anastasijai Čipānei, Andrejam Zalānam, Andrim Lazdānam, Andrum Biļinskim, Anitai Liniņai, Annai Apīnei, Annai Eriņai, Annai Kaļvai, Annai Ozoliņai, Annai Rubenai, Annai Rušenieci, Annai Sirmajai, Annai Švirkstei-Upenieci, Annai Tropai, Annai Vaivodei, Annai Veigurei-Markotei, Annai Zalānei, Annai Zigrīdai Sokolovai, Antai Solovjevai, Antonijai Bērziņai, Antonijai Leišupei, Antonijai Rubīnei-Gulbinskai un viņas vedeklai, Antonijai Vanagai-Vītolai, Antonijai Vingrei, Antoņinai Cepurniecei-Vītolai, Antoņinai Gercānei-Grozai, Antoņinai Kļavinskai-Ancānei, Antrai Kalinkai, Arnoldam Bodniekam, Arturam Ošmalim, Arvīdam Ozoliņam, Astrīdai Baldonei-Eglītei, Augustam Ancānam, Ausmai Gobai, Ausmai Kokarei, Ausmai Valainei, Ausmai Zubovai, Ārijai Zaķei, Benediktai Starei, Bertai Rubinei, Betai Grauziņai-Rudzātei, Birutai Daugulei-Zeļčānei, Birutai Vimbai, Broņislavai Ancānei, Broņislavai Skrebelei-Ancānei, Celīnai Olksnei, Dainai Baumanei, Dainai Dingai, Dainim Dreimanim, Domicelijai Kļavinskai, Donatam Mozgam, Donatam Olksnim, Dzidrai Kāršenieci-Zeibai, Dzidrai Klintiņai, Dzidrai Lesnicai, Dzintaram Galejam, Dzintaram Turkim, Edgaram Garajam, Egonam Muižniekam, Egonam Ozoliņam, Elīnai Koļesnikovai-Tropai (rakstnieci Kelīnai Klānai), Elmāram Urbonam, Elzai Belavai-Boļšei, Elzai Tauriņai, Emīlijai Pušmucānei, Emīlijai Masaļskai-Amazevskai, Emīlijai Ancānei, Emīlijai Caunei-Justovičai, Emīlijai Pastarei,

Emīlijai Penegai-Jaudzamai, Emīlijai Veigulei-Krasovskai, Eugenijai Putniņai, Ēvaldam Ambrazēvičam, Ēvaldam Ilgonim Kļaviņam, Ērikai Berkoldei, Ērikam Cišam, Felicītai Barkānei-Bokalderei, Fiļimonai Adelei Neiciniecei, Fiļimonai Lietavniecei, Franciskai Cišai, Gaidai Skubai, Gaidai Tilgalei, Genovefai Čaikovskai, Genovefai Zalānei, Gunāram Mārtiņam Teperam, Gunāram Pabērzam, Helēnai Pabērzai, Ievai Pavārei, Ievai Vaivodei, Ilgai Akmenei, Ilgai Kurpniecei-Ozoliņai, Ilgai Kursītei-Briedei, Ilgai Lazdiņai, Ilmai Rožkalnei, Ilmāram Francim, Ilzei Cepurniecei, Ilzei Ozolniecei, Inai Smelcerei, Inārai Grigai-Cakulei, Inesei Tīrzītei-Pinkai, Inijai Upeniecei, Irēnai Pētersonei-Žugrei, Ivetai Černovai, Izidoram Ancānam, Janīnai Lazdānei, Jānim Akmentiņam, Jānim Bāliņam, Jānim Bērziņam, Jānim Elstam, Jānim Grēvelam, Jānim Grudulim, Jānim Rudušam, Jānim Skroderim, Jānim Vingrim, Jāzepam Studeram, Jevgēnijai Mikoļenko, Johannai Pauniņai, Jurim Apšam, Jurim Grigam, Jūlijai Močai-Rutkovskai, Kazimiram Biķerim, Kazimiram Vingrim, Laimai Klimonei-Dambrovai, Lavrentijam Ancānam, Leonardam Putniņam, Leontīnam Močam, Lidijai Radiņai, Lienei Platpierei, Lindai Rubīnei, Līgai Pilsniecei, Līgai Vallerei-Tēts, Līnai Mirdzai, Lonijai Grigalei, Lonijai Mozgai, Lonijai Točai, Ludim Zeibam, Ludvigam Veigulim, Lūcijai Kārklei, Maigai Galejai, Marenai Justei-Karpovai, Margai Skraucei-Rutkei, Mariannai Tomiņai, Mariannai Tropiņai, Marijai Justei, Marijai Kristapai, Marijai Molodcovai, Marijai Ozoliņai, Marītei Adamovičai, Martai Abeltiņai-Abramai, Martai Aidukai, Martai Balodei, Martai Paulovičai, Matildei Grigai-Cakulei, Mārai Ozolniecei-Makejevai, Mārim Aizsilniekam, Mārtiņam Sniedzem, Abrenē (Manuhnovā) dzimušajai Mednes kundzei, Mirdzai Dubickai, Mirdzai Ziepniecei, Monikai Lācei-Kāršeniecei, Monikai Malniecei, Monikai Švabrei, Monikai Vaivodei, Monikai Vingrei, Mudītei Kalniņai-Griķei, Natālijai Garajai, Natālijai Peļšei, Nellijai Leišupei, Norai Loginai, Olgai Apsītei-Zaļajai, Olgai Kivlenieci-Armanovai, Elmāram Vaskim, Palmīrai Deksnai-Akmentiņai, Palmīrai Apšai-Degsnei, Paulīnai Turkai-Ķeirei, Pēterim Balodim, Pēterim Dabaram, Pēterim Kārklim, Pēterim Skurulim, Raimondam Kokaram, Rantai Zigrīdai Kalniņai, Ritai Skurulei, Ritai Vilkancei-Mikuckai, Robertam Zeipem, Rubīna kungam, Rutai Bērziņai, Sandrai Kaļeinikovai-Leitānei, Silmales kundzei, Silmaļa kungam, Silvijai Bulmeistarei, Silvijai Paugai-Žvīgurei, Silvijai Zepai, Skaidrītei Vaidai Ancānei-Švirkstei, Staņislavam Lietavniekam, Tatjanai Slicānei, Tālritai Vizmai Krievai, Teiksmai Bartusēvičai, Teklai Lazdānei, Teklai Strodei-Šķēlei, Teklai Vaivodei-Jeranovičai, Terēzei Pankovskai-Raščevskai, Terēzijai Ondzulei, Valdai Kicai, Valdai Šteinei-Nogobodei, Valentīnai Kundziņai, Valentīnai

Pušķeirei, Valērijai Solzemniecei, Valijai Kļaviņai, Valijai Veigurei-Melnacei, Valentīnai Ikaunieci-Biļinskai, Veltai Dambrovai-Ūdrītei, Veltai Dragūnei, Veltai Kalniņai, Veltai Puriņai, Veltai Vembrei-Grozai, Veltai Ziemelei, Venevendai Rudzātei-Zalānei, Verai Kaļvai, Veronikai Bojārei, Veronikai Veipai-Tropiņai, Veronikai Žugrei-Stikānei, Vēsmai Elksnei, Vēsmai Lauvai, Viktoram Kursītim, Viktoram Kūkam, Vilmai Pastarei, Vilmāram Radziņam, Virgīnijai Kusiņai, Vitālijam Pastaram, Zelmai Dabarei, Zelmai Masai, Zelmai Šūmanei, Lubānā intervētajai Zentas kundzei, Zentai Kļavinskai, Ženijai Neimanei, kā arī vairākiem citiem šeit nepieņemtiem teicējiem. Diemžēl daži šajā sarakstā uzskaitītie cilvēki jau ir aizgājuši aizsaulē un atzinības vārdus vairs nesadzirdēs, taču viņu ierakstītās balsis kā garīgās bagātības apliecinājums paliek nākamajām paaudzēm.

Nebūtu iespējams aptaujāt tik daudz cilvēku un izpētīt tik lielu teritoriju, ja palīgā nenāktu esošie un bijušie Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes baltu filoloģijas programmas studenti, kas kā praktikanti vai arī kā brīvprātīgie piedalījās nedēļu garajos izbraukumos pie cilvēkiem, intervēja un ekscerpēja materiālu, veidoja jauku, neaizmirstamu ekspedīciju gaisotni. Saku sirsnīgu paldies par darbu Annai Mīterei, Diānai Raugulei, Esterei Viļumai, Gintam Romanovskim, Ingai Gabranovai, Ievai Plēsumai, Ingai Garajai, Ingai Popovai, Ingai Priedei, Justīnei Vīgupei, Lailai Rudzrogai, Laimai Pūgai, Lāsmai Rubenei, Laurai Gravānei, Laurai Stuklei un mazajai Ullai, Maijai Rūrānei, Mairai Šimkui, Santai Jērānei, Santai Loginai, Sintijai Smiltņiecei, Zanei Reihai un Zitai Stiliņai!

Divu vasaru ekspedīcijas bijušas starptautiskas, jo izlokšņu materiālu vākšanā piedalījās arī Lietuvas un Vācijas pārstāvji. Par dziļo ieinteresētību un profesionālo attieksmi pateicos Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes studentiem un mācībspēkiem: doktorantam Darjum Rudzinskam (*Darius Rudzinskas*), Ernestai Kazakēnaitei (*Ernesta Kazakēnaitė*), *Dr. hum.* Gintarei Judžentītei (*Gintarė Judžentytė*), Justinai Petkelītei (*Justina Petkelytė*) un Vilmai Paukštītei (*Vilma Paukštytė*), kā arī filoloģei no Berlīnes *Dr. philol.* Zuzannai Pišelai (*Susanne Pischel*).

Pateicos savai sievai Antai par morālu atbalstu, dēlam Aleksim, kurš arī piedalījās ekspedīcijā. Paldies maniem jaukajiem un radošajiem projekta kolēģiem, ar kuriem noderīgi pavadītas diskusiju stundas, apgāda „Zinātne“ redaktorei Ievai Jansonei, maketētājai un māksliniecei Inesei Silīniecei – sadarbība ar viņām bijusi ļoti saskanīga un veiksmīga.

Autors

1. Latviešu ģeolingvistikas pētījumu sākumi. *Karte des lettischen sprachgebiets* (1881) – pirmā latviešu valodas dialektu karte¹

Par pirmo latviešu valodas dialektu karti līdz šim tika uzskatīta A. Bīlenšteina izoglosu karte, publicēta 1892. gadā grāmatas *Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert* pielikumā. Šajā kartē parādītas nevis latviešu dialektu, bet dialektu īpatnību robežas (35 izoglosas). Iespējams, latviešu dialektoloģijā ar to sākusies tradīcija, aprakstot dialektu areālus, noteikt arī dialektu pārejas zonas.

Šajā nodāļā tiek aprakstīta 2010. gadā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā atrastā A. Bīlenšteina karte *Karte des lettischen Sprachgebiets*, kas iekļauta J. Dēringa (*Julius Döring*) rakstā *Über die Herkunft der kurländischen Letten (Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880.*, Mitau, 1881). J. Dēringa ir pazīstama personība Latvijas mākslas vēsturē. A. Bīlenšteins viņam atļāvis rakstā izmantot savus dialektu datus, jo tolaik abiem sakrīta intereses, pētot Latvijas pilskalnus.

¹ Šīs nodaļas atziņas publicētas žurnāla „Baltu filoloģija“ XIX (1/2) numurā (skat. Trumba 2010: 79–102).

1881. gada dialektu karte raksturo stāvokli 1860. gadā. Iespējams, tā varētu būt tiešā A. Bilenšteina 1863.–1864. gada gramatikas *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen* ilustrācija ar nelieliem papildinājumiem. Kartē ir norādītas nevis izoglosu, bet dialektu robežas. Tekstā aprakstītas apdzīvotās vietas, starp kurām iet šīs robežas, bet nav paskaidrojumu, kādas valodas īpatnības tās veido. Šo informāciju var iegūt, salīdzinot 1881. un 1892. gada kartes – dialektu areālu malas sakrīt ar atsevišķu izoglosu fragmentiem. Jāsecina, ka jau 1881. gadā A. Bilenšteins bija veicis lielu priekšdarbu, sagatavojot 1892. gada izdevuma valodniecības daļu.

1.1. Augusta Bilenšteina devums latviešu valodas dialektu pētniecībā

Augusta Bilenšteina (1826–1907) ieguldījums latviešu valodas pētniecībā ir nenovērtējami liels – zinātnieka darbi, kas savā laikā ir bijuši novatoriski, nav zaudējuši nozīmi arī mūsdienās. Pirmā zinātniskā latviešu valodas gramatika „Latviešu valoda tās skaņās un formās“ (*Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen*, *Bielenstein* 1863a; 1864), kuru intensīvi izmantojuši 19. gadsimtā otrās puses indoeiropiešu valodu pētnieki (skat. Kļaviņa 2007: 35–37; 2008: 30–31), mūsdienās ir labs valodniecības vēstures avots un parāda lingvistiskās domas attīstību Latvijā. Atsevišķos gadījumos gramatikā piedāvātā valodas faktu interpretācija ir dzīva arī tagad, piemēram, latviešu valodas iedalījums trijos pamatdialektos (*Bielenstein* 1863a: 12–17, 93–102; 1863b: 2–3).

Jāuzsver latviešu valodniecībā piemirsts fakts, ka 1863. gadā A. Bilenšteins žurnālā *Magazin* kopā ar uzrunu latviešu tautas draugiem publicēja pirmo latviešu dialektu

pētniecībai veltītu programmu (*Bielenstein* 1863c: 64–77), ko vēlāk izmantojis savos darbos.

Vērtējot Augusta Bilenšteina devumu dialektoloģijā, nav jāaizmirst, ka viņš ir arī visu pasaules valodnieku lietotā izoglosas² termina autors. To viņš ieviesa, komentējot latviešu tautas etniskās vēstures problemātikai veltītajā grāmatā „Latviešu cilts un latviešu valodas robežas tagadnē un

² Terminu *izoglosa* A. Bilenšteins raksturo ar šādiem vārdiem: „Es esmu uzdrošinājies pēc analogijas ar izotermām līnijām šajā kartē nosaukt par izoglosām. Tas ir viegli saprotams. Šīm līnijām ir jāapzīmē atsevišķu dialektālu valodas parādību izplatības robežas, tāpat kā izotermas norobežo vienādu klimatu un ļauj paredzēt noteiktu augu izplatības robežas. Šī analogija iet tālāk. Neviena izoterma nevar precīzi norobežot kāda auga izplatības zonu. Tā tikai aptuveni izpilda savu uzdevumu, tā var tikai norādīt, cik tālu ir sastopami, piemēram, dižskābaržu vai ozolu meži, cik tālu bez grūtībām var plaukt vīnogulāji vai kvieši. Cilvēka darbības rezultātā vai īpaši labvēlīgu apstākļu dēļ mēdz būt tā, ka augi, proti, kultūraugi, bieži ir sastopami tālu aiz savām dabiskajām izplatības robežām, tiek audzēti vai arī aug paši. Gluži tāpat arī mūsu izoglosas nosaka tikai aptuvenas skaņu izrunas, formveidošanas, vienas vai otras dialektālās izpausmes robežas.“ (*Ich habe nach Analogie der Isothermen für die Linien auf dieser Karte den Namen Isoglossen zu erfinden gewagt. Man wird ihn leicht verstehen. Diese Linien sollen ebenso die Verbreitungsgrenze für die einzelnen dialektischen Spracherscheinungen bezeichnen, wie die Isothermen das gleiche Klima angeben und die Verbreitungsgrenze gewisser Pflanzen sichtbar machen und überschauen lassen. Die Analogie geht aber noch weiter. Keine Isotherme kann genau die Verbreitzungszone eines Gewächses abgrenzen. Sie erfüllt nur annäherungsweise ihren Zweck; sie kann nur angeben, wie weit es z. B. Buchen- oder Eichenwälder giebt, wie weit der Weinstock oder der Weizen ohne Schwierigkeiten gedeiht. Die Kulturarbeit des Menschen oder besondere günstige Naturverhältnisse machen es, dass Pflanzen, namentlich Kulturpflanzen, oft weit über ihre natürliche Grenze hinaus doch noch vorkommen, angebaut werden und relativ auch gedeihen. Ebenso geben unsere Isoglossen nur ungefähr die Grenze einer Lautgestalt, einer Formbildung, eines oder des anderen dialektisch herrschenden Ausdrucks an*) (*Bielenstein* 1892a: 391).

13. gadsimtā“ (*Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, Bielenstein 1892a: 391–409) un tās pielikuma „Mūsdienu un pirmsvēsturiskās Latvijas etniskās ģeogrāfijas atlants“ (*Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des prae-historischen Lettenlandes*) 6. kartē „Mūsdienu latviešu valodas dialekti. Izoglosu karte“ (*Die lettischen Dialekte der Gegenwart. Isoglossen-karte*, Bielenstein 1892b: Karte VI, skat. I att.³) parādīto dažādo skaņu, formu un atsevišķo vārdu aptuveno izplatību latviešu dialektos. Šis fakts ir atzīts ārzemju dialektoloģijas literatūrā (sal., piemēram, *Händler, Wiegand* 1982: 502–503; *Chambers, Trudgill* 1998: 89), bet diemžēl nav atspoguļots Latvijas enciklopēdijās un dialektoloģijas rokasgrāmatās, nav pietiekami uzsvērts arī jaunajā latviešu valodniecības enciklopēdijā (te ir tikai norādīts, ka izoglosas jēdziens pirmoreiz lietots latviešu valodas pētniecībā, skat. Bankavs, Jansone 2010: 106). Savukārt, kā pamanījis Aleksejs Andronovs (*Андронов* 2010: 69), „Lielā padomju enciklopēdija“ (БСЭ³ 1970: 22) un arī jaunā „Lielā Krievijas enciklopēdija“ (БРЭ³ 2005: 76) par šī termina autoru kļūdaini uzskata itāļu valodnieku Mateo Bartoli.

Atlas der ethnologischen Geographie. 6. kartes piezīmēs A. Bīlenšteins lakoniski un kodolīgi apkopo attieksmes starp trijiem dialektu areāliem un 35 lingvistisko parādību izoglosām: 1.–16. izoglosa rādot, cik tālu dienvidaustrumu virzienā sniedzas tāmiskā⁴ (ziemeļrietumu Kurzemes jeb

³ Ar romiešu cipariem tekstā ir norādīti krāsainie attēli (ielīmes), ar arābu – melnbaltie attēli.

⁴ Precīzāk, 1.–15. un 17. izoglosa (*E. T.* piezīme). Par tāmiskajām izloksnēm pēc tā laika tradīcijas tika uzskatītas ne vien lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes, bet arī vidus dialekta kursiskās izloksnes, vienu brīdi – arī Vidzemes lībiskās izloksnes (sal. Mīlenbahs 2009: 348–354; Rudzīte 1964: 29).

netīrā⁵ ležemnieku) dialekta galvenās īpatnības, bet 19.–37. izoglosa – cik tālu rietumu virzienā izplatītas augšzemnieku īpatnības, savukārt vismazāk ar izoglosām pārklātais apgabals starp abiem pārejas apgabaliem uzskatāms par tīro ležemnieku (rakstu valodas) dialektu (*Die Isoglossen 1–16 zeigen die einzelnen mehr und mehr nach Südosten reichenden Haupteigenthümlichkeiten des tahmischen (unreinen niederlettischen) Dialektes. Die Isoglossen 19–37 (oder 37–19) zeigen die einzelnen mehr und mehr nach Westen reichenden Haupteigenthümlichkeiten des hochlettischen Dialektes. Das von Isoglossen am wenigsten durchzogene Gebiet zwischen den beiden Uebergangsbereichen ist das des reinen niederlettischen (Schrift-)Dialektes (..)*) (Bielenstein 1892a: Erläuterungen ad Karte VI). Minētajā kartē precīzas dialektu robežas autors nav novilcis, tomēr galvenos areālus pašam lasītājam saskatīt ļauj izoglosu sablīvējums. Iespējams, tieši šāds brīvi interpretējams dialektu robežu aprakstīšanas veids licis pamatus turpmākai latviešu dialektu klasifikācijas tradīcijai, jo arī vēlāko laiku pētnieki uzskatīja, ka „var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne dialektam“ (Endzelīns 1938: 4) un „starp dialektiem paliek zināma josla, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru“ (Rudzīte 1964: 29). 1892. gada karte un tās komentēšanas veids acīmredzami atstājis tiešu iespaidu uz V. Rūķes publicētajiem augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu, kā arī lībiskā dialekta Kurzemes un Vidzemes izlokšņu aprakstiem un kartografēšanas metodēm (Rūķe 1939: 133–138; 1940: 75–128).

A. Bilenšteins pamatoti uzskatāms par lingvistiskās ģeogrāfijas pamatlicēju latviešu valodas pētniecībā (Kļaviņa

⁵ Latviskajā tekstā *E. T.* izceltās vietas ir retinātas, bet citāti oriģinālvalodā ir kursivēti. Retināts teksts citātos atstāts kā oriģinālā.

2008: 32; Bankavs, Jansone 2010: 106). Viņa dialektu karte atsevišķos darbos (Stafecka, Trumpa 2006: 340; BVA 2009: 35; Андронов 2010: 68) nosaukta par pirmo latviešu valodas ģeolingvistisko karti. Daži avoti (piem., *Händler, Wiegand* 1982: 501–507) uzsver A. Bīlenšteina kartes un tās komentāru nozīmi vispārīgajā teorētiskajā areālās lingvistikas jeb ģeolingvistikas attīstībā.

1.2. „Aizmirstais“ A. Bīlenšteina darba fragments J. Dēringa rakstā

Nupat izklāstītos faktus ļauj precizēt un interpretēt at-radums Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2010. gada novem-brī. Par to sirsnīga pateicība LNB Kartogrāfisko izdevumu nodaļas galvenajai bibliotekārei Lindai Akmentiņai, kura radoši uztvēra savu darbu un ne tikai sameklēja pasūtīto *Atlas der ethnologischen Geographie..*, bet arī pēc savas ini-ciatīvas pasūtījumu papildināja vēl ar kādu agrāka laika A. Bīlenšteina latviešu valodas karti, „par kuru neviens līdz šim nav interesējies“:

Šī krāsainā A4 formāta „Latviešu valodas apgabala karte“ (*Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860, skat. II att.*) kopā ar vēl vienu karti „Austrumbaltijas zemes no 1170. līdz 1300. gadam“ (*Die ostbaltischen Länder von 1170 bis 1300*) ir pielikums 1881. gadā Jelgavā publicētajam izdevumam „1880. gada Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sēžu pārskati kopā ar Kurzemes provinciālmuzeja publikācijām“ (*Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880.*), precīzāk, Jūliusa Dēringa (pilnais vārds vācu valodā – *Friedrich Julius Döring*)

rakstam „Par Kurzemes latviešu izcelsmi“ (*Über die Herkunft der kurländischen Letten*, Döring 1881: 47–118)⁶.

Latviešu valodniecības vēsturei tik nozīmīgs publicējums, kas, starp citu, iekļauts A. Bīlenšteina 1892. gada darba *Die Grenzen..* bibliogrāfijā (*Bielenstein* 1892a: X), ilgu laiku palicis aizmirsts un nepamanīts laikam gan tāpēc, ka tā autors ir vairāk pazīstams mākslas pasaulē⁷. Savā atmiņu grāmatā „Kāda laimīga dzīve“ A. Bīlenšteins J. Dēringu piemin divas reizes – abiem sakritušas intereses, pētot Latvijas pilskalnus, it īpaši, meklējot vēsturisko kuršu Apūles (Apoles) pilsvietu (Bīlenšteins 1995: 290, 292–293). Arī minētā J. Dēringa raksta apakšnosaukums („...vai Kurzemes pirmiedzīvotāji bijuši latvieši un vai šīs provinces mūsdienu iedzīvotāji ir uzlūkojami par tiešiem šo pirmiedzīvotāju pēcnācējiem? Pētījums par Austrumbaltijas zemju, it īpaši Kurzemes⁸, etnoloģiskajiem un ģeogrāfiskajiem apstākļiem trīspadsmitajā gadsimtā“ (*..oder sind die Ureinwohner Kurlands Letten gewesen und ist die heutige seßhafte Landbevölkerung dieser Provinz als direkte Nachkommenschaft der Ureinwohner anzusehen? Eine Studie zur Kenntnis der ethnologischen und geographischen Verhältnisse der ostbaltischen Länder, besonders Kurlands, im dreizehnten Jahrhundert.*)) rāda šo abu zinātnieku

⁶ Referāts par šo tēmu Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā nolasīts 1881. gada 4. februāra sēdē.

⁷ Interneta resursā (sk. Dērings, <http://www.makslasvesture.lv/index.php/S%C4%81kumlapa>) atrodama diezgan pamatīga informācija par šo gleznotāju. Frīdrihs Jūliuss Dērings (1818–1898) ilgu laiku pildījis Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sekretāra pienākumus, rediģējis tās izdevumu *Sitzungs-Berichte..*, strādājis Jelgavas (Mītavas) ģimnāzijā par zīmēšanas skolotāju, savā mūžā radījis 1106 portretus, 23 altārglezņas, 3 vēsturiskā žanra glezņas un sagatavojis mākslinieku leksikonu.

⁸ Domātas tā laika Kurzemes guberņas robežas Daugavas kreisajā krastā.

interēšu kopību. *Über die Herkunft...*, līdzīgi kā *Die Grenzen...*, ar dažādām metodēm (izmantojot seno hroniku tekstus un analizējot tajās pieminēto vietvārdu izcelsmi, balstoties uz arheoloģijas, latviešu folkloras un dialektu datiem) mēģināts atbildēt uz vienu no pamatjautājumiem – kādas senās tautas apdzīvojušas Baltijas zemi brīdī, kad tajā ienākuši vācieši? Vēl precīzāk sakot, šie jautājumi bija daļa no lielas, vairāk nekā gadsimtu ilgušas diskusijas, kurā īpaša uzmanība pievērsta baltu un somugru tautu saskarsmei kopš aizvēsturiskajiem laikiem. Šajā diskusijā bija iesaistīti dažādu jomu un vairāku paaudžu zinātnieki (no K. F. Vatsona līdz J. Endzelīnam), un tajā nereti parādījās pilnīgi pretējas domas (šo problēmu pārskats labi redzams vairākos 1901. gadā publicētajos K. Mīlenbaha rakstos, skat. Mīlenbahs 2009: 336–360).

Turpmākajā tekstā, norobežojoties no minētajām problēmām, uzmanība tiks pievērsta tikai latviešu valodas dialektiem un to ģeolingvistiskajai interpretācijai.

1.3. Latviešu valodas dialektu izplatība saskaņā ar A. Bīlenšteina 1863.–1864. gada gramatiku (sākotnējais skatījums)

J. Dēringa izmantotajam latviešu valodas un tās dialektu areāla aprakstam, kas, šķiet, pilnīgi balstīts uz A. Bīlenšteina darbu citātiem un viņa personiskā arhīva datiem, ir veltītas pirmās četras lappuses (*Döring* 1881: 47–50). Tajā var atrast gan agrāk publicētus, gan tiem laikiem pavisam jaunus faktus.

Raksts sākas ar latviešu valodas apgabala raksturojumu, kas ir minēts gramatikā *Die lettische Sprache..* (sal. *Bielenstein* 1863a: 11). Tāpat, balstoties uz šo darbu, ļoti saīsinātā veidā,

izlaižot skaidrojumus par etnonīmiem, areālu neviendabību, nepieminot valodas īpatnības, tiek pārstāstīts (sal. *Bielenstein* 1863a: 12–17, 93), ka latviešu–lietuviešu valodu celma latviešu atzars iedalāms trijos galvenajos dialektos:

- „1) Augšzemnieku jeb augšlatviešu dialekts. Tas atrodas latviešu valodas areāla austrumu un dienvidaustrumu daļā, tātad Vitebskas guberņā un blakusesošajā Vidzemes pierobežas daļā⁹, tad uz dienvidiem no Daugavas Ilūkstes pilskunga iecirknī Kurzemē, tātad tās dienvidaustrumu galā. Augšzemnieku dialekts ir stīvs un ciets un ir spēcīgi sajaukts ar slāvu elementiem, tas ar kaimiņu dialektu ir samērojams apmēram kā augšvācu un lejasvācu dialekts.
- 2) Ziemeļrietumu Kurzemes jeb tāmnieku dialekts; abos Ventas krastos ziemeļrietumu Kurzemē, apvidū starp Baltijas jūras piekrasti no vienas puses un apmēram Durbi¹⁰, Aizputi, Kuldīgu, Sabili un Dundagu no otras puses. Tas esot mīksts un ar daudziem lībiešu valodas elementiem.
- 3) Vidus dialekts jeb latviešu rakstu valoda, izplatīta lielākajā latviešu areāla daļā, no Kuldīgas līdz

⁹ Teksta piezīme: „Poļu Vidzemei, tagad jaunajai Krievzemei, piederīgos runātājus latviešus Stenders [savā „Lettisches Lexikon“] (Lex. I, 378) saucot par „rēdiņiem, kuru dialekts ir rupjš un prasts“. Izloksne uz dienvidiem no Daugavas, viņaprāt, pēc Augšlaucesas draudzes nosaukuma saucoties par augšlaucesiešiem.“ (*Stender (Lex. 1, 378) nennt die Träger desselben „Rehdiņi, die polnisch-liefländische, jetzt zu Neurußland gehörige Letten, deren Dialekt rauh und grob ist.“ Die Mundart südlich der Düna, heißt bei ihm die Oberlauzsche, nach dem Kirchspiel Oberlauz.*).

¹⁰ Vietvārdu formu salīdzināšanai vācu un latviešu valodā tika izmantota izdevuma *Baltisches historisches Ortslexikon* 2. daļa *Lettland (Südlivland und Kurland)* (BHOL2 1990), vietvārdu atrašanas vieta pārbaudīta 1886. gada kartē *Karte von Liv-Est-Kurland (russische Ostseeprovinzen)* (KLEK 1886).

Jaunjelgavai, no Nīcas dienvidrietumu Kurzemē līdz Valmierai igauņu tuvumā.“

(Nach Bielenstein (S. 12 und ff.) zerfällt der lettische Zweig des leto-litauischen Sprachstammes in drei Hauptdialekte:

- 1) *Der oberländische oder das Hochlettische. Derselbe wird im östlichen und südöstlichen Theil des lettischen Sprachgebiets gesprochen, also im Gouvernement Witepsk und in dem zunächst angränzenden Theil Liolands ^{**[7]} und dann südlich von der Düna in der illuxtschen Hauptmannschaft Kurlands, also in dessen Südostspitze. Das Oberländische ist starr und hart und stark mit slawischen Elementen gemischt, es verhält sich zum nächstfolgenden Dialekt ungefähr wie das Oberdeutsche zum Niederdeutschen.*
- 2) *Der nordwestkurische oder die Mundart der Tahmneeki; auf beiden Seiten der Windau im nordwestlichen Kurland, in dem Landstrich zwischen der Ostseeküste einerseits und ungefähr den Orten Durben, Hasenpot, Goldingen, Zabeln, Dondangen andererseits. Er soll weich und zerfßßen sein und viel livische Bestandtheile enthalten.*
- 3) *Der mittlere Dialekt oder das Schriftlettisch, herrscht in dem überwiegend größten Theile des lettischen Gebietes, von Goldingen bis Friedrichstadt, von Niederbartau im südwestlichen Kurland bis Wolmar in der Nähe der Esten) (Döring 1881: 47–48).*

Acīmredzot 19. gs. 60. gadu sākumā dialektu izpētes stāvoklis ļāva tikai aptuveni nospraust areālus, kas savā ziņā mazliet atgādina atsevišķus agrāka laika aprakstus, kuros bija parādīta „tīro“ un „slikto“ latviešu dialektu izplatība (piem., Stender 1783: 207).

Pēc uzskaitītām apdzīvotajām vietām var spriest, ka sākotnēji ziemeļrietumu Kurzemes (tāmiskais) dialekts, kurā A. Bīlenšteins bija iekļāvis arī Kurzemes dienvidu daļu līdz Durbei un Liepājai (izņemot pašu Lietuvas pierobežu), raksturots kā daudz šaurāks nekā tagadējā lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes kopā ar vidus dialekta kursiskajām izloksnēm (šie abi apakšdialekti varētu atbilst tam, kas, pēc A. Bīlenšteina interpretācijas, tolaik saukts par tāmisko dialektu), jo Durbe, Aizpute, Kuldīga un Sabile uzskatīta par tāmiskā dialekta austrumu nomali. Savukārt vidus dialektā bija iekļauta Kuldīgas apkārtnes austrumu puse un Kurzemes dienvidrietumu nomale ar Nīcu un Rucavu. Pie vidus dialekta nomales pieskaitīta arī Jaunjelgava, tātad arī augšzemnieku dialekta teritorija raksturota kā mazliet šaurāka, nekā vēlāk apgalvojis pats zinātnieks.

Kā rāda J. Dēringa publikācijas tālākais teksts un pievienotā karte, 19. gadsimta 80. gados priekšstats par latviešu valodas dialektiem vairs nav tik vispārināts. Nepilnu 20 gadu laikā pēc *Die lettische Sprache.* izdošanas A. Bīlenšteins, iespējams, bija savācis pietiekami daudz izlokšņu materiāla, lai varētu ne tikai precizēt dialektu robežas, bet arī mēģināt tās parādīt kartē. „Pēc izsmelšošākiem vēlākiem pētījumiem kā skice izveidotā šā paša zinātnieka [A. Bīlenšteina] valodas karte, kuru viņš man laipni atļāvis izmantot, rāda atsevišķu dialektu robežas, reizēm konkrētāk, reizēm mazliet citādāk“ (*Eine nach ausführlicheren spätern Forschungen desselben Gelehrten von ihm als Skizze entworfene Sprachkarte, die er mir gütigst zur Benutzung überließ, zeigt die Umgränzung der einzelnen Dialekte theilweis bestimmter, theilweis in etwas anderer Weise.*), – raksta J. Dēringa (*Döring* 1881: 48), tālāk uzskaitīdams pilsētas, ciemus, muižas un citus ģeogrāfiskus objektus kā orientierus kartē iezīmētajām robežlīnijām.

1.4. 1881. gada kartes raksturojums

1881. gada *Karte des lettischen Sprachgebiets* (II att.) nemaz neatgādina 1892. gada karti *Die lettischen Dialekte..* (sal. I un II att.), jo atspoguļo dialektu teritorijas, nevis atsevišķu valodas īpatnību izoglosas. Kā skaidrots leģendā, tā ir „galvenokārt Bīlenšteina“ (*Meist nach Bielenstein*) veidota un parāda latviešu valodas apgabalu apmēram 1860. gadā. Šis gadskaitlis (no 1860. gada pavasara līdz tā paša gada rudenim tika sagatavots gramatikas tīrraksts, skat. Bīlenšteins 1995: 134), arī tas, ka kartē ir iekļauti visi trīs 1863. gada gramatikā *Die lettische Sprache..* uzskaitītie dialekti, iezīmēts latviskais Biržu (*Birsen*) anklāvs (sal. Bielenstein 1863a: 11), ļauj domāt, ka tā varētu būt precizēta šīs gramatikas ilustrācija.

Dialektu teritorijas ir iekrāsotas un numurētas. Interesanti, ka dialektu apzīmēšanā izmantotā krāsu shēma (Nr. 1 un 2 jeb vidus dialekts – dzeltenā, Nr. 3 un 4 jeb ziemeļrietumu Kurzemes (tāmiskais) dialekts – zaļā, Nr. 6 un 7 jeb augšzemnieku dialekts – oranžā krāsā) tikai nedaudz atšķiras no mūsdienās ierastās tradīcijas (sal. Rudzīte 1993: 2. karte; Rudzīte 2005: vāku iekšējie atvērumi; BVA 2009: 137). Kartē ir parādīti arī kaimiņvalodu areāli: gaišzilā krāsā (Nr. 8) – igauņu valodas, gaišzilās krāsas gaišākā tonī (Nr. 9) – lībiešu valodas, brūnā krāsā (Nr. 10) – lietuviešu valodas un oranžās krāsas sarkanīgajā tonī (Nr. 11) – krievu valodas areāls.

Autors centies relatīvi precīzi atspoguļot latviešu valodas izplatību – kartē iezīmētās etniskās robežas var nemaz arī nesakrist ar guberņu robežām, piemēram, latviešu valodas teritorija turpinās Pleskavas guberņas dienvidrietumu nomalē (vēlākais Jaunlatgales apriņķis). Lai arī nav drošu

orientieru (pilsētu), līnija, kas Vitebskas guberņā atdala latviešus un krievus, apmēram atbilst latviešu valodas izplatībai Latvijas austrumu pusē mūsdienās. Rūpīgāk parādīta latviešu un igauņu valodas robeža Vidzemes guberņā (laikam arī tāpēc, ka tolaik jau bija izdoti pirmie izlokšņu apraksti, sākot ar F. Treija publicējumu par šīs pierobežas austrumu pusē esošo Apukalna izlokšni, skat. *Treu* 1863). Lai arī *Über die Herkunft..* autors ir uzsvēris, ka „pievienoto valodas karti var uzskatīt tikai par mēģinājumu“ (*Döring* 1881: 50), tomēr nevar nepamanīt, ka informācija par etnisko stāvokli ar nelieliem papildinājumiem un precizējumiem lielākoties atkārtojas arī A. Bīlenšteina 1892. gada darba *Die Grenzen..* pielikuma 1. kartē *Das lettische Sprachgebiet um das Jahr 1884.* (*Bielenstein* 1892b: Karte I)¹¹.

Tātad 1881. gada karti var uzskatīt par pirmo kartogrāfijas darbu, kurā parādīts ne tikai latviešu valodas dialektu, bet arī pašas latviešu tautas etniskais areāls.

1.5. Latviešu valodas dialektu izplatība saskaņā ar 1881. gada karti

1.5.1. Vidus dialekts

Atgriežoties pie raksta *Über die Herkunft..* un tajā iekļautā dialektu robežu raksturojuma, jāuzsver, ka atklājas

¹¹ 1892. gada izdevuma 1. kartē ir vairāk ģeogrāfiskās informācijas (lielāks pilsētu, upju skaits, latviešu valodas izplatība parādīta attiecībā ne tikai uz guberņu, bet arī apriņķu robežām), ir iekļautas valodu salas (piemēram, latviešu anklāvi ap Ziemeļlietuvu pilsētām, lietuviešu anklāvs Ciskādos, igauņu anklāvi Ziemeļvidzemē), smalkāk atspoguļots etniskais stāvoklis nomalēs (piemēram, Sventājas, Palangas un Klaipēdas apkaimē, baltu un slāvu pierobežā Dienvidaustrumlatvijā).

jauninājumi un fakti, kas nebija minēti A. Bīlenšteina 1863. gada gramatikā. Aprakstā, starp citu, uzskaitīts mazliet vairāk vietvārdu, nekā to ir kartē, tie dažkārt nesakrīt, tāpēc var domāt, ka tas ir veidots, balstoties uz kādu (visdrīzāk A. Bīlenšteinam piederošu) plašāku avotu.

Kā raksta J. Dēriņš, „saskaņā ar to [pievienoto valodu karti], vidus dialekts, tīrā latviešu valoda, sākas ziemeļos netālu no Mazsalacas un Valkas pie igauņu valodas robežas un stiepjas sešu–piecu jūdžu platā joslā uz dienvidiem lejup līdz Rīgai un Lielvārdei. Otrajā Daugavas pusē uz rietumiem netālu no Valles un Vecmuižas tā izplešas lietuviešu valodas robežas virzienā. Kurzemē tā iet tālāk no vienas puses gar Lietuvas robežu līdz Griezei, bet no otras puses līdz Rīgas jūras līcim un tad līdz Balgalei, Sabilei, Matkulei, Saldum, Striķiem, Kursīšiem, arī līdz Griezei pie Lietuvas robežas. Protams, aprakstītajās robežās, arī pārejās no viena dialekta uz otru, kā arī visur, gadās nelielas atšķirības. Ir arī tā saucamie anklāvi, to vidū starp citiem pirmām kārtām ir pieminams tāmnieku dialektā, pārejā starp rietumu un ziemeļu Kurzemi, netālu no Liepājas esošais anklāvs ar Nīcas izloksni, kura saskaņā ar Bīlenšteinu¹² „nevis pieder sabojātajam tāmiskajam dialektam, bet ar noteiktām specifiskām īpatnībām ir tikpat klasiska kā Dobeles, Valmieras un Valkas izloksne. Tas ir dīvaini, bet neapstrīdami pierādāms, ka Nīcas latviešu valoda ir daudz tuvāka Valkas latviešu valodai, nekā netālu tai [Valkai] esošajam Apukalna (augšzemnieku) dialektam vai netālu [no Nīcas] esošajam Aizputes (tāmiskajam) dialektam.“ (*Nach derselben beginnt*

¹² J. Dēriņš parindē norāda, ka tālākais A. Bīlenšteina citāts ir no avīzes *Rigaschen Zeitung* 1880. gada Nr. 195 pielikumā ievietotā raksta „Mūsu nacionālā valoda“ (*Unsere Landessprache*).

die mittlere Mundart, das reine Lettisch, im Norden bei Salisbury und Walk an der Gränze des Estnischen und zieht sich in einem zwischen sechs und fünf Meilen breiten Gürtel nach Süden herunter bis Riga und Lennewaden¹³. Jenseit der Düna breitet er sich, westlich und nahe von Neugut und Wallhof, zur littaaischen Gränze hin. In Kurland geht er ferner, einerseits an der littaaischen Gränze entlang bis Grösen, andererseits aber bis zum Rigischen Meerbusen und von da über Ballgaln, Zabeln, Matkuln, Frauenburg, Stricken, Kursiten gleichfalls nach Grösen an der littaaischen Gränze. Geringe Unterschiede innerhalb der geschilderten Gränzen und ebenso Übergänge von einem Dialekt in den andern kommen natürlich hier, wie überall, vor. Auch sogenannte Sprachinseln gibt es, so unter andern, ist mitten in dem zunächst anzuführenden Tamischen Dialekt des übrigen westlichen und nördlichen Kurlands, nahe bei Libau eine Insel mit der Mundart von Nieder-Bartau, die nach Bielenstein^[10] „durchaus nicht zu dem verderbten Tamisch gehört, sondern bei gewissen spezifischen Eigentümlichkeiten ebenso klassisch ist, als der Dialekt von Doblen, Wolmar und Walk. Es ist merkwürdig, aber unwiderleglich nachweisbar, daß das Nieder-Bartausche Lettisch dem Walkschen Lettisch viel näher steht, als dieses dem nicht weit entfernten Oppekalnschen (Hochlettisch) oder jenes dem nicht weit entfernten Hasenpothschen (Tamisch).“ (Döring 1881: 48–49).*

Salīdzinot ar 1863. gada gramatiku (*Bielenstein* 1863a: 15), kurā Nīcas izloksne pieminēta vien kā lielā vidus dialekta areāla sastāvdaļa, šeit parādās precizējums – Nīca esot sala¹⁴ tāmiskajā dialektā. Tātad jāsecina: lai arī vēlākos

¹³ Kaut arī rakstā un kartē ierakstīta forma *Lennewaden*, precīzākais vāciskais šīs vietas nosaukums laikam ir *Lennewarden* (BHOL2 1990: 339).

¹⁴ Kartē redzama arī vidus dialektam piederošās Vecpiebalgas (*Pebalg-Orisar*) sala augšzemnieku dialektā.

paša A. Bilenšteina (skat. 1.7. nodaļu) un citu valodnieku (sal. Rudzīte 1964: 34; 2005: 100–101; LVDA 1999: 34, 1. karte) pētījumos noskaidrojās, ka šī [zemgalisko izlokšņu] sala [kursisko izlokšņu areālā] īstenībā ir mazliet lielāka un tajā var iekļaut arī Virgas, Priekules, Bārtas, Purmsātu un citas izloksnes, šo anklāvu valodnieks bija atklājis jau 19. gs. 80. gadu sākumā.

Vidus dialekta rietumu robeža jāuztver arī kā tā laika tāmiskā dialekta austrumu robeža, tāpēc no nupat minētā citāta kļūst skaidrs, ka kopš 1863. gada ir mainījies priekšstats par tāmiskā dialekta lielumu: tā teritorija paplašināta dienvidaustrumu virzienā no Kuldīgas līdz Saldum (kas tuvojās mūsu laika izpratnei par kursisko izlokšņu austrumu robežu).¹⁵

1.5.2. Tāmiskais dialekts

Nākamajās raksta rindkopās J. Dēriņš turpina raksturot tāmisko dialektu: „Šajā pēdējā, ziemeļrietumu Kurzemes jeb plašākā nozīmē tāmiskajā dialektā, vēl ir īstā tāmnieku izloksne, kas dominē Kurzemes ziemeļrietumu daļā, izņemot tīri lībisko piekrastes joslu; tās robeža velkama no rietumu krastā esošās Jūrkalnes uz ziemeļiem no Zlūkām un Ugāles līdz Rojai Rīgas jūras līča krastā. Šī īstā tāmiskā izloksne ir visatšķirīgākā no tīrās latviešu rakstu valodas.“ (*Innerhalb dieses zweiten, des nordwest-kurischen oder Tamischen Dialekts im weitern Sinne, gibt es noch die Mundart*

¹⁵ Ārpus tāmnieku areāla tomēr paliek (pieder vidus dialektam) Sabile, Kandava un apgabals līdz Tukumam (mūsdienās šis teritorijas iekļautas vai nu lībiskajā dialektā, vai arī vidus dialekta kursisko izlokšņu apgabalā). Šādu A. Bilenšteina skatījumu, iespējams, lēmis gan dialektu materiālu trūkums, gan esošo faktu interpretācija, skat. 1.7. nodaļu par dialektu robežu atbilstību 1892. gada atlanta izgļosām.

der eigentlichen Tahmneeken, welche in dem nordwestlichsten Theile Kurlands, den rein-livischen Küstenstrich ausgenommen, herrscht; von Felixberg am Weststrande, zieht sich seine Gränze, nördlich von Schleck und Ugalen, nach Rojemünde am Rigaschen Meerbusen. Dieses eigentliche Tamisch soll der am meisten vom reinen Schriftlettisch abweichende Dialekt sein) (Döring 1881: 49).

Jau 1863.–1864. gada gramatikā starp citiem tāmiskā dialekta pārstāvjiem A. Bīlenšteins ir izcēlis Ziemeļkurzemes latviešus un uzskaitījis veselu virkni viņiem raksturīgo „vokālisma dezorganizācijas“ īpatnību, kas saistītas ar vīriešu dzimtes pārākumu par sieviešu dzimti. Šos latviešus varot saukt ar Stendera piedāvāto vārdu „tāmnieki“ (sal. Stender 1783: 207, 209–210; Bielenstein 1863a: 14–15). Tātad šis dialekta paveids (kas vēlāk tika nosaukts par lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēm) 1881. gadā ir parādīts ļoti skaidri – nošķirts ne tikai terminoloģiski (īstā tāmiskā, tāmnieku izloksne un plašākā nozīmē tāmiskais, ziemeļrietumu Kurzemes dialekts), bet arī teritoriāli (areāls Nr. 4 ar treknu tumšzaļas krāsas līniju iezīmēts zaļi aizpildītajā areālā Nr. 3).

Pirmoreiz latviešu dialektoloģijas vēsturē izdalīta arī lībiešu–latviešu ziemeļu izloksne (areāls Nr. 5 zilganzaļā krāsā), kas vēlāk nosaukta par lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēm: „Atbilstoši tāmiskajam dialektam Kurzēmē valodu kartē netirā izloksne ir atrodama Vidzemes rietumos, gar jūru visā tās garumā aptuveni no Daugavas grīvas līdz Ainažiem uz ziemeļiem no Salacgrīvas, tātad līdz mūsdienu igauņu valodas robežai. Tā robežojas ar tīro latviešu valodu (= vidus dialekts) austrumos pie Mazsalacas, kas pieder jau vidus dialektam, un no turienes tās robeža aiziet uz dienvidiem netālu no Alojās, kas paliek rietumos, atstājot austrumos Vilzēnus un Ozolmuižu, taisnā līnijā līdz Engļārtei [Raganas apkaimē]

un no turienes tālāk uz Daugavas grīvu.“ (*Entsprechend dem Tamischen Dialekte in Kurland, findet sich auf der Sprachkarte eine unreine Mundart im westlichen Livland, am Meere entlang, ungefähr von Dünamünde bis nach Haynasch, nördlich von der Salis, also bis zur heutigen Gränze der estnischen Sprache. Sie gränzt im Osten an das reine Lettisch (= mittlerer Dialekt) bei Salisburg, das schon dem mittlern Dialekt angehört und von da geht die Gränze nach Süden, nahe bei Allendorf, das westlich bleibt, vorüber, Wilsendorf und Lappier aber östlich laßend, in gerader Linie bis Engelhardtshof und von da weiter bis Dünamünde hin*) (Döring 1881: 49). Interesanti, ka šis areāls ziemeļos veido pussalu, iekļaujot Idu (*Ibden*) un Bāliņus (arī Vēršumuiža, Vērsis, Ramatas pag., *Balenhof*¹⁶) un norobežojot vidus dialektam piederīgo Mazsalacu no igauņu valodas areāla (mūsdienās šeit ir izveidojusies lībiskā dialekta Vidzemes izlokšņu sala, kuru norobežo neliels vidus dialekta posms ap Mazsalacu, sal. Rudzīte 1993: 2. karte; LVDA 1999: 1. karte). Jāpiebilst, ka pats A. Bilenšteins šīs izlokšņu grupas galveno īpatnību izplatību ir koriģējis 1892. gadā darbā: divas tāmiskā dialekta izoglosas (12. – „personu galotņu zudums“ un 13. – „sieviešu dzimtes zudums“) iet nevis Daugavas, bet Gaujas grīvas ziemeļu pusē, turklāt tās neskar tik plašu igauņu pierobežas joslu (sal. *Bielenstein* 1892a: 394, 399; 1892b: Karte VI).

Abos Rīgas jūras līča krastos esošo dialekta paveidu nosaukumus 1881. gadā jau mēģināts terminoloģiski saistīt (abi piederot netīrajam ležemnieku dialektam)¹⁷, to parāda arī kartē izmantoto krāsu (zaļa un zilganzaļa) tuvība.

¹⁶ Avotos var būt norādīta arī forma *Bahlenhof* (BHOL2 1990: 51).

¹⁷ Kā minēts 4. parīdē, pirms tika ieviests lībiskā dialekta nosaukums, dažos tekstos, piemēram, K. Mīlenbaha darbos, tam tika piemērots paplašinātais tāmnieku izlokšņu, tāmnieku valodas termins.

1.5.3. Augšzemnieku dialekts

Salīdzinot ar 1863. gada gramatiku, augšzemnieku dialekta apgabals analizētajā tekstā un kartē ir ieguvis skaidras robežas ar 10–20 kilometru precizitāti: „Kas attiecas uz kartē septiņās daļās sadalīto augšzemnieku dialektu, tas sākas, satikdamies ar vidus dialektu ziemeļos tuvu Harglai [ig. *Hargla*] pie Mustjogi upes [ig. *Mustjōgi*], un stiepjas dienvidrietumu virzienā starp Zaķiem un Gaujienu uz Smiltēni (tā tomēr vēl pieder tīrajam dialektam), tālāk pie Launkalnes, vairāk uz austrumiem no tās, tad mazliet uz rietumiem no Dzērbenes uz Skujeni un Kosu; uz dienvidiem no tām robeža kļūst gandrīz par taisnu līniju un iet Daugavas upes virzienā, ar kuru saskaras starp Lielvārdi un Jumpravu. Kurzemē, sākoties iepretī Lielvārdei, tā stiepjas pie Lindes, rietumos apmet loku ap Vecmuižu, tad atkal dienvidaustrumu virzienā, neietverot Valli, līdz (Kurzemes) Mēmelei, kuru sasniedz pie Kurmenes, tātad visa Kurzemes Augšzeme pieder tās vārdā nosauktajam dialektam.“ (*Was die Gränze des Oberländischen Dialektes betrifft, der auf der Karte in sieben Unterabteilungen zerfällt, so beginnt dieselbe, wo er mit dem mittlern zusammentrifft, im Norden bei Harjel an der Schwarzbach und zieht sich in südwestlicher Richtung zwischen Augustenthal und Adsel nach Smiltēn hin (das aber noch zum reinen Dialekt gehört) weiterhin bei Launekaln, dicht östlich davon vorbei, dann etwas westlich von Serben vorüber, nach Schujen und Rosenhof*¹⁸; *südlich von letzterm wendet sich die Gränze in fast grader Linie zur Düna hin, die sie zwischen Lennewaden und Jungfernhof berührt. In Kurland zieht sie sich, bei Linden, Lennewaden gegenüber*

¹⁸ Rakstā norādītais vietvārds *Rosenhof* acīmredzami ir kļūda (karte šī vieta atzīmēta kā *Kosenhof*).

beginnend, in einem westlichen Bogen um Neugut herum, dann wieder südöstlich, Wallhof ausschließend, bis zur (kurischen) Memel, auf die sie bei Kurmen trifft, so daß das ganze kurische Oberland dem nach ihm genannten Dialekte angehört (Döring 1881: 49).

Var pamanīt, ka 20. gadsimtā augšzemnieku izloksnes Vidzemes ziemeļu pusē dažviet ir „atkāpušās“: Smiltenes un Launkalnes izlokšņu austrumu daļa un Dzērbenes izloksne pašlaik pieder tīrajam vidus dialektam. Vecmuižas „pussalā“ (tagadējā Vecumnieku izloksnē), kas tolaik (1881. gada, kā arī 1892. gada avotā) norādīta kā piederīga augšzemnieku dialektam (to ieskauj augšzemnieku izoglosas), mūsdienās varētu būt sastopamas tikai atsevišķas augšzemnieku dialekta iezīmes. Noskaidrot šādu valodas faktu vai to interpretācijas pārmaiņu patiesos iemeslus būtu interesants uzdevums vēsturiskās dialektoloģijas pētniekam.

Kā minēts tikko citētajā *Über die Herkunft..* tekstā, augšzemnieku dialekts kartē sadalīts septiņās daļās. Kartē tiešām var saskatīt punktētas līnijas, kas sadala Vidzemes un Vitebskas guberņas latviešu apgabalus četrās daļās (visās tās ir apzīmētās ar 6. numuru), bet Kurzemes guberņas augšzemnieki, kam kartes leģendā ir atsevišķs nosaukums „Īstais augšzemnieku dialekts“ (*Eigentliches Oberländisch*), sadalīti trīs apgabalos (kas apzīmēti ar Nr. 7). Diemžēl trūkst paskaidrojumu, kā ir pamatota šī sadalīšana, to nevar sasaistīt arī ar 1892. gada karti, jo neviena izoglosa neatbilst punktētajām līnijām. Šo jautājumu varbūt izdotos atrisināt, meklējot materiālus neiznīcinātajā A. Bīlenšteina arhīva daļā.¹⁹

¹⁹ Kā apstiprina Dobeles novadpētniecības muzejā nesen atrastie materiāli (Štrāle 2005: 76, 81–82; sal. Stradiņš 1995: 379–385), A. Bīlenšteina bibliotēka un arhīvs tika dedzināts divreiz – 1905. gada vasarā un ziemā. Izglābtā arhīva lielākā daļa atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā (Jaunmuktāne 2007: 103–109).

1.6. „Vistīrākās latviešu valodas“ areāls un tā laikmeta zilbes intonāciju pētniecības fons

Visvairāk neatbildētu un intriģējošu jautājumu izraisa J. Dēringa teksta daļa par kādu vidus dialekta ziemeļu daļas paveidu, kas nosaukts par „vistīrāko latviešu valodu“ (*Reinstes Lettisch*) un kartē iekrāsots ar tumšāku dzeltenu krāsu (areāls Nr. 2): „Vēl šeit būtu jāuzsver, ka tālākai analīzes gaitai nav mazsvarīgi, ka kartē vidus dialekta robežās atrodas vēl kāda izloksne, kuru es gribētu saukt kaut vai īsuma dēļ par vistīrākās latviešu valodas apgabalu; tā ziemeļu robeža sākas rietumos no Mazsalacas, iet starp Bāliņiem un Rūjienu uz Kārķiem, Ērģemi, Valku un Koīķulu [ig. *Koikkūla*] līdz Harglai, no turienes līdz Dzērbenes apkārtni, jau iepriekš aprakstītā augšzemnieku dialekta robežlīnija ir arī šī vistīrākās latviešu valodas apgabala robeža. Mazliet uz ziemeļiem no Dzērbenes robežlīnija novirzās rietumu virzienā līdz Amatai, iekļaujot Veselavu un Āraišus; robežas rietumu virziens aiz tiem mainās uz ziemeļiem, pie Meijermuižas (dienvidrietumos no Cēsīm) tā šķērso Gauju, un tādējādi rietumos no Lenčiem un no Rubenes arvien iet ziemeļu virzienā starp Jaunburtniekiem [tag. Bērzaine] un Seķiem, un tikai nedaudz uz rietumiem no Burtnieku ezera aiziet atkal uz Mazsalacu.“ (*Noch sei, als nicht ganz unwichtig für den weitem Verlauf der Verhandlung, hier hervorgehoben, daß sich auf der Karte innerhalb des mittlern Dialekts, noch eine Unterabtheilung begränzt findet, die ich, seis auch nur der Kürze wegen, den Bezirk des allerreinsten Lettisch nennen möchte; die Nordgränze beginnt im Westen bei Salisburg, geht zwischen Balenhof und Rujen nach Karkel, Ermes, Walk und Adsel-Koikküll bis Harjel; von da bildet die schon geschilderte oberländische Gränzlinie bis in die Gegend*

von Serben auch die Gränze dieser reinsten Mundart. Ein wenig nördlich von Serben nimmt die Gränzlinie eine rein westliche Richtung an zur Ammat hin, Weßelsdorf²⁰ und Arrasch einschließend; westlich von letzterm wendet sie sich nach Norden, überschreitet die Aa bei Meyershof (südwestlich von Wenden) und geht so westlich von Wenden, Lenzenhof, Papendorf immer nördlich, zwischen Sternhof und Seckenhof durch, und nur wenig westlich vom Burtneek-See wieder nach Salisburg hin) (Döring 1881: 50).

Kādas īpatnības raksturo šo latviešu rakstu valodas apgabala ziemeļu nostūri (kā, starp citu, arī visus citus dialektus un to paveidus), rakstā nav paskaidrots. 1892. gada grāmatā un kartē minēto teritoriju pārklāj vienīgi 36. un 37. izoglosa (*Bielenstein* 1892a: 396, 402–403; 1892b: Karte VI). Tomēr diezin vai tik nenozīmīgu parādību (piedēkļu *-iņš* un *-īna*, formu *miršu* un *mirīšu*) izoglosas varētu būt vienīgais pamats, lai raksturotu „vistīrākās latviešu valodas“ apgabalu, turklāt minētās izoglosas aiziet daudz tālāk un skar arī augšzemnieku izlokšnes.

Taču nevar nepamanīt, ka minētais apgabals pēc savas platības un robežām ir ļoti līdzīgs triju zilbes intonāciju areālam Ziemeļvidzemē (sal. Rudzīte 2005 [1969]: 104–105). Vai tajā laikā trīs zilbes intonācijas tika fiksētas un aprakstītas? Vai varētu pieļaut, ka A. Bīlenšteinam 19. gs. 80. gados bijis pietiekami daudz materiāla, lai varētu šo parādību parādīt kartē? Šim jautājumam ir nepieciešama atsevišķa izpēte. Tomēr ir zināms, ka jau 19. gadsimta vidū G. Bitners savā pētījumā par latviešu valodas skaņām (*Büttner* 1847: 1–20) ir pievērsis uzmanību trejādam patskaņu un divskaņu izrunas veidam. Vēlāk cits pēc cita iznāca darbi, kuros bija iekļauti izsmeļošāki triju zilbes akcentu jeb intonāciju

²⁰ Kartē ir norādīts vietvārds *Wesselshof*.

raksturojumi (*Krumberg* 1873a: 54–64²¹; 1873b: 65–70; 1881: 57–86²²; *Neuland* 1874: 29–35; *Linde* 1881: 43–56 utt.; par problēmas kontekstu skat. Mülenbachs 1913: 68–77). Šajos pētījumos ne vienmēr saskanēja terminoloģija, transkripcijas zīmes un izpratne par dažiem parādības aspektiem.

A. Bīlenšteins, kurš ar saviem diezgan plašajiem divu zilbes intonāciju aprakstiem gramatikā *Die lettische Sprache..* (*Bielenstein* 1863a: 32–36, 47–49) bija iesaistīts zinātniskajā diskusijā gan ar vēlākā, gan ar agrākā laika pētījumiem (*Rosenberger* 1830:3–21; *Baar* 1847:21–48), pilnīgi iespējams, varēja vērtīgi sekot jaunumiem un agri pievērst uzmanību tam, ka triju zilbes akcentu intonāciju sistēma ir vairāk raksturīga Vidzemei. Šo varbūtību netieši apstiprina daži viņa izteikumi. Mācītājs J. Neilands no Valmieras, ar kuru 19. gs. 60.–70. gados viņš bija strādājis kopīgajās mācītāju sinodēs, saskaņojot kurzemnieku un vidzemnieku dialektu atšķirības jaunajā Bībeles izdevumā, A. Bīlenšteina acīs bija ne tikai „labākais tautas valodas pratējs“, bet arī „latviešu valodas triju tonalitāšu krietnākais pētnieks“ (Bīlenšteins 1995: 221, 257). Ņemot vērā to, ka A. Bīlenšteins pats aktīvi ceļoja pa Latvijas novadiem un bija izveidojis plašu mācītāju, tautskolotāju un viņu skolnieku – valodas un citu materiālu vācēju – tīklu (Bīlenšteins 1995: 204, 268), grūti noticēt, ka viņš nebūtu mēģinājis noteikt minētās parādības izplatību.

Jāpiebilst, ka A. Bīlenšteinam 1896. gadā ir laimējies piedalīties H. Šmita-Vartenberga ar kimogrāfu veiktajos fonētikas eksperimentos (raksts pēc trijiem gadiem publicēts žurnālā *Indogermanische Forschungen*, skat. *Schmidt-Wartenberg* 1899: 117–144), par kuriem viņš izdarījis secinājumu:

²¹ Šajā darbā publicēts arī pirmais ievērojamais heterotonu saraksts.

²² Pirmais biežāk lietojamo vārdu saraksts, kurā vārdi parādīti ar trijām zilbes intonācijām.

„trīs varietātes, par kuru esamību vēl pirms dažiem gadiem tik daudz strīdējās, tagad parādījās mūsu acu priekšā (..). Tagad latviešu valodas patskaņu trīskāršā atšķirība kā neapstrīdams fakts tika demonstrēta *ad oculos*“ (Bīlenšteins 1995: 257). Šis citāts vedina uz domām, ka A. Bīlenšteins jau agrāk ir bijis triju intonāciju idejas piekritējs.

Tātad, lai arī nav tiešu pierādījumu, nevar gluži izslēgt iespēju, ka 1881. gada kartē iekrāsotais vistīrākās latviešu valodas areāls Ziemeļvidzemē ir saistāms ar triju zilbes intonāciju izplatību.

1.7. 1881. gada dialektu robežu atbilstība 1892. gada atlanta izoglosām

Turpinot J. Dēringa raksta apskatu, jāteic, ka dialektu jautājumam viņš nedaudz pievēršas tikai publikācijas beigās (*Döring* 1881: 111–118), izlokšņu izplatību izmantojot kā pierādījumu saviem apgalvojumiem par iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņām 13.–14. gadsimtā.²³ Tomēr rakstā nav nedz

²³ Piemēram, tas, ka vidus dialekts ir viendabīgs, pēc J. Dēringa domām, varētu liecināt par Zemgalē notikušo tiešo kolonizāciju no ziemeļaustrumiem – tās tagadējie iedzīvotāji, kas kādreiz atnākuši iztukšotā apvidū, runā tādā pašā tīrajā latviešu valodā kā senajā latviešu apvidū Vidzemē (Tālavā); to apstiprinot arī viduslaiku vietvārdu izzušana un senās vietējās mutvārdu folkloras iztrūkums Zemgalē. Savukārt tas, ka Rietumkurzemē un Vidzemes piekrastē runā netīro dialektu, varētu liecināt par to, ka šeit vietējie, viņaprāt, somu izcelsmes iedzīvotāji varējuši pārņemt latviešu cilts valodu, t.i., tikuši latviskoti. J. Dēringš izdara galveno secinājumu, ka tikai sestā daļa Kurzemes (tā laika guberņas), proti, Augšzemes, iedzīvotāju var tikt uzskatīta par tiešiem vietējās sēļu tautas pēctečiem, kas varēja būt radniecīgi senajiem latviešiem; par nosacīti tiešiem pēctečiem var nosaukt jau sen pārlatviskotos piejūras Kurzemes iedzīvotājus, kas veido gandrīz pusi no latviski runājošajiem, bet atlikušo trešdaļu – 14. gadsimta sākumā no Vidzemes atnākušie kolonisti.

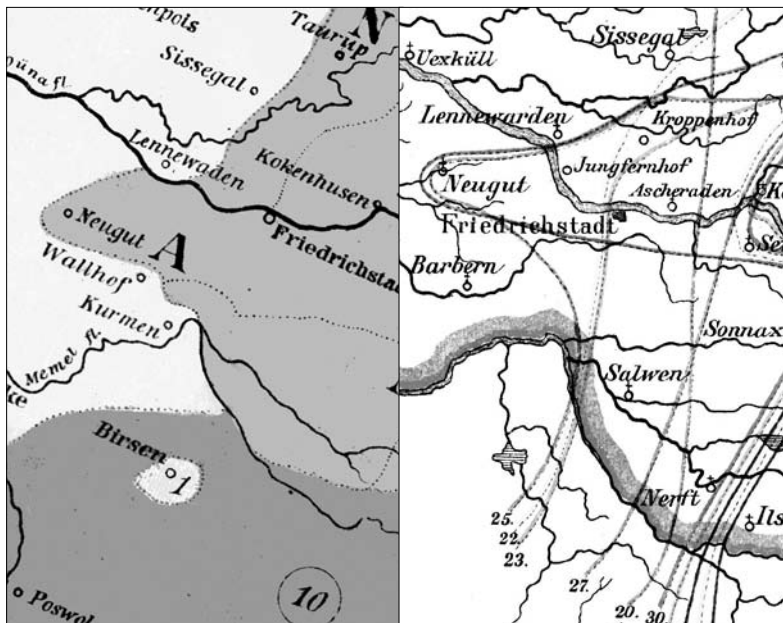
viņa paša, nedz A. Bilenšteina norāžu uz to, kādas valodas īpatnības nosaka tā vai cita dialekta robežu, kāds ir dialekta vai tā paveida lingvistiskais saturs.

Atbildi uz šo jautājumu sameklēt nav viegli, jo A. Bilenšteina saglabātā arhīva materiālu saturs līdz galam nav apzināts, bet viņa 1863.–1864. gada gramatikā (piem., skat. *Bielenstein* 1863a: 13–16, 94–102) konkrētās valodas īpatnības ar dialektiem saistītas vispārīgi, uzskaitot tās, taču reti norādot to izplatību. Šeit varētu palīdzēt tikai rūpīga 1881. un 1892. gada dialektu karšu salīdzināšana (sal. I un II att.).

Tīri mehāniska abu karšu kontūru pārklāšana kādā grafisko failu datorprogrammā ir apgrūtināta, jo tās ir noformētas mazliet atšķirīgi. Pirmajā no tām ģeogrāfisko objektu ir mazāk, bet otrajā, kuru zīmējis A. Bilenšteina dēls Emīls, – vairāk, it īpaši hidrogrāfisko, bet tie šajā kartē ir mākslinieciski stilizēti un nedaudz deformēti (piemēram, galvenās upes parādītas nesamērīgi biezas, to līkumi noapaļoti, pilsētas to krastos ir „pabīdītas“) un tādējādi dažādu kartes vietu mērogs atšķiras.

Tomēr nevar nepamanīt šo abu karšu fragmentu shematisko līdzību. Piemēram, 1881. gada kartē acīs krīt vidus un augšzemnieku dialekta pussalas formas robežas daļa ap Vecmuižu (*Neugut*), kur no Daugavas atnākusi robežlīnija ap šo apdzīvoto vietu met loku un turpinās līdz Mēmeles upei dienvidos – tā pēc formas ir pilnīgi identiska 1892. gada kartes 25. izoglosai, kas šķir *a*, *ā* un *o*, *ō* (*oa*) apgabalus (skat. 1. att., sal. *Bielenstein* 1892a: 395, 401) un šajā apvidū ir vis-tālāk uz rietumiem nobīdījusies augšzemnieku izoglosa.

Arī 1881. gada kartē parādītā *īstās* tāmnieku izloksnes robeža lielajā tāmiskā dialekta teritorijā Ziemeļkurzemē lielākoties atbilst 1892. gada kartes 1. izoglosai, kuras apskautajā teritorijā izrunātās galazilbes ir „novienādotas, izkropļotas, zudušas“ (*Bielenstein* 1892a: 394, 397).

1. att. Karšu fragmenti: pa kreisi – Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860 (Döring 1881),
 pa labi – Die lettischen Dialekte der Gegenwart. Isoglossen-karte (Bielenstein 1892b: Karte VI)

Tas gan nenozīmē to, ka ikviena 1881. gadā uzrādītā dialekta vai apakšdialekta robeža atbilst kādas 1892. gada izoglosas pilnam garumam – divi nupat sniegtie piemēri drīzāk ir izņēmums. Pirmkārt, valodas īpatnību robežas, kas it kā saskan abos izdevumos, 1892. gada kartē var būt precizētas. Piemēram,²⁴ jau minētā īstās tāmnieku izloknes robeža (attiecīgi 1. izoglosa), kas abās kartēs sākas dienvidos starp Jūrkalni (*Felixberg*) un Sārņāti (*Sernaten*) un beidzas pie

²⁴ Te der arī 1.5.2. nodaļā pieminētais piemērs ar 1892. gada 12. un 13. izoglosas atbilstību 1881. gada lībiskā dialekta robežai Vidzemē.

Rīgas jūras līča uz ziemeļiem no Rojas (*Rojemünde*), vidus posmā mazliet atšķiras: 1881. gada kartē Zlēkas (*Schleck*) un Ugāle (*Ugalen*) ir ārpus izloknes areāla, bet 1892. gada kartē – iekšpusē. Otrkārt, 1881. gada dialekta robeža visā savā garumā visbiežāk atbilst nevis kādai vienai 1892. gada izoglosai, bet atsevišķiem atšķirīgu izoglosu fragmentiem, kas turklāt dažādos posmos bieži tiek pārklāti ar kādu citu izoglosu fragmentiem.

Atgriežoties pie jau minētās 1881. gada vidus un augšzemnieku dialekta robežas, kas Mēmeles–Vecmuižas posmā – Daugavas posmā atbilst 1892. gada kartes 25. izoglosai (*a, ā un o, ō (oa)* robežlīnijai), jāpiebilst, ka Vecmuižas tuvumā to sāk „piesegt” 24. izoglosa (nākotnes 1. un 2. personas variantu ar *-sim, -sit un -sam, -sat* robeža), un šīs abas izoglosas iet kopā apmēram līdz Ogres upei dienvidos no Madlienas (*Sissegal*). Tālāk tās abas pavirzās vairāk uz austrumiem, un augšzemnieku dialekta robežlīnijas statusu apmēram līdz apvidum starp Jaunpili (*Jürgensburg*) un Dzērbeni (*Serben*) pārņem 22. (formu *nācu un nāču*) izoglosa (aiz Jaunpils tā pārtoņ par vidus dialekta iekšējo izoglosu). Dzērbenes tuvumā augšzemnieku dialekta robeža atkal sakrīt ar 25. un 24. izoglosu. Starp Smilteni (*Smilten*) un Palzmani (*Palzmar*) 24. izoglosa atkal novirzās uz austrumiem, bet 25. izoglosa pievieno klāt netālu austrumos vienmēr paralēli gājušo 23. (*sa-runāties un sa-sa//si-runāties*) izoglosu un noslēdz augšzemnieku dialekta areālu ziemeļos.

No mūsdienu viedokļa lielā daļa 1892. gada kartē redzamo izoglosu, kas varētu iezīmēt 1881. gada augšzemnieku izloknes robežu, būtu mazsvarīgas dialekta identifikācijai (izņemot 25. izoglosu) – daudz zīmīgāks būtu 27.–35. izoglosas sablīvējums, kas vairāk vai mazāk izkaisītā

veidā austrumu pusē sniedzas no dienvidiem līdz ziemeļiem un raksturo ļoti svarīgas vokālisma pārmaiņu robežlīnijas. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka A. Bīlenšteins 1881. gadā varēja ņemt vērā augšzemnieku īpatnību galējās rietumu pozīcijas (skat. 1.1. nodaļā).

Daudz sarežģītāk šādā veidā ir raksturot dialektu robežas Kurzemē. 1881. gada kartē Lietuvas pierobežā parādītajai vidus dialekta „kabatai“ pie Gramzdas (*Gramsden*) pilnībā atbilst 1892. gada kartes 18. izoglosa, kas ir nevis lingvistiskā, bet etnogrāfiskā izoglosa (ilustrē divjūgu ratu izplatību). Toties var pieļaut, ka, balstoties uz jauniem 19. gs. 80.–90. gadu novērojumiem, vidus dialekta Gramzdas pussala 1892. gadā jau pārtapusi par salu, starp Griezi (*Grösen*) un Gramzdu noslēdzot izeju uz lielo vidus dialekta areālu, un šī sala ir uzzīmēta daudz lielāka, savienota vienā teritorijā ar Nīcas (*Nieder-Bartau*) salu. Plašākas šīs salas robežas atspoguļo 6. (-*ir*-, -*ur*- un -*ier*-, -*uor*-) un 8. (*galva*, *dzērve* un *gala*, *dzēre*) izoglosa, kas šajā apvidū gandrīz sakrīt, kā arī 7. (*e*, *ē* un *ę*, *ĕ*) izoglosa; šaurāku salas daļu norobežo 17. (*darbs* un *dārbs*) izoglosa. Visas šīs Dienvidkurzemes izoglosas *Atlas der ethnologischen Geographie*.. komentāros parādītas ar piezīmi „anklāvs“ (*Bielenstein* 1892a: 393–394, 398, 400). No Griezes līdz Saldum (*Frauenburg*) vidus dialekta un ziemeļrietumu Kurzemes dialekta robežu raksturo sakritusi 8. un 17. izoglosa. Tomēr tālāk Ziemeļkurzemē 1881. gada kartē šī robeža līdz ar 17. izoglosu (kas ir visvairāk austrumu virzienā attālināta tāmiskā dialekta izoglosa) dīvainā kārtā nepagriežas Tukuma (*Tuckum*), t.i., ziemeļaustrumu, virzienā, bet līkumo uz ziemeļrietumiem, ar lielu loku apskaujot Sabili (*Zabeln*) un Kandavu (*Kandau*), un, šķērsojot Engures ezeru, beidzas pie Rīgas jūras līča (tam

atbilstu vairāku izoglosu sablīvējums, kas izkaisītas jūras līča virzienā – minētā 6., 7. un 8. izoglosa, kā arī 3. (-sa- infikss atgriezeniskajās formās), 4. (formu *dui*, *dubens* izplatība) un 5. (*āz* un *aiz*) izoglosa). Redzot, kā A. Bīlenšteins 1881. gadā atklāja un, ieguvis precīzākus datus, 1892. gadā paplašināja vidus dialekta salu Dienvidkurzemē, varētu apgalvot, ka savu galējo izoglosu principu viņš nav pārkāpis arī 1881. gada kartē, tāmiskā dialekta areālā neiekļaujot Sabili un Kandavu – acīmredzot, tajā gadā viņš vēl nebija savācis pietiekami datu par *dārbs* tipa formu robežlīniju un balstījās uz citu parādību vistālākās izplatības robežu austrumu virzienā.

Jāpiebilst, ka šo galējo izoglosu kritēriju apstiprina arī agrāk minētā īstās tāmnieku izloknes robeža Ziemeļkurzemē – no vairākām šim apvidum raksturīgajām parādībām (1892. gada atlantā tām atbilstu 1., 2., 10., 12. un 14. izoglosa) izloknes robežai viņš izvēlējies to, kas ir galējā ziemeļu virzienā, – 1. izoglosu.

Tātad var secināt, ka abas (1881. un 1892. gada) dialektu kartes ir cieši saistītas – dialektu areālu malas 1881. gada kartē lielākoties atbilst 1892. gada kartē iezīmētajām ziemeļrietumu Kurzemes (tāmiskā) dialekta galējām izoglosām austrumos vai augšzemnieku dialekta galējām izoglosām rietumos. Nesakritības starp areāliem un izoglosām tāmiskā un vidus dialekta pierobežā Kurzemē, kā arī dažviet citur var izskaidrot ar to, ka precizēti valodas fakti no šī apvidus A. Bīlenšteina kartogrāfiskajā materiālā iekļauti jau vēlāk, pēc 1881. gada.

1.8. 1881. gada karte – A. Bīlenšteina lingvistiskās izaugsmes lieciniece. Secinājumi

A. Bīlenšteina savam kolēģim „aizdotā“ un vēlāk vairāk nekā gadsimtu brīnumainā kārtā aizmirstā kartes skice ļauj aplūkot interesantu zinātnieka dialektoloģisko meklējumu ceļu. Šajā rakstā izklāstītie fakti liecina par to, ka laika posmā starp 1863.–1864. gadu, kad tika izdota gramatika *Die lettische Sprache...*, un 1892. gadu, kad parādījās *Die Grenzen...*, A. Bīlenšteins dialektu materiālu vāca ļoti intensīvi, to sistematizēja konsekventi, meklējot vienotus klasificēšanas kritērijus. Šajā procesā var saskatīt galvenos darba posmus.

Ļoti aptuvenu dialektu areālu raksturojumu 1863. gada gramatikā var izskaidrot ar to, ka A. Bīlenšteins ar dialektiem pirmoreiz iepazinās nevis no dzīvās tautas valodas, bet, lasīdams G. Bitnera tautasdziesmu krājumu (no valodnieka atmiņu grāmatas izriet, ka tieši tautasdziesmas bija galvenais dialektoloģijas faktu avots gramatikai, skat. Bīlenšteins 1995: 198). Kopš 1863. gada (jāpievērš uzmanība – jau pēc gramatikas pirmā sējuma izdošanas), kad viņš sācis ceļot pa Latvijas novadiem (šādu ekspedīciju ir bijušas piecas, skat. Bīlenšteins 1995: 268), izveidojies arī viņa palīgu tīkls, ar katru gadu strauji pieauga savāktā materiāla apjoms. Tomēr tiešā valodas faktu vākšana ilga ierobežotu laiku, nepilnus 20 gadus.²⁵ Pēc pēdējā ceļojuma, kas notika 1882. gada vasarā kopā ar A. Becenbergeru (skat. *Bezzenberger* 1885: 1, 9;

²⁵ Autobiogrāfijā atrodams arī šāds apgalvojums, kas rāda jau agrāku zinātnisko prioritāšu maiņu: „Mani filoloģiskie darbi latviešu valodas pētniecībā galvenokārt noslēdzās, kamēr dzīvoju Jaunaucē. Pēc 1867. gada citi uzdevumi kļuva man tuvāki..“ (Bīlenšteins 1995: 204).

Bielenstein 1892a: V), ar kuru viņi mēdza paralēli pierakstīt vienu un tā paša teicēja stāstus, pamatmateriāls A. Bilenšteina darba *Die Grenzen..* valodniecības daļai, iespējams, jau bija savākts, sākās faktu precizēšanas darbs, kas ilga 10 gadu. Kas rosina uz šādām pārdomām? 1892. gada darba ievadā, runājot par izoglosu nozīmi, A. Bilenšteins A. Becenbergera darbu *Lettische Dialekt-Studien* piemin šādā kontekstā: „Tātad no mūsu izoglosām nevar prasīt vairāk nekā ir iespējams, un, ja tās dažreiz parāda robežu, aiz kuras Becenbergers savās „latviešu dialektu studijās“ dod piemērus, kurus viņš ir dzirdējis, tomēr, pamatojoties uz to, manas izoglosas negribētos noraidīt kā neprecīzas.“ (*Es darf also von unseren Isoglossen nicht mehr gefordert werden, als sie leisten können, und wenn sie manchesmal eine Grenze angeben, über die hinaus Bezenberger in seinen «lettischen Dialektstudien» Beispiele anführt, welche er sicher gehört hat, so wolle man auf Grund dessen meine Isoglossen noch nicht gleich als ungenau verwerfen*)“ (*Bielenstein* 1892a: 392). Šis citāts varētu netieši liecināt par to, ka vismaz pēc 1885. gada, kad tika izdots A. Becenbergera darbs, A. Bilenšteina valodniecības daļa jau bija pabeigta un līdz 1892. gadam precizētas tika nevis izoglosu robežas, bet pati izoglosas (robežas) koncepcija.

Var secināt, ka 1881. gada dialektu kartē, kas ir stipri papildināta 1863. gada gramatikas ilustrācija, redzamas gandrīz visu mūsdienu latviešu dialektu klasifikācijā iekļauto dialektu un izlokšņu grupu precīzas robežas. Tai ir tiešs sakars ar 1892. gada izoglosu karti: robežas starp dialektiem 1881. gada kartē lielākoties atbilst tai valodas īpatnību robežlīnijai, kas izoglosu kartē visvairāk ir ietiekusies vidus dialekta centra virzienā (tāmnieku un augšzemnieku izoglosa) vai no vidus dialekta visvairāk attālināta (tīrās

tāmnieku izloksnes izoglosa). Tātad pirmais mēģinājums parādīt dialektu areālus nav nejaušs, bet ir balstīts uz skaidriem principiem un konkrēta materiāla, kas bija savākts un klasificēts jau 19. gs. 80. gadu sākumā.

Vai A. Bīlenšteins ir iezīmējis dialektu areālus un to robežas savā darbā *Die Grenzen..* un izoglosu kartē? J. Dēringa pārstāstītais dialektu robežu apraksts un pievienotā karte ļauj uz šo jautājumu atbildēt pozitīvi. Tik precīzi, cik vien ļauj izoglosas koncepcija, dialektu areālus 1892. gada darbā var saskatīt, ja tiek ņemti vērā atlanta komentāri un ievēroti principi, pēc kuriem ir sastādīta 1881. gada karte.

Var būt vairāki iemesli, kāpēc A. Bīlenšteins deva priekšroku izoglosu metodei, bet neatgriezās pie 1881. gada skicē redzamā areālu paņēmiena. Pirmkārt, izoglosu metode ir ekonomiskāka (ar to var vienlaikus atspoguļot daudz materiāla), ļauj apvienot dažādu valodas līmeņu faktus, ir pārskatāmāka un ērtāka zinātniekam, kas gribēja parādīt uzreiz 35 valodas īpatnību un 2 etnogrāfisko reāliju izplatību. Otrkārt, tā ir precīzāka tajā gadījumā, ja trūkst materiāla no areāla iekšienes: izoglosa parāda tikai izplatības robežu, bet neatspoguļo iekšējo stāvokli. (A. Bīlenšteins vienmēr ir saskāries ar anklāvu jeb salu problēmu.) Treškārt, valodnieks varēja paredzēt strauju latviešu dialektu izpētes attīstību: izoglosu karte atstāj lielākas iespējas jaunām interpretācijām, nekā to ļautu „sastingusi“ karte ar aizkrāsotiem areāliem.

Latviešu dialektoloģijas attīstību un uzskatus ilgstoši ietekmēja izoglosu koncepcija, kas veicināja pārliecību, ka nevar precīzi noteikt dialekta robežas. *Karte des lettischen Sprachgebiets* – zīmīgs A. Bīlenšteina konsekventa darba posms ceļā no pirmās zinātniskās latviešu valodas gramatikas

uz izoglosu atlantu – šo priekšstatu mazliet maina. Pats A. Bīlenšteins savos darbos pēc noteiktiem principiem dialektu robežas ir mēģinājis noteikt. Latviešu valodnieki pie šādiem mēģinājumiem atgriezās tikai 20. gadsimta otrajā pusē ar M. Rudzītes darbiem un latviešu valodas dialektu atlanta izstrādi.

2. Pārdomas par izlokšņu, administratīvi teritoriālo vienību un draudžu robežām Rietumlatgalē²⁶

Šīs nodaļas mērķis – balstoties uz kartogrāfiskajiem materiāliem un kultūrvēstures faktiem, pārdomāt dažus latviešu dialektu pētīšanas aspektus, saistītus ar tādiem jēdzieniem kā izlokšne, izlokšnes robeža. Vai latviešu valodniecībā pieņemtais izlokšnes jēdziens pilnībā atbilst lingvistiskajai realitātei? Kāds ir izlokšnes ģeogrāfiskais izvietojums? Kā ir samērojamas izlokšnes un mūsdienu administratīvi teritoriālās vienības? Vai reālās valodas paveidu robežas ir saistītas ar kāda laikmeta vēsturisko administratīvo vienību un draudžu robežām? Vai lingvistiskās robežas ir noturīgas, stabilas?

Šie jautājumi ir nozīmīgi ne tikai latviešu dialektoloģijai, pēc būtības tie ir starpdisciplināri, prasa apkopot vismaz triju nozaru – valodniecības, vēstures un ģeogrāfijas – zināšanas. Precizēt dialektu un izlokšņu robežas, fiksēt to pārmaiņas – tas nozīmē arī dziļāk izprast Latvijas reģionos bijušos un notiekošos kultūras procesus kopumā.

²⁶ Galvenās šīs nodaļas idejas ir izklāstītas rakstu krājumā „Dzīve–attīstība–labbūtība–Latvijas laukos“ publicētajā rakstā (sal. Trumpa 2012: 219–252).

Nodaļā virzītās idejas ieskicētas ar materiālu, kas savākts 2010.–2012. gadā, pētot augšzemnieku dialekta latgalisko un sēlisko izlokšņu robežjoslu ap Nīcgali⁴⁴⁴, Kalupi⁴⁴⁵, Līvāniem⁴³⁶, Rudzātiem⁴³⁷, Atašieni⁴³² un citām izlokšnēm²⁷.

2.1. Divas latviešu valodas kartografēšanas tradīcijas: precizitātes aspekts

2.1.1. Īss ieskats karšu veidošanas specifikā

Kā zināms, latviešu dialektoloģijā ir nostiprinājušies divi kartografēšanas paņēmieni, kas ļauj areālajā aspektā salīdzināt dažādu līmeņu (piem., fonētikas, morfoloģijas, leksikas, sintakses) valodas īpatnības:

- 1) A. Bīlenšteina, V. Rūķes darbos – tīri lingvistiskā izoglosu metode (dialektālo īpatnību aptuvena izplatība kartēs tiek parādīta ar robežlīnijām – izoglosām);
- 2) dialektologu darbos pēc Otrā pasaules kara – daļēji lingvistiskā izlokšņu tīklojuma metode (īpatnības tiek atveidotas 512 „šūnās” – 1939. gada Latvijas administratīvajos pagastos, kas pašlaik tiek saukti par izlokšnēm).

Kā minēts 1.1. nodaļā, Augusts Bīlenšteins ir ne tikai latviešu dialektoloģijas pamatlicējs, kurš klasificējis latviešu dialektus (*Bielenstein* 1863a: 12–17, 93–102), bet arī pasaules valodnieku lietotā izoglosas termina, kas izveidots pēc analogijas ar izotermu, autors. 1892. gada pētījumā *Die*

²⁷ Turpmāk tekstā ar pazeminātiem cipariem ir norādīta izlokšņu numerācija saskaņā ar „Latviešu valodas dialektu atlanta” (LVDA 1999) izlokšņu sarakstu.

Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert („Latviešu cilts un latviešu valodas robežas tagadnē un 13. gadsimtā“) viņš aprakstīja un pielikumā publicēja izoglosu karti *Die lettischen Dialekte der Gegenwart. Isoglossen-karte* („Mūsdienu latviešu valodas dialekti. Izoglosu karte“) ar 37 krāsainām izoglosām, kas nošķir skaņu, formu, kā arī atsevišķu vārdu un etnogrāfisko reāliju areālus (*Bielenstein* 1892a: 391–409; 1892b: Karte VI; skat. I att.).

1.2–1.8. nodaļā tika analizēts nesen atrastais A. Bīlenšteina darbs – *Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860* („Latviešu valodas apgabala karte, ap 1860. gadu“, skat. II att.). Tas ļauj precizēt priekšstatu par to, kāds bija latviešu dialektu kartogrāfēšanas sākums – 1881. gada karte atspoguļo dialektu teritorijas, nevis noteikto valodas īpatnību robežas, tāpēc ārēji neatgādina 1892. gada karti *Die lettischen Dialekte..* Tomēr abu karšu sīkāka analīze (1.7. nodaļā) ļauj droši apgalvot, ka tās ir saistītas, turklāt 1881. gada kartes pamatā ir izoglosas – dialektu robežas tajā pēc izvietojuma sakrīt ar 1892. gada kartē atrodamiem atsevišķu izoglosu fragmentiem vai veselām izoglosām.

Krājumā „Filologu biedrības raksti“ 20. gs. 30. gadu beigās Velta Rūķe publicēja augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu (Rūķe 1939: 133–138; skat. III att.), kā arī lībiskā dialekta Kurzemes un Vidzemes izlokšņu (Rūķe 1940: 75–128) areālos raksturojumus. Kopumā abos rakstos aplūkotas 73 (30 ar fonētiku un 43 ar morfoloģiju saistītas) izoglosas.

A. Bīlenšteina 1892. gada pētījuma ietekme uz V. Rūķes darbiem saskatāma ne vien kartogrāfēšanas tehnikā, bet arī datu klasificēšanas koncepcijā. Abi autori par izlokšņu vienību uzskatījuši sava laikmeta pagastus (A. Bīlenšteins – arī citus veidojumus), kas attiecībā uz katru izoglosu varēja:

- 1) atrasties vienā vai otrā izoglosas pusē (karšu komentāros divu stabiņu tabulā tie iekļauti kreisajā vai labajā pusē);
- 2) atrasties abās izoglosas pusēs (komentāru tabulā parādīti pa vidu starp diviem stabiņiem).

Īpaša uzmanība jāpievērš otrajai grupai, kurā iekļauts ne mazums seno pagastu (teritoriju), piemēram, A. Bīlenšteina izoglosas šķērsoja Stendi (*Stenden*), Kandavu (*Kandau*), Spāri (*Spahren*), Kabili (*Kabilen*), Nīgrandi (*Nigranden*), Valdgali (*Waldegalen*), Talsus (*Talsen*), Lībagus (*Lipsthusen*), Vīcežus (*Vizehden*), Eņģeļus (*Engelzeem*), Grobiņu (*Grobin*), Valtaiķus (*Neuhausen*) utt. (*Bielenstein* 1892a: 397–398 utt.). V. Rūķes aprakstos kāda no fonētikas izoglosām ir sadalījusi tādus Latgales pagastus (III att. kontūru veidā tie parādās zem krāsainajām izoglosu līnijām) kā Varakļāni⁴²⁶, Līvāni⁴³⁶, Kalupe⁴⁴⁵, Višķi⁴⁵¹, Preiļi⁴³⁹, Rudzāti⁴³⁷, Baltinava⁴⁷⁸, Jasmuiža (Aizkalne⁴⁴⁶), Silajāni⁴⁴⁰, Malta⁴⁹⁴, Bukmuiža (Ezernieki⁴⁹⁹), Šķaune⁵⁰⁰, Nautrēni⁴⁸⁰ un Atašiene⁴³² (skat. Rūķe 1939: 138–156; 1939a: 369–370), Ziemeļkurzemes lībiskajā apgabalā – Engure¹²⁰, Virbi⁸³, Lauciene⁷⁶, Pope², Puze⁶⁴, Ugāle⁶⁹, Piltene⁷, Užava⁵, Zlēkas⁸, Pastende⁷³, Laidze⁷⁴, Vandzene⁷⁵, Ārlava⁶⁵ (Rūķe 1940: 78–87) utt.

Cik liela konkrētā pagasta daļa nokļuvusi vienā vai otrā līniju pusē, komentāros lielākoties nav norādīts, tas paliek pamatmateriālā, pēc kā zīmētas kartes – personiskajos un palīgu novērojumos, atbildēs uz aptaujām, izlokšņu aprakstos dažādos izdevumos.²⁸ Tomēr ir skaidrs, ka areālās

²⁸ A. Bīlenšteins ne tikai pats piecas reizes ceļojis pa Latvijas novadiem, bet arī izveidojis palīgu tīklu, kas sūtījuši atbildes uz viņa publicētās aptaujas (*Bielenstein* 1863c: 64–77) jautājumiem, savukārt V. Rūķes izoglosu karšu izdošanas laikā jau publicēti izlokšņu apraksti no vairāk nekā piektās daļas visu Latvijas pagastu, lielākā daļa no tiem – pāri 100 – „Filologu biedrības rakstos“.

lingvistikas sācēji Latvijā, kas piemēroja un attīstīja²⁹ izoglosu metodi, uzskatīja, ka pagasts (kuru pirms Otrā pasaules kara izdotajā literatūrā jau nereti mēdza vispārināt kā izlokšni³⁰) ir lingvistiski neviendabīga un skaidri diferencējama vienība, kurā pastāv teritoriāli šķirtas īpatnības, tajā var būt atšķirīgi runājošie „gali“, „puses“ vai „mazi nostūri“.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā izdotajos darbos izoglosu metodi nomainīja „šūnu“ – izlokšņu tīklojuma (jeb atlanta tīklojuma) – metode. Latviešu valodas īpatnību areālajai atveidei visā Latvijas teritorijā tika izvēlētas un sanumurētas 512 izlokšnes ar robežu kontūrām, kas atbilst 1939. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma stāvoklim – 512 pagastiem (bez sešiem pagastiem, kas 1944. gadā no Abrenes apriņķa tika pievienoti Krievijas Pleskavas apgabalam).

Jāpievērš uzmanība: izlokšnes jēdziens nav gluži lingvistisks. Katras izlokšnes robeža ir pirms Otrā pasaules kara pastāvējušā administratīvi teritoriālā veidojuma robeža, kas iezīmē drīzāk pētījuma teritoriju. Šī veidojuma iekšā var gadīties arī diezgan acīmredzamas lingvistiskās atšķirības. Par lingvistisko izlokšni atsevišķos gadījumos to var saukt tikai vispārināti, kā dialektālu (neobligāti vienādu) īpatnību kopumu. Šajā nodaļā pats izlokšnes termins ir pieņemts tradicionālajā izpratnē, bet dažviet apzināti tiek nošķirti jēdzieni administratīvā izlokšnes robeža, kas atbilst 1939. gada pagasta robežai, un lingvistiskā robeža,

²⁹ Par izoglosu paveidiem un to nozīmi dialekta noteikšanā skat. Rūķe-Draviņa 1966: 159–170.

³⁰ Piem., pēc „Filologu biedrības rakstu“ autoru reģistrā (Štraucha 1940: 265–272) apkopotajiem rakstu nosaukumiem ir redzams, ka tikai retos gadījumos formulēts pilns nosaukums (piem., „Zvirgzdines pagasta izlokšne“, „Snēpeles pagasta izlokšne“) – daudzviet vārds „pagasts“ ir metonīmiski izlaists (piem., „Zlēku izlokšne“, „Baltinavas izlokšne“).

kas atbilstu izoglosai vai izoglosu kopumam un izlokšni var sadalīt (vai arī nesadalīt).

Valodnieku, pirmām kārtām topošā „Latviešu valodas dialektu atlanta“ (ir izdots 1. sējums ar 100 leksikas kartēm, LVDA 1999; publicēšanai sagatavots 2. sējums „Fonētika“), vajadzībām pirmskara pagastu kontūru karti piemēroja Elfrīda Šmite. Vēlāk parādījās un publikācijās tika izmantots deformēts (stilizēts) izlokšņu kontūru variants, kurš savukārt izdevumos pēc 2000. gada tika mainīts uz variantu, kas precīzāk atdarina veco pagastu formas (sal. *Pydžume* 1969: 36 карт (sal. Rudzīte 2005: 100–171, vāku iekšējie atvērumi); Rudzīte 1993; Breidaks 1996).

Šāda tipa karšu izlokšņu kontūrās informācija tiek izvietota trijos veidos, kas nereti ir kombinēti: ar krāsām vai tekstūru, ar ģeometriskām figūrām (apļiem, trijstūriem utt.) un, retākos gadījumos, ar līnijām, kas atgādina izoglosas. Šo pēdējo zīmēšanas veidu, kas ir raksturīgs „Latviešu valodas dialektu atlanta“ leksikas kartēm (piem., LVDA 1999: II, 15., 43., 44., 55., 56., 66., 77., 79., 83., 87. un 98. karte) un atsevišķām M. Rudzītes fonētikas kartēm (Rudzīte 2005: 3., 5. un 10. karte, 104–105, 108–109, 118–119) nevar īsti uzskatīt par lingvistisko izoglosu paņēmieni, jo šeit robežlīnijas pilnībā atkārtoto pagastu robežu fragmentus un nekad (tikai ar dažiem izņēmumiem) pašus pagastus nešķērso – parāda veselo, nedalīto izlokšņu grupējumus.

2.1.2. Kartografēšanas paņēmieni priekšrocības un nepilnības

Izlokšņu (pagastu) tīklojuma metodei ir zināmas priekšrocības: pētniekam ir skaidrs objekta aptuvenais teritoriālais apjoms, atlanta sastādītājam ir vieglāk organizēt materiālu

vākšanu, vācēju tīklu, datu klasificēšanu, kartografēšanu, izmantojot dažādus dizaina paņēmienus, bet, galvenais, ir iespējams nodrošināt pētišanas pēctecību. Dati, savākti gan 19., gan 21. gadsimtā, var līdzvērtīgi papildināt pirmskara – izlokšņu aprakstu ziedu laikmeta – administratīvi teritoriālo karti, kas ir sastingusi un nemainīga.

Tomēr izlokšņu tīklojuma metodes specifika un trūkums ir tas, ka valodas īpatnību atveide dažādu iemeslu dēļ ir nepilnīgi saistīta ar reālo lingvistisko situāciju visā pagasta teritorijā. Tas attiecas uz tiem pagastiem, kurus var šķērsot kāda no izoglosām – precizitātes (pat tik vienkāršas, kāda bija atrodama izoglosu kartēs) šeit nav. Tikai ļoti nedaudzās – dialektu klasifikācijas un zilbes intonāciju izplatības – kartēs (LVDA 1999: I un II karte; Rudzīte 2005: vāku iekšējie atvērumi, 1. un 2. karte, 100–103) pagasti mēdz būt „pāršķelti“. Šādas kartes ir izņēmums, turklāt mantots no izoglosu kartēm.

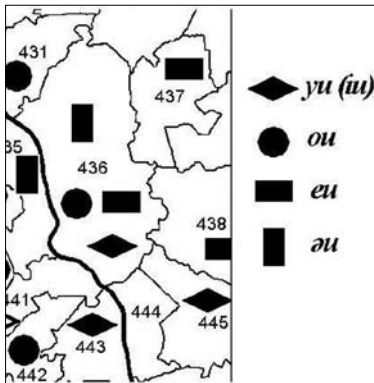
Taču ir zināms, ka ne tikai dialekta robežas noteikšanai svarīgas īpatnības, bet arī jebkuras citas – un to ir simtiem – potenciāli var nesakrist ar administratīvajām robežām. Īpaša uzmanība jāpievērš tām 20. gadsimta otrajā pusē izdotajām kartēm, kurās kādu izlokšni (pagastu) pārklāj divas vai vairākas īpatnības.

Problemātiski gadījumi ir tad, kad izlokšnē sastopamas kādas īpatnības, kas raksturīgas pretējām izlokšnes malām. Izlokšņu tīklojuma kartēs tādas īpatnības parasti tiek sapludinātas un parādās kā varianti, kas sastopami visā izlokšnē. Piemēram, M. Rudzītes publicētajā kartē „ū liktenis uzsvērtā zilbē augšzemnieku un dažās kaimiņu izlokšnēs“ (Rudzīte 2005 [1969]: 14. karte, fragmentu skat. 2. att.) ir norādīts, ka Līvānu⁴³⁶ izlokšnē atrodamas četras latviešu literārās valodas patskaņa ū atbildmes: *əu*, *eu*, *ou* un *yu* (*iu* pēc dažiem mīkstajiem līdzskaņiem un vārda sākumā), piemēram,

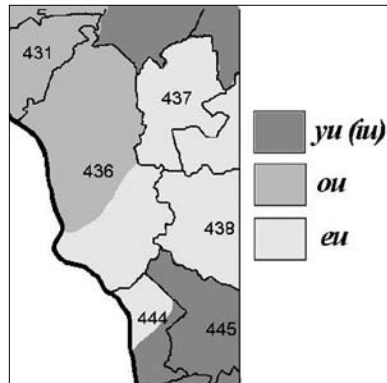
latviešu literārās valodas vārdam *lūpa* izlokšnē var gadīties šāda izruna: *ləupa*, *leupa*, *loupa* un *lyupa*. Kurā izlokšnes pusē kāds variants ir izplatīts, vai šos variantus vienlaikus pazīst visi izlokšnes runātāji, pēc šādas kartes uzzināt nav iespējams.

Daudz sīkāku informāciju par Līvāniem sniedz V. Rūķes karte un komentāri (Rūķe 1939: 144–146; „Fonētikas izoglōsu karte“; 3. att. skat. fragmentu, kurā 6a, 6b un 6c izoglōsa pārvērsta par aizkrāsotu areālu robežu): *ou* variants raksturīgs ziemeļu pusei, bet *eu* – dienvidu pusei; attiecīgi iespējamais *yu* (*iu*) variants, kā var noprast, sastopams tajā izlokšnes daļā, kas pieslejas kaimiņu izlokšnēm ar *yu* (*iu*). Tātad izlokšnē (precīzāk 1939. gada pagastā) patiesībā nedarbojas princips „visi visu zina un visu lieto“.

Vēl viena problēma – atsevišķa valodas parādība, kas ir atrodamā kādā centrālajā izlokšnes vietā, nereti tiek uztverta kā raksturīgākā visas izlokšnes īpatnība un kartē iezīmēta kā

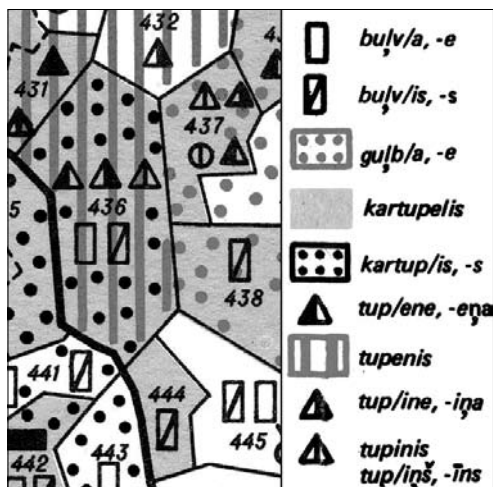
2. att. Kartes „ū liktenis uzsvērtā zīlbe augšzemnieku un dažās kaimiņu izlokšnēs“ (Rudzīte 2005: 14. karte) fragments

3. att. No „Latgales izoglōsu karte. Fonētiskās atšķirības“ (Rūķe 1939: 1. karte) pārstrādātais 6a, 6b un 6c izoglōsas fragments

visas izloksnes kontūra, ignorējot kaimiņu izlokšņu īpatnības, kas ietiecas pētāmās izloksnes nomalēs. Piemērs – „Latviešu valodas dialektu atlanta“ kartupeļa nosaukumu karte (LVDA 1999: 44. karte, 109–112, fragmentu skat. 4. att.).

Līvānu₄₃₆ izloksnē saskaņā ar šo karti ir atrodamī astoņi kartupeļa nosaukumi (to skaitu, atmetot morfoloģiskās svārstības, varētu samazināt līdz trijiem – *buļv-*, *kartup-* un *tupeņ-/ tupiņ-* – variantiem). Tie, tāpat kā iepriekšminētajā gadījumā, nedz kartē, nedz komentāros nav diferencēti pēc vietas, kas mazliet sagroza priekšstatu par izloksnes iekšējo uzbūvi. Taču tas nav viss. Kā liecina 2010. gada ekspedīcijas dati, vārds *guļba* ir raksturīgs ne vien Rudzātu₄₃₇ un Vārkavas₄₃₈ izloksnei, bet arī blakus esošajam Līvānu₄₃₆ izloksnes austrumu stūrim ap Vanagiem. Tādējādi saskaņā ar atlanta principiem *guļbas* tekstūrai būtu jāpārklāj arī visa Līvānu₄₃₆ izloksnes teritorija.

4. att. Kartupeļa nosaukumu karte
(LVDA 1999: 44. karte, 109–112) fragments

Līdzīgi jāpapildina arī iepriekš minētā fonētisko *ū* atbilstmju karte (2. att.): piemēram, Kalupes⁴⁴⁵ izlokšnes ziemeļrietumu „pussalā“ ap Rimeicāniem (Līvānu izlokšnes tuvumā) 2010. gadā ir reģistrēts arī *ou* variants, agrāk nefiksēts izlokšnes aprakstos un vārdnīcā (skat. Samuše 1938: 32–51; Reķēna 1998: 5–27; Stafecka 2008: 104–116).³¹ Kalupiešu teritorijā blakus melnajam rombam, kurš rāda pamatvarianta (*yu* (*iu*)) izplatību, būtu jāievieto arī melnais aplis (*ou*). Protams, tas neatspoguļotu visas izlokšnes stāvokli un pat pasliktinātu izredzes saskatīt galveno variantu, bet tas atbilstu izlokšņu tīklojuma principam: jāparāda viss, ar ko bagāta izlokšne, diemžēl neizceļot īpatnības, kas raksturīgas izlokšnes „galiem“, „pusēm“ vai „nostūriem“.

Šie datu „sapludināšanas“ un „nepieminešanas“ gadījumi liecina, ka izlokšņu tīklojuma („šūnu“, pagastu) metode līdz galam neveic areālajai lingvistikai jeb ģeolingvistikai paredzēto uzdevumu: tā vietā, lai izceltu īstās – lingvistiskās – dialektu teritorijas un to robežas, tās tiek deformētas un noslēptas. Par vienkāršu savāktā materiāla trūkumu vai zīmēšanas tehnikas jautājumu to nosaukt nevar – jau no pašas koncepcijas izriet nepilnības. To netieši atzīst arī „Latviešu valodas dialektu atlanta“ veidotāji: „Atlanta tīkls

³¹ Tas, iespējams, netika izdarīts apzināti, jo izlokšnes pētniekiem bija zināma šādas īpatnības runātāju izcelsme. Viņi ir luterticīgie un veido salas katoļticīgo kalupiešu vidē. Kā var noprast no aprakstiem, šie ļaudis laikam ir tie paši, kas minēti ar iesaukām *parombīši*, *izdadziši*, *kontrašņiki* – pēcteči ienācējiem no Pārdaugavas mežu izciršanas laikā 19. gs. (sal. Samuše 1938: 32; Reķēna 2008: 6). Teicēji līdz šim sevi sauc par *kurzemniekiem* un ir saglabājuši neidentificētu dzimto sēliskās puses izlokšni. No mūsdienu viedokļa, nebūtu pietiekamu iemeslu neatspoguļot šādu aizpagājušā gadsimta ienācēju pēcteču valodas īpatnības.

izlokšņu skaitu, dalījumu un robežas atspoguļo nosacīti“ (LVDA 1999: 12).

Izlokšnes jēdziens, kas identificējams ar pirmskara administratīvo iedalījumu, ir pārāk izplūdis, divdomīgs un dažkārt pat maldīgs: ir jāpaskaidro, ka administratīvā izlokšne var ietvert vairākas lingvistiskās izlokšnes, ka tā atbilst pagastam, kurš nemaz nav mūsu laikmeta reālija. Izlokšnes (pagasta) koncepcija uztur un vēl vairāk sarežģī latviešu dialektoloģijā izplatīto priekšstatu, ka „var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne dialektam“ (Endzelīns 1938: 4) un ka „starp dialektiem paliek zināma josla, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru“ (Rudzīte 1964: 29), – tādējādi traucē noteikt ne tikai drošas dialektu robežas, bet arī atsevišķas izogļoslas pat vienā pagastā.

Jāpiebilst, ka pirms dažiem gadiem uzsāktā starptautiskā projekta „Baltu valodu atlants“ (publicēts tā „Prospekts“, skat. BVA 2009) sākuma stadijā bija radusies problēma, savienojot lietuviešu un latviešu valodas atlantu tīkļojumus, kas veidoti pēc atšķirīgiem principiem. „Lietuviešu valodas atlanta“ (LKA 1977, 1982, 1991) vajadzībām vairāk nekā 700 punktu tīkls ir izveidots mehāniski vienmērīgi, lai starp/ caur punktiem precīzi novilkto īpatnību areālu robežas (izogļoslas) vai blakus to numuriem izvietotu īpatnību apzīmējumus ar ģeometriskām figūrām. Lietuviešu punkti nav saistīti ar administratīvi teritoriālajiem veidojumiem. Šī iemesla dēļ, savienojot un vienādojot kartes, izlemts atteikties no pagastu robežām kopējās kartes matricā latviešu valodas pusē, atstājot tikai pagastu numurus un lingvistisko saturu (aizkrāsotus īpatnību areālus vai ģeometriskās figūras). Šķiet, ir uzlabojies ne tikai kopskats, bet arī saturs, it īpaši tajās kartēs, kur izmantots tikai figūru paņēmieni

(BVA 2009: 143, 147, 155, 161). Figūras, ievietotas kartē bez pagastu robežām, patiesāk atspoguļo valodisko situāciju apvidū, atkrīt pagastu „nomaļu“ precizitātes problēma.³²

2.2. Izlokšņu tīklojums kā vēsturiskā nejaušība

Vēsturiski pirmskara pagastu skaits ir bieži mainījies: piemēram, 1920. gada 1. jūnijā Latvijā bija 510 pagasti, 1924. gadā izveidotajos 19 apriņķos bija 527 pagasti, bet 1940. gada 1. aprīlī to bija 516 (Mieriņa 1999b: 218–225). Turklāt robežas starp jau izveidotajiem pagastiem ir nemitīgi mainītas. Laikmetā, kad pēc kļaušu atcelšanas bijušo muižu teritorijās sāka veidoties zemnieku pašvaldības – pagasti (Kurzemē – 1817., Vidzemē – 1819., bet Latgalē – 1861. gadā), – to skaits bijis vēl citādāks. Arī tajā laikā notika reformas, it īpaši liela apvienošanas kampaņa notika 19. gs. 60.–80. gados pēc 1866. gadā pieņemtā likuma, kas noteica, ka pagasts, kurā nav vairāk par 200 personām, pēc augstākstāvošo iestāžu ieskatiem tiek pievienots citam pagastam (Mieriņa 1999a: 153–154). Nevajadzētu aizmirst arī to, ka ārpus pagastiem ilgu laiku arvien pastāvēja arī pašas muižas, kurām varēja piederēt plašas lauku platības ar pusmuižām,

³² Šajā pašā „Baltu valodu atlanta“ projektā objektīvu iemeslu dēļ nepiepildījās pretējā iecere – divās „Prospekta“ kartēs, kurās tiek izmantots „Eiropas valodu atlanta“ (ALE – *Atlas Linguarum Europae*) punktu pārklājums, figūru metodi nomainīt uz aizkrāsotu areālu metodi. Pārklājums ir pārāk rets (36 punkti Latvijā un 42 – Lietuvā), faktos nebalstīta areālu robežu vilkšana būtu fiktīva, tāpēc šajās kartēs tika atstāta ierastā figūru metode (BVA 2009: 141, 153; par ALE plašāk skat. Laumane 1984: 37–47; apkopotus pētījumus par ALE materiālu izmantošanu „Baltu valodu atlantā“ un 9 jaunākās kartes skat. Frīdenberga 2010: 15–36).

krogiem, viensētām un pat veseliem ciemiem un sādžām (salām). Turklāt Latgalei līdz pat Pirmajam pasaules karam bija raksturīga divdaļīga pašpārvalde: gandrīz katrs zemnieku pagasts (*волость*) bija dalīts vēl sīkāk – lauku jeb zemnieku sabiedrībās (*сельское общество*) (skat., piem., *Спис.* 1906; V att.).

Uz šāda izmaiņu fona mūsdienās dialektologu darbos pieņemtais 1939. gada tīklojums ar 512 pagastiem (vai 518 pagastiem, ja Latvijai piederētu 6 atdalītie Abrenes pagasti) izskatās kā savdabīga mirkļa nejaušība, it īpaši pieļaujot iespēju, ka teritoriālie veidojumi, kas puslīdz var atbilst reālajām lingvistiskajām robežām, ir no daudz agrāka laikmeta. Arī daļa dialektu materiāla, kas savākts līdz 1939. gadam, var būt attiecināta uz cita lieluma un sastāva pagastiem. Iemeslus, kāpēc tika izvēlēts tieši 1939. gada tīklojums, laikam īsti neuzzināsim, bet jākonstatē, ka padomju laikā izloksnēs iemūžināt Latvijas brīvvalsts administratīvo uzbūvi un tā nodrošināt datu vākšanas pārmantojamību bija drosmīga E. Šmites izvēle. Zīmējot pamatni atlantam, viņa, iespējams, izmantoja tīri praktiskas iespējas – balstīties uz kādu publiskotu pirmskara kartogrāfijas avotu, kurā būtu atspoguļotas jaunākās (un pēdējās) Latvijas administratīvi teritoriālo reformu izmaiņas. Šāds zināms avots varētu būt 1940. gadā izdotā „Latvijas ceļu karte“ (LCK 1940, atkārtots izdevums 1991). Padomju laikā ideoloģisku iemeslu dēļ dialektu kartes saistība ar šo Latvijas karti bija noklusēta un galu galā aizmirsta (norāžu dialektoloģiskajā literatūrā nav arī vēlāk)³³, taču līdzību var izsecināt pēc vienādām pagastu formām abās kartēs.

³³ Šīs kartes pagastu kontūras izmantotas V. Zepa grāmatā *The Place-names of Latgola* (Zeps 1984) administratīvo robežu un vietvārdu ilustrēšanai.

Jāpievērš uzmanība tam, ka atlanta un citām vajadzībām izmantotajās 512 izlokšņu matricās ir ļoti maz ģeogrāfiskās informācijas, tajās parādīts vien valsts un numurēto pirmskara pagastu robežu stilizētais izvietojums (tiesa, pirmajā pēckara un 21. gadsimta matricās robežu konfigurācija 1940. gada „Latvijas ceļu kartei“ atbilst precīzāk, ir pievienotas arī pilsētas, upes un ezeri). Pārējā platība kontūrkartēs ir tukša, atstāta lingvistiskās informācijas ievietošanai.

Tāpēc valodniekiem nav zināms katra 1939. gada pagasta precīzs ģeogrāfiskais saturs: kādas agrāko laiku un mūsdienu sīkākas apdzīvotas vietas (ciemi, viensētas) tai pieder, kādi dabas šķēršļi (purvi, meži) tajā ir atrodami. Arī zinot dialektu matricas saistību ar „Latvijas ceļu karti“ (LCK 1940), paliek daudz nezināmā: ceļu karte salīdzinoši nav informatīva kaut vai tāpēc, ka vismaz Latgalē vēsturiski izveidojušies sādžu (salu, skrajciemu) nosaukumi šeit nereti ir nomainīti pret šim reģionam neraksturīgiem māju (viensētu) nosaukumiem, kurus mūsdienās grūti identificēt (turklāt, kā uzsvēra V. Zeps, vietvārdos ir daudz elementāru kļūdu, skat. *Zeps* 1984: XXVI). Līdz ar to arī nav īsti zināms, kāda ir šo izlokšņu attiecība pret mūsdienu administratīvi teritoriālā iedalījuma pagastiem un novadiem (2009. gada stāvoklis).

Paradokss: dialektologam, kurš vēlas izpētīt kādu izlokšni, jāapzinās izlokšnes robežas, bet tas ir grūti izdarāms, jo izlokšnes teritorijas saistība ar seno pagastu robežām ir latviešu valodniecībā gandrīz neskarta tēma. Pastāv divas iespējas: šīs robežas ignorēt vai tās meklēt. Līdz šim biežāk izvēlēts tieši pirmais variants.

Labākās pozīcijās ir tie pētnieki, kas labi pazīst dzimto izlokšni un tās vēsturi, tomēr tikai ļoti retos gadījumos tiek parādīta kādai izlokšnei piederīgo apdzīvoto vietu karte

(piem., *Draviņš, Rūķe* 1955: 23–25; Balode 2000: 10–16) vai sniegti apdzīvoto vietu detalizēti saraksti (Endzelīns 1981 [1922; 1925]).³⁴ Bieži vien aprakstos ir vispārīgi raksturoti atšķirīgu izlokšnes daļu pārstāvji, nenorādot precīzu viņu dzimšanas/ dzīves vietu (ciema, mājas nosaukumu). Tas attiecas arī uz „Latviešu valodas dialektu atlanta“ izlokšņu teicēju sarakstu (LVDA 1999: 259–300), kas ir sadalīts pa izlokšnēm, bet nav norādīta konkrētā pieraksta vai teicēja dzimšanas vieta. Atliek tikai cerēt, ka teicēji ir izvēlēti no drošām, reprezentatīvām (centrālajām) izlokšnes vietām, zinot, ka vienīgais oficiālais „ceļvedis“ ir tukša kontūrkar-tes rūts ar pagasta nosaukumu un neoficiālie „palīgi“ – katra pētnieka, materiāla vācēja erudīcija un māka izmantot pirmskara kartogrāfijas avotus. Ar to var izskaidrot faktu, ka noteiktas valodas īpatnības, kas raksturīgas izlokšnes nomalei, drošības labad izlokšnes aprakstos var būt arī iz- laistas vai nosauktas par „kaimiņizlokšnes ietekmi“.

2.3. Nepieciešamība pārbaudīt tradicionālās interpretācijas. Daži piemēri

Dialektu izpētei būtu vēlama lielāka precizitāte. Sapro- tams, sociolingvistikas metodes latviešu dialektoloģijā pirms kāda laika vēl nebija ierastas, tomēr ar konkrētas vietas un laika „metriku“ katrs atlantā vai citā avotā sniegtais fakts iegūtu dubultvērtību – to izplatību varētu salīdzināt un rekonstruēt ne tikai administratīvo izlokšņu, bet arī sīkāku

³⁴ J. Endzelīna 1922.–1925. gadā publicētajos sarakstos „Latvijas vietu vārdi“ vietvārdi aprakstīti atbilstoši administratīvi teritoriālajām vie- nībām pirms 1924. gada reformas.

ģeogrāfisko objektu (upju, purvu, mežu, ciemu) mērogā. Tas stiprinātu izpratni par īstajiem – lingvistiskajiem – izlokšņu areāliem.

To, ka sīkajai faktu lokalizācijai un vispār mikroareāliem pētījumiem ir jēga, var pierādīt ar dažiem piemēriem turpmākajā tekstā.

Iecere izvērtēt izlokšņu tīklojuma lietderīgumu radās 2010. gadā, kad tika sākts darbs ESF projektā „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas“ (2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087). Šajā triju gadu starpdisciplinārajā lauku attīstības izpētes projektā starp antropologiem, politologiem, ekologiem un literātiem strādāja arī divi valodnieki, kas izvirzījuši mērķi pārbaudīt, kā augšzemnieku dialektā ir saglabājusies vai izmainījusies robeža starp sēliskajām un latgaliskajām izloksnēm posmā starp Līvāniem un Lubāna ezeru Gaujienas virzienā, kā arī citas šī apvidus fonētiskās, morfoloģiskās un leksiskās īpatnības. Pievērsta uzmanība arī minētā apvidus sociolingvistiskajai situācijai.

2.3.1. Līvānu⁴³⁶ izloksnes daļu piederība izlokšņu grupām

Viena no lingvistiskajām pazīmēm, kas raksturo sēlisko un latgalisko izlokšņu robežu, ir zilbes intonācija – kāpjoša, kas raksturīga sēliskajām izloksnēm, un lautzā – latgaliskajām izloksnēm. Vienai pētāmajai izloksnei – Līvāniem³⁵, kas ir viena no sarežģītākajām (V. Rūķes 1939. gada kartes liecina, ka to šķērso vairāk nekā desmit fonētikas un

³⁵ Šī un citu izlokšņu robeža noteikta pēc iepriekšminētās „Latvijas ceļu kartes“, salīdzinot ar citām kartēm, skat. LCK 1940; AŠĢTD75 1939–1940.

morfoloģijas izoglosu), – tika izvēlēta „ķemmēšanas“ metode – lauka pētījumā apmeklēt gandrīz katru ciemu, kur var atrast vietējos senajā izloksnē runājošos informantus.³⁶ Tādu vietu un runātāju dažādās izloksnes malās bija vairāk nekā 50.³⁷

Šādu izlokšņu pastiprināta izpēte nav nejauša – tās jēgu saskatījusi jau V. Rūķe, kas 20. gs. 40. gadu beigās pieļāvusi iespēju nevis vienmērīgi pārbaudīt vairāk nekā 500 izlokšņu (tās viņa nemaz arī neuzskatīja par drošu mērīšanas mērogu), bet izvēlēties krietni mazāku to skaitu (350), taču paredzot, ka zināmās dialektu robežjoslās ir nepieciešams pētīšanas tīklu sabiezināt (Rūķe 1947: 79–81).

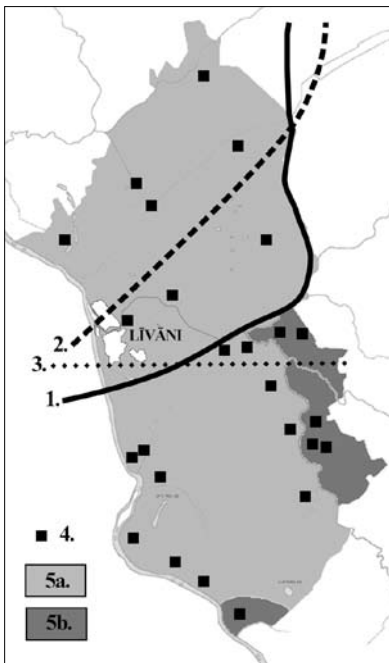
Jaunā informācija, salīdzinot ar agrāko pētījumu datiem, bija savā ziņā pārsteidzoša, tā nesakrita nedz ar pašas V. Rūķes kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosu (1939; skat. 5. att. 1. līniju), nedz ar M. Rudzītes (1969: kapta 3; sal. 5. att. 2. līniju) un „Latviešu valodas dialektu atlanta“ (LVDA 1999: I karte; sal. 5. att. 3. līniju) karšu dotumiem (5. att. uz ziemeļiem no līnijām esot izplatīta kāpjošā intonācija, bet uz dienvidiem – lautzā).

³⁶ Darbi veikti 2010.–2012. gada vasarā. Ievērots princips: teicējam jābūt ciema vai blakus ciema robežās dzimušam (vēlamais kritērijs – vietējam jābūt otrajā vai trešajā paaudzē), ir jārunā izloksnē. Taču atsevišķos gadījumos tika aptaujāti arī tie izloksnes pārstāvji, kas dzīves laikā bija pārvietojušies izloksnes robežās vai apmetušies citās izloksnēs (teicēji tika klasificēti – plašāk par to skat. 3.2.4. nodaļā, VIIIa un VIIIb att.). Katrs teicējs aizpildīja arī sociolingvistisku anketu, norādot savu un ģimenes locekļu dzimšanas vietu, datus par valodu un dialekta lietojumu, izglītību (plašāk – 3.2.5. nodaļā). Zilbes intonācijas saklausītas gan tekstos, gan speciālajās minimālo pāru anketās, ierakstu fragmentus izgriežot un fonētiskos parametrus sastatot ar fonētisko datu analīzes datorprogrammu PRAAT (par šīs programmas iespējām plašāk skat. <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>, skat. PRAAT).

³⁷ Mazliet mazāk informantu pārstāv citas izloksnes: piemēram, Rudzātus₄₃₇ – 22 teicēji, Atašieni₄₃₂ – 15 teicēji utt.

Pētīšanas laikā izveidotais diezgan sīkais izlokšnes iekšējais tīklojums (apmeklētās vietas kartē apzīmētas ar melnajiem kvadrātiem, Nr. 4) liecināja, ka reāli latgaliskās izlokšnes (lauztās intonācijas) runātāji pašlaik dzīvo tikai Līvānu izlokšnes austrumu nomalē Dubnas upes labajā krastā ap Vilmeniešiem, Rožupi, Vanagiem un pašā dienvidu nostūrī ap Gosporiem, Lauriem un Kusiņiem (5b areāls), bet lielākā izlokšnes daļa ir sēliska (5a areāls).

Šādu rezultātu nesakritību var izskaidrot divējādi: a) kā izlokšnes iekšējo pārmaiņu sekas 40–70 gadu garajā laikā posmā (sēliskās izlokšnes ilgstoši stūmušas latgaliskās dienvidu virzienā); b) izlokšnes iekšējie areāli ir stabili, nekas

5. att. Kāpjošās un lauztās intonācijas areāli Līvānu izlokšnē

nav mainījies (agrāk publicētie avoti balstās uz nepietiekamu informantu skaitu, var atšķirties kāpjošās un lauztās intonācijas interpretācijas utt., tāpēc tajos parādītās robežas ir shematiskas līnijas, kas ir precizējamas).

Pirmais izskaidrojums būtu iespējams tad, ja Līvānu izlokšnes dienvidu pusē būtu manīta iedzīvotāju pārvietošanās no ziemeļiem vai no sēliskās Pārdaugavas, bet tādas nav bijis – visi 1913.–1996. gadā dzimušie teicēji un daudzi viņu vecāki un vecvecāki

kopš seniem laikiem dzīvojuši šajā vietā. Tiesa, samazinājis izloksnē runājošo īpatsvars – ievērojama daļa jaunākās līvāniešu paaudzes pārstāvju runā latviešu literārajā valodā un izloksni nelieto (tādi teicēji netika intervēti, un viņu valoda pētījumā netika ņemta vērā).

Otrais skaidrojums kļūst ticams dažu lingvistiski svarīgu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tik sarežģītai izloksnei kā Līvāni agrākos darbos bija izvēlēts par maz teicēju, lai vilktu robežu, tie nepārstāvēja visu pagasta teritoriju.³⁸ Otrkārt, tikai vienā avotā – L. Latkovska rakstā „Līvānu izloksne“ (Latkovskis 1940: 134–158) – ir plašāk paskaidrota pāreja no kāpjošās uz laužto intonāciju, un šis skaidrojums būtu aplūkojams tuvāk.

Galvenās raksta domas ir šādas: blakus „stieptajai“³⁹ intonācijai „lielā iedzīvotāju daļa runā laužto intonāciju; [..] nevar teikt, ka tajos apvidos laužtā intonācija būtu pilnīgi zudusi, tā ir palikusi lokatīvā; tikai tam lūzumam ir maigāka daba, vairāk krītošās intonācijas raksturs; [..] ceļojot cauri Līvānu pagastam pa Daugavu uz augšu un rūpīgi noklausoties izrunā, var novērot, ka stieptā intonācija pamazām pazūd; [..] lietāju laužto intonāciju, pirmkārt, tāpēc [sic! – *E. T.*], ka dažos gadījumos stiepto intonāciju bija grūti

³⁸ Piemēram, L. Latkovskis (1940: 136) Līvānu izloksnes aprakstā balstās uz deviņu cilvēku runu, taču viņi, kā var redzēt no dzīves vietu uzskaites, galvenokārt ir ziemeļu puses pārstāvji, bet galvenā viņa teicēja, kas lietoja laužto intonāciju, bija Līvānos dzīvojoša pilsētniece. Uz „Latviešu valodas dialektu atlanta“ (LVDA 1999: 278) anketām atbildējuši 5 teicēji bez vietas norādes; pēc uzvārdu izplatības var pieļaut (tas, protams, nav droši), ka trīs no tiem ir no Muceniekiem – centrālās izloksnes daļas, bet viena ir no latgaliski runājošā dienvidu stūra – Kusiņiem (izloksnē, kā arī citur Latgalē, ciema nosaukums nereti sakrīt ar tajā dzīvojošu cilvēku uzvārdiem).

³⁹ Autors kāpjošo zilbes intonāciju sauc par stiepto.

noteikt [..]“ (Latkovskis 1940: 136,140). Tātad no šiem komentāriem izriet, ka parādībai stingru robežu nav, bet lauzums tiek apzīmēts nevis tāpēc, ka tas ir konstatēts, bet tāpēc, ka nevar skaidri sadzirdēt stiepumu (kāpumu), tas ir vājš. Turklāt apgalvots, ka īstais lauzums noteiktās zilbju pozīcijās esot raksturīgs visiem teicējiem, neatkarīgi no viņu dzīves vietas.

2010.–2012. gada dati apstiprina L. Latkovska teikto par kāpuma pavājināšanos: sākot ar izloksnes ziemeļu malu, līdz Gumertgrāvim centrālajā izloksnes daļā kāpjošā intonācija ir izteiktāka, bet dienvidu pusē no Gumertgrāvja līdz Gosporiem tā ir vājāka (kāpjošā intonācija arī šeit tomēr nezūd, parādās sevišķi uzsvērtajās (emfātiskajās) pozīcijās); tālāk pašā dienvidu malā atrodas latgaliskie Gospori, Lauri un Kusiņi. Novērots arī, ka lauzums sēliskajā posmā sporādiski tiek izrunāts ne tikai lokatīvu formās, bet dažreiz arī vienzilbju vārdos, sekundārajās galazilbēs. Bet neizteiktas primāro zilbju akustiskās pazīmes (vājš pamattoņa kāpums vai stiepums) nav pietiekams arguments, lai šo zilbju intonācija tiktu uzskatīta par laužto.

Iespējams, L. Latkovskis līdz īstajam latgaliskajam apgabalam Kusiņos un Vanagos (5. att. 5b areāls), kur glotalizācija (lauzums) ir izteikta arī primārajās pozīcijās, nemaz nebija ticis: robeža starp laužto un kāpjošo zilbju apgabaliem, pēc mūsu novērojumiem, ir skaidra, nevis plūstoša. Šis jautājums izvērstāk tiek apspriests 3. nodaļā.

2.3.2. Atašienes₄₃₂ izloksnes vieta dialektu klasifikācijā

Konstatēts vēl kāds fakts, kas nesakrīt ar dialektoloģiskajā literatūrā pieņemtajiem tradicionālajiem uzskatiem. Atašienes₄₃₂ izloksne pirmskara darbos tika aprakstīta kā

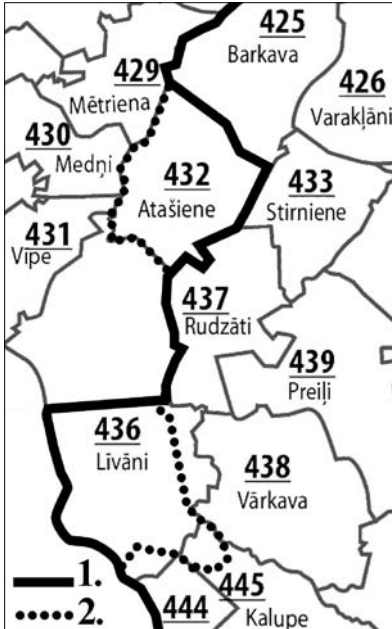
daļēji sēliskā un daļēji latgaliskā (skat. Latkovskis 1933: 101–102, sal. J. Endzelīns 1951: 38). Pēckara avotos pētnieki Atašieni⁴³² raksturo kā sēlisku (*Pyðzume* 1969: kapra 1; Rudzīte 2005: 1. karte, 100–101; LVDA 1999: I karte).

Turpretī 2010. un 2011. gadā visās izlokšnes malās eksperimentos un tekstos ir fiksēta lauztā zilbes intonācija, kas ļautu izdarīt secinājumu – izlokšne vairāk piederētu nevis sēliskajam, bet latgaliskajam apgabalam (šis novērojums saskan ar A. Bredidaka izlokšņu grupu klasifikāciju Austrumlatvijā, skat. Bredidaks 1996: 9).

Šeit atkal jāpievērš uzmanība pirmavotam. L. Latkovskis (1933: 101–104) ir pamanījis, ka Atašienē ir trīs zilbes intonācijas: krītošā un kāpjošā, kas savukārt pāriet lauztajā tikai divos ar pozīciju saistītajos gadījumos – verbu imperatīvos un nomenu lokatīvos. Interesanti, ka V. Rūķe (1939: 157–158) šo faktu uztvērusi kā areālo atšķirību un savā kartē Atašieni sadalījusi ar 14. izoglosu. Vēlāk pārpratums tika labots: M. Rudzīte, kā arī „Latviešu valodas dialektu atlanta“ I kartes autori savā klasifikācijā acīmredzot balstās tikai uz galveno pozicionālo pazīmi – sēlisko kāpjošo intonāciju. Tomēr var manīt, ka valodnieki lielākoties mēdz pārrakstīt vai pārinterpretēt to pašu L. Latkovska dažu rindiņu atziņu (sal. Kušķis 1967: 14; Bredidaks 1972: 93, 14. parinde, 1996⁴⁰: 10; Markus 1998: 56; LVDA 1999: II karte – zīmīgi, ka šeit atkārtojas V. Rūķes pieļautā kļūda, kas savukārt LVDA I kartē bijusi izlabota).

Reāls vietas apmeklējums liecina par kaut ko citu (skat. 3.3.2.2. nodaļu): lauztā zilbes intonācija Atašienē⁴³² ir skaidri

⁴⁰ Vēlāk savā doktorā disertācijā A. Bredidaks (2007: 266 [1989]) tomēr konstatē: „Pēdējo gadu laikā noskaidrojās, ka arī citos gadījumos bez jebkādas likumsakarības Atašienes izlokšnē kāpjošā intonācija nereti tiek nomainīta uz lauzto.“

6. att. Sēlisko (rietumu) un latgalisko (austrumu) izlokšņu lingvistiskās robežas korekcija Līvānu, Kalupes⁴¹ un Atašienes posmā

Apkopojot izklāstītās domas, varētu piedāvāt šādu lingvistiskās izlokšņu robežas precizējumu⁴¹ – skat. 6. att., kurā 1. līnija rāda dialektoloģijas avotos (LVDA 1999: I karte; līdzīgi arī *Pyðzume* 1969: kapra 1; Rudzīte 2005: 1. karte, 100–101) norādīto robežu starp augšzemnieku dialekta sēliskajām izlokšnēm rietumos un latgaliskajām izlokšnēm austrumos, bet 2. līnija – šīs robežas korekcijas.

sadzirdama daudzās citās pozīcijās, ne vien pirmavotā norādītajās. Protams, te gadās daudz variantu, kas ir samērāmi ar Līvānu⁴³⁶ dienvidu pusē atrodamiem, kuriem nav ne „nepietiekama stiepuma“, ne izteiktā lauzuma. Glotāli (ar lauzumu) izrunātās primārās zilbes dažreiz šeit mēdz būt arī vājāk izteiktas, salīdzinot ar Atašienes⁴³² tuvumā esošajiem Varakļāniem⁴²⁶, kas, starp citu, ir L. Latkovska dzimtene. Tomēr daudz stiprākas lauztās zilbes intonācijas raksturīgas tieši par „sēlisko“ uzskatītajai Atašienes⁴³² izlokšnei, nevis „latgaliskajai“ Līvānu⁴³⁶ dienvidpusei.

⁴¹ Kalupes izlokšnes ziemeļaustrumu malā ap Rimeicāniem arī fiksēta kāpjošā intonācija. Par kāpjošās un lauztās zilbes intonācijas areāliem ap Lubāna ezeru un Gulbenes novadā skat. *Трумна* 2011: 25–26 un 3. nodaļā.

2.3.3. Izlokšņu areālu precizēšana ar kultūrvēsturiskajām izoglosām

Tātad iepriekšminētā projekta iecere pārbaudīt zināmās Rietumlatgales izlokšņu robežas attaisnojas: meklējot precīzākas izoglosas, pastāv iespēja atjaunot priekšstatu pat par veselām izloksnēm. Tie ir tikai daži piemēri, saistīti ar atsevišķām valodas īpatnībām. Sastatot vairāk citu piemēru, nepāšaubāmi atklātos vēl precīzāka katras izlokšnes ainava. Tikai ir būtisks nosacījums: biezāks, lingvistiskajām vajadzībām atbilstošāks katras pētāmās vietas pārklājums, kas būtu sīkāks nekā mūsdienās pieņemtais izlokšņu tīklojums.

Projekta gaitā ir mazliet mainījusies izpratne par tā galveno mērķi, kas paredz noteikt Rietumlatgales izlokšņu un dialektu grupu robežu pārmaiņas 19. gs. 2. pusē–21. gs. sākumā. Sākotnēji bija domāts šīs pārmaiņas noteikt, tikai salīdzinot no dialektoloģijas avotiem ekscerpētus un ekspedīciju laikā savāktus datus. Pašlaik šķiet, ka ar to nepietiks – arvien vairāk 2010.–2012. gada ekspedīcijās fiksēto jauno faktu liecina par to nesakrītību ar avotos esošajiem, taču iemesls tam – nevis reālās valodas pārmaiņas (izlokšņu robežu kustība), bet nevienāda pieeja materiāla klasifikācijai un vispirms jau jautājumam, kas ir lingvistiskā izlokšnes robeža. Arvien vairāk fakti liek domāt, ka 1939. gada pagastu robežas ne vienmēr piemērotas un atbilstoši „kalibrētas“ reālajam lingvistiskajam stāvoklim un ka pastāv arī citas, iespējams, atbilstošākas robežas. Tās varētu saukt par kultūrvēsturiskajām izoglosām, t. i., tādām valodas īpatnību robežām, kas ir saistītas ar ilgstoši pastāvējušiem administratīvajiem (vēsturisko apriņķu, pagastu, muižu) vai reliģiskajiem (draudžu, baznīcas īpašumu) teritoriālajiem veidojumiem.

Piemēram, vai ir vēl kāds kritērijs, kas ļautu pamatot to, ka 2010. gadā Līvānos un Atašienē atrastie fakti ir nevis pēdējo gadu desmitu jauninājums, bet vecs stāvoklis? Šķiet, atbilde ir pozitīva – tā jāmeklē seno muižu, pagastu un draudžu aprakstos.

Iepriekš parādītājā Līvānu⁴³⁶ izlokšnes kartē (5. att.) ir iezīmēts neliels latgaliskais 5b areāls ar lauzto zilbes intonāciju (Vilmenieši – Rožupes apkārtnē – Vanagi), kuru no lielā sēliskā 5a areāla ar kāpjošo zilbes intonāciju norobežo Dubnas upe rietumos un Ošas upe ziemeļos – tas precīzi atbilst tai teritorijai, kas līdz Pirmajam pasaules karam piederējusi Vārkavas pagastam (*Cnuc.* 1906:98–100; skat. V att.). 1784. gada zemju aprakstā šis apgabals bijis grāfa Borha īpašums, turpretī Līvānus pārvaldījuši Korfi (sal. Brežgo 1943: 89–94 un 81–89). Vanagu apkārtnes ciemi vienmēr bijuši saistīti nevis ar „sēlisko“ Līvānu, bet ar „latgalisko“ Vārkavas Romas katoļu draudzi, no kuras 20. gadsimta sākumā tie atdalījās un izveidoja atsevišķu Vanagu draudzi (sal. *Hołowinski* 1850: 21–22; *Cakuls* 1997: 459–460, 474–475; skat. VI un VII att.). Atceroties agrāk aprakstītus L. Latkovska lauztās zilbes intonācijas robežas meklējumus, iespēju, ka viņš līdz tai tā arī netika, var pamatot arī ar to, ka daļa Vanagu apkārtnes vismaz līdz 1934. gadam vēl piederēja Vārkavai (LK 1934; LK 1935). Pirms 1940. gada, kad L. Latkovskis vāca materiālus savam rakstam, par robežu izmaiņām, iespējams, nebija drošu ziņu, tāpēc materiāls tika pierakstīts no vecās (pirmsreformu) Līvānu teritorijas.

Atašienes⁴³² gadījumā var īsi teikt, ka līdz pašam Otrajam pasaules karam tā (kā Borhu dzimtas īpašums (Brežgo 1943: 227–237), vēlāk kā Stirnienes pagasta atsevišķa lauku sabiedrība (*Cnuc.* 1906: 364–365; skat. V att.), bet vēl vēlāk – arī kā atsevišķs pagasts (sal. IVb att.) piederējusi

tīri „latgaliskajai“ administratīvi teritoriālajai virsvienībai – Rēzeknes apriņķim. Administratīvie sakari ar „sēliskajiem“ rietumu novadiem (piederība Jēkabpils rajonam, vēlāk – Krustpils novadam) radušies tikai pēc Otrā pasaules kara. Arī konfesionālās piederības ziņā Atašienei sākotnēji bijuši cieši draudzes sakari ar „latgaliskajiem“ Varakļāniem un vēlāk ar Stirnieni (*Hołowinski* 1850: 28; Cakuls 1997: 33, 436; sal. VI un VII att.).

Kā redzams, senās kultūrvēsturiskās robežas, nevis izlokšņu (1939. gada pagastu) tīkļojums ļauj ticamāk pamatot areālās lingvistikas datus.

2.4. Meklējot kultūrvēsturiskās izogļosas: administratīvi teritoriālais aspekts

2.4.1. Starpdisciplinārā skatījuma lietderība

Latvijas administratīvo reformu jautājumus savos pētījumos līdz šim ir skāruši galvenokārt vēsturnieki (piem., Brežgo 1943; Dunsdorfs 1991; Mieriņa 1999a, b; u.c.⁴²), par veco vietvārdu lokalizāciju interesējas topogrāfi un ģeogrāfi (piemēram, Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, kas mēģina karšu datubāzēs iekļaut arī dažādos avotos minētos vēsturiskos nosaukumus)⁴³. No valodniekiem šai jomai tuvu ir onomastikas (toponīmikas) speciālisti, kurus interesē vietvārdu izplatība, izcelsme, tipoloģija, formveidošana, lietojums un to izruna dažādos valodas paveidos –

⁴² Vispusīgai Latvijas ārējo un iekšējo robežu izmaiņu analīzei ir veltīts rakstu krājums „Latvijas zemju robežas 1000 gados“ (LZR 1999).

⁴³ Skat., piem., LĢIA – datubāzes paraugu par Andrupeni: http://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www_obj.objekts?p_id=65129&p_back=0.

starp daudzajām publikācijām ir atrodamas lielākas vārdnīcas, piem., J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdi“ (skat. Endzelīns 1981 [1922; 1925]), J. Plāķa „Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi“ (1936. gads – „Kurzemes vārdi“, 1939. gads – „Zemgales vārdi“), 1956.–1962. gadā J. Endzelīna ar diviem sējumiem sāktā un pēc ilga pārtraukuma turpinātā „Latvijas vietvārdu vārdnīca“ (2003; 2006; 2010), kā arī īpaši pieminamā J. Zepa vārdnīca *The Placenames of Latgola* (Zeps 1984). Šīs pēdējās vārdnīcas ievadā ir diezgan informatīvs un kritisks pārskats par Latgales vietvārdu avotiem dažādos 16.–20. gadsimta vēsturiskajos materiālos un kartogrāfiskajos izdevumos. V. Zeps raksturo arī ievērojamāko apdzīvoto vietu administratīvās pakļautības izmaiņas, pirmskara pagastu (LCK 1940) kontūrkartēs shematiski parādot muižu un citu seno īpašumu, kā arī veco pagastu platības.

Šo vēsturnieku, ģeogrāfu un onomastu pieredzi, domājams, var izmantot arī areālajā lingvistikā (sal. *Mattheier* 1982: 572–580), sastādot cik vien iespējams precīzas vēsturisko administratīvo izmaiņu kartes, lai tajās novilktais robežas salīdzinātu ar dialektu izglosām (paraugus skat. *König* 1998: 142–143). Starpdisciplinārā pieeja gan prasītu ar valodniecību nesaistītu apjomīgu papildu darbu, taču tas atmaksātos ar noderīgu informāciju. Piemēram, mūsdienu novadu un pagastu slāni kartē apvienojot ar 1939. gada pagastu slāni, dialektologam būtu vieglāk orientēties pētāmajā teritorijā, uzzināt, kādas jaunas kontaktu zonas ir atrodamas un kādas jaunas apdzīvotās vietas pēdējos gadu desmitos ir izveidojušās katrā izlokšnē. Kartei pievienojot draudžu slāni (par draudžu aprakstiem – mazliet tālāk), būtu iespējams apskatīt jaunajā novadā un vecajā izlokšnē esošo kopienu izplatību (samērā pastāvīgas ciešāku kontaktu zonas). Taču šādas kartes būtu vēl noderīgākas, ja tajās

tiktu iekļauti gan dažādu laikmetu administratīvo vienību, gan seno draudžu slāņi – to salīdzināšana sniegtu iespēju ar lielāku ticamību noteikt kādas konkrētas izloksnes daļas vēsturisko kopību ar kaimiņu izloksni. Šī informācija dialektologam būtu arī ceļvedis, kas ļautu jau iepriekš saskaitīt, cik izloksnē ir „galu“, „pušu“ un „nostūru“, kuri ir jāapmeklē, kā arī drošāk noteikt iespējamo izoglosu vietas.

Protams, rodas jautājums: vai nav par vēlu, vai izloksnes gadu desmitos nav tik lielā mērā nonivelējušās, lai saskatītu pirms 70 gadiem aprakstītās atšķirības? 2010.–2012. gada ekspedīcijas liecina, ka vismaz Latgales lielākajā daļā šim darbam ir jēga, jo augšzemnieku dialektā (latgaliski) vēl runā (tiesa, nevienādi intensīvi) visu vecuma grupu pārstāvji – katras paaudzes valoda arī būtu interesants pētīšanas objekts gan no sociolingvistikas, gan no areālā viedokļa. Turpretī nekatolikajos (šis apstāklis ir atsevišķas tēmas vērts, skat. 3.3.2.3. nodaļu). Vidzemes un dažos Latgales pagastos labus augšzemnieku dialektā runājošos teicējus atrast jau ir neparasti grūti – tie ir dzimuši pirms 20. gadsimta 20.–30. gadiem; toties jaunāku teicēju valoda ir savdabīgs latviešu literārās valodas ietekmei stipri pakļauts Austrumvidzemes *koinē*⁴⁴, kurā var saklausīt tikai atsevišķas vecā dialekta pazīmes. Tādā gadījumā, kad dialekta runātāju skaits ir kritiski mazinājies, katram atrastajam senās izloksnes teicējam, protams, ir zelta vērtība, bet arī šeit precīza vēsturiskā apdzīvoto vietu karte palīdzētu rekonstruēt šādu runātāju hipotētisku areālu vai vismaz fiksēt areāla paliekas.

Kā kultūrvēsturiskās izoglosas var parādīt praktiski? Tam nepieciešami vairāki avoti – kartes un dažādu laikmetu

⁴⁴ *Koinē* – valodas paveids, kas kalpo saziņai starp vienas valodas dažādu dialektu runātājiem; parasti tas izveidojas uz viena (vai divu) dialektu pamata (VPSV 2007: 185).

apdzīvoto vietu saraksti, kuros būtu norādes uz piederību administratīvajai vienībai vai draudzei. Ir vērts tos kaut vai nedaudz aplūkot.

2.4.2. Izlokšnes (1939. gada pagasti) un mūsdienu administratīvi teritoriālais iedalījums

Daudzslāņu karte (skat. IVa un IVb att.) raksturo projekta vajadzībām izvēlētos Latgales un Vidzemes pagastus gar kāpjošās un lauktās zilbes intonācijas izoglosu, Daugavas labajā krastā sākot ar mūsdienu Nīcgali, Jersiku, Rožupi, Turkiem un beidzot ar pagastiem, kas atrodas uz ziemeļiem no Lubāna ezera (Līgo, Jaungulbeni, Galgausku, Tirzu, Lizumu) – šī areāla pagasti pēc 2009. gada administratīvi teritoriālās klasifikācijas ir iekļauti Daugavpils, Vārkavas, Līvānu, Krustpils, Varakļānu, Madonas, Lubānas, Rugāju un Gulbenes novadā.

Kartes pamatu un pirmo slāni veido J. Turlaja un G. Milliņa grāmatā „Latvijas apdzīvotās vietas“ (Turlajs, Milliņš 1998) iekļautie ciemu saraksti un Austrumlatvijas 1 : 200 000 mēroga apdzīvoto vietu karte. Šis avots ir piemērots paredzētajam mērķim, bet karte pārskatāma – tajā ir gan mūsdienu administratīvi teritoriālā iedalījuma robežas (IVa un IVb att. skat. līnijas Nr. 2 un 3)⁴⁵, gan no pilsētas līdz skrajciemam klasificētas apdzīvotās vietas (IVa att. skat. simbolus Nr. 5 un 6) – daudzas no tām (kas ir ļoti būtiski) ir minētas arī citu gadsimtu avotos. Tās attēlotas shematiski, ar krāsainiem aplīšiem, kurus parocīgi citās kartēs pārvērst dažādās ģeometriskās figūrās un izmantot kā apzīmējumus, ilustrējot draudžu, seno pagastu un valodas īpatnību izplatību

⁴⁵ Pagasti pēc 2009. gada reformas tika apvienoti novados.

(piemēram, IVb att. ar krāsām apzīmēti 20. gadsimta 20. gados jaunizveidoto pagastu ciemi, VIII–XI att. ar aplīiem un kvadrātiem parādīti dažādu grupu teicēji un atšķirīgas zilbes intonācijas). Kartēs norādīta arī Latgales un Vidzemes vēsturisko novadu robeža (visos krāsainajos attēlos – Nr. 3), ir arī svarīgākie hidrogrāfiskie objekti – upes un ezeri. Savukārt, pilveidojot datubāzi, var norādīt vietvārdu oficiālo lietojumu un precizētas formas, kas publicētas grāmatā „Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums“ (LC 2007) un pastāvīgi atjaunotajā Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras interneta vietvārdu bāzē (skat. http://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt, sal. paraugu 1. tabulā).

Zem kartes pirmā slāņa tiek ievietots otrais – izlokšņu jeb 1939. gada pagastu – slānis (visos krāsainajos attēlos – Nr. 4), kurš dialektologiem ir pats svarīgākais. To uzzīmēt nebija vienkārši, jo „Latvijas ceļu kartē“ (LCK 1940), kā jau agrāk minēts, Latgales pusē mēdz būt parādītas viensētas, bet nereti ignorēti šim reģionam īpaši raksturīgie skrajciemi – viensētu, kas izkaisītas kādā nosacīti vienotā teritorijā, grupas (termina skaidrojumu skat. Turlajs, Milliņš 1998: 12). Tās lokalizējot, ir iespēja izmantot precīzas sīkāka mēroga pirmskara kartes, no kurām visērtākās ir Latvijas Armijas štāba ģeodēzijas–topogrāfijas daļas 1:75 000 mēroga kartes (AŠĢTD75 1925–1940).

Tiesa, pagastu robežas ir atrodamas ne visās kartes redakcijās,⁴⁶ tāpēc, precizējot daudzu izlokšņu (pagastu) teritorijas, nepieciešams balstīties arī uz citiem kartogrāfijas

⁴⁶ 1:75 000 mēroga kartes administratīvi teritoriālo vienību robežas sāka atspoguļot tikai vēlākajās lapu redakcijās, sākot ar 1939. gadu, bet Latvijas teritorijas pārklājums ar šādām lapām minimāls – tikai 9 kartes no 104 (skat. AŠĢTD75 1940: pārskata lapa; par Latgali skat. arī *Zeps* 1984: XXIII).

materiāliem (piem., AŠĢTD200 1931–1940; Mantnieks 1933), kuros šīs robežas shematiski ir iezīmētas. Jebkurā gadījumā pagastu formas jaunveidojamajā kartē ir tikai aptuvenas, bet vissvarīgākā šeit sniegtā informācija – parādīta katras apdzīvotās vietas piederība konkrētajai izlokšnei.

Informācijas pārklāšana ļauj konstatēt, cik viendabīgas pašlaik ir izlokšnes. Sastatot slāņus, var redzēt, ka ir tādi mūsdienu pagasti un novadu daļas, kas gandrīz pilnā apjomā iekļaujas senajā izlokšņu teritorijā: piemēram (skat. IVb att.), vesels Turku un Jersikas pagasts (Līvānu nov.) atbilst Līvānu₄₃₆ izlokšnes daļai, Rudzātu pagasts (Līvānu nov.) – Rudzātu₄₃₇ izlokšnes daļai, Vīpes pagasts (Jēkabpils nov.) – Vīpes₄₃₁ izlokšnes daļai, Vārkavas pagasts (Vārkavas nov.) iekļaujas Vārkavas₄₃₈ izlokšnes austrumu daļā, Sutru pagasts (Līvānu nov.) – iezīmē Vārkavas₄₃₈ izlokšnes ziemeļu daļu, kā arī (skat. IVa att.) Rugāju pagasts (Rugāju nov.) – gandrīz atbilst Rugāju₄₇₅ izlokšnes ziemeļu daļas robežai, Daukstu un Līgo pagasts (Gulbenes nov.) iekļaujas Jaungulbenē₄₁₀, Galgauskas pagasts – Galgauskā₄₀₀, savukārt Druvienas un Rankas pagasts (abi – Gulbenes nov.) pilnīgi atbilst pirmskara pagastiem – Druvienai₃₉₈ un Rankai₃₉₆. Šādos pagastos dialektologam pietiek ievērot mūsdienu administratīvās robežas, lai pētītu veco izlokšni.

Atsevišķas minētās teritorijas (Sutru un Rudzātu pagasts), lai arī teritoriāli atbilst izlokšnēm, bet ir iekļautas jaunizveidotajā administratīvajā vienībā (piemēram, Vārkavai₄₃₈ vēsturiski piederējušie Sutri pašlaik ir Līvānu novadā). Dažos no tiem laika perspektīvā ir iespējami aktīvāki izlokšņu kontakti, jo ir mainījusies administratīvā piederība, piemēram, latgaliskie Rudzāti iekļauti sēliskajā Līvānu novadā, latgaliskā Atašiene, kā agrāk minēts, ir sēliskā Krustpils novada nomale. Taču ievērojama daļa mūsdienu

pagastu (novadu daļu), piemēram, Rožupes, Upmalas, Rožkalnu, Mežāres, Sīļukalna, Varakļānu, Murmastienes, Barkavas, Ošupes, Indrānu, Jaungulbenes un Tirzas pagasts, izlokšņu piederības ziņā ir jaukti. Šeit ir vislielākās dialektālās saskarsmes iespējas, it īpaši tajos pagastos, kas apvieno „sēlisko“ un „latgalisko“ daļu (Rožupe, Upmala, Rožkalni, Barkava, Ošupe, Jaungulbene).

2.4.3. 1784. gada teritoriju apraksti, 1906. gada apdzīvoto vietu saraksts un J. Endzelīna 1925. gada „Latvijas vietu vārdi“

Latgales izlokšņu kartē ir izmantojami vēl trīs svarīgi avoti, kas visplašāk raksturo šo vēsturisko reģionu un kuros ir uzskaitītas apdzīvotās vietas, norādot to piederību administratīvi teritoriālajām vienībām vai īpašniekiem: B. Brežgo publicētie 1784. gada Daugavpils (49 īpašumi), Rēzeknes (87 īpašumi) un Ludzas apriņķa (87 īpašumi), kā arī triju apriņķu pilsētu ģenerālās mērīšanas apraksti (Brežgo 1943: 69–400), 1906. gada Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksts (*Cnuc.* 1906; skat. V un VI att.) un J. Endzelīna Latgales vietvārdu saraksts (Endzelīns 1981 [1925]; skat. IVb att.).

Jāpiebilst, ka B. Brežgo krievu valodā publicētos 1784. gadā aprakstus (kadastrus) vēsturnieks E. Dunsdorfs (1991: 92–339) ir ne tikai iztulkojis un papildinājis ar arhīvā atrastām karšu kopijām (kas, tiesa, nav izmantojamas zemās kvalitātes dēļ), bet arī katru atpazīto vietvārdu lokalizējis Armijas štāba 1:75 000 mēroga kartēs (AŠĢTD75) – tas atvieglo avota izmantošanu. B. Brežgo publicēto materiālu saturs raksturojams šādi: „...bez zemes valdījuma (krieviski „dača“) robežu apraksta mērnieki vēl pierakstīja tā nosaukumu un tajā ietilpstošo miestu jeb slabadu (mestečko, sloboda), muižu un pusmuižu ar baznīcu (selo), pusmuižu

(selco), blakusmuižu (folvarok) un ciemu (derevnja) nosaukumus“ (Dunsdorfs 1991: 175), norādot māju, iedzīvotāju (atsevišķi vīriešu un sieviešu) skaitu un pārvaldniekam piederošās zemes daudzumu. Katras apdzīvotās vietas nosaukumi lietoti divreiz (to ortogrāfiju nereti variēja): īpašumu sarakstā un ekonomiskajās piezīmēs, parasti precizējot, pie kādas upes vai ezera tie atrodas.

1906. gada Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksts (*Списокъ населенныхъ мѣстъ Витебской губернии*, skat. *Спис.* 1906, sal. V attēlu, kurā parādīts areāls starp Nīcgali un Barkavu) tabulu veidā atspoguļo Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķa pagastu (to skaits attiecīgi bijis 16, 19 un 16, kopā 51 pagasts) un tajā ietilpstošo zemnieku jeb lauku sabiedrību, muižu, baznīcu un atsevišķu zemes pārvaldnieku zemes īpašumus (tieši pēc šī kritērija katra pagasta tabulā tiek klasificēti vietvārdi, tikai retos gadījumos tie uzskaitīti pēc alfabēta). Kā 1784. gada aprakstos, tā arī Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu sarakstā vietas lokalizētas attiecībā pret ūdenstilpēm, katrā ciemā ir norādīts māju skaits, vīriešu un sieviešu skaits un zemes daudzums. Bet būtisks papildinājums šeit – fiksēta arī ciemu un zemes īpašnieku piederība konfesijai un draudzei. Šis apdzīvoto vietu saraksts uzrāda laikam visplašāko apdzīvoto vietu klāstu no visiem dokumentētajiem Latgales vēstures posmiem – saraksta datus mēģinot ievietot J. Turlaja un G. Milliņa 1998. gada kartes pamatnē, ārpus tās dažviet paliek diezgan daudz neidentificēto, laikam 20. gs. iznīkušo, apdzīvoto vietu (V un VI att. ir vismazāk neaizkrāsotu aplīšu).

1925. gada J. Endzelīna Latgales vietvārdu saraksts izdevuma „Latvijas vietu vārdi“ 2. daļā „Kurzemes un Latgales vārdi“ (Endzelīns 1981 [1925]; skat. IVb att.) var būt noderīgs, lai noteiktu pagastu saturu, kāds ir bijis Latvijas

neatkarības pirmajos gados administratīvi teritoriālo reformu sākumā, kad vecās cara laiku lauku jeb zemnieku sabiedrības pārvērtās pagastos – to pamatā lielakoties bija vecās teritorijas, bet atsevišķos gadījumos tika pievienotas arī citām lauku sabiedrībām piederējušas platības (piemēram, veidojot Rudzātu⁴³⁷ pagastu, tajā tika iekļautas arī Preiļu, Līvānu un Vārkavas seno pagastu nomales). Ietvertais materiāls – Daugavpils apriņķis (20 pagastu), Rēzeknes apriņķis (19 pagastu) un Ludzas apriņķis (20 pagastu, kopā 59 pagasti) – ļauj J. Endzelīna darbu saistīt ar laiku, kad reformu gaitā Latgales pagastu skaits sāka pieaugt – starp 1920. gada 1. jūniju, kad Latgalē trijos apriņķos bija 54 pagasti, un 1924. gada 26. jūniju, kad pieņemtais likums Latgali sadalīja četros apriņķos un 65 pagastos: Daugavpils (22 pagasti), Rēzeknes (19 pagasti), Ludzas (12 pagasti) un Jaunlatgales (vēlāk – Abrenes, 12 pagasti) (sal. Mieriņa 1999b: 218 un 224). Par robežu svārstību liecina arī tas, kas J. Endzelīna sarakstos viens un tas pats pierobežas ciems varēja būt iekļauts dažādu pagastu sarakstos. Jāpiebilst, ka 1925. gada Latgales vietvārdu sarakstā pirmoreiz uzskaitītas no latviešu literārās valodas viedokļa normētas (nelatgaliskās) toponīmu formas, norādot zilbes intonācijas.

Minētajos avotos fiksēto administratīvo areālu un izlokšņu materiāla provizoriska salīdzināšana rāda, ka valodas izoglosām un vecajām administratīvajām robežām ir acīmredzama saikne.

Liela nozīme ir gan seno pagastu, gan arī tiem pakļauto sīkāku lauku sabiedrību robežām. Piemēram, lūkojoties uz 1906. gada pagastu karti (V att.), Līvānu apkaimē var saskatīt pat sešas vecās administratīvās zonas, starp kurām var iet lingvistiskās izoglosas, proti: 1a. zona: 1906. gadā Līvānu pagastam piederējusi Jaunmuižas lauku sabiedrība (tag.

Turku pag.) ar mazāku skaitu augšzemnieku dialekta īpatnību (sal. Rūķe 1939: 1. un 2. karte); 1b. zona: Līvānu lauku sabiedrība (tag. Rožupes pag. rietumu daļa un Jersikas pag. ziemeļu daļa) ar lielāku skaitu augšzemnieku dialekta īpatnību (1a. un 1b. zonai, kas dienvidos beidzas ar Gumerta grāvi, ir kopīga izteiktā sēliskā kāpjošā zilbes intonācija); 2a. zona: Cargradas (Jersikas) lauku sabiedrība (tag. Jersikas pag. dienvidu daļa uz dienvidiem no Gumerta grāvja) ar neizteiktu kāpjošu zilbes intonāciju; 2b. zona: bijušās Cargradas (Jersikas) lauku sabiedrības dienvidu mala pie Kusiņiem, kas pakļauta latgaliskās Nīcgales izlokšnes ietekmei; 3a. zona: pēc 1920. gada Līvānu pagastam pievienota bijusī Vārkavas pagasta daļa ap Vilmeniešiem, Rusiņiem (tag. Rožupes pag.) ar latgalisko laužto intonāciju; 3b. zona: pēc 1935. gada Līvānu pagastam pievienota bijusī Vārkavas pagasta daļa ap Vanagiem, Pūgaiņiem (tag. Upmalas pag.) ar laužto intonāciju.

Vecajā 1906. gada Līvānu pagastā var saskatīt vēl divas zonas: 1c. zona: Vīpes izlokšnes dienvidu daļa (tag. Vīpes pag.), līdz Pirmajam pasaules karam piederējusi Līvānu pagastam (Jaunmuižas lauku sabiedrībai), ir vairāk pārstāvēta ar luterticīgajiem teicējiem un tagad zaudējusi daudzas augšzemnieku dialekta īpatnības; 1d. zona: starp Peivelišķiem un Oškalniešiem (tag. Rožupes pag.), piederējusi Līvānu pagastam (Jaunmuižas lauku sabiedrībai) un pēc 1920. gada pievienota Rudzātu pagastam – tās dialektālā piederība vēl jāpārbauda (iespējams, arī Rudzātu izlokšnes, vienmēr uzskatītas par tīru latgalisko izlokšni, daļas var būt neviendabīgas).

Vecie administratīvie noslāņojumi Līvānu izlokšnes teritorijā gandrīz atbilst izoglosu līnijām: ejot no dienvidiem uz ziemeļiem, augšzemnieku dialekta īpatnību koncentrācija pavājinās. Tikai, iespējams, šī pavājināšanās nav gluži

nemanāma vai mēreni pakāpeniska, bet vairāk „lēcienvēidīga“, saistīta ar vecajām administratīvajām robežām.

Taču, atskatoties uz vēl tālāko pagātņi – 1784. gadu, Līvānu teritorijā minētās zonu a, b, c un d daļas var apvienot, jo īpašumi ir bijuši trīs: 1. (stiprā sēliskā) zona: Krustpils pārvaldījums ar Korfiem piederīgām Līvānu, Dubnas, Vecceļu, Trepes, Šlosbergas u. c. pusmuižām (kopā to ir bijis 21) un daudziem ciemiem; 2. (vājā sēliskā) zona: neliels Cargradas (Jersikas) pārvaldījums ar 9 ciemiem – baznīcas prāvestu īpašums; 3. (latgaliskā) zona: grāfam Borham piederošs Preiļu–Vārkavas īpašums ar divām pusmuižām un daudziem ciemiem.

Jāsecina, ka dialektu izoglosas vairāk atbilst tām administratīvajām robežām, kas pastāvēja pirms Pirmā pasaules kara, nevis 1939. gada stāvoklim.

2.5. Meklējot kultūrvēsturiskās izoglosas: draudžu vēstures aspekts

Vēl viena problēma – valodas areālu saistība ar reliģisko draudžu robežām. Tikai atsevišķos darbos (piem., FDP 2009) tiek ievērota teicēju piederība draudzei kā svarīgs, bet nepietiekami novērtēts faktors, kas veido lingvistisko un sociolingvistisko „subpagasta“ vidi (Magazeinis 2010: 80).

Pieejamie publiskotie materiāli ļauj aprakstīt un kartēs ilustrēt Latgales Romas katoļu draudžu izplatību trijos laika šķērsgriezumos: 1850. gadā (pēc bīskapa I. Holovinska Mogiļovas arhidiecēzes draudžu un tajās ietilpstošo apdzīvoto vietu saraksta, skat. *Hołowinski* 1850), 1906. gadā (pēc jau minētā Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksta, skat. *Cnuc*. 1906, sal. VI attēlu, kurā parādīta apdzīvoto vietu

piederība draudzēm areālā starp Nīcgali un Barkavu) un no 20. gs. 70. gadiem līdz mūsdienām (pēc bīskapa J. Cakula kūrījas arhīva materiālu apkopojuma „Latvijas Romas katoļu draudzes“, skat. Cakuls 1997, sal. VII att.). Pēdējā apjomīgajā avotā var uzzināt par baznīcu celtniecības un iesvētīšanas vēsturi un draudžu veidošanos (no kuras senāku laiku draudzes kāda draudze ir izveidojusies, pieminot arī I. Holovinska sarakstu⁴⁷) un – pats galvenais – uzzināt precīzu gadu vai laika posmu, kurā kāds konkrēts ciems tika pārcelts no vienas draudzes uz otru.

Pēc J. Cakula grāmatas uzzīmētajā kartē (skat. VII att.) ar latviešu valodas izlokšņu teritorijām tiek salīdzināta Rietumlatgales Romas katoļu draudžu izplatība 20. gs. beigās starp Nīcgali⁴⁴⁴ un Barkavu⁴²⁵. Jāpievērš uzmanība, ka katrai 1939. gada izlokšnei (pagastam) ir vismaz viena izveidojusies draudze ar savu centru – baznīcu (kartē tā ir parādīta ar simbolu ✕), bet dažu pagastu teritorijā draudžu ir vairāk (Līvānu izlokšnē atrodas Līvānu, Sv. Marijas Magdalēnas jeb Madaleņas un Vanagu draudzes, bet Vārkavas izlokšnē – Vārkavas un Sutru draudzes).

Var saskatīt divas draudžu grupas. Pirmo grupu veido lielākā daļa mūsdienu draudžu (Līvānu, Madaleņas, Rudzātu, Nīcgales, Atašienes, Stirnienes, Varakļānu, Barkavas draudzes), kas pilnīgi iekļaujas izlokšņu (1939. gada pagastu) robežās. Otrajai grupai piederīgās draudzes (Vārkavas, Kalupes, Znotiņu) šajās robežās iekļaujas lielā mērā. Atsevišķā „pārteritoriālajā“ kategorijā jāiekļauj tikai Vanagu draudze,

⁴⁷ I. Holovinska ciemu sarakstā ciemu nosaukumi ir rakstīti poļu ortogrāfijā. J. Cakula darbā tie ir pārveidoti latgaliešu rakstu valodā, taču ne vienmēr precīzi, tāpēc vienmēr ir lietderīgi tos salīdzināt ar oriģinālo I. Holovinska tekstu.

kas izplatīta triju izlokšņu – Līvānu, Rudzātu un Vārkavas – teritorijā.

Tādējādi var apgalvot, ka 1939. gada administratīvi teritoriālās vienības, kas piedzīvoja būtiskas izmaiņas daudzās pēckara administratīvajās reformās, draudžu veidolā pilnībā vai lielā mērā ir saglabājušas savu pirmskara teritoriālo apjomu. Attiecīgi dialektologs, mēģinot noteikt izlokšnes robežu mūsdienu Rietumlatgales novados, var balstīties arī uz kultūrvēsturisko informāciju: zinot teicēja piederību draudzei un mazliet orientējoties draudžu vēsturē, var noteikt teicēja piederību izlokšnei (pirmskara pagastam). Tas ir īpaši droši attiecībā uz pirmās grupas draudzēm – var fiksēt valodas faktus arī no tiem teicējiem (draudzes locekļiem), kas dzīvo izlokšnes (draudzes) nomalē, nebažījoties par to, ka tiks pārkāpta izlokšnes robeža.⁴⁸

Teritoriālās stabilitātes dēļ draudzes var uztvert kā samērā pastāvīgas ciešāku kontaktu zonas ar labvēlīgiem apstākļiem, kas veicina seno valodas īpatnību saglabāšanu.

Taču vienīgi pēc mūsdienu draudžu izplatības būtu pārdroši secināt par areālās lingvistikas lietām. Lai arī 20. gs. 70. gadu–21. gs. sākuma draudzes teritoriālajā ziņā lielākoties atbilst pirmskara pagastiem/ izlokšnēm, tomēr, kā jau iepriekš minēts, pašas izlokšņu robežas ne vienmēr sakrīt ar lingvistiskajām robežām (izoglosām). Ir nepieciešams ieskatīties katras konkrētas draudzes vēsturē.

Pirmkārt, jāpievērš uzmanība tam, kādā veidā draudze tika izveidota (vai tā ir no kādas draudzes atdalījusies vesela,

⁴⁸ Tiesa, šī situācija mūsdienās (pēc 2009. gada novadu reformas) var mainīties, draudžu locekļiem izvēloties tuvāko draudzi pēc novadu principa: piemēram, 2011. gadā Murmastienē cilvēki deklarēja piederību ne Barkavas, bet jau Varakļānu draudzei.

vai tās pamatā ir vairāku veco draudžu daļas), otrkārt, jāmēģina šo atdalīšanu saistīt ar administratīvi teritoriālo vienību vēsturi, treškārt, precīzi jāievēro, kā ir mainījies draudzei piederīgo ciemu saraksts. Tas palīdz pamatot lingvistisko robežu klātbūtni.

Piemēram, no desmit VI un VII attēlā parādītajām Romas katoļu draudzēm trīs – Līvānu (dibināta 1685. gadā), Vārkavas (1718–1803) un Vārkļānu (1625–1678) – ir visvecākās, tās var uzskatīt par „mātesdraudzēm“ vairākām citām „meitasdraudzēm“.

No Līvānu draudzes atdalījās Madaleņas (Sv. Marijas Magdalēnas) draudze, 1821. gadā izveidota kā filiāle, bet kopš 1930. gada ieguvusi patstāvīgās draudzes tiesības (Cakuls 1997: 250). Zīmīgi, ka šai draudzei pieder tie paši ciemi, kas 1784. gada zemju mērīšanas aprakstos norādīti kā atsevišķs baznīcai piederošs Cargradas (Jersikas) īpašums (Brežgo 1943: 80–81), bet 1906. gada sarakstos – kā atsevišķa Līvānu pagastam piederoša Cargradas (Jersikas) lauku sabiedrība (*Cnuc.* 1906: 124). Tātad šiem ciemiem vēsturiski vienmēr ir bijusi gan administratīvā un konfesionālā saikne ar Līvāniem, gan dažāda veida „autonomijas“ tiesības attiecībā pret tiem. Līvānu un Madaleņas draudžu ciemi (izņemot Laurus un Kusiņus) ir „sēliski“, tajos runā valodu bez lautzāš intonācijas primārajās zilbēs: Līvānu draudzē ir izteikta kāpjošā intonācija („stiprā sēliskā“ zona, sal. agrāk izteiktos secinājumus par šī apvidus administratīvajām robežām), bet Madaleņas draudzē – neizteikta kāpjošā intonācija („vājā sēliskā“ zona).

No Vārkavas draudzes 1894.–1918. gadā atdalījusies Vanagu draudze, bet 1926. gadā – Znotiņu draudze (Cakuls 1997: 459–460, 511). Visas trīs draudzes ar savu platību lielākoties iekļaujas vēsturiskajā Preiļu–Vārkavas īpašumā (1784. gadā) un senajā Vārkavas pagastā (1906. gadā, sal.

Brežgo 1943: 89–94; *Cnuc.* 1906: 98–100). Tajās runā latgalisko lauzto zilbes intonāciju. Taču jāprecizē, ka mūsdienų Vanagu draudzes nomales, dažādos gados pievienojot atsevišķus ciemus, ir paplašinātas un pašlaik pārsniedz vēsturisko īpašumu un seno pagastu teritoriju. Piemēram, 1934. gadā no Līvānu draudzes Vanagu draudzei tika pievienoti Augšmukti, Neicinīki, Spričvecumi, Stares, kas atrodas kreisajā Dubnas krastā (Čakuls 1997: 459–460; skat. VII att.).⁴⁹ Svarīga piebilde: 2010. gada ekspedīcijā, aptaujājot šo ciemu iedzīvotājus, noskaidrojās, ka viņu valodas īpatnības ir arvien „sēliskas“, „līvāniskas“ (nav raksturīga lauztā zilbes intonācija, kas atrodama labajā Dubnas krastā). Šis pēdējais konstatējums ļauj izdarīt būtisku pieņēmumu: 20. gs. 30. gadu un vēlākā laikmeta draudžu robežu un administratīvi teritoriālo izmaiņu ietekme uz iedzīvotāju valodu, iespējams, ir minimāla, bet dialektālās īpatnības kopš tā laika ir mainījušās ne tik daudz caur iekšējo dialekta interferenci (pārejot no vienas izloksnes uz otru vai tām sajaucoties), cik caur ārējo interferenci (līdz ar paaudzēm samazinoties dialekta izmantojumam, noteiktās izlokšņu formas nomainot ar latviešu literārās valodas formām).

Attiecīgi no Varakļāniem attīstījās citas draudzes – Barkava (atdalījās 1793. g.) un Stirniene (1757–1767). No Stirnienes rietumu puses izveidojās Atašienes draudze (1916. gadā, bet filiāle dibināta jau 1804. gadā.) un no tās, apvienojot Rudzātu, Līvānu, Preiļu–Eleonorvīles daļas – Rudzātu draudze (1915–1919). Tātad administratīvo izlokšņu jeb pirmskara pagastu izveide Rietumlatgalē ir saistīta ar brīdi, kad pēc Pirmā pasaules kara beidza veidoties lielākā daļa katoļu draudžu.

⁴⁹ Savukārt, apmēram ap šo laiku liela daļa Vanagu draudzei piederošās teritorijas tika pievienota Līvānu pagastam.

Rietumlatgalē, kā minēts, īpaša ir Rudzātu Romas katoļu draudze, kas pilnībā iekļaujas 1939. gada pagasta robežās un ārēji izskatās viendabīga. Īstenībā šī draudze (kā arī pats pagasts) 1915.–1919. gadā ir „salipināta“ no trijām daļām (sal. V un VI att.): ziemeļu daļas (Ošas upes labajā krastā), kas piederējusi Stirnienes draudzei, austrumu daļas (Ošas kreisajā krastā), pirms Pirmā pasaules kara piederējušas Preiļu (Eleonorviles) draudzei, un dienvidu daļas, kuras piederība bijusi mainīga – ilgāku laiku tā bija Vārkavas draudzes nomale, kas 19. gadsimta otrajā pusē tika pievienota Līvānu draudzei (par konkrētu ciemu piederības izmaiņām skat. Čakuls 1997: 390–391). Salīdzinājumam administratīvi teritoriālajā ziņā Rudzātu pagasta daļas līdz Pirmajam pasaules karam bijušas pat dažādos apriņķos: ziemeļu daļa – Rēzeknes apriņķī, bet austrumu un dienvidu daļa – Daugavpils apriņķī. Zinot šos apstākļus, katras Rudzātu draudzes (pagasta) daļas dialektālās īpatnības ir jāpārbauda no jauna, īpašu uzmanību pievēršot dienvidu daļai, kur var gadīties sēlisko izlokšņu pazīmes.

No teiktā ir jāsecina, ka lingvistisko izoglosu noteikšanai svarīgāks ir draudžu stāvoklis, kas ir pastāvējis pirms Pirmā pasaules kara (līdzīgs secinājums izdarīts, runājot par vēsturiskajiem pagastiem). Uzmanības vērts fakts – senajām draudzēm un pagastiem raksturīga lielāka savstarpēja saskarsme un viendabība nekā mūsdienās, piemēram, no 1906. gada Vitebskas guberņas apraksta (*Cnuc.* 1906) ir skaidrs, ka tikai retos gadījumos kādas viena pagasta vai lauku sabiedrības daļas (ciemi) piederēja dažādām katoļu draudzēm.⁵⁰

⁵⁰ Nevien dabība vairāk manāma tajās pagastu vietās, kuras apdzīvoja citu (nekatolisku) konfesiju pārstāvji, piemēram, 1906. gadā daļa Barkavas viensētu piederēja Lubānas, daļa – Varakļānu evaņģēliski luteriskajai draudzei (*Cnuc.* 1906: 332–333; VI att.).

2.6. Dažas idejas par izlokšņu daļu kultūrvēsturisko analīzi

Protams, jāizvērtē visi kultūrvēsturiskie apstākļi, uz kuriem katras izlokšnes gadījumā jāskatās individuāli. Ir iespējams izveidot arī apdzīvoto vietu tabulas, kurās tiek apkopotas avotos pieminēto vietvārdu formas un pašu apdzīvoto vietu administratīvās un konfesionālās piederības izmaiņas 18.–21. gadsimta īpašumos, novados, pagastos un draudzēs, piemēram, Līvānu novada Jersikas pagasta ciemu piederība dažādiem teritoriālajiem veidojumiem var būt parādīta tabulā (skat. 1. tabulu).

Izsmeļoša datu salīdzināšana ir ļoti laikietipīga, lai šo darbu paveiktu, ir nepieciešama kvalitatīva vairāku avotu analīze un seno vietvārdu vēsturiskā, topogrāfiskā un lingvistiskā identifikācija. Taču rezultāts būtu ļoti vērtīgs – datu-bāzē ievietotajās tabulās apdzīvotās vietas būtu iespējams klasificēt pēc dažādiem kritērijiem, piemēram, pēc piederībasizlokšnei, kāda konkrēta laikmeta administratīvi teritoriālajai vienībai vai draudzei. Tas palīdzētu diezgan precīzi noskaidrotnemainīgās jeb centrālās izlokšņu daļas (kas gadsimtos veidojās kā izlokšņu kodoli) un mainīgās daļas jeb perifēriju. Tabulas papildinot ar valodas aptauju (piem., fonētikas, morfoloģijas) atbildēm, kas pierakstītas atsevišķās vietās, varētu redzēt, cik stipra ir katra areāla kultūrvēsturiskā un lingvistiskā korelācija. 1. tabulā, piemēram, ir redzami jaunie ciemi (avotos nepieminēti, rindiņas ir tukšas) un iznīkušie ciemi (nepieminēti pēdējo gadu avotos). Taču šeit atrodama arī lingvistiski nozīmīga informācija, kas ļauj pamatot dažādu izoglosu klātbūtni un šīs izoglosas noteikt diezgan precīzi. Piemēram, no 1. tabulas var izsecināt un pamatot, ka atsevišķiem ciemiem noteiktajās pozīcijās ir raksturīga vājāka kāpjošā zilbes intonācija.

1. tabula

Apdzīvoto vietu administratīvi teritoriālās un draudžu piederības izmaiņas 18.–21. gs. (Līvānu novada Jersikas pagasts)

	Nosaukums Austrumlatgales kartē (Turlajs, Milliņš 1998), oficiālais nosaukums (LC 2007), citi nosaukumi, komentāri	Izloksne jeb 1939. g. pagasts, (LCK 1940; arī AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940; Mantnieks 1933)	Vēsturiskais īpašums, pagasts, lauku biedrība			Draudze, konfesija		
			1784. g. īpašums (Brežgo 1943)	1906. g. lauku sabiedrība (l.s.), īpašnieks un viņa konfesija (Спис. 1906)	1920.–1924. g. pagasts (Endzelins 1981 [1925])	1850. g. (Hołowinski 1850)	1906. g. (Спис. 1906)	1978. g. (Сакулс 1997)
1	<i>Ariņi</i> of. skrc. <i>Dokučajevka [o]</i> 2007	LĪVĀNU		<i>Докучаевка дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.			<i>Докучаевка</i> Līvānu R. k.	<i>Докочејевка, Докочејавка</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)
2	<i>Bīrzāki</i> of. skrc. pareizāk <i>Bērzāki</i> 2007, 1998; <i>Vecbīrzāki</i> 1998	LĪVĀNU		<i>Бирзакъ 1-й дер.</i> Līvānu l. s.	<i>bīrzēki</i> Līvānu pag.		<i>Бирзакъ 1-й дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Bērzāki</i> Līvānu R. k.
3	<i>Brūveri</i> (Upenieku daļa) latg. <i>Bryuveri</i> 2007, 1998; izl. <i>Breuveri</i> 2007	LĪVĀNU	<i>Бруверъ дер.</i> Krustpils īpašums	<i>Бруверъ дер.</i> Līvānu l. s.	<i>brūveri</i> Līvānu pag.		<i>Бруверъ дер.</i> Līvānu R. k.	
4	<i>Bucenieki</i> of. mazc. <i>Buciniki</i> pareizi 2007, 1998	LĪVĀNU	<i>Буценики дер.</i> Krustpils īpašums	<i>Буценькъ дер.</i> Līvānu l. s.	<i>bucenieki</i> Līvānu pag.	<i>Bucinici</i> Līvānu R. k.	<i>Буценькъ дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Buciniki</i> Līvānu R. k.
5	<i>Cirsenieki</i> of. skrc. <i>Cirsiniki</i> pareizi 2007, <i>Cirsinieki</i> 1998	LĪVĀNU		<i>Циришенекъ дер., одн.</i> Līvānu l. s.	<i>cirsinieki</i> Līvānu pag.	<i>Cirszynici</i> Līvānu R. k.	Līvānu R. k.	<i>Cirsiniki</i> Līvānu R. k.
6	<i>Darankas</i> of. skrc. <i>Doronkys</i> latg., <i>Doronkas [o]</i> pareizāk 2007	LĪVĀNU		<i>Доронки дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.			<i>Доронки дер.</i> Līvānu R. k.	

7	Daugavieši	LIVĀNU			<i>daugavieši</i> Līvānu pag.			<i>Daugaviši</i> Līvānu R. k.
8	Dimanti of. skrc. <i>Dymanti</i> latg. 2007	LIVĀNU	<i>Думанты</i> mācītāju īpašums	<i>Дымонты дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.	<i>dimanti</i> Līvānu pag.	<i>Demonti</i> Līvānu R. k.	<i>Дымонты дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Dimanti</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)
9	Gospori <i>[o, o]</i> of. mazc.	LIVĀNU				<i>Gospori</i> Līvānu R. k.		<i>Gaspari</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)
10	Grāveri of. skrc. (Ietilpst arī Līvānu pilsētas mājas Daugavas, Grīvas un Rīgas ielā. Saplūduši ar Līvāniem) <i>Grōveri</i> izl., <i>Groveri [ō]</i> pareizāk 2007	LIVĀNU	<i>Граверь дер.</i> Krustpils īpašums	<i>Граверь дер., корч.</i> Līvānu l. s.; barons N. Korfs (ev. l.)	<i>grāveri</i> Līvānu pag.	<i>Groweri</i> Līvānu R. k.	<i>Граверь дер.</i> Līvānu R. k.	
11	Gumertgrāveri of. skrc. <i>Gumertgrōveri</i> izl., <i>Gumertgroveri [ō]</i> pareizāk 2007	LIVĀNU		<i>Гумертъ-Граверь</i> <i>дер.</i> Līvānu l. s.		<i>Groweri-Gumerti</i> Līvānu R. k.	<i>Гумертъ- Граверь дер.</i> Līvānu R. k.	
12	Iesalnieki of. skrc. (Ciemā ietilpst arī dārzkopības sabiedrība) <i>Īsaļniki</i> pareizāk 2007, 1998	LIVĀNU		<i>Эсальникъ дер.</i> Līvānu l. s.	<i>iesalnieki</i> Līvānu pag.	<i>Isalnici</i> Līvānu R. k.	<i>Эсальникъ дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Īsaļniki</i> Līvānu R. k.
13	Iztekas [e] of. skrc. <i>Iztakas</i> pareizāk 2007, 1998	LIVĀNU			<i>iztēkas</i> Līvānu pag.			Līvānu R. k.
14	Jersika of. vidc. (ietilpst arī dārzkopības sabiedrība) <i>Cargrade</i> 1998	LIVĀNU	<i>Царь-Градь</i> <i>целуо</i> mācītāju īpašums	Cargradas (Jersikas) l. s.; muižnieks Aleksejevs (p.)		<i>Carogrod cum Capella</i> Līvānu R. k.	<i>Царьградъ дер., им.</i> Līvānu R. k. Dvinskas (Daugavpils) p.	<i>Jersika</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)

1. tabulas turpinājums

15	Jersikas dārziņi vasc. (Dārzkopības sabiedrības)	LIVĀNU						
16	Kaijas of. mazc. (Daļa māju ieskaitīta Līvānu pilsētas Dubnas un Uzvaras ielā. Saplūdušas ar Līvāniem)	LIVĀNU						
17	Krasta iela mazc. (Ciemā ietilpstošās mājas ieskaitītas Līvānu pilsētas Krasta ielā. Saplūduši ar Līvāniem) <i>Uprmaļi</i> 1998	LIVĀNU						
18	Kurpnieki vasc. (Dārzkopības sabiedrība)	LIVĀNU						
19	Kusiņi skrc. <i>Kusini</i> (-ņūs) latg. 2007	LIVĀNU	<i>Кусинова</i> mācītāju īpašums	<i>Кусинь дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.	<i>kuseņi</i> Līvānu pag.	<i>Kusini</i> Līvānu R. k.	<i>Кусинь дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Kusini</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)
20	Lauri of. skrc.	LIVĀNU	<i>Лавринова</i> mācītāju īpašums	<i>Лауры дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.	<i>lauri</i> Līvānu pag.	<i>Ļauri</i> Līvānu R. k.	<i>Лауры дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Lauri</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)
21	Sergunta citas apdz. vietas <i>Surgunta</i> 2007	LIVĀNU		<i>Сургутетово дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.	<i>surguntava</i> Līvānu pag.		<i>Сургутетово дер.</i> Līvānu R. k.	
22	Strodi [o] of. skrc.	LIVĀNU		<i>Строды дер.</i> Cargradas (Jersikas) l. s.	<i>stradi</i> Līvānu pag.	Līvānu R. k.	<i>Строды дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Strodi</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)
23	Stūriški skrc. of. literariz. <i>Stūriški</i> 2007, 1998; latg. <i>Styuriški</i> (-kūs), izl. <i>Steuriški</i> (-kūs), pareizāk <i>Stiuriški</i> 2007	LIVĀNU	<i>Стывршышки,</i> <i>Стывршишки</i> mācītāju īpašums	<i>Стыврники дер.</i> (kļūd. <i>Смыврники</i>) Cargradas (Jersikas) l. s.	<i>stūrinieki</i> Līvānu pag.	<i>Steurišci</i> Līvānu R. k.	<i>Стыврники дер.</i> (kļūd. <i>Смыврники</i>) Līvānu R. k.	<i>Styureiši</i> Madaleņas R. k. (kopš 1930. g.)

24	Škapari	LĪVĀNU		<i>Искапарь-Лаче дер.</i> Līvānu l. s.	<i>škapari</i> Līvānu pag.	<i>Szkapary</i> Līvānu R. k.	<i>Искапарь-Лаче дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Škapari</i> Līvānu R. k.
25	Šlosberga	LĪVĀNU	<i>Шлозбергъ село</i> Krustpils īpašums	<i>Шлосбергъ дер., фол.</i> Līvānu l. s. barons N. Korfs (ev. l.)		<i>Szłqdzberg</i> Līvānu R. k.	<i>Шлосбергъ дер., фол.</i> Līvānu R. k.	<i>Šlosberga</i> Līvānu R. k.
26	Upenieki of. vidc. pareizi <i>Upiniki</i> 2007	LĪVĀNU	<i>Упеникъ дер.</i> Krustpils īpašums	<i>Упенекъ дер.</i> Līvānu l. s.	<i>upinieki</i> Līvānu pag.	<i>Upinici</i> Līvānu R. k.	<i>Упенекъ дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Upinīki</i> Līvānu R. k.
27	Vuceni of. mazc. <i>Vucyni</i> (-nūs) latg. 2007, 1998; <i>Vucini</i> pareizi 2007, 1998	LĪVĀNU	<i>Уцынь, Уцыни дер.</i> Krustpils īpašums	<i>Вуцень дер.</i> Līvānu l. s.	<i>vucini</i> Līvānu pag.	<i>Wucyny</i> Līvānu R. k.	<i>Вуцень дер.</i> Līvānu R. k.	<i>Vucini</i> Līvānu R. k.

izl. – izloksnes forma, latgaliešu rakstu valodas forma
mazc. – mazciems
of. – oficiālais nosaukums
skrc. – skrajciems
vasc. – vasarnīcu ciems
vidc. – vidējciems

дер. – *деревня*
фол. – *фольварок*
корч. – *корчма*

R. k. – Romas katoļu
ev. l. – evaņģēliski luteriskā
p. – pareizticīgo
v. – vecticībnieku

2.7. Secinājumi

Šajā nodaļā izklāstītās pārdomas par izlokšņu, administratīvi teritoriālo vienību un draudžu robežām liecina, ka latviešu dialektu izpētē vēl ne visi metodoloģiskie jautājumi ir atbildēti.

Divu lingvistiskās kartografēšanas veidu – izoglosu paņēmienu un izlokšņu jeb atlanta tīklojuma paņēmienu – salīdzināšana ļauj secināt, ka pirmais no tiem pēc būtības ir atbilstošāks lingvistikas vajadzībām, jo ļauj precīzāk aprakstīt valodas areālu robežas, savukārt otrs paņēmiens, kas balstās uz viena konkrētā vēstures brīža administratīvā iedalījuma fiksēšanu, šīs robežas dažkārt var noslēpt un deformēt. Konstatēts arī, ka 1939. gada tīklojuma izvēle ir bijusi savdabīga nejaušība, kas savā ziņā tomēr palīdzējusi apvienot pirmskara un pēckara gadu dialektogrāfijas tradīciju.

Jāsecina, ka arī pats 1939. gada izlokšņu (pagastu) ģeogrāfiskais saturs līdz šim nav pilnīgi skaidrs, precīzu izlokšņu karšu un apdzīvoto vietu sarakstu izveide ir viens no problēmjautājumiem latviešu dialektoloģijā, kas ir jārisina, salīdzinot nepilnīgos 20. gs. 30.–40. gadu kartogrāfijas avotus.

Ir svarīgi atkārtoti pētīt dialektus. Izlokšņu apgabali no jauna ir jāapmeklē un jāapraksta ne vien tāpēc, lai fiksētu iznīkstošās apvidus valodas formas, bet arī lai precizētu agrāk publicētajos avotos sniegtās ziņas, kas dažreiz mēdz būt pārakstītas, nepietiekami izmantojot dzīvās valodas dotumus. Katras vietas lingvistisko ainavu palīdzētu atklāt biežāks teicēju tīkls un sociolingvistiskās situācijas izvērtēšana.

Balstoties uz Rietumlatgalē 2010.–2012. gadā pierakstīto valodas materiālu un to sastatot ar šī reģiona administratīvo un draudžu robežu pārmaiņām 18.–21. gs., var secināt, ka lingvistiskās izlokšņu robežas ir diezgan stabilas, tās

vislabāk atbilstu nevis 1939. gada, bet pirms Pirmā pasaules kara veidotajam administratīvi teritoriālajam iedalījumam, kas lielā mērā sakrīt ar senajām draudžu robežām – tās varētu nosaukt par kultūrvēsturiskajām izogļosām. Šo seno robežu meklēšana un salīdzināšana varētu būt viens no latviešu areālās lingvistikas uzdevumiem tuvajā nākotnē.

Tātad starpdisciplinārā pieeja (dažādu nozaru pieredzes izmantošana) nenoliedzami ir vērtīga visādā ziņā – tā ļauj dziļāk izprast un saistīt valodas, kultūras un vēstures procesus reģionos.

3. Kāpjošās un lauztās zilbes intonācijas izoglosas posms Daugavas labajā krastā

Šī grāmatas nodaļa veltīta vienai no galvenajām pazīmēm, kas augšzemnieku dialektā šķir sēliskās un latgaliskās izloknes – kāpjošajai un lauztajai zilbes intonācijai un tās izplatībai Daugavas labajā krastā.

Latviešu dialektu aprakstos (piem., Rūķe 1939; *Pyðzume* 1969 [Rudzīte 2005]; Bredakšs 1996; LVDA 1999) sēliskās izloknes ar kāpjošo intonāciju un latgaliskās izloknes vai to daļas ar lauzto zilbes intonāciju uzskaitītas nevienādi (sal. 7., 8, 9. un 10. att.). 2010.–2012. gadā starp Līvāniem₄₃₆ un Jaungulbeni₄₁₀ veiktie lauka pētījumi ļauj precizēt atsevišķus šīs izoglosas posmus.

Šajā nodaļā liela uzmanība ir veltīta darba metodēm: pētāmo vietu tīklam, teicēju klasifikācijai, ierakstītā materiāla klasifikācijai. Izoglosas pētījumā tiek izmantota zilbes intonāciju anketa, uz kuras jautājumiem ir atbildējuši 139 teicēji, atsevišķos gadījumos izmantota daļa no 2010.–2012. gadā ierakstītā citu anketu materiāla. Tas tiek apkopots datubāzē, kuras izveidošanas principi šeit tiek aprakstīti.

Pārbaudot izoglosu (XIa un XIb att. tā ir iezīmēta ar gaišzilu treknu līniju), tiek konstatēts, ka Līvānu₄₃₆ izlokne, kas kartogrāfijas avotos tradicionāli ir sadalīta divās gandrīz vienādās daļās (ziemeļu sēlisko un dienvidu latgalisko),

īstenībā vairāk ir sēliska. Lauztā zilbes intonācija izplatīta pašā izloknes dienvidu un austrumu nomalē. Jāatzīmē, ka pārejas zona starp abiem dialekta paveidiem nav tik pakāpeniska, kā norādīts avotos (piem., Latkovskis 1940).

Savukārt pēc zilbes intonācijām Atašienes₄₃₂ izloknes vecākās paaudzes runātājus var uzskatīt par latgaliskās, nevis sēliskās izloknes pārstāvjiem – nesakritība ar agrāk publicētajiem avotiem un 2010.–2012. gadā datiem var liecināt par kļūdu, kas agrāk tika pieļauta, noteicot izlokšņu tipu. Zilbes intonāciju izvēle šeit nav haotiska, bet atkarīga no zilbes pozīcijas vārdā – tas tiek pierādīts ar intonēto zilbju distribūcijas tabulām.

Uz ziemeļiem no Atašienes₄₃₂ robeža starp sēliskajām un latgaliskajām izloksnēm sakrīt ar Latgales un Vidzemes kultūrvēsturisko novadu robežu. Vidzemes pusē (Saikava₄₂₄, Meirāni₄₂₁, Lubāna₄₁₇, Dzelzava₄₀₉) ir vērojama gandrīz pilnīga sēlisko īpatnību izzušana (tās ir saglabājuši tikai teicēji, dzimuši apmēram pirms 1925. g.). Senās latgalisko izlokšņu pazīmes samērā labi saglabātas Latgales pusē (Barkava₄₂₅, Rugāji₄₇₅). Tālāk uz ziemeļiem arī latgaliskās izloknes (Jaungulbene₄₁₀, Vecgulbene₄₀₁ u. c.), kas atrodas ārpus vēsturiskā Latgales novada, ir zaudējušas daudzas augšzemnieku dialekta īpatnības. Neskatoties uz to, abu izlokšņu grupu galvenā šķirējpazīme – kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa – ziemeļu posmā ir saglabājusies (izņemot Tirzas₃₉₉ un Galgauskas₄₀₀ izlokсни), tā šķiet ļoti stabila un atbilst agrāko laiku areālajiem aprakstiem.

Zilbes intonāciju tips šajā pētījumā tiek noteikts gan pēc dzirdes (autoram veicot subjektīvu minimālo pāru (heterotonu) vērtējumu un ļaujot teicējiem brīvi raksturot intonāciju atšķirības), gan ar relatīvās kvantitātes metodi.

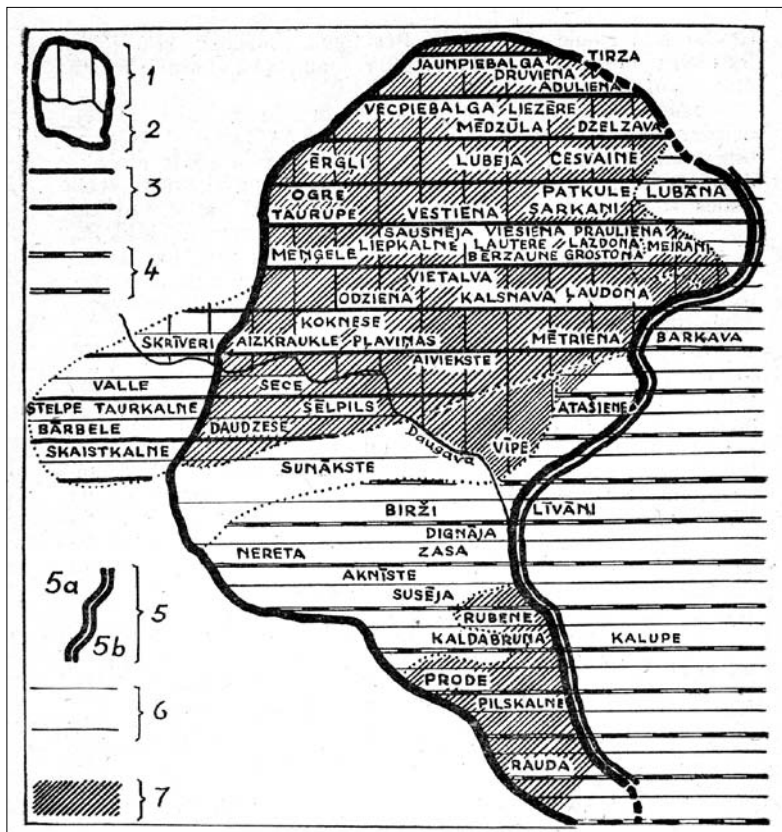
3.1. Izoglosas un izlokšņu grupu atveide kartogrāfijas avotos

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta rietumu daļu apjož kāpjošās zilbes intonācijas izoglosa, kas pēc būtības ir viena no galvenajām sēlisko izlokšņu šķirēj pazīmēm. Austrumu pusē tā iet pa Daugavu un atbilst Zemgales⁵¹ un Latgales kultūrvēsturiskā novada robežai. Daugavas labajā krastā pie Līvāniem⁴³⁶ izoglosa sāk likumot ziemeļaustrumu virzienā līdz Lubānai⁴¹⁷ (vienā vietā pārklājoties ar Vidzemes un Latgales kultūrvēsturiskā reģiona robežu), pēc tam pārvirzās uz ziemeļrietumiem, pie Tirzas³⁹⁹ sasniedzot vidus dialekta areālu. Tālāk tā turpinās dienvidrietumu virzienā, ieskaujot sēliskās izlokšnes un iezīmējot augšzemnieku un vidus dialekta pārejas izlokšņu joslu. Ārpus šīs izoglosas kāpjošajai intonācijai atbilst lauztā intonācija, raksturīga visām parējām latviešu valodas izlokšnēm.

Nelielu minētās izoglosas posmu starp Līvāniem⁴³⁶ un Atašieni⁴³² Latgales fonētisko izoglosu kartē ir parādījusi V. Rūķe (1939: 1. karte, 14. izoglosa; skat. III att.), bet visu kopumā sēlisko izlokšņu areālu un kāpjošās/ lauztās intonācijas izoglosu kartē pirmoreiz ir noteicis J. Kušķis (Kušķis 1967: 18, skat. 7. att., sal. 1973: 42).

Areālam ar kāpjošo, nevis lauzto zilbes intonāciju pēc būtības teritoriāli jāatbilst sēliskā areāla robežām, tomēr vēlāk izdotajos kartogrāfijas avotos ir atrodamas

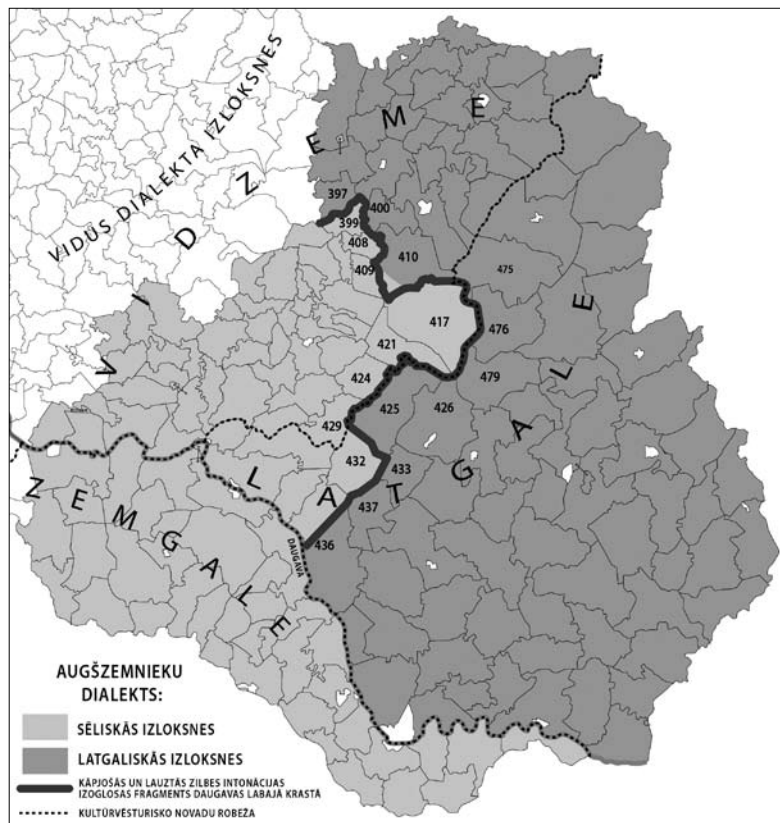
⁵¹ Pārdaugavas daļu, kas robežojas ar Latgali, var saukt arī par Kurzemi (Augškurzemi, Augšzemi) kā politisko veidojumu dažādos laika posmos. Šo nosaukumu ir minējuši 2010.–2011. gadā satiktie vairāki vecās paaudzes teicēji.

7. att. Augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu areāls un kāpjošās intonācijas izogļosa (Kušķis 1967: 18)

nesakritības.⁵² Arī dažu izlokšņu vai to daļu piederība vienai vai otrai izlokšņu grupai tajos fiksēta atšķirīgi.

⁵² Bez tālāk izskatītajiem gadījumiem, nesakritības manāmas arī ārpus pētāmās teritorijas, piem., augšzemnieku rietumu pusē Taurupī³²⁴ un Mazzalvi³⁵⁸ avotos (sal. LVDA 1999: I un II karte) mēdz piedēvēt sēliskajam areālam arī bez kāpjošās intonācijas. Tikai atsevišķos avotos (piem., Kušķis, 1967, 1973; daļēji arī LVDA 1999: 35) parādīta Jaunpiebalgas³¹⁰ un Vecpiebalgas³¹⁶ (attiecīgi arī Veļķu³¹⁷) iespējamā piederība sēliskajām izlokšņiem.

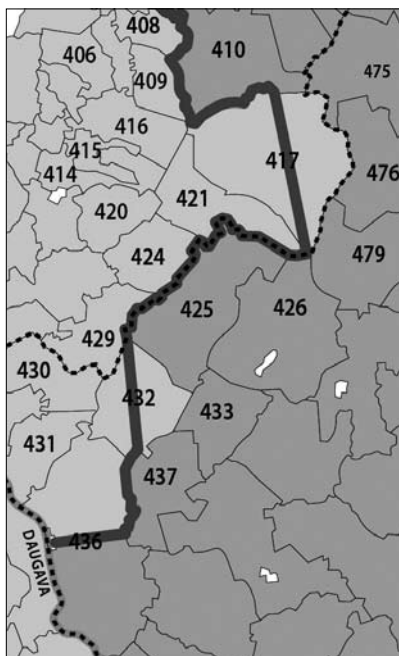

8. att. Augšzemnieku dialekts ar kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izglosas fragmentu Daugavas labajā krastā (pēc Рудзите 1969: карта 1, 3 [2005])

M. Rudzītes darbos (skat. 8. att., kas zīmēts pēc doktora disertācijas autoreferāta, skat. *Рудзите* 1969: карта 1⁵³, 3 [Rudzīte 2005: 1., 3. karte, grāmatas iekšējie vāki]; sal. Gāters: 1977: VI–VII) Daugavas labajā krastā rietumu pusē parādītas

⁵³ Šī karte dažādā noformējumā parādās arī citos izdevumos, sal. Rudzīte 1963; 1964 (bez izlokšņu kontūrām), 1982, 1993.

šādas sēliskās izloknes vai to daļas ar kāpjošo intonāciju: Līvānu₄₃₆ izloknes ziemeļu daļa (šāda šīs izloknes dalīšana radās acīmredzot J. Kušķa 1967. g. kartes iespaidā), Atašiene₄₃₂, Mētriena₄₂₉, Saikava₄₂₄, Meirāni₄₂₁, Lubāna₄₁₇, Dzelzava₄₀₉, Aduļiena₄₀₈ un Tirza₃₉₉. Austrumu pusē no minētajām izloksnēm iezīmētas latgaliskās izloknes ar lauzto zilbes intonāciju: Līvānu₄₃₆ izloknes centrālā un dienvidu daļa, Rudzāti₄₃₇, Stirniene₄₃₃, Barkava₄₂₅, Gaigalava₄₇₉, Bērzpils₄₇₆, Rugāji₄₇₅, Jaungulbene₄₁₀ (izņemot dienvidu malu)⁵⁴, Galgauska₄₀₀, Lejasciems₃₉₃, Lizums₃₉₇.

9. att. Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izglosa sēlisko un latgalisko izlokšņu robežjoslā (pēc LVDA 1999: I un II karte)

Citādāk kāpjošās/ lautzās zilbes intonācijas un sēliskā/ latgaliskā areāla attieksme atspoguļota „Latviešu valodas dialektu atlantā“ (LVDA 1999: I un II karte) un it īpaši A. Breidaka „Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu atlanta“ 1. un 2. kartē (Breidaks 1996: 9–10; sal. 9. un 10. att., kuros informācija no publicējumiem pārzīmēta, vienādojot noformējumu).

„Latviešu valodas dialektu atlants“ (skat. 9. att.) Līvānos₄₃₆ gan minēto izo-

⁵⁴ Neskatoties uz visai izloknei raksturīgo lauzto intonāciju, šīs izloknes dienvidu mala visos M. Rudzītes darbos iezīmēta kā sēliskā apgabala daļa. Iespējams, tā tikusi pavairota sākotnējā tipogrāfijas kļūda.

glosu, gan izlokšņu grupu robežu pēc V. Rūķes parauga (1939: 157–158, 1. kartes 14. izoglosa) velk pa izlokšnes centru, nevis ziemeļu pusē kā J. Kušķis un M. Rudzīte. Tomēr sēlisko Atašienes⁴³² un Lubānas⁴¹⁷ izlokšni izoglosa šeit nevis „iesvītro“ austrumu pusē, bet „pārsvītro“:

Kāpēc lubāniešu austrumu daļā norādīta lautzā intonācija, izskaidrojumu atrast ir grūti⁵⁵ – LVDA komentāros par to netiek runāts. Tiesa, avotos parādās ziņas par lautzā intonācijas sporādisku lietojumu tajā apvidū, bet tas ir raksturīgs daudz plašākam sēlisko izlokšņu areālam nekā Lubāna⁴¹⁷. Tā M. Poiša grāmatā „Vidzemes sēliskās izlokšnes II“ uzskaita piemērus, kad lautzā intonācija parādās kāpjošās (un pat krītošās) intonācijas vietā – tie ir fiksēti Lubānā⁴¹⁷, Meirānos⁴²¹, Saikavā⁴²⁴, Cesvainē⁴¹⁶, Kraukļos⁴⁰⁶, Patkulē⁴¹⁵, Sarkaņos⁴¹⁴, Dzelzavā⁴⁰⁹, Praulienā⁴²⁰ (Poiša 1999: 34, 37–39; par Meirānu izlokšni skat. Kušķis 1959: 78). A. Sarkanis (1993: 31) sēliskajam areālam netipiskus lautzā intonācijas gadījumus ir fiksējis arī Augšzemē (Daugavas kreisajā krastā): Dignājā⁴³⁵, Bebreņē⁴⁴², Secē³⁵², Saukā³⁶⁰, Raudā⁴⁵⁴. Taču šie gadījumi ir reti, fiksēti tikai nosacītās formās un izlokšņu klasifikācijā nav vērā ņemami, citādi kāpjošās un lautzā intonācijas izoglosa būtu jāpārceļ stipri uz rietumiem.

⁵⁵ Iespējams, tika pārinterpretēts „Filologu biedrības rakstu“ 17. sējumā esošais apgalvojums par Lubānas pagasta administratīvo robežu *nesakritību* ar izlokšnes robežām (Zirnītis 1937: 14) – sēliskajā lubāniešu izlokšnē pirms Otrā pasaules kara runājuši tikai dienvidaustrumu nomalē tuvāk Lubāna ezeram, bet lielāko pagasta daļu bija apdzīvojuši ienācēji no Vidzemes vidienes.

Vēl viens, gandrīz neticams, skaidrojums – izmantojot V. Rūķes izoglosu karti, varbūt netika ievērots nosacījums: „Līnijas turpinājums ārpus Latgales apgabala robežām nav uzlūkojams par izoglosu“ (Rūķe 1939: 135). Tiesa, 14. izoglosas „astīte“ ietiektos Saikavas⁴²⁴, nevis Lubānas⁴¹⁷ izlokšnē.

Atašienes₄₃₂ izloknes sadalījums ar zilbes intonāciju izoglosu arī var būt kļūdainš.⁵⁶ L. Latkovskis (1933: 101–104) Atašienē bija fiksējis trīs zilbes intonāciju tipus: krītošo un kāpjošo, kas savukārt pārejot lautzajā intonācijā tikai divās vārdformās – verbu imperatīvos un nomenu lokatīvos. V. Rūķe šādu lautzās un kāpjošās intonācijas lietojumu bija uztvērusi kā areāli nošķirtu un savā fonētikas izoglosu kartē Atašieni pārdalījusi ar 14. izoglosu (1939: 157–158, 1. karte). Vēlāk pārpratoms tika pamanīts: M. Rudzīte, kā arī „Latviešu valodas dialektu atlanta“ I kartes autori savā klasifikācijā acīmredzot balstās tikai uz galveno Atašienē fiksēto pozicionālo variantu – sēlisko kāpjošo intonāciju. Tikmēr LVDA II kartē iezīmētā izoglosa (V. Rūķes piedāvātā L. Latkovska faktu interpretācija) tā arī palikusi.

Turpretī A. Breidaka „Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu atlanta“ 1. kartē Līvānu₄₃₆ un Atašienes₄₃₂ veselas teritorijas (skat.10. att.) piedēvētas latgalisko izlokšņu grupai. Pamatojums ir atrodams, ieskatoties atlanta 2. kartē⁵⁷ (Breidaks 1996: 9–10): latgaliskajām izloksnēm (attēlā – uz austrumiem no nepārtrauktās treknās līnijas) ir raksturīga krītošās un lautzās intonācijas opozīcija, bet nomalē esošajai Atašienes₄₃₂ un Līvānu₄₃₆ izloksei (uz rietumiem no nepārtrauktās līnijas) – krītošās un nekrītošās (kāpjošās/lautzās) intonācijas opozīcija, tātad vienā izloksnē atrastas dažādas īpatnības, kas varētu šo izloksei iekšēji diferencēt, tiek apvienotas jaunā kategorijā, bet areāli, kur lautzā intonācija fiksēta kaut daļēji, ir uzskaitīti pie latgaliskajām pārējās izloksnēm.

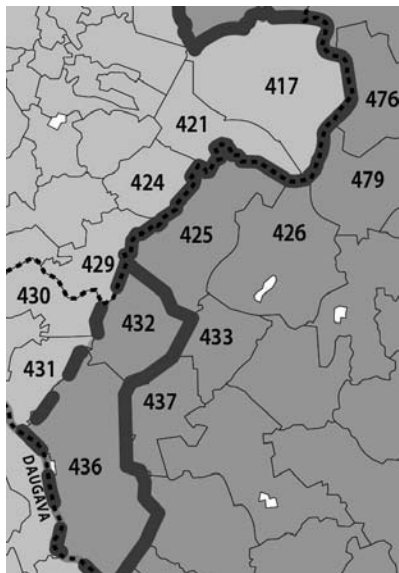
⁵⁶ Tas daļēji jau tika skaidrots citā kontekstā iepriekšējā, 2.3.2. nodaļā.

⁵⁷ 10. att. šīs kartes simboli pārveidoti par divu formu līnijām.

⁵⁸ Arī vēl Izvaltai₅₀₅, skat. Breidaks 1996: 10.

Jāuzsver – Atašieni⁴³² nosaucot par latgalisku, A. Breidaks ir balstījies ne tikai uz L. Latkovska atziņumiem, bet arī uz jaunāku informāciju: „Vācot latgalisko izlokšņu materiālus, pēdējo gadu laikā noskaidrojās, ka arī citos gadījumos bez jebkādas likumsakarības Atašienes izlokšnē kāpjošā intonācija nereti tiek nomainīta uz lauzto“ (Breidaks 2007 [1989]: 266).

Salīdzinot minēto kartogrāfijas avotu interpretācijas, jāsecina, ka nav vienprātības nedz par to, kur īsti Austrumlatvijā iet kāpjošās/lauztās intonācijas robeža (un vai tā atsevišķās vietās vispār skaidri nosakāma), nedz par to, kādas robežjoslas izlokšnes (to daļas) pieder sēliskajam vai latgaliskajam areālam. Īpašas domstarpības, kas var ietekmēt latviešu valodas dialektu klasifikācijas kopainu, ir par diezgan garu Līvānu⁴³⁶–Atašienes⁴³² posmu. Iemesls tām – nepilnīgs materiāls un atšķirīga metodoloģiskā pieeja. Aprakstot Līvānus⁴³⁶, J. Kušķis, M. Rudzīte un „Latviešu valodas dialektu atlanta“ autori turpina V. Rūķes kartografēšanas tradīciju (plašāk par to skat. 2.1. nodaļā), ar izoglosu sadalot izlokšni un tās daļas pievienojot dažādām dialekta apakšgrupām, bet Atašienes⁴³² un Lubānas⁴¹⁷ aprakstā LVDA šo principu ievēro daļēji – ar zilbes intonācijas izoglosu izlokšnes sadalot, bet dialektu klasifikācijā

10. att. Kāpjošās un lauztās zilbes intonācijas izoglosa sēlisko un latgalisko izlokšņu robežjoslā (Breidaks 1996: 9–10)

to neatspoguļojot. A. Breidaks, aprakstot šīs divas problemātiskās izlokšnes, izoglosu metodes vietā ir izvēlējis izlokšņu tīklojuma (1939. g. administratīvo pagastu robežu) principu, kas vairāk atbilst mūsdienu dialektu aprakstīšanas tradīcijai – izlokšni nedalīt, bet tās iekšienē fiksētos atšķirīgus procesus klasificēt kā pārejas izlokšnēm raksturīgas īpatnības.

3.2. Izoglosas noteikšanas problēmas un to vispārīgie metodoloģiskie jautājumi

3.2.1. Dažas vispārīgas piezīmes

Pārbaudīt kāpjošās/ lautzās zilbes intonācijas izoglosu mudināja gan kartogrāfiskajos avotos atrodamās nekonsekvences, gan pati nepieciešamība un iespējas atkārtoti novērot ilgstošus procesus dialektos.

Atgriešanās pie agrāk aprakstītajām izlokšnēm pētniekam atklāj savdabīgus dzīvās diahronijas procesus. 19.–20. gadsimta materiālu salīdzināšana ar 21. gadsimta dotumiem mūsdienu dialektoloģijā ļautu dziļāk izprast dialektu uzbūvi, izvērtēt atsevišķu izlokšņu dzīvotspēju, nivelācijas un sajaukšanās pakāpi dažādos valodas sistēmas līmeņos, kas liecinātu gan par iekšējiem, dialektā notiekošajiem procesiem, gan par ekstralingvistisko faktoru ietekmi. Šo faktu sistemātiska salīdzināšana pavērtu iespēju veidot latviešu valodas dialektu atlanta diahronisko versiju (par pieredzi, veidojot šāda tipa atlantu un izstrādājot divu dimensiju kartes, skat., piemēram, *Niebaum, Macha* 2006: 125–130).

Atkārtoti aplūkot jau izpētītos areālus ir svarīgi pirmām kārtām jau tāpēc, ka šī iespēja daudzviet var būt pēdējā. Kā

liecina 2010.–2012. gada novērojumi, meklējot teicējus Vidzemes un Latgales pierobežā, viena tendence ir skaidra – dialekta lietojuma sfēra strauji sašaurinās, plašos apvidos savdabīgā negatīvā izdzīvošanas „kritiskā masa“ neatgriezeniski ir pārsniegta – bērni un bieži vien viņu vecāki izloksni nav mantojuši, tajā runā vien vecākās un pašas vecākās paaudzes runātāji. To var novērtēt subjektīvos skaitļos: pieņemot, ka vienlaicīgi dzīvo apmēram četras paaudzes, un ja katrai paaudzei, kas prot un lieto izloksni (līdzīgu tai, kas aprakstīta dialektoloģijas avotos), piešķirtu vienu balli, Austrumvidzemes un dažu Rietumlatgales pagastu teicējus četrballu sistēmā varētu novērtēt ar atzīmi no 0 līdz 1 vai 2, bet lielākajā Rietumlatgales daļā – no 1 līdz 3, retos gadījumos līdz 4. Vidzemes augšzemnieku izlokšņu dzīvotspēja, salīdzinot ar Latgales puses izloksnēm, šķiet, par vienu vai vairākām pakāpēm ir zemāka. Tiesa, šis subjektīvais vērtējums vairāk attiektos, nosakot dažas elementāras fonētiskās parādības (viena no tām, kas rādītu, ka izloksnē senās īpatnības ir dzīvas un ka tā varētu piederēt augšzemnieku dialektam, ir īsā patskaņa *a* labializācija (> *o* vai *ā*), – tieši šī īpatnība vairs reti ir sastopama Vidzemes pagastos). Pārmaiņām ir pakļauti arī citi sistēmas līmeņi, piemēram, konstatēts, ka, mainoties zemkopības veidiem, līdz ar paaudzēm dabiski zūd ievērojams leksikas slānis – galvenokārt vārdi, saistīti ar agrāko lauku sadzīves un darbu reālijām (linkopību, kalēja darbiem, zirgu iejūgšanas un zemes apstrādes rīkiem utt.). Iznīkst arī lokālie un reģionālie dialektismi, piemēram, leksēmas *pelēda* ‘pūce’ areālā (skat. LVDA 1999: 38. karte) no dažiem desmitiem teicēju šo vārdu, kā kādreiz lietu iepriekšējās paaudzēs, atcerējās tikai daži. Tāpēc grūti būtu iedomāties daudzu „Latviešu valodas dialektu atlanta“ leksikas karšu sastatīšanu ar jaunajiem mūsdienu datiem – šo datu vienkārši vairs nav.

Tomēr zilbes intonāciju sistēma, kā noskaidrojās 2010.–2012. gada intervijās, no visiem lingvistiskajiem slāņiem ir vājāk pakļauta izmaiņām un nivelācijai. Šeit, iespējams, darbojas princips „vieglāk mainīt lietas, kas tiek apzinātas“. Teicējs var noliegt vai apstiprināt, vai kāda atsevišķa morfoloģiskā īpatnība vai kāds vārds ir bijis „senču valodā“, un pat atdarināt to, jo tam ir noteikts asociatīvais saturs un konkrēta īpatnējā forma (morfēma vai leksēma). Formu konkurencē priekšrocība noteikti ir prestižākajam „ideālvariantam“, kas bieži vien līdzinās literārajā valodā izplatītajam, un tas veicina izloknes nivelāciju. Savukārt daudz grūtāk ir atpazīt (arī situācijai „pielāgot“) īpatnības, kuru uztverei un raksturošanai trūkst līdzekļu. Tādas ir ar supersegmentiku (zilbes intonācijām, garumu opozīcijām), retāk ar atsevišķu skaņu kvalitāti saistītas fonētiskās pazīmes.

Piemēram, var pieminēt spilgtu un interesantu A. Sarkanča atzinumu, aprakstot Augšzemes sēliskās izloknes, ka „Dignājas un Bebreņu auditori nespēja noteikt atšķirības starp konkrētām realizācijām [ō^a, ō, ā], taču uzreiz tika aizrādīts uz latgalisko izrunu, kad tika izrunāts [uo] : [k^aō^aja – k^uōja]“, un ka „nevienu izloksnē auditori nefiksēja atšķirības izrunā [ler] un [l^{er}]“ (Sarkanis 1993: 37–38; jāpiebilst, ka minēto skaņu kvalitatīvo varietāti tajās vietās, kur tās arvien tiek lietotas, apstiprina arī mūsu novērojumi). Tātad katrā izlokšņu grupā atsevišķu skaņu lokālās ideālformas var pastāvēt, bet tās dažreiz mēdz būt svārstīgas, izplūdušas un – galvenais – pašu teicēju grūti raksturojamas. Var pieļaut, ka tieši tās īpatnības, kas teicēju ir mazāk apzinātas, kādu laiku ir pasargātas arī no izzušanas.

Līdzīgi daļai teicēju (sēliskajās izloksnēs biežāk, latgaliskajās – retāk) aptauju laikā nav viedokļa, vai atšķiras fonētikas eksperimentiem ierunāto minimālo pāru (heterotonu)

zilbes intonācijas, lai arī acīmredzamas atšķirības pastāv un akustiskā analīze tās apstiprina. Arī gadījumos, kad šīs atšķirības ir saklausītas, tās tiek raksturotas ļoti nenoteikti, biežāk kā kvantitatīvā starpība („šis burts izrunāts tā kā garāk, bet tas – īsāk“ utt., skat. 3.3.3. nodaļu). Fonētiskais etalons pat literārajā valodā nevar līdz galam izveidoties, pastāvot variantiskumam, perceptīvai nenoteiktībai. Tas veicina dzimtās zilbes intonāciju sistēmas saglabāšanu arī pēc dzīves vietas un vides maiņas. Tāpēc televīzijā, radio nereti var dzirdēt cilvēkus, kas ir izkopusi savu valodu visos līmeņos, vien neapzinātas, neapslēptas intonāciju un dažu patskaņu izrunas īpatnības liecina par viņu reģionālo izcelsmi.

Šis apstāklis ir labvēlīgs, pārbaudot sēlisko un latgalisko izlokšņu grupu robežu, kurai galvenā diferenciālā pazīme ir kāpjošās un lauztās intonācijas atšķirība. Arī gadījumā, kad teicēja runā lielākā daļa augšzemnieku izlokšņu īpatnību ir zudusi, prosodiskās atšķirības bieži ir labi saklausāmas un palīdz identificēt izlokšņu areālus pat to iznīkšanas stadijā.

Tomēr izvēlētais konkrētais uzdevums Daugavas labajā krastā no jauna noteikt jeb precizēt divu augšzemnieku izlokšņu grupu robežu lika pārdomāt vairākus metodoloģiskus jautājumus, saistītus ar pētījuma teritoriju, teicēju izvēli, materiāla atlasī un tā interpretāciju.

Triju vasaras sezonu laikā izpētīt zilbes intonācijas plašajā pusloka formas teritorijā starp Līvāniem, Lubānu un Lizumu bija diezgan sarežģīts uzdevums, jo pa vidu esošo novadu un pagastu centru savienojums taisnā līnijā vien ir apmēram 200 km garš, bet, cenšoties iekļaut cik vien iespējams vairāk apdzīvoto vietu un meklējot derīgus informantus, maršruts kļuva vēl vairākas reizes garāks. Objektīvu iemeslu dēļ pētāmās teritorijas tika „pārklātas“ ar nevienādi biezu teicēju tīklu.

Jāņem vērā, ka ikviena tikšanās ar teicēju sniedza arī vienreizēju iespēju gan atbildēt uz anketas jautājumiem par citām valodas sistēmas īpatnībām, gan pierakstīt dzīvesstāstus – viss materiāls tiešā vai netiešā veidā palīdzēja noteikt zilbes intonāciju sistēmu, turklāt tam ir arī paliekoša lingvistiskā un kultūrvēsturiskā vērtība, un datu kvantums šeit ir īpaši vēlams. Intervijas ar daudziem teicējiem mēdza ilgt vairākas stundas, tāpēc vienmēr pastāvēja dilemma – cik ātri pārvietoties izvēlētajā areālā, lai tiktu īstenots pētījuma pamatmērķis, vienlaikus saglabājot pietiekami plašas un dziļas aptaujas, lai materiāls nākotnē būtu izmantojams arī citiem pētījumiem? Jau lauka darbu plānošanas stadijā bija paredzēts, ka daudzos gadījumos diemžēl neizdosies katrā izloksnē izpildīt maksimālo programmu – atbildēt uz visiem fonētikas, morfoloģijas un leksikas anketu jautājumiem. Valodas fakti tika fiksēti selektīvi, atkarībā no teicēja prasmes runāt izloksnē un no gatavības konkrētajā brīdī iesaistīties intervijā. Vispilnīgāk tika savāktas tikai divu – zilbes intonāciju un sociolingvistikas – anketu atbildes.

Ne mazāk rūpju sagādājusi problēma – teicēju izvēle. Ideālais variants, lai novērotu pārmaiņas dažādos valodas sistēmas līmeņos, to skaitā supersegmentālajā uzbūvē, būtu vienas ģimenes vairāku paaudžu teicēji. Reāli tikai nedaudzos gadījumos Latgalē izdevās ierakstīt vairāku paaudžu izloksnes pārstāvju tekstus. Bija vēl arī pretējā dilemma – kā pētīt un vai vispār pētīt tādu apvidu, kurā daudzas dialektālās īpatnības ir izdzisušas, palikušas vien atsevišķas to iezīmes. Sākotnējā stingrā iecere padziļināti intervēt tikai tos teicējus, kas prot seno izloksni, atdūrās pret skarbo realitāti Vidzemes pagastos (Saikavā⁴²⁴, Meirānos⁴²¹, Lubānā⁴¹⁷, Vecgulbenē⁴⁰¹, Jaungulbenē⁴¹⁰ un citur) – tur reti gadījās atrast runātājus (parasti tie ir dzimuši ne vēlāk kā 20. gs. pirmajos gadu desmitos), kas spējuši saglabāt senās, agrāk publicētajos

dialektoloģijas avotos fiksētās valodas īpatnības. Ar šo situāciju pirmoreiz nācās sastapties, meklējot „īstos“ saikaviešus, meirāniešus, Medņū₄₃₀ un Vīpes₄₃₁ izlokšnes pārstāvjus: sākumā tika ignorēti tie potenciālie teicēji, kas runā literārajai valodai tuvā variantā, vēlāk šādi informanti visos nelatgaliskajos pagastos tika ņemti vērā vairāku iemeslu dēļ: pirmkārt, viņi veido Vidzemes pagastu valodas vidi, viņu runas īpatnības dažādu nianšu dēļ ir savdabīgas un interesantas kā pētījuma objekts, otrkārt, kā jau minēts iepriekš, viņu valodā nebija zudušas sēliskās un latgaliskās zilbes intonāciju atšķirības. Tātad uzrunāto cilvēku kopskaits patiesībā bijis lielāks, nekā ir fiksēts teicēju sarakstos (264), kā arī meklējumu areāls – plašāks, nekā parādīts teicēju dzīves un migrācijas kartē (skat. VIIIa un VIIIb att.).

Atsevišķa tēma būtu pētījuma rezultātu apstrāde un interpretācija. Tos mēģināts saistīt ar eksperimentālās izlokšņu fonētikas pētnieku (A. Ābeles, D. Markus, A. Sarkaņa) darbiem, netika ignorēti arī LU studentu diplomdarbi, kuros atrastie dati par izlokšņu īpatnībām ļoti nodereja, apstiprinot hipotēzi par izlokšņu robežu stabilitāti, un palīdzēja risināt jautājumus par tiem areāliem, kuru piederība izlokšņu grupām ir šaubīga. Šajā darbā uzmanība tika pievērsta nevis kvalitatīvajiem zilbes intonāciju rādītājiem (piemēram, pamattoņa, intensitātes analīzei, kas būtu ļoti laikietilpīga, aprakstot plašajā areālā savāktos vairākus tūkstošus piemēru), bet zilbes kvantitātei jeb garumam. Aprēķinot dažādi intonēto zilbju ilgumus, tiek piedāvāta patskaņu relatīvās kvantitātes metode, kurā ņemts vērā gan patskaņa garums, gan balss saišu slēguma posms aiz tā – ar šo metodi izmērītie patskaņi var diezgan precīzi parādīt teritoriju robežas, kur beidzas kāpjošā un sākas lauztā zilbes intonācija.

Iepriekšējā (otraajā) nodaļā izlokšņu dalīšanu iekšējos areālos mēģināts pamatot ar kultūrvēsturiskajām izoglosām,

šīs nodaļas paņēmienu ir vairāk lingvistiski. Zīmīgi ir tas, ka kultūrvēsturiskās (vecu muižu/ pagastu) robežas gandrīz precīzi atbilst lingvistiskajām – šo divu metožu vienlaicīga izmantošana stiprina rezultātu ticamību.

3.2.2. Pētījuma areāls

Tika plānots apmeklēt visas Daugavas labā krasta izlokšnes, kas iepriekšminētajos 1967.–1999. gada kartogrāfijas avotos ir iezīmētas vienā vai otrā kāpjošās/ lautzās zilbes intonācijas izoglosas pusē, vienlaicīgi pieļaujot, ka tajos sniegtā informācija raksturo pagājušā gadsimta stāvokli un pēc būtības ir pārbaudāma, precizējama.

Galvenā lokalizācijas vienība bijusi izlokšne (jeb 1939. g. pagasts), nevis mūsdienu novadu un pagastu veidojumi, tāpēc viena no problēmām, it īpaši pētījuma sākumposmā, bija apmeklējamo izlokšņu robežu noteikšana un sastatīšana ar mūsdienu Latvijas administratīvi teritoriālā iedalījuma vienībām (par to plašāk skat. 2. nodaļā). Šo sastatīšanu vajadzēja veikt jau pirms izbraukuma uz konkrētu vietu, pretējā gadījumā nebūtu iespējams precīzi izvērtēt datus par teicējiem, kas ir dzimuši tālāk no izlokšnes centra, tuvāk iespējamai izlokšnes robežai. Citiem vārdiem sakot, par katru konkrēto satikto cilvēku, kurš runāja dialektā un kura dzīves/ dzimšanas vieta bija viegli atrodama mūsdienu topogrāfiskajā kartē, bija vispirms uz vietas ātri jāveic vērtējums, vai viņš ir vietējās izlokšnes, blakusizlokšnes vai tālāka novada pārstāvis – piederīgs pētāmajam vai kādam citam pirmskara pagastam. Izlokšņu robežu noteikšana bija laikietilpīga, tika paveikta pakāpeniski, salīdzinot pirmskara un mūsdienu kartes un galu galā uzzīmējot visam pētāmajam areālam aktuālās kartes ar dažādu laikmetu robežu pārklājumu (skat. IVa un IVb att., sal. V, VI, VIIa un VIIb att.).

Kā darba gaitā noskaidrojās, mūsdienās tradicionālās izloknes pētāmajā areālā ir diezgan stipri sadalītas, tās būtu ietveramas vairākos mūsdienu administratīvā iedalījuma novados un daudzos tiem piederīgajos pagastos (skat. 2. tabulu).⁵⁹

2. tabula

Izloknes, starp/ caur kurām iet kāpjošās/ lautzās zilbes intonācijas izgloma; 2010.–2012. gadā iegūtie dati izlokšņu daļās pēc piederības dažādām 2009. gada Latvijas administratīvi teritoriālajām vienībām

Izlokne un tās numurs pēc LVDA 1999	Izloknes teritoriālā atbilstība mūsdienu administratīvā iedalījuma novadiem un pagastiem	Vai tika/netika iegūti ar šo izloknes daļu saistīti teicēju dati (+/-)
Aduliena ₄₀₈	rietumu daļa – Gulbenes nov. Tirzas pag.; austrumu daļa – Gulbenes nov. Jaungulbenes pag.	+ +
Atašiene ₄₃₂	lielākā daļa – Krustpils nov. Atašienes pag.; viena austrumu nomale – Krustpils nov. Mežāres pag.	+ –
Barkava ₄₂₅	ziemeļaustrumu nomale – Madonas nov. Ošupes pag.; ziemeļrietumu daļa – Madonas nov. Barkavas pag.; dienvidaustrumu daļa – Varakļānu nov. Murmastienes pag.	+ + +
Bērzpils ₄₇₆	ziemeļu daļa – Rugāju nov. Lazdukalna pag.; dienvidu daļa – Balvu nov. Bērzpils pag.; viena dienvidu nomale – Rēzeknes nov. Gaigalavas pag.	– – –
Dzelzava ₄₀₉	Madonas nov. Dzelzavas pag.	+
Galgauska ₄₀₀	lielākā rietumu daļa – Gulbenes nov. Galgauskas pag.; mazākā austrumu daļa – Gulbenes nov. Daukstu pag.	+ +

⁵⁹ Papildus tika apmeklēta Dignājas₄₃₅ izloknes centrālā daļa, tagad piederīga Jēkabpils novada Dignājas pagastam.

2. tabulas turpinājums

Gaigalava ⁴⁷⁹	lielākā austrumu daļa – Rēzeknes nov. Gaigalavas pag.;	–
	mazākā rietumu daļa – Rēzeknes nov. Nagļu pag.;	–
	atsevišķas ziemeļu nomales – Balvu nov. Bērzpils pag.;	–
	viena dienvidrietumu nomale – Rēzeknes nov. Strūžānu pag.	–
Jaungulbene ⁴¹⁰	ziemeļrietumu daļa – Gulbenes nov. Jaungulbenes pag.;	+
	dienvidrietumu daļa – Gulbenes nov. Līgo pag.;	+
	austrumu daļa – Gulbenes nov. Daukstu pag.	+
Kalupe ⁴⁴⁵	ziemeļu daļa – Vārkavas nov. Rožkalnu pag.;	+
	rietumu daļa – Daugavpils nov. Nīcgales pag.;	–
	austrumu daļa – Daugavpils nov. Dubnas pag.;	–
	dienvidu daļa – Daugavpils nov. Kalupes pag.	–
Līvāni ⁴³⁶	ziemeļu daļa – Līvānu nov. Turku pag.;	+
	viena ziemeļrietumu nomale – Līvānu nov. Rudzātu pag.;	–
	centrālā–austrumu daļa – Līvānu nov. Rožupes pag.;	+
	dienvidrietumu daļa – Līvānu nov. Jersikas pag.;	+
	dienvidaustrumu mazākā daļa – Vārkavas nov. Upmalas pag.;	+
	dienvidaustrumu lielākā daļa – Vārkavas nov. Rožkalnu pag.	+
Lizums ³⁹⁷	Gulbenes nov. Lizuma pag.	+
Lubāna ⁴¹⁷	lielākā ziemeļu daļa – Lubānas nov. Indrānu pag.;	+
	mazākā dienvidu daļa – Madonas nov. Ošupes pag.	+
Medņi ⁴³⁰	rietumu daļa – Krustpils nov. Variešu pag.;	–
	austrumu daļa – Krustpils nov. Mežāres pag.	–
Meirāni ⁴²¹	rietumu daļa – Lubānas nov. Indrānu pag.;	+
	austrumu daļa – Madonas nov. Ošupes pag.;	+
	dienvidu nomale – Madonas nov. Barkavas pag.;	+
	dienvidrietumu nomale – Madonas nov. Praulienas pag.	–
Mētriena ⁴²⁹	lielākā austrumu daļa – Madonas nov. Mētrienas pag.;	+
	mazākā dienvidrietumu daļa – Madonas nov. Praulienas pag.;	+
	atsevišķas dienvidrietumu nomales – Krustpils nov. Variešu pag. un Mežāres pag.	–
Nīcgale ⁴⁴⁴	lielākā ziemeļu daļa – Daugavpils nov. Nīcgales pag.;	+
	mazākā dienvidu daļa – Daugavpils nov. Liksnas pag.;	–
	viena dienvidaustrumu nomale – Daugavpils nov. Vaboles pag.	–

2. tabulas nobeigums

Rudzāti ₄₃₇	lielākā ziemeļu daļa – Līvānu nov. Rudzātu pag.; mazākā dienvidu daļa – Līvānu nov. Rožupes pag.	+	+
Rugāji ₄₇₅	lielākā daļa – Rugāju nov. Rugāju pag.; dienvidu un dienvidrietumu nomales – Rugāju nov. Lazdukalna pag.; viena austrumu nomale – Balvu nov. Vectilžas pag.	+	–
Saikava ₄₂₄	ziemeļu, ziemeļrietumu daļa – Madonas nov. Praulienas pag.; dienvidu, dienvidrietumu daļa – Madonas nov. Mētrienas pag.; austrumu daļa – Madonas nov. Barkavas pag.	+	+
Stirniene ₄₃₃	ziemeļu daļa – Varakļānu nov. Varakļānu pag.; rietumu daļa – Krustpils nov. Atašienes pag.; dienvidaustrumu daļa – Riebiņu nov. Sīļukalna pag.	+	–
Tirza ₃₉₉	lielākā daļa – Gulbenes nov. Tirzas pag.; viena dienvidaustrumu nomale – Gulbenes nov. Jaungulbenes pag.	+	–
Varakļāni ₄₂₆	centrālā–dienvidrietumu daļa – Varakļānu nov. Varakļānu pag.; centrālā–dienvidaustrumu daļa – Viļānu nov. Dekšāru pag.; rietumu nomales – Varakļānu nov. Murmastienes pag.; ziemeļrietumu nomales – Madonas nov. Barkavas pag.; ziemeļaustrumu nomales – Rēzeknes nov. Nagļu pag. un Rikavas pag.; dienvidaustrumu nomales – Viļānu nov. Viļānu pag.	+	–
Vārkava ₄₃₈	ziemeļu daļa – Vārkavas nov. Sutru pag.; dienvidrietumu daļa – Vārkavas nov. Upmalas pag.; dienvidaustrumu daļa – Vārkavas nov. Vārkavas pag.	+	–
Vecgulbene ₄₀₁	mazākā ziemeļu daļa – Gulbenes nov. Beļavas pag.; lielākā dienvidu daļa – Gulbenes nov. Stradu pag.; viena ziemeļrietumu nomale – Gulbenes nov. Galgauskas pag.; viena rietumu nomale – Gulbenes nov. Daukstu pag.	+	–
Vīpe ₄₃₁	lielākā centrālā–dienvidrietumu daļa – Krustpils nov. Vīpes pag.; mazākā ziemeļaustrumu daļa – Krustpils nov. Mežaures pag.; viena ziemeļrietumu nomale – Krustpils nov. Kūku pag.	+	–

2. tabulā ir sīkāk norādīts, no kurām izlokšņu daļām (pēc mūsdienu administratīvā pārklājuma) 2010.–2012. gadā ir ierakstīti teicēji, kas tur ir dzimuši vai citādi ar šo vietu saistīti (ilgstoši dzīvo un ir atrasti ieraksta brīdī).

Minētās tabulas plusu vērtība ir nevienāda – vienās izloksnēs (piemēram, Līvānos⁴³⁶, Barkavā⁴²⁵) tika aptaujāti vairāki desmiti teicēju, bet dažviet (Adulienā⁴⁰⁸, Stirnienē⁴³³ u.c.) – tikai viens vai divi teicēji (skat. tālāko nodaļu par teicējiem). Reāli netika apmeklēta Vārkavas⁴³⁸ izloksne, bet divi tajā dzimuši un auguši cilvēki aptaujāti Līvānos²³⁶. Turklāt informācijas apjoms no izloksnēm nav vienāds – piemēram, dažās izloksnēs ierakstīts vien minimāls materiāls – tikai zilbes intonāciju anketa (Stirniene⁴³³) vai dzīvesstāsti (Varakļāni⁴²⁶), tiesa, neaizmirstot obligāto sociolingvistikas anketu. Apmeklēto vietu blīvumu noteica tas, vai izloksnes izvietojums zilbes intonāciju robežas noteikšanai ir aktuāls – vai tajā jāveic padziļināta katras nomales „ķemmēšana“, vai pietiek ar vienu parauga ierakstu.

Tabulā pie dažām izloksnēm (Kalupe⁴⁴⁵, Nīcgaļe⁴⁴⁴) atrodami vairāki mīnusi un viens pluss nozīmē, ka pētītas tikai tās izlokšņu daļas, kas atrodas tuvāk zilbes intonāciju izglosai, un ignorētas pārējās teritorijas. Atsevišķi mīnusi (piemēram, pie Līvāniem⁴³⁶, Meirāniem⁴²¹, Rugājiem⁴⁷⁵, Tīrzas³⁹⁹) ir pie neapmeklētām izlokšņu nomalēm, kas ir ļoti nelielas pēc savas platības.

No pētāmā areāla valodas fakti netika ierakstīti trijās izloksnēs – Bērzpilī⁴⁷⁶, Gaigalavā⁴⁷⁹ un Medņos⁴³⁰. Latgalē esošos bērzpīliešus un gaigalaviešus no Vidzemē esošās sēliskās Lubānas⁴¹⁷ atdala ievērojami neapdzīvotie dabas šķēršļi – gan Lubāna ezers, gan Aiviekstes upe ar plašu purvu un mežu joslu. Medņos⁴³⁰ izloksne tika iekļauta 2011. gada maršrutā pēc tam, kad izrādījās, ka austrumos esošā Atašiene⁴³²

vairāk klasificējama kā latgaliskā, nevis sēliskā, un bija jāpārbauda nākamā tuvākā sēliskā robežizloksne rietumos. Tomēr vairākums Medņū₄₃₀ teritorijā (tagadējā Mežāres pagasta ziemeļrietumu daļā) satiktu cilvēku izrādījās krievu tautības vecticībnieki, bet nedaudzi vietējie latvieši runāja latviešu literārajai valodai tuvā variantā un tādēļ viņi netika intervēti.⁶⁰

3.2.3. Pētāmo vietu tīkls

V. Rūķe, kas Otrā pasaules kara laikā ir vākusi materiālu un zīmējusi pirmās izmēģinājuma kartes latviešu valodas dialektu atlantam, savu pieredzi ir aprakstījusi apjomīgajā „Zviedrijas Latviešu filologu biedrības rakstu“ publikācijā (Rūķe 1947: 62–131). Pārdomājot tā laika ierobežotās pagastu apceļošanas iespējas, viņa izvirzīja ideju pārbaudīt nevis 500–600 izlokšņu (punktu), „kas latviešu valodas atlantam tomēr šķiet drusku par lielu“, bet izvēlēties krietni mazāku to skaitu – 350 ar 50 punktu rezervi neparedzētiem gadījumiem. Viņa piekrita M. Bartoli itāļu atlantā uzsvērtajai domai par to, ka ir nepieciešams ievērot atlanta tīkla biežuma vienmērīgumu, taču piebilda, ka tam ir jābūt relatīvam – zināmās vietās ir nepieciešams pētišanas tīkla sabiezinājums.

„Sabiezināms tīkls – vispirms – vietās, kur robežojas vairākas izloksnes, tātad izlokšņu resp. dialektu robežjoslās,“ – apgalvo V. Rūķe, tālāk uzskaitot konkrētas vietas: „Latgalē

⁶⁰ Šī Vidzemes izloksne bija viena no pirmajām, kas tika apmeklēta, virtoties no latgaliskajiem apgabaliem. Vēlāk pētītajos Vidzemes pagastos, kā jau agrāk sacīts, šādi teicēji daļēji tika ņemti vērā, jo tur „īstās“ izloksnes pārstāvjus neizdevās satikt vai, vēl biežāk, tika sacīts, ka tādi jau ir miruši pirms vairākiem gadiem.

1) plašā joslā starp Bērzpils un Balvu, Baltinavas un Šķilbēnu, Kārsavas un Augšpils pagastu, kas plūstošā, bet noteiktā robežā šķir Latgales ziemeļu daļu no pārējās Latgales; 2) Preiļu apkārtnē ar stipro gala patskaņu zudumu un garumu saīsinājumu; 3) Līvānu un Līksnas pagasta josla gar Daugavu (sēlisko izlokšņu īpatnības); Zemgalē – Vecsaules apkārtņē ar īpatnībām, kas raksturīgas lībiskajām izloksnēm; Kurzemē – 1) gar tāmnieku dialekta dienvidu robežu; 2) Grobiņas, Nīcas, Gramzda apkārtņē (līdzīgums ar īsti zemgaliskajām izloksnēm); Vidzemē – 1) lībisko izlokšņu austrumu robeža (Sigulda, Straupe, Rozula, Augstroze, Dikļi, Mazsalaca, Rūjiena); 2) Piedaugavas apgabals ap Skrīveriem, Aizkraukli u. c.“ (Rūķe 1947: 79–80, 82–83).

Jāsaka, ka pēc vairāk nekā 60 gadiem šis saraksts varētu būt pārdomu avots arī mūsdienu dialektologiem – pirmām kārtām tāpēc, ka tas ir nevis vienkāršs dialektu vai izlokšņu grupu robežu uzskaitījums, bet norāde uz izoglosu sabiezinājumu joslām, kur savijas vai paralēli iet vairāku īpatnību robežas (šīs zonas ir parādījis vispirms A. Bīlenšteins (*Bielenstein* 1892b: VI Karte; skat. I att.), pēc tam – arī pati V. Rūķe (1939: 1.–3. karte; sal. III att.; 1940: 1.–4. karte)). Kā izoglosas šādās joslās nobīdās laika gaitā un vai vispār tās var nobīdīties? Vai šādām teritorijām kā savdabīgai pētījumu laboratorijai ir pievērsta pietiekama uzmanība? 20. gadsimta otrajā pusē latviešu areālajā lingvistikā tomēr ir izveidojusies tradīcija samērā vienmērīgi pētīt 512 izlokšnes, tās sīkāk nedalot un pirmskara pagastu sistēmu nerevidējot.

Kāpjošās/ lautzās intonācijas izoglosa Daugavas labajā krastā neatkārtoti nevienu citu augšzemnieku izoglosu visā savā garumā, taču fragmentāri pārklājas un veido lielāku sabiezinājumu ar citām izoglosām vienā V. Rūķes minētajā

Līvānu–Līksnas pagasta joslā. Līvānu₂₃₆ izloknes vidieni, cik var noprast no V. Rūķes izoglosu kartēm (1939: 1.–2. karte), šķērso vairāk nekā desmit fonētisko un morfoloģisko izoglosu, bet, ņemot vērā šīs izloknes tuvējo apkārtni, to skaits – vairāk nekā divdesmit. Kurā konkrētā izloknes daļā tās iet, kā tās saskan ar zilbes intonāciju resp. izlokšņu grupu robežu un kāpēc izveidojies šāds robežu kopums – uz šiem jautājumiem var atbildēt, tikai izvēloties biežāku teicēju tīklu.

Tieši tāpēc visskaitlīgāk ir aptaujāti līvānieši – 57, vairāk nekā piektā daļa visu teicēju. Līvānu₄₃₆ izloksnē ir aizpildītas visdažādākās anketas, ieskaitot apjomīgo leksikas aptauju, savāktā materiāla daudzums ļautu veidot atsevišķu monogrāfisku mūsdienu līvāniešu izloknes aprakstu. Ar zilbes intonāciju anketu atbildēm vairāk „pārklāta“ šīs izloknes dienvidu daļa – tieši tur, kā liecina L. Latkovska atziņas (1940: 134–158), kāpjošā intonācija pārejot lauztajā. Citas izloknes šķērso mazāk izoglosu, attiecīgi intervēts mazāk teicēju (skat. tālāko nodaļu), ne tik plašs ir arī ierakstītais materiāls.

Kopā visā pētītajā areālā starp Nīcgalī₄₄₄ un Lizumu₃₉₇ uz jautājumiem atbildējuši un tekstus ierunājuši 264 informanti. Teicēju kartē (skat. VIIa un VIIIb. att.) viņu ieraksta vieta parādīta ar baltiem cipariem melno kvadrātu fonā. Kārtas numurs no 1. līdz 264. šeit rāda kodu, kas datubāzē aizstāj teicēja vārdu un uzvārdu – šādi tika respektēta daļas aptaujāto cilvēku vēlme palikt anonīmiem.

Turklāt teicēja kārtas numurs atspoguļo pētījuma maršrutu un ļauj vērot, kādā secībā tika „ķemmētas“ izlokšņu teritorijas. Piemēram, Līvānu₄₃₆ izloksnē, meklējot precīzu zilbes intonāciju robežu, aktuāls bija ziemeļu–dienvidu virziens: sākotnēji tika aplūkota Līvānu pilsētas apkārtnē centrālā–rietumu izloknes daļā, kur radās pārliecība, ka tas ir

tīri sēlisks areāls ar kāpjošo intonāciju, tad, virzoties uz dienvidiem gar Daugavu un aptaujājot teicējus, tika sasniegta pirmā apdzīvotā vieta (Kusiņi), kur daudzās vārdu pozīcijās sadzirdētas latgaliskās lautzās intonācijas. Nākamais solis – šīs robežas noteikšana centrālajā–austrumu daļā ap Rožupi, kur konstatēts, ka „sēliskos“ un „latgaliskos“ ciemus šķir tikai viens vai daži kilometri pretējos Ošas vai Dubnas upes krastos. No turienes, pārvietojoties gar Dubnas kreiso („sēlisko“) krastu, „latgaliskais“ areāls dienvidaustrumos saņemts jau Kalupes⁴⁴⁵ izloknes teritorijā ap Rimeicāniem.

Reālai izlokšņu grupu robežai kādā posmā kļūstot mazliet skaidrākai, varēja sabiezināt vietu tīklu arī jau apmeklētajos virzienos – piemēram, atsevišķi līvāniešu dienvidu puses posmi virzienā no Līvāniem uz Nīcgali 2010.–2012. gadā tika apmeklēti trīsreiz, šādā veidā izloknes robežu nosakot ar apmēram piecu kilometru precizitāti agrāko desmit–piecpadsmit kilometru vietā.

Tātad, lai iegūtu informāciju no kāda apvidus, par kuru bija tikai nosacīti precīza informācija (piemēram, ka izlokšni ir iespēja dalīt „aptuvenās pusēs“ vai „izloknes administratīvā (1939. gada pagasta) robeža ir arī lingvistiskā robeža“), izmantoti divi paņēmieni (otrais no tiem – ne visās vietās): 1) „aklās taustīšanās“ – no punkta A (kas pieder vienai izloknei vai izloknes daļai ar noteiktu valodas īpatnību) dodoties iepriekš zināmā virzienā uz punktu B (kas pieder citai izloknei vai izloknes daļai) un mēģinot noskaidrot, kur reāli atrodas pirmā apdzīvotā vieta ar punktam B raksturīgu valodas īpatnību; 2) tīkla sabiezināšanas – precizējot A un B punktu apkaimi, kad jau ir atrasta punktam B raksturīgā īpatnība. Protams, bija nepieciešams arī jau minētais priekšnosacījums – precīzi jāzina apdzīvoto vietu piederība formālajam izloknes areālam.

3.2.4. Teicēju grupas

Ideāli būtu, ja varētu atspoguļot tikai to teicēju valodu, kas ir „īsti vietējie“, kā nosacīti viņus varētu saukt – tajā pašā ciemā vai mājā dzimuši, nav ilgstoši dzīvojuši citā vietā un ir kontaktējušies tikai ar savas dzimtas puses cilvēkiem. Patiesībā meklēt tikai šādus teicējus un ignorēt pārējos būtu diezgan nelietderīgi dažu iemeslu dēļ. Pirmām kārtām, „īstie vietējie“ parasti ir tikai daļa (dažreiz pat diezgan neliela) no visiem kādā apvidū esošajiem iedzīvotājiem, viņus atrast nav viegli. Novērojumi liecina, ka daļa šādu vietējo, neatzīstot savu senču valodas paveidu par prestižu, var zaudēt vai apzināti pazudināt izloksnes īpatnības, arī nekur neizbraucot (tas īpaši raksturīgi Vidzemei) – tātad ne visi vietējie būtu īsti derīgi kā informanti. Savukārt šajā pašā apvidū var gadīties no blakus pagastiem pārcēlušies cilvēki (parasti ieprecētās sievietes), kas runā skaistā izloksnē, lieto arhaiskas formas un kā potenciālie teicēji būtu pat ļoti vēlami, bet ir viens šķērslis – viņi nav vietējie. Kā rīkoties: šādus teicējus ignorēt vai ņemt vērā, apzinoties, ka viņi varbūt ir pēdējie savas izloksnes pārstāvji, kuru valodā vēl dzīvas senās formas, bet nākamā paaudze viņu dzimtajos pagastos runās (vai jau runā) stipri citādāk?

Risinot šo jautājumu, ir atrasta metode, kas ļauj izmantot daudz (ne tikai „īsti vietējo“) teicēju valodas materiālu – tam ir nepieciešams teicējus klasificēt, stingri balstoties uz sociolingvistikas anketu datiem un šos datus fiksējot kartēs, kur ir iezīmētas precīzas izlokšņu robežas. „Neīsti vietējie“ teicēji, šos nosacījumus ievērojot, izrādās pat ļoti noderīgi – pēc būtības tā ir vienreizēja iespēja korekti fiksēt izlokšņu interferenci (piemēram, vērot, vai lautzās intonācijas zūd, ilgstoši dzīvojot sēliskajā apvidū, utt.). Tātad, vācot materiālu, darbojās princips „viss, kas iekēries tiklā, ir derīgs, bet

jāsašķiro un, vērtējot rezultātus, jāievēro“ (par teicēju izvēles problēmām un iespēju izmantot migrējušo teicēju datus skat. *Löffler* 1980: 47–48).

Plašajā 22 apmeklēto izlokšņu teritorijā 264 intervētie teicēji ir dalāmi trijās lielās grupās pēc tā, kur viņi ir dzimuši un kur pašlaik dzīvo. Kartēs (VIIIa un VIIIb att.) melnie kvadrāti ar teicēju kārtas numuriem attiecīgi ir apvilkti ar triju krāsu marķējumu:

1) kvadrāti ar zaļām apmalēm (126 teicēji jeb 48% no visu 264 teicēju skaita) rāda vietējo jeb „īsti vietējo“ teicēju dzimšanas (atsevišķos gadījumos – bērnības/ jaunības pavadīšanas, skat. tālāk), pastāvīgās dzīvošanas (un/ vai intervēšanas) vietu – ciemu vai māju (ārpus ciemiem esošo viensētu nosaukumi kartē ir kursivēti);

2) kvadrāti ar dzeltenām apmalēm (115 jeb 43%) apzīmē dzīves (ieraksta) vietu tiem teicējiem, kas ir dzimuši citā ciemā vai mājā. Viņu precīza dzimšanas vai bērnības/ jaunības pavadīšanas vieta obligāti ir iezīmēta ar pelēko kvadrātu, bet migrācija uz pašreizējās dzīves (ieraksta) vietu parādīta ar pelēko bultu un punktēto līniju. Šajā grupā iekļautie intervētie cilvēki ir derīgi kā teicēji, jo viņi ir mainījuši dzīves vietu pētāmā areāla robežās (sal. 2. tabulu). Pēc migrācijas attāluma šo kartē dzeltenī marķēto informantu grupu var dalīt vēl sīkāk:

a) iekšējo migrantu grupa (78 jeb 29%) – teicēji dzīves gaitā ir pārvietojušies savas izlokšnes iekšienē, parasti ne vairāk par 15–20 kilometriem. Viņus var uzskatīt par „daļēji vietējiem“ – kaut arī formāli paliek tās pašas izlokšnes teritorijā, viņi dažreiz mēdz būt pārcēlušies uz kādu lingvistiski atšķirīgu pusi vai nomali (tas var noskaidroties tikai kādas konkrētas valodas īpatnības aprakstā);

b) areālo migrantu grupa (37 jeb 14%) – teicēji, kas ienākuši no blakus vai tālāk esošas izlokšnes pētāmajā areālā.

Trijos gadījumos pie grupas pieskaitīti arī atnācēji no areāla kaimiņos esošajām izloksnēm (Cesvaines₄₁₆, Praulienas₄₂₀, Lejas-ciema₃₉₃). Kā liecina novērojumi, šīs grupas cilvēku primārās valodas īpatnības parasti ir saistītas nevis ar viņu tagadējās dzīves, bet dzimšanas (bērnības/ jaunības pavadīšanas) vietu;

3) kvadrāti ar sarkanām apmalēm (23 jeb 9%) apzīmē dzīves (ieraksta) vietu tiem teicējiem, kas ir dzimuši un auguši ārpus pētāmā areāla (piemēram, Mārcienā, Nautrēnos, Kaunatā, Kārsavā, Jēkabpilī, Valkā, Abrenē utt.), vai tiem, kuru precīzu dzimšanas vietu uzzināt neizdevās. Šīs vismazākās grupas pārstāvjus nosacīti var saukt par reģionālajiem migrantiem. Viņu valodas īpatnības netiek ņemtas vērā, bet teksti ir vērtīgi kā papildmateriāls, kas var būt gan kā lingvistiskais rādītājs (ļauj saprast, kādā vidē mēdz lietot līdzatnesto izloksni, subjektīvi raksturot vietējo valodu), gan ekstralingvistiskās informācijas avots (stāsti par muižu, pagastu vēsturi, cilvēkiem, ceļa parādīšana utt.). Šādi teicēji lielākoties ir atrasti sociālajās mājās (Rožupē, Barkavā, Jaungulbenē, Dzelzavā), pagastu valdēs, daži no viņiem ir vietējo teicēju ģimenes locekļi.

Teicēju piederība šīm trijām vai četrām grupām tomēr ir nosacīta, jo nebija iespējas statistiski apkopot patiesos cilvēku mobilitātes apmērus – cik gadu ir pavadīts citās vietās, studējot, strādājot, citu iemeslu dēļ mainot dzīves vietu. Vēl interesantāka ainava atklātos, kartē ar bultām norādot teicēju vecāku dzimšanas vietu (šī iespēja diemžēl šeit nav izmantota laika trūkuma dēļ) – ar to varētu izskaidrot atsevišķu īpatnību klātbūtni teicēju valodā.

Daži gadījumi izvērtēti individuāli, tie VIIIa un VIIIb kartē ir parādīti ar „ieejošām“ vai „izejošām“ oranžām bultām. Piemēram, Saikavas₄₂₄ 160. teicēja ir dzimusi Rīgā, bet kopš pusotra gada vecuma dzīvo Niedrājos, dzīves vietu nav mainījusi un runā izloksnē, tāpēc, dzimšanas vietas kritēriju

saprātīgi paplašinot ar opciju „pavadīta bērība/ jaunība“, viņa uzskatīta par vietējo (kvadrāta apmale iekrāsota zaļā krāsā, tikai pievienota „ieejošā“ oranžā bulta ar Rīgas nosaukumu). Līdzīgi vērtēts arī Kalupes⁴⁴⁵ izloksnē Briežos atrastais 30. teicējs (dzeltenā kvadrāta apmale), kurš, izrādījās, runā skaistā sēliskā izloksnē, jo ir audzis un jaunību līdz precībām pavadījis Kvedervercumos, kas ir aiz dažiem kilometriem, jau Līvānu⁴³⁶ pusē. Lai arī ir dzimis Vārkavas⁴³⁸ Vepros (vieta norādīta ar oranžo bultu), viņš novērtēts kā līvānietis, jo vecāki dzīves vietu mainījuši agrā bērībā. Savukārt ar „izejošām“ oranžām bultām iezīmēti tie gan „zaļie“, gan „dzeltenie“ teicēji (37., 63., 80., 261.), kas dažādu iemeslu dēļ (meklēja iespēju dzīvot tuvāk bērnu skolai, apprecējās utt.) ir pārcēlušies dzīvot uz citu vietu, bet ar seno dzīves vietu uztur ciešus sakarus. Viņi ir atrasti un intervēti tieši savu dzimto māju vai senās dzīves vietas apmeklēšanas brīdī. Šo dažu gadījumu dēļ kritērijs „pašreizējā dzīves vieta“ var būt aizstāts ar kritēriju „ieraksta vieta“. Lielākoties šādu teicēju valodu drošāk lokalizēt ar intervēšanas (iepriekšējo dzīves) vietu, nevis ar jauno pašreizējās dzīves vietu, jo cilvēki uz to ir pārcēlušies tikai pēdējos gados.⁶¹

Mobilitātes grupu sīkāks sadalījums pēc apmeklētajām izloksņu teritorijām ir parādīts 3. tabulā (ievērota dilstošā secība pēc visu aptaujāto teicēju skaita).

Otrais tabulas stabiņš atspoguļo visu izloksnes teritorijā uzrunāto cilvēku, nevis reālu izloksnes pārstāvju skaitu. Lai precīzi uzzinātu, cik pētījuma laikā ir atrasts katras izloksnes teicēju, ir jāpārgrupē atsevišķi dati, apvienojot vietējo un iekšējo migrantu grupu, kā arī ignorējot reģionālo migrantu

⁶¹ Vienīgi 261. teicēja jau ilgu laiku dzīvo Rīgā un ir zaudējusi daudzas izloksnes īpatnības. Parasti šādi teicēji netiek intervēti, bet viņa ir ierakstīta savās dzimtajās mājās dialogā ar māsu (260. teicēja), kas runāja izloksnē.

3. tabula
2010.–2012. gadā aptaujāto teicēju klasifikācija pēc piederības
pētāmajai izloksei un areālam

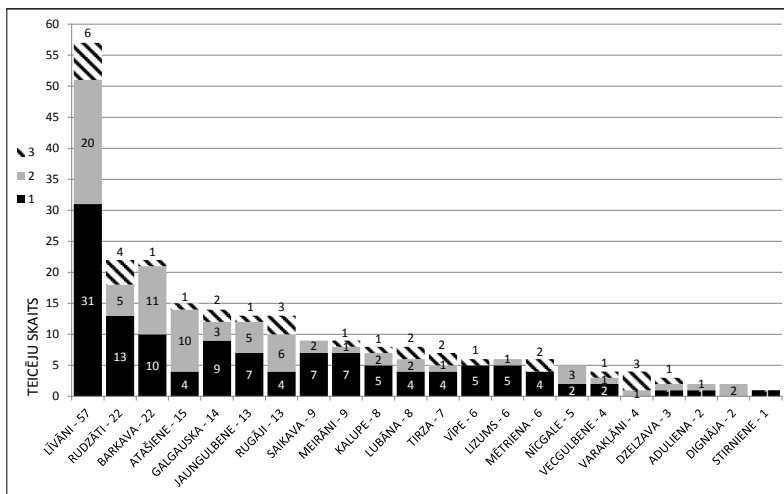
Izlokse (1939. g. robežas)	Visi (neklasi- ficētie) izlokšnes robežās atrstie teicēji	Klasificētie teicēji				
		vietējie	iekšējie migranti (izlokšnes robežās)	areālie migranti (iebraucēji no blakus- izlokšņiem)	reģionālie migranti (no tālākām izlokšņiem)	blakus- teritorijā atrstie izlokšnes pārstāvji
Līvāni ₄₃₆	57	31	20	6	–	6
Barkava ₄₂₅	25	10	11	2	2	1
Rudzāti ₄₃₇	21	13	5	3	–	2
Jaungulbene ₄₁₀	20	7	5	3	5	1
Saikava ₄₂₄	18	8	2	5	3	–
Atašiene ₄₃₂	15	4	10	1	–	1
Galgauska ₄₀₀	14	9	3	2	–	2
Meirāni ₄₂₁	13	7	1	1	4	1
Dzelzava ₄₀₉	11	1	1	5	4	1
Rugāji ₄₇₅	10	4	6	–	–	3
Kalupe ₄₄₅	9	5	2	2	–	1
Tirza ₃₉₉	9	4	1	2	2	2
Vīpe ₄₃₁	8	5	–	3	–	1
Lubāna ₄₁₇	8	4	2	–	2	2
Lizums ₃₉₇	7	5	1	1	–	–
Mētriena ₄₂₉	5	4	–	1	–	2
Nīcgale ₄₄₄	5	2	3	–	–	–
Vecgulbene ₄₀₁	3	2	1	–	–	1
Aduliena ₄₀₈	2	1	1	–	–	–
Dignāja ₄₃₅	2	–	2	–	–	–
Stirniene ₄₃₃	1	1	–	–	–	–
Varakļāni ₄₂₆	1	–	1	–	–	3
Kopā	264	127	78	37	22	32⁶²

⁶² Šim skaitlim vēl var pievienot arī piecus fiziski neapmeklēto izlokšņu pārstāvjus – divus teicējus, kas ir dzimuši Vārkavā₄₃₈, un pa vienam teicējam no Cesvaines₄₁₆, Praulienas₄₂₀ un Lejasciema₃₉₃.

grupu. Savukārt, vēl ir nepieciešams atlasīt un pie konkrētām izloksnēm pieskaitīt areālo migrantu grupas pārstāvjus, kas tajās izloksnēs ir dzimuši, bet dzīves laikā ir izklīduši kaimiņizloksnēs – dati par viņiem tiek sniegti tabulas pēdējā stabīnā aiz treknās svītras.

Galējais katras izloksnes pārstāvju skaits dilstošā secībā attēlots diagrammā (skat. 11. att.).

Var piebilst, ka dažādu teicēju grupu izmantošana ir korekta tādā gadījumā, ja vietējie, izloksnes robežās palikušie, teicēji veido lielāku īpatsvaru attiecībā pret tiem, kas šo izloksni ir pametuši. Statistika rāda, ka šis princips gandrīz nav pārkāpts. Taču kartēs (VIIIa un VIIIb att.) attēlotā teicēju kustība vairāk pārstāvētajās izloksnēs ļauj saskatīt „populārākus“ kustības maršrūtus un noteikt izlokšņu daļas, kas intensīvāk kontaktējas. Piemēram, vislielākajā Līvānu⁴³⁶

11. att. 2010.–2012. gadā aptaujāto teicēju pārstāvētās izloksnes.

1 – vietējie teicēji; 2 – izloksnes robežās migrējuši teicēji;

3 – kaimiņizlokšņu teritorijā atrasti izloksnes pārstāvji

izloksnē (skat. VIIIa att.) ir trīs saskarsmes zonas ar savu savdabīgu vidi: ziemeļi, centrs un dienvidi, bet starp pašiem ziemeļiem un dienvidiem savstarpējas migrantu apmaiņas nav; Barkavas₄₂₅ ziemeļu un dienvidu puse (Murmastiene) vairāk kontaktējas nevis savā starpā, bet ar kaimiņizloksnēm. No ārējas migrācijas viedokļa diezgan konservatīvajā Atašienē₄₃₂ vairāki cilvēki ir pametuši ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu nomales (iznīkstot mazām sādžām purvainajā apvidū), līdzīgu pārvietošanos no ziemeļaustrumu puses var saskatīt arī Rudzātos₄₃₇.

Tāpat kartēs parādītās bultas liecina par neatgriezeniskām izmaiņām izloksnes iekšienē, kas var skart gadsimtiem veidojušos dialektoloģisko ainavu, saplūstot vecajām izloksnes nomalēm un pusēm. Tāpēc atšķirīgu teicēju grupu fiksēšana ne tikai netraucē vērot šos procesus un ļauj vienmērīgāk pārklāt ekspedīciju laikā nesasniegtus izloksņu nostūrus, bet arī palīdz rekonstruēt izloksnes pirmatnējo iekšējo uzbūvi tur, kur iedzīvotāju vairs nav.

3.2.5. Dažas sociolingvistiskas piezīmes

Katrā no aktuālajiem virzieniem teicēji meklēti ne tik daudz plānveidīgi (piemēram, caur pagasta valdi ar viņiem sazinoties un norunājot tikšanās vietu un laiku), cik cenšoties izvairīties no publicitātes, uzrunājot pa ceļam nejauši satiktos cilvēkus un izmantojot viņu ieteikumus par citiem vietās pārstāvjiem. Diskrētums bija svarīgs, lai ziņu vācējam būtu iespēja jau pašā sarunas sākumā klātienē izvērtēt, vai cilvēks ir derīgs kā teicējs (vai ir vietējais, vai runā izloksnē). Kā izrādījās ekspedīciju gaitā, priekšstats par labu teicēju cilvēkiem nereti asociējās ar izglītību („tas vecais skolotājs ļoti daudz zina“) vai ieņemtā augsto statusu sabiedrībā („viņš bija kolhoza priekšsēdētājs, daudz atceras“) – tāds bieži vien

mēdza ieteikt vispirms. Taču reālā pieredze liecina, ka iegūtā izglītība mūsdienās nereti ir pretēji proporcionāla dialekta prestižam – jo tā ir augstāka, jo mazāk ticamības, ka teicējs runās izlokšnē. Minētais priekšstats par labiem teicējiem netieši rāda, ka par izlokšni kā īpašu saziņas formu cilvēki (ieskaitot pašus dialekta pārstāvjus) domā nedaudz, attieksme pret valodu lielākoties ir indiferenta, nejutīga. Līdzīgi novērota arī diezgan izplūdusi izpratne par to, kas ir „vietējais”: vienam tas varētu būt mūsdienu novada vai pagasta iedzīvotājs (šis apstāklis dialektologam nav būtisks), citam – tikai konkrētā ciemā visu mūžu pavadījis cilvēks. Tāpēc dati par katru teicēju bija noteiktā secībā jāpārbauda uz vietas.

Sākot sarunu ar katru teicēju, vispirms tika noskaidrota viņa konkrētā dzimšanas vieta un – tiešā dialoga veidā – spēja runāt izlokšnē. Daudz vienkāršāk to bija izdarīt vēsturiskās Latgales pagastos, uzdodot tiešu jautājumu: *voi muokat/ varit parunuot latgaļiski?* (pozitīvas atbildes gadījumā saruna parasti veiksmīgi noritēja latgaliešu izlokšnē). Daudz grūtāks un laikietilpīgāks darbs bija dialekta iezīmju saklausīšana Vidzemes teicēju valodā. Te nederēja uzrunāšana latgaliski vai vienkāršs lūgums runāt vietējā valodā, kurai, starp citu, pētāmajā areālā nav īsta kopējā nosaukuma⁶³, tāpēc lietoti dažādi varianti: „kā senos laikos”; „po prostu”; madoniešu, saikaviešu, tirmaliešu, lizumiešu u. c. valoda. Dažviet Vidzemē tam, lai intervija noritētu, pietika arī ar vienīgo kritēriju „vietējais” – kā jau minēts, labus teicējus šeit atrast bija īpaši grūti, tie bija dzimuši 20. gs. divdesmitajos (retāk trīsdesmitajos) gados.

⁶³ Ziemeļvidzemei raksturīgā valodas paveida nosaukums *malēniešu valoda*, kas it kā vislabāk būtu piemērots pētītās augšzemnieku izlokšņu kopas nosaukumam ziemeļu pusē, tikai daļai teicēju bija zināms, turklāt ar piebildi, ka malēniešu valoda esot izplatīta tālāk, „kaut kur aiz Gulbenes”.

Pēc īsas iepazīšanās sarunas parasti kādu pusstundu–stundu tika ierakstīti stāsti, veikta anketēšana (skat. tālāk). Tikai pašās intervijas beigās⁶⁴ uzdoti sociolingvistikas anketas jautājumi.

Šajā anketā tika jautāts vārds, uzvārds (kas vēlāk datubāzē nomainīts ar kodu), precīzs teicēja dzīves vietas (notikušās intervēšanas vietas) nosaukums, dzimšanas vieta un gads, dati par citur pavadītiem gadiem, apstākļiem, kā ir nokļūts pašreizējā dzīves vietā – šie fakti ir izšķiroši, cenšoties precīzi noteikt piederību izloksnei. Jautāts arī par paša teicēja, vecāku un laulātā tautību, dzimto valodu, citām valodām, ko prot/prata teicējs un viņa ģimene. Svarīgi bija uzzināt arī par mātes, tēva un laulātā dzimteni, noskaidrot, cik gadu ir apmeklēta skola un kādā valodā (vai dialektā) ir notikušas mācību stundas. Nedaudzos gadījumos, ja cilvēks ir mācījies latgaliešu skolā un prata lasīt latgaliski, tika uzdoti vairāki papildu jautājumi. Divi īpaši jautājumi ar komentāra lūgumu daudziem teicējiem Latgalē tika uzdoti, cenšoties noskaidrot, ar ko un kā viņi identificē latgalisko valodas paveidu: „Latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?” un „Kura izloksne ir visskaistākā un pareizākā?” Tāpat fiksēta teicēju konfesija un nodarbošanās (profesija).⁶⁵

Aplūkojot šeit uzskaitītās pozīcijas, no kurām dažas atbildes par lokalizāciju jau sniegtas iepriekšējā tekstā, īpaša uzmanība vēl jāpievērš jautājumam par teicēju vecumu.

Jebkuram pētījumam diahroniskā (vēsturisko pārmaiņu noteikšanas) vērtība var rasties tikai tad, ja ir korekti fiksēti sinhroniskie (uz pētījuma brīdi attiecināmie) fakti. Jebkura

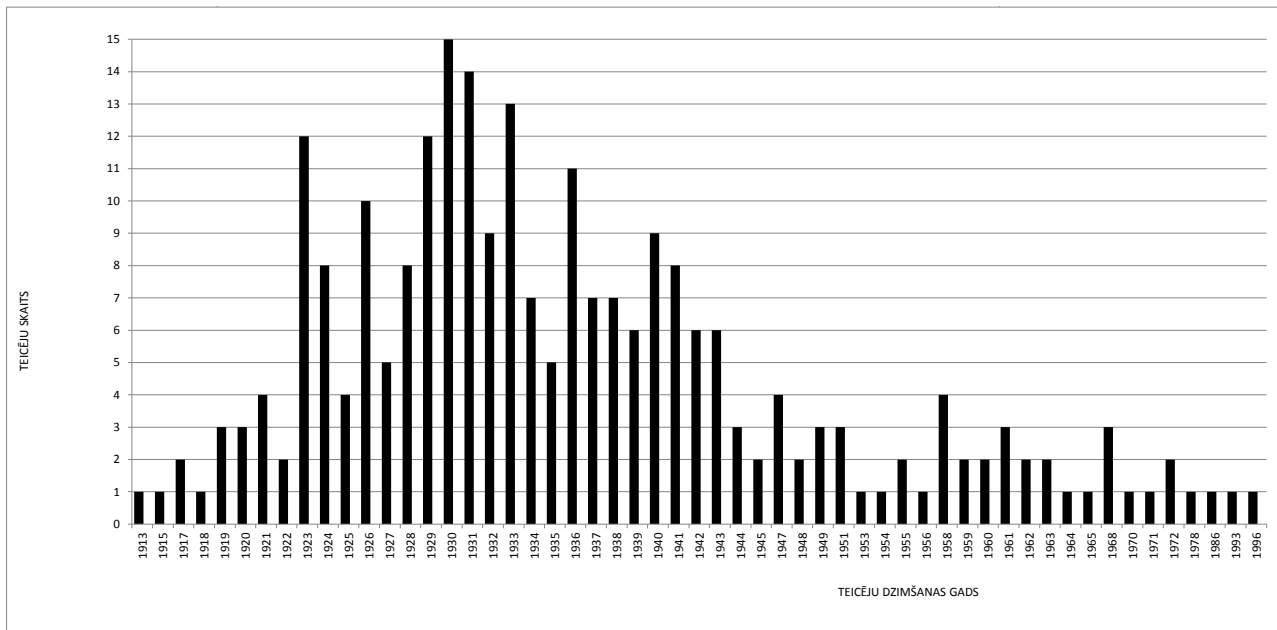
⁶⁴ Personisko datu noskaidrošana intervijas sākumā vai vidū dažkārt var izraisīt saspringumu un komunicēšanas grūtības.

⁶⁵ Daži jautājumi (par konfesiju, par latgalisko identitāti) tika pievienoti vienīgi otrajā pētīšanas gadā. Ne par visiem aptaujātajiem izdevās savākt pilnīgus datus, piemēram, trūkst ziņu par 15 teicēju dzimšanas gadu.

valodas sistēmas līmeņa apraksts, kas raksturo vienu laikmetu, var būt salīdzināts ar cita laikmeta aprakstiem tikai ar nosacījumu, ka dažādu epohu rādītāji nav samesti „vienā katlā“. Piemēram, dialektu atlantos būtu pareizi izlokšņu rūtīs vai punktos nejaukt 19., 20. un 21. gadsimtā savāktās ziņas, it īpaši, ja par to nav sniegti komentāri – pretējā gadījumā var rasties situācija, ka par konkrētu vietu tiek izklāstīti fakti, kuru ne tikai tagad, bet arī diezgan sen vairs nav (iznīkšanas gadījumu nefiksēšana nederētu pat koncepcijai par ļoti plašu sinhroniskā „šķērsgriezuma“ posmu). Arēalajiem pētījumiem laika metrika ļoti vēlama tāpēc, ka dialektos dažādi valodas sistēmas slāņi ir nevienādi pakļauti nivelācijai un interferencei, jebkurā gadījumā tie ir mazāk stabili nekā normētajā literārajā valodā.

Šis pētījums attiecas uz konkrētu 21. gadsimta sākuma laiku – 2010.–2012. gadu un rāda, kā cilvēki runājuši gadsimta otrajā gadu desmitā. 249 aptaujātie teicēji ir dzimuši 83 gadus garajā laikposmā starp 1913. un 1996. gadu (skat. 12. att.).

Kā redzams diagrammā, dažāda vecuma pārstāvji kvantitatīvi sadalīti nevienādi. Visvairāk ir 1923.–1943. gadā dzimušo aptaujāto teicēju, bet stabiņu kontūra veido virsotni 1930. gadā. Savukārt pēckara gados dzimušo aptaujāts daudz mazāk, nelielas smailes var saskatīt pie 50.–60. gados dzimušajiem. Šī disproporcija nav nejauša. Bez šaubām, galvenais arguments – vecās paaudzes informantu valoda ir bagātāka, jāpaspēj iemūžināt to, kamēr vēl iespējams. Vecās paaudzes cilvēki dažviet (galvenokārt Vidzemē) ir vienīgie, kas runā izloksnē. Turklāt, lai pētījuma rezultāti būtu vairāk sastatāmi ar agrāko gadu darbiem, lai veidotos mazāks pētāmo paaudžu robs, loģiskāk un konsekventāk meklējumu pūles koncentrēt uz „atpakaļ“. Tātad diagramma atspoguļo tendenci orientēties uz vecāko paaudzi (pagātnes virzienā līdz lielajai smailei augošais kontūras siluets). No virsotnes pa

12. att. 2010.–2012. gadā aptaujāto teicēju vecums (dzimšanas gadi)

kreisi krītošā kontūras daļa atspoguļo dabisku vecākās paaudzes aiziešanu. Var secināt, ka vislielākās teicēju rezerves mūsdienu dialektu pētījumiem vēl ir 20. gs. 30. un 40. gados dzimušie cilvēki, bet, abstrahējoties no laikmeta, – septiņdesmitgadnieki un astoņdesmitgadnieki.

Tāds nevienāds paaudžu īpatsvars nenozīmē, ka pētījumā nav paredzēti „mazās diahronijas“ vērojumi – iespēja aprakstīt dažādu vecuma grupu valodas (šajā gadījumā – zilbes intonāciju) atšķirības. Šādai sastatīšanai un tendenču fiksēšanai vispārējais teicēju kvantums nav tik būtisks, atsevišķās konkrētās vietās, kur šāda salīdzināšana ir iespējama, pietiek vērot vietas vairāku paaudžu pārstāvjus (piemēram, ģimenes locekļus).

3.2.6. Zilbes intonāciju anketas ieraksta procedūra⁶⁶

Lai savāktu materiālu eksperimentālajai pētījuma daļai, speciāli tika izveidots neliels minimālo pāru jeb kvaziho-monīmu saraksts, kurā vārdi kontrastē vienīgi ar nevienādām zilbes intonācijām (ir heterotoni): *griēžu* un *griēžu, riet*

⁶⁶ Transkribēto tekstu grāmatā nav daudz, tāpēc ir nepieciešams tikai atsevišķu transkripcijas zīmju paskaidrojums. Krītošā intonācija parādīta ar gravi (\\) virs patskaņa, divskaņos un diftongiskajos savienojumos – virs pirmā komponenta. Kāpjošā vai lautzā intonācija apzīmēta ar jumtiņu (^) vai attiecīgi – akūtu (/) virs patskaņa, divskaņos un diftongiskajos savienojumos – virs otrā komponenta. Patskaņu *e*, *ē* platāka izruna parādīta ar horizontālu svītriņu zem patskaņa burta (*e*, *ē*), īsti platie varianti apzīmēti ar *ē*, *ē*, bet ar *ā* parādīta vēl platāka *a* tipa skaņa pēc mikstajiem līdzskaņiem. Labializētā *a* skaņa tiek apzīmēta ar *ā*, garais labializētais monoftongs – ar *ō* (pētāmajā areālā parasti tas ir šaurs). Ir parādīts arī divskanis *uo*, ko parastajā ortogrāfijā apzīmē ar burtu *o*. Reducētais divskaņu komponents parādīts ar paceltu burtu (piemēram, *uo*, *ie* utt.). Balsīga afrikāta *dz*, *dž* apzīmēta ar *z*, *ž*, bet miksto (palatalizēto) līdzskaņu apzīmēšanai tiek lietota minūtes zīme (') aiz burta. Ar īpašu simbolu (˘) klītika (pieslējušies nepatstāvīgie vārdi), kam nav sava uzsvara, ir pievienoti vārdiem, kam šis uzsvars ir.

un *riēt*, *sienu* un *siēnu*, *dēļa* un *dēle*, kā arī (*zirga*) *lūoks* un *luôgs*.⁶⁷ Šie vārdi jauktā kārtībā (lai no sākuma teicējiem nebūtu zināms eksperimenta mērķis) tika iekļauti īsos teikumos tā, lai atrastos vienādās pozīcijās teikuma beigās:

Ar rokām drēbi griežu.

Suņi sāka riet.

Es lakatu/ šlipsi sienu.

Salūza zirga loks.

Pie kājas piesūcās dēle.

Vakarā saule riet.

Redzu mūra/ ķieģeļu sienu.

Ar nazi maizi griežu.

Atvērās istabas logs.

Es pļauju sienu.

Salūza grīda, nav neviena/ vajag jauna dēļa.

Materiāla vācējs katru latviešu literārajā valodā veidoto teikumu skaidri, lēnā tempā, beigās pavisam nenolaižot balsi⁶⁸,

⁶⁷ Pētījuma sākumā šajā sarakstā vārdu un pāru bijis vairāk, bet dažādu iemeslu dēļ vēlāk tie vairs netika izmantoti, piemēram: (*sīpola*) *luôks* (augšzemnieku dialektā *lūks*) – izrādās, daļa latgalisko izlokšņu pārstāvju tā vietā konsekventi lieto tikai deminutīvu *luôceņš* (*lūc'en'š*); (*izcepu*) *raūsi* un (*burkānu*) *raūsi* – ne visur izlokšnēs ir izplatīts aizguvums *raūsis*. Arī vārdu pāris (*grīdas*) *dēļa* un (*piesūcās*) *dēle* izmantojams tikai pētamā areāla dienvidu pusē – Ziemeļlatgales Rugājos izplatīta leksēma *dzēle* (*z'iēl'ā*), bet Ziemeļaustrumvidzemes latgaliskajās izlokšnēs *dēle* tiek izrunāta ar krītumu vai pat neierastu stiepumu.

⁶⁸ Pārāk stipra balss nolaišana teikuma beigās var pavājināt zilbes intonāciju kontrastu, tāpēc šādos speciālajos teikumos fonētikas pētnieki mēdz ievietot kādu nenozīmīgu „postpozicionālo” vārdu, piemēram, *tad, vakar, vienmēr* utt. Patiesībā šo vārdu klātbūtne frāzes padara nedabiskas, kas teicējus mulsina. Tāpēc tie netika pievienoti, un materiāla vācējam bija nepieciešams teikumus lasīt tādā intonācijā teikuma beigās, it kā šie palīgvārdi nebūtu izlaisti, piemēram: *ar rokām drēbi griežu [vienmēr], suņi sāka riet [vienmēr]* u.tml.

darbību paskaidrojot ar žestiem, nolasīja teicējam tā, lai aktuālais vārds ar apstiprinājuma intonāciju atrastos loģiski uztvertajā pozīcijā, un lūdza šo teikumu atkārtot divas vai trīs reizes, vārds vārdā „iztulkojot savā valodā“.⁶⁹ Galu galā diktofonā⁷⁰ tika ierakstīti teikumi, piemēram, ar šādiem apvidus variantiem:

a(r)_rùkòm/-àm.. d'r'èb'i/d'r'ieb'i.. gr'îžu..||
sun'i sóka/suôka.. r'ít'/r'ít'||
es/as.. lokotu/ lokatu../ š'l'ips'i.. s'înu..||
saleúza/salyûza.. zyřga/zyřga.. lûks..||
p'i_kòjas/kùojis.. p'îsasèuc'és'/p'îzasỳuc'és'.. d'èl'è/d'èl'ä..||
vokorâ/ vokarâ.. sàul'ä.. rìt..||
razu mèura/ mỳura/ k'îg'el'u.. s'înu/ s'înu..||
ar_naz'i màiz'i gr'îžu/ gr'îžu||
acatàis'îe/ acav'èr'è.. ustobys.. lúks/ lûks..||
es (/as..) p'l'àunu.. s'înu..||
saleúza/salyûza.. gr'èida..| vajak jaúna/ jaúna d'èl'ä/
d'iel'ä..||

Otrajā intervijas daļā teicējiem tika lūgts heterotoniskos vārdus vēlreiz izrunāt blakus (*ar rokām drēbi griežu un ar nazi maizi griežu* u.c.) un īsi paskaidrot, ar ko tie atšķiras.

⁶⁹ Šī metode, šķiet, ir vispiemērotākā, lai pētnieks, kas nav izloksnes pārstāvis, neapzināti neuzspiestu teicēja izloksnei neraksturīgu konstrukciju, vārdu, formu vai fonētisko variantu.

⁷⁰ Visbiežāk izmantotais ieraksta instruments – diģitālais diktofons *Olympus* LS-11 (izmantots lineārais PCM stereo ieraksta režīms ar 16 bitu/44.1 kHz frekvenci), retāk izmantots DM-550 modelis ar tādu pašu ieraksta kvalitāti. Tikai pirmajos 2010. gada ierakstos tika lietots *Olympus* DS-30 vai DM-20 modelis ar sliktākām ieraksta iespējām (WMA formāta stereo režīms ar 44.1 kHz frekvenci). Ieraksti pēc iespējas tika veikti slēgtās telpās.

Šādā veidā aptaujāta apmēram puse no 264 teicējiem. Minētā anketa ļauj izmantot materiālu pēc vairākiem kritērijiem:

- pirmkārt, vārdi ar nekrītošo zilbes intonāciju palīdz noteikt izlokšņu grupu robežas. No izrunātajiem variantiem ar sēlisko kāpjošo vai latgalisko laužto intonāciju (piemēram, *r'ít'* vai *r'ít'*) veidojas vārdu pāri, kas ļauj meklēt fonētiskās pazīmes, raksturīgas vienai vai otrai robežas pusei (tas ir galvenais izoglosas noteikšanas un šī pētījuma mērķis);
- otrkārt, iespējams noteikt, ar kādām fonētiskajām pazīmēm krītošā zilbes intonācija atšķiras no nekrītošās (piemēram, vārdu pāros *rìt'* un *r'ít'* vai *rìt'* un *r'ít'*) un kāda prosodiskā sistēma kopumā ir raksturīga katrai apmeklētajai vietai (aprakstīt sēlisko vai latgalisko areālu „no iekšienes“);
- treškārt, vērot, kā zilbes intonāciju atšķirības uztver paši izlokšnes runātāji.

3.2.7. Citi materiāla iegūšanas veidi un datubāze

Materiāls prosodisko īpatnību pētīšanai ar eksperimentālajām akustiskās fonētikas vai auditīvajām (ar dzirdi un uztveri saistītajām) metodēm pētījumam tika vākts un apkopots arī citos veidos.

Viens no tiem – izmantojot mūsdienu latviešu areālajos pētījumos populāras anketas, proti, „Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programmu“ (tajā ir iekļauti 670 jautājumi – 103 fonētikas, 160 morfoloģijas, 107 sintakses un 300 leksikas, skat. Pr1954). Uz šīm anketām ir svarīgi balstīties, lai jauniegūtos datus varētu salīdzināt ar publicētajiem (LVDA 1999) vai nākotnē izdot paredzētajiem „Latviešu valodas dialektu atlanta“ datiem. Zilbes intonāciju izpētei ir domāti vairāki jautājumi no fonētikas anketas (2.–15.), kā arī atsevišķi jautājumi no morfoloģijas anketas

(piemēram, 116.–118., 121., 123., 126. u.c.). Kāpjošās/ lautzās intonācijas areāla nošķiršanai atsevišķi ir veltīts 4. jautājums „Vai lautzās intonācijas vietā dzird kāpjošo intonāciju? (*istabas*) *luógs* : *luógs*; *gal̥ds* : *gal̥ds*“.

Patiesībā šīs materiālu vākšanas programmas iespējas var stipri paplašināt. Pētišanai derīgo vienību skaits daudzkārstots, anketā iekļautajām digitalizētajām vārdformām norādot zilbes intonāciju, kā arī marķējot vārdu skanisko, zilbisko un morfoloģisko sastāvu – pārstrukturētas anketas būtu labs pamats datubāzei, kurā varētu salīdzināt un meklēt materiālu, atskaņot skaņu failus, dialektoloģiskajā transkripcijā rakstīt piemērus. Šāda datubāze no 1954. gada aptaujas atšķirtos ar to, ka par klasificēšanas pamatu tiktu ņemtas nevis konkrētas fonētiskās, morfoloģiskās, sintaktiskās vai leksiskās īpatnības ar atsevišķiem piemēriem, bet izveidots kopējais visu piemēru saraksts, uz katru no tiem attiecinot iespējamus jautājumus no visas aptaujas vai no atsevišķām tās sadaļām. 1954. gada programmas piemēru sarakstu var papildināt ar pētnieka piedāvātiem vai dialektu avotos minētiem vārdiem, piemēram, zilbes intonāciju izoglosu pētot, aktuālas bija apraksta „Līvānu izlokšne“ (Latkovskis 1940) fonētikas sadaļā minētās vārdformas, daudzas no tām ne tikai tika iekļautas topošās datubāzes sarakstā, bet arī izmantotas citu izlokšņu fonētikas intervijās.

Ko dotu šāda datubāze? Galvenā priekšrocība – izmantojot vairāk piemēru, rodas iespēja dziļāk iepazīt noteiktu dialektālo īpatnību būtību un struktūru. Jo elementārāks ir valodas sistēmas slānis, jo vairāk iespējams klasificēt pozīciju, bet īpaši daudz piemēru attiektos uz fonētikas un prosodijas sadaļu.

Piemēram, 4. tabulā parādīts šādas datubāzes iespējamais paraugs, kur vienā vietā, ar tabulas rīkiem uzklikšķinot 4. stabiņa virsrakstam, izekscerpēti un alfabēta kārtībā

4. tabula

Datubāzē iekļauto vārdoformu ar laužto zilbes intonāciju klasificēšanas paraugs

1. LLV vārds, transkripcija	2. Aktuālā zilbe (-garā ~ isā)	3. Morfēma	4. Zilbes intonācija ↓	5. LLV skaņa	6. Iespējamās atbilstmes, jautājumi	7. Apstrādāto anketu skaits	8. Piezīmes
ĀDA [āda]	˘˘	sakne	ô vai ó	ā	Voc.: ā, ô, oa, uo..?	16	Pr1954 18
DZIEDĀT [ʒiédât]	˘˘	sakne	ô vai ó	ie	Voc.: ie, ī..?	13	Latkovskis 1940
DZIEDĀT [ʒiédât]	˘˘	piedekļis	ô vai ó	ā	Voc.: ā, ô, oa, uo..?	13	Latkovskis 1940
GALDS [gald̥]	˘	sakne	ô vai ó	a	Voc.: a vai o pirms nemikstinātiem līdzskaņiem un velāriem patskaņiem?	17	Pr1954 4
GALVA [gald̥va]	˘˘	sakne	ô vai ó	a	Voc.: a vai o pirms nemikstinātiem līdzskaņiem un velāriem patskaņiem?	19	Pr1954 16a
LOGS [luòks]	˘	sakne	ô vai ó	uo	Voc.: uo, ū..?	18	Pr1954 4 (sīpola) luòks : (zirga) luòks : (istabas) luòks:
LOGA [luòga]	˘˘	sakne	ô vai ó	uo	Voc.: uo, ū..?	5	luòks : luòga
MALKA [mal̥ka]	˘˘	sakne	ô vai ó	a	Voc.: a vai o pirms nemikstinātiem līdzskaņiem un velāriem patskaņiem?	18	
MEITA [mēita]	˘˘	sakne	ô vai ó	ei	Voc.: ei, ēi vai ai..?	20	Pr1954 3, 52
RIET (SUŅI SĀKA) [riēt]	˘	sakne	ô vai ó	ī	Voc.: ie, ī..?	15	(saule) riēt : (suņi sāka) riēt
TRĪS [tr̥is]	˘	sakne	ô vai ó	ī	Voc.: ī, ei, ..?	20	Pr1954 169
ŪDENS [ūdēns]	˘˘	sakne	ô vai ó	ū	Voc.: ū, ou, eu, yu, iu..?	14	Pr1954 48

uzskaitīti latviešu literārās valodas vārdi, kuriem ir raksturīga lautzā zilbes intonācija (attiecīgi pēc tiem var pārbaudīt, vai pētāmajā izloksnē ir sadzirdama kāpjošā intonācija).

Tā tad saraksts ir papildināms no dažādām 1954. gada programmas pozīcijām, bet pārbaudāmo vārdu ar kāpjošo/ lauzto intonāciju šeit ir daudz vairāk, nekā piedāvā šīs programmas 4. jautājums. Tālāk šos ekscerpētos (kā arī visus pārējos datubāzes indeksā iekļautos) vārdus ir iespējams klasificēt pēc zilbju struktūras (zilbju skaita, kvantitatīvā sastāva, uzsvērtās/neuzsvērtās pozīcijas, skat. tabulas 2. stabiņu), pēc aktuālās zilbes piederības morfēmai (3.). Datu apkopošanai noderīgs arī kritērijs „Latviešu literārās valodas skaņa“ un „Iespējamās atbildes, jautājumi“ (4. un 5.), kas ļauj atlasīt vārdus pēc atbildes kādai latviešu literārās valodas skaņai un vērot, kādas intonatīvās īpatnības ir raksturīgas patskaņiem, divskaņiem un tautosillabiskiem savienojumiem (šis stabiņš ļoti aktuāls fonētisko pazīmju šķirošanai). Atsevišķos tabulas stabiņos (7. un 8.) var apkopot palīginformāciju – no cik vietām ir apstrādāti dati par konkrētu vārdu, kādi sastatāmie pāri veidojas ar citiem datubāzes vārdiem, kādā anketā vai dialektu aprakstā ir atrodams piemērs.

Katrai latviešu literārās valodas vārdformai var veidot dialektālo atbildmju sarakstus un – ja tie ir pietiekami gari – arī zīmēt kartes. Līdzīgi kā dialektu atlantos, šīm lokālajām atbildmēm jābūt transkribētām, ar vietas norādēm un komentāriem. Tikai šajā gadījumā tiek pētītas nevis visas latviešu valodas izloksnes, bet mazāks areāls, kurā izloksnes teritorija ir tikai viena no iespējamām vietas mērvienībām. Sīkākā mērvienība šeit ir konkrēts sabiezinātā izlokšņu tīklojuma punkts – cilvēka dzimšanas un intervēšanas vieta, kas ir atzīmēta teicēju migrācijas kartē (pēc šāda principa tika veidotas tālāk aprakstītās zilbes intonāciju izplatības kartes,

sal. IX, X un XI att.). Jāpiebilst, ka visi piemēri tabulā ir „runājoši“, tos var gan paklausīties, gan izmantot eksperimentālai izpētei un salīdzināšanai. Piemēram, vārdformas *meīta* dialektālo formu saraksta fragmentu⁷¹ skat. 5. tabulā.

Tabulas dati ir sadalīti trijās grupās pēc sadzirdētajām zilbes intonācijām (6. stabiņš) – bez kāpjošās vai lautzās zilbes var būt arī svārstīgas izrunas gadījumi (pēdējās trīs rindiņas), kas izšķirti atsevišķā grupā. Visi piemēri grupu iekšienē augošā secībā uzskaitīti pēc teicēju kodiem (1.), kuriem uzspiežot var atvērt šķirkli ar nepieciešamo sociolingvistisko informāciju, bet svarīgākā šīs informācijas daļa (2., 3. un 4. stabiņš) ir parādīta arī tabulā.⁷²

No sakārtotajiem datiem, kā jau minēts, var izveidot mikroareāla karti, kas ļautu konstatēt, vai izlokšnes (1939. gada administratīvā) robeža sakrīt ar lingvistisko īpatnību robežu, un precīzi noteikt, kādos izlokšņu (5.) nostūros vērojams blakus izlokšņu īpatnību turpinājums, vai tur ir saskatāmas arī kādas citas ar kaimiņareālu kontaktiem nesaistītas parādības. Tātad dzīvās valodas un ekstralingvistisko faktu salīdzināšana palīdzētu gan fiksēt mūsdienu stāvokli, salīdzinot to ar jau publicētajiem aprakstiem, gan arī ļautu meklēt robežu nesakritības vai pārbīdes iemeslus.

Šādas „runājošās“ datubāzes pamatu, iekļaujot atsevišķas anketu sadaļas un atbildes apmēram uz 600 jautājumiem, aptaujājot teicējus 2010.–2012. gadā, veidotu vairāk nekā desmit tūkstoši klasificētu skaņas failu. Pašlaik notiekošais

⁷¹ Galējais šīs vārdformas lokālo variantu skaits, apstrādājot visas 2010.–2012. g. ierakstītās aptaujas, varētu pārsniegt 100. Citām vārdformām atbilžu skaits var būt citāds.

⁷² Piemēram, šajā gadījumā sociolingvistiskie dati palīdz pamatot minēto zilbes intonāciju svārstības – teicēji ir jaunās un jaunākās paaudzes pārstāvji, turklāt viņi pēc profesijas ir skolotāji.

5. tabula

Datubāzē iekļautās latviešu literārās valodas vārdformas *meīta* atbilstes izlokšnēs (paraugs)

1. Teicēja kods (sk. datus)	2. Dzimšanas gads	3. Dzimšanas vieta	4. Dzīves / ieraksta vieta	5. Teicēja izlokšne (Sk. karti)	6. Zilbes intonācija ↓	7. Atšifrējums, skaņu marķējums <i>ei, ēi, ģi, ai</i>	8. Atskaņot
2	1935	Gercāni	Upenieki	LĪVĀNI ₄₃₆	ó	<i>m'ēita</i>	⊕
5	1955	Stūriški	Stūriški (Āboltiņi)	LĪVĀNI ₄₃₆	ó	<i>m'ēita</i>	⊕
9	1923	Kūkas	Kūkas (Dzirkaļi)	LĪVĀNI ₄₃₆	ó	<i>m'ēita</i>	⊕
10	1930	Kūkusiliņi	Kūkas (Dzirkaļi)	LĪVĀNI ₄₃₆	ó	<i>m'ēita</i>	⊕
30	1932	Brieži (Sinkeviči)	Brieži	KALUPE ₄₄₅	ó	<i>m'ēita</i>	⊕
6	1939	Kusiņi	Kusiņi	LĪVĀNI ₄₃₆	ô	<i>maīta</i>	⊕
7	1932	Kļavinski	Kļavinski	LĪVĀNI ₄₃₆	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
11	1961	Kiulinīki	Vilmenieši	RUDZĀTI ₄₃₇	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
20	1929	Guļbinski	Guļbinski	LĪVĀNI ₄₃₆	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
21	1933	Guļbinski	Guļbinski	LĪVĀNI ₄₃₆	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
66	1993	Rusiņi	Rusiņi	RUDZĀTI ₄₃₇	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
67	1986	Vanagi	Šķiļteri	LĪVĀNI ₄₃₆	ô	<i>m'ēita/ m'ēita</i>	⊕⊕
68	1996	Vanagi	Vanagi	LĪVĀNI ₄₃₆	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
110	1927	Seimuškas	Silagols	BARKAVA ₄₂₅	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
129	1940	Bozēni	Jaunzemnieki	BARKAVA ₄₂₅	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
136	1928	Inčornīki	Stalīdzāni	BARKAVA ₄₂₅	ô	<i>m'ēita</i>	⊕
39	1960	Gospori	Gospori	LĪVĀNI ₄₃₆	ô / ó	<i>m'ēita/ m'ēita</i>	⊕⊕
80	1978	Eiduki	Marinzeja	ATAŠIENE ₄₃₂	ô / ó	<i>m'ēita/ m'ēita</i>	⊕⊕
81	1972	Drivinīki	Marinzeja	ATAŠIENE ₄₃₂	ô / ó	<i>m'ēita/ m'ēita</i>	⊕⊕

darbs pie datubāzes nākotnē varētu kļūt par pamatu turpmākai tās paplašināšanai arī uz citiem latviešu valodas areāliem, perspektīvā pārklājot visus dialektus. Taču arī tagad, datubāzes veidošanas stadijā, plašāks piemēru klāsts sniedz pietiekami daudz informācijas par zilbes intonāciju uzbūvi pētāmajā areālā un papildina atbildes uz zilbes intonāciju anketas jautājumiem – piemēram, gadījumos, kad noteiktajā vietā nav skaidra kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosa (skat. 3.3.2.1. un 3.3.2.2. nodaļu).

Šajā pētījumā kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosas konstatēšanai daļēji izmantots arī populārākais un pieejamākais zilbes intonāciju noteikšanas veids – teicēju stāstu klausīšanās, ar dzirdi fiksējot noteiktās pozīcijas teikumos, vārdos un zilbēs. Uz tiem ir balstīta liela daļa latviešu izlokšņu prosodijas novērojumu, kas ir atrodamī dialektu vārdnīcās, izlokšņu aprakstos, transkribēto tekstu grāmatās. Saistītais teksts sniedz lielas iespējas – tam nav nepieciešama aparatūra, īsā laika posmā var saklausīt veselu virkni pozīciju, pēc kurām var spriest par izlokšnes piederību tam vai citam prosodiskam tipam. Tieši pozīciju daudzveidība ir vislielākā teksta priekšrocība. Kvalificētam pētniekam, it īpaši ja viņš ir dzimtās izlokšnes pārstāvis, īpašas grūtības nesagādā sīkaku teksta segmentu izvērtēšana, piemēram, nosakot pareizas zilbes intonācijas.

Tomēr šai metodei, kas vairāk der auditīvai analīzei, ir arī dažas nepilnības. Viena no tām – saistītā runā ir novērojama visstiprākā valodas elementu mijiedarbība, tāpēc noteiktām īpatnībām, kas skaidri izpaužas vienās pozīcijās, ir vislielākais risks būt neutralizētām citās pozīcijās (piemēram, zilbes intonācijas var zaudēt savas kontrasta īpašības atkarībā no teikuma intonācijas). Turklāt brīvā runā kā nejauši izveidotā konstruktā ļoti grūti atrast pozīcijas, kas atkārtojas

citu teicēju tekstos, te nevar izveidoties salīdzināmās vienības. Maz ticams, piemēram, ka vārdi *malka*, *galva* vai *riet* ar vienādu teikuma intonāciju gadīsies kaut vai triju teicēju dzīvesstāstos. Tāpēc, ar eksperimentālās fonētikas metodēm pētot zilbes intonācijas plašā areālā, priekšroka ir dodama vienotiem vārdu sarakstiem jeb anketām.

3.3. Pētījuma rezultāti un to interpretācija

3.3.1. Minimālo pāru tabula un zilbes intonāciju izplatības kartes

Savāktajā materiālā īpaša uzmanība jāpievērš heterotoniskajiem minimālajiem pāriem (kvazihomonīmiem) – zilbes intonācijas visādā ziņā korektāk ir pētīt nevis atsevišķos vārdos, bet kontrasta pozīcijā jeb opozīcijā. Šādi var iegūt katrai izloknei raksturīgas salīdzināmās vienības un abstrahēties no iespējamām blakus skaņu ietekmēm, kas būtu jāņem vērā, sastatot nejauši izvēlētos vārdus. Blakus izrunāti homonīmiskie vārdi ar nevienādām zilbes intonācijām sniedz iespēju arī pašiem teicējiem izvērtēt un nosaukt raksturīgākās šķirējpazīmes, kas ir fonoloģiskas, relevantas (būtiskas), un ļauj tālākajā pētījumā meklēt tām visatbilstošākās fonētiskās pazīmes.

Pētītajā areālā uz zilbes intonāciju anketas jautājumiem (skat. 3.2.6. nodaļu) atbildējuši 139 teicēji. No vairākiem ierakstītajiem minimālajiem pāriem dziļākai analīzei un kartografēšanai izvēlēti trīs: (*salūza zirga*) *lūoks* [*lùoks*] : (*atvērās istabas*) *luôgs* [*luôks*] (136 teicēji, 602 piemēri, kā arī 72 komentāru ieraksti), (*ar rokām drēbi*) *grîežu* : (*ar nazi maizi*) *griêžu* (131 teicējs, 594 piemēri, 85 komentāri) un (*vakarā saule*) *rîet* : (*suņi sāka*) *riêt* (137 teicēji, 594 piemēri,

63 komentāri).⁷³ Tātad, noklausoties visus 1790 piemērus, saistītus ar trijiem minimālajiem pāriem, tika apkopoti 404 vārdformu varianti, kas raksturīgi dažādu izlokšņu pārstāvjiem. 220 gadījumos anketu ieraksta beigās teicēji atkārtoti piemērus un/ vai⁷⁴ brīvā formā izteikuši komentārus par dažādi intonēto vārdu atšķirībām (skat. 3.3.3. nodaļu).

Lai salīdzinātu ierakstu rezultātus, tika izveidota tabula (skat. 6. tabulu), kuras pirmajā stabiņā alfabēta kārtībā uzskaitītas teicēju pārstāvētās (dzimtās) izlokšnes ar LVDA tīklojuma numuru, otrajā – katrai izlokšnei augošā secībā norādīti teicēju kodi un dzimšanas gadi. Atsevišķos stabiņos (3a un 4a) tiek sastatītas transkribētas *loks/ logs, griežu un riet* tipa vārdformas ar krītošo un nekrītošo intonāciju, atsevišķi ar simboliem marķējot pašas zilbes intonācijas (3b un 4b). Taču tās tika ne vien noteiktas, bet arī novērtētas.

Piektajā stabiņā ar 0 līdz 3 ballu skalu ir parādīts krītošās un nekrītošās intonācijas kontrasta (izteiksmīguma/ spilgtuma) subjektīvais vērtējums, kuru veicis pētījuma autors, vairākkārt pārklusoties un salīdzinot pāru piemērus. Pēc būtības te ir ietverta 8 ballu vērtējuma skala, ņemot vērā to, ka nekrītošā intonācija var būt kāpjošā vai lauztā. Saklausītais kontrasts starp krītošo un nekrītošo intonāciju novērtēts ar 0, ja tas ir ļoti vāji izteikts vai kontrasta nav,

⁷³ Dažādu iemeslu dēļ (nekvalitatīvs ieraksts, steiga) ne visus vārdu pārus izdevās ierakstīt no visiem 139 teicējiem, tāpēc to skaits variē. Variē arī piemēru skaits – katrs pāris tika ierunāts divas vai trīs reizes, retāk – vienu reizi. Pie minētajiem pāriem kā rezerves variants, kas nav atspoguļots tabulā un kartē, ir *sienu* tipa vārdformas: (*es lakatu/ šlipsi*) *sienu* / (*es plauju*) *sienu* : (*redzu mūra/ ķieģeļu*) *sienu* – 846 piemēri un 54 komentāru ieraksti.

⁷⁴ Teicēji pārus lielākoties ir gan atkārtoti ierunājuši, gan novērtējuši, tikai retos gadījumos netika sniegti skaidrojumi (komentāros ierunātie papildu piemēri kopējā vārdu statistikā nav atspoguļoti).

1 – vāji izteikts, 2 – vidēji izteikts, 3 – stipri izteikts (piemēru svārstību gadījumā ievērots vārds ar spilgtāku īpašību). Problemātiski ir ar 0 ballēm novērtētie pāri, kad kontrasta starp opozīcijas locekļiem gandrīz vai vispār nav, taču nekrītoši intonēti vārdi tomēr pieskaitīti pie grupas ar kāpjošo vai lauzto intonāciju. Argumenti šādai pieskaitīšanai ir vairāki: a) pie kāpjošās intonācijas piemēru grupas ar atzīmi „0“ pievienoti sastatāmo pāru vārdi, kas savā starpā neatšķiras, bet abi ir vai nu ar kāpjošu, vai ar krītošu zilbes intonāciju (piemēram, Līvānu₄₃₆ 3. un 15. teicēja atsevišķie piemēri); b) pie lauzti intonēto piemēru grupas ar atzīmi „0“ pievienoti pāru vārdi, kas savā starpā neatšķiras, bet abi ir ar lauztu zilbes intonāciju (Galgauskas₄₀₀ 262. teicējs, Jaungulbenes₄₁₀ 186. teicējs u.c.); c) retos gadījumos pie lauzti intonēto vārdu grupas ir pievienoti piemēri, kas, atsevišķi izrunājot, izklausās kā krītoši intonēti, bet tiem ir mazliet garāks balss saišu slēguma posms aiz patskaņa (divskaņa) nekā krītoši izrunātajam analogam, tāpēc, sastatot pāri, ļoti vāju lauzumu pirmajā vārdā tomēr var saklausīt.

Vairākiem teicējiem nekrītošā zilbes intonācija mēdz būt izteikti kāpjošā vai lauztā, tomēr tas nenozīmē, ka tā vienmēr labi atšķirsies no krītošās – 3 ballu vietā kontrasts var samazināties līdz 2, 1 vai, kā jau minēts, arī līdz 0. Šo īpatnību var izskaidrot, pirmkārt, ar to, ka zilbes intonāciju sistēma mēdz būt mazliet nivelējusies un izvēles gadījumā tajā pārsvaru var iegūt kāda no divām tonēmām (tas vairāk raksturīgi jaunākās paaudzes teicējiem; 6. tabulā krītošās intonācijas vietā iekavās tiek norādīta kāpjošā vai lauztā intonācija). Otrkārt, iespējams, minimālo pāru ieraksta metodika nav pilnīga, mākslīgi izveidoti teikumi (tabulā saukti par teikumiem jeb T.), kas tiek atkārtoti atsevišķi, turklāt jauktā kārtībā, dažreiz var pavājināt zilbes intonāciju kontrasta īpašības, var

gadīties hipernormalismi. Tāpēc ir nepieciešams izrunātos pārus lūgt atkārtot blakus, brīvā izrunā, ļaujot tajos ieklausīties un atbildēt uz jautājumu „ar ko viens vārds atšķiras no otra?” – tas tika izdarīts dialoga formas komentāros (jeb K.), kas arī tika vērtēti un salīdzināti. Ja komentāros atkārtoto pāru kontrasts neatšķiras no atsevišķos teikumos esošajiem, starp vērtībām tiek rakstīta vienlīdzības zīme ($0=0$, $1=1$ utt., kopā 94 gadījumi); ja komentāri rāda spilgtāku vai (retāk) vājāku kontrastu nekā tas ir pāru teikumos, ar zīmēm tiek parādīts vērtības palielinājums ($0<1$, $1<2$, $0<3$ utt., kopā 80 gadījumi, vairāk raksturīgi vārdiem ar laužto intonāciju) vai samazinājums ($2>1$, $2>0$ utt., 34 gadījumi, vairāk raksturīgi vārdiem ar kāpjošo intonāciju). No šīm korekcijām var arī piesardzīgi vispārināt, ka laužtajai intonācijai piemīt īpašība būt vairāk izteiksmīgai, spilgtai dabiskās komentāru valodas plūsmā, turpretī kāpjošajai intonācijai – mākslīgi veidotajos teikumos, kur ir skaidrākas emfātiskās pozīcijas. Īpašos gadījumos, kad nekrītošā intonācija ļoti svārstās, tabulā mēdz būt rakstītas vērtības ar mīnusa zīmi – piemēram, Barkavas₄₂₅ 114. teicēja atsevišķos teikumos (T.) ir konstatēts vidēji izteikts kontrasts starp krītošo un kāpjošo intonāciju, bet komentējot tas ir pārvērties par stipri izteiktu kontrastu starp krītošo un laužto intonāciju ($-2<3$). Šādas piemēru svārstības un to virzienu 4b stabiņā rāda intonācijas simboli (ó/ô). Komentāros izteikto vārdu vērtības ir rakstītas iekavās, ja šie vārdi no atsevišķos teikumos sacītajiem atšķiras pēc formas (piemēram, kad tagadnes forma *griežu* tiek skaidrota ar nenoteiksmi *griezt*).

Tabulas sestais stabiņš domāts paskaidrojumiem. Teikumos (T.) vai komentāros (K.) ierunātos minimālos pārus novērtējis pētījuma autors, taču svarīgāka informācija ir ierakstīta slīpās iekavās kursīvā, kur apkopoti pašu respondentu

izteikumi un piezīmes par salīdzināmiem vārdiem. Šie subjektīvie teicēju komentāri palīdz raksturot zilbes intonāciju fonoloģisko būtību un izvēlēties metodi, kas ļauj tās aprakstīt ar objektīviem skaitļiem (skat. 3.3.4. nodaļu).

Tabulā ietvertā informācija ir vizualizēta trijās kartēs (skat. IXa un IXb att. par *loks/ logs*, Xa un Xb att. par *griežu*, XIa un XIb att. par *riet* tipa minimālajiem pāriem). Zilbes intonāciju atšķirības un to kontrasta subjektīvais vērtējums ir attēlots ar dažādu formu un krāsu simboliem: gaišzilās–zilās krāsas aplī ar iekšā ierakstītajiem teicēju kodiem rāda kāpjošās intonācijas, rozā–violetās krāsas kvadrāti – lautzās intonācijas izplatību izloksnēs. Krāsu intensitāte ir nevienāda: jo tumšākas ir krāsas, jo spilgtāks ir kontrasts starp nelauzto un krītošo intonāciju, jo krāsas ir gaišākas – jo kontrasts ir vājāks un tuvojas nullei. Ja teikumos izrunātajos minimālajos pāros un komentāros zilbes intonāciju vērtējums nesakrīt, tas ir parādīts ar pārklātiem (dubultiem) aplīšiem vai kvadrātiem, augšpusē izceļot lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo teikumu pāros, labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus). Zilbes intonāciju kartēs, līdzīgi kā teicēju migrācijas kartē (sal. VIIa un VIIb att.), ir saglabāta teicēju marķēšanas shēma: zaļais simbolu ierāmējums rāda, ka teicējs ir vietējais, bet dzeltenais – ka teicējs pieder iekšējo migrantu grupai (dzimis tajā pašā izloksnē un pārvietojies tās robežās) vai areālo migrantu grupai (dzimis netālajā izloksnē, skat. 3.2.4. nodaļu). Migrantu pārvietošanās virzienu rāda punktētā bulta. Viena būtiskā atšķirība no teicēju migrācijas kartes – iezīmētie aplī vai kvadrāti intonāciju kartēs (IX–XI att.) rāda nevis migrējošo teicēju pašreizējo dzīves/ intervēšanas, bet viņu dzimšanas vietu. Tā pārkārtoti dati patiesāk atspoguļo zilbes intonāciju izplatību – rezultāti liecina, ka teicēji arī pēc dzīves vietas

maiņas lielākoties saglabā savai dzimtajai pusei raksturīgas spilgtas intonācijas.

Klasificējot un interpretējot 6. tabulā un IX–XI att. sniegtos datus (skat. nākamās nodaļas), pēc vairākiem parametriem ir iespējams raksturot zilbes intonāciju tipus un noteikt to izplatības areālus.

3.3.2. Kāpjošās un lauztās zilbes intonācijas areāli izloksnēs

Atmetot tos gadījumus, kad speciālajos pāru teikumos un komentāros zilbes intonāciju kontrasts maina spilgtumu vai svārstās pašas intonācijas (no kāpjošās uz lauzto vai otrādi), 6. tabulā atspoguļoto vārdformu sadalījums būtu šāds:

a) ja nekrītošā intonācija ir konstatēta kā kāpjošā (nelauztā), no 115 gadījumiem 38 tās kontrasts ar krītošo intonāciju ir ļoti vāji izteikts (0 ballu), 25 – vāji izteikts (1 balle), 43 – vidēji izteikts (2 balles), bet tikai 3 gadījumos – stipri izteikts (3 balles). Ļoti vāja kontrasta gadījumos intonācija mēdz līdzināties krītošajai, bet par kāpumu var runāt, ja kontrasta vērtējums ir vismaz 1 balle, drošāk – 2 vai 3;

b) ja nekrītošā intonācija ir konstatēta kā lauztā, no 175 gadījumiem 10 tās kontrasts ar krītošo intonāciju ir ļoti vāji izteikts (0 ballu), 41 – vāji izteikts (1 balle), 60 – vidēji izteikts (2 balles), bet 64 gadījumos – stipri izteikts (3 balles).

Minētajos skaitļos var saskatīt kādu tendenci – lauztajai zilbes intonācijai ir lielākas iespējas kontrastēt ar krītošo intonāciju, tā pati par sevi daudzos gadījumos ir spilgtāka, izteiksmīgāka, vieglāk saklausāma. Savukārt kāpjošās intonācijas subjektīvā vērtēšana ir komplicēta, vairākās pozīcijās tā no krītošās intonācijas grūti šķirama, tātad tiek saukta par kāpjošo tikai nosacīti.

6. tabula

Vārdformu *lùoks : luòks, griežu : grièžu, riet : riét* atbilstes izloksnēs, krītošās un nekrietošās zilbes intonācijas kontrasta subjektīvais vērtējums un teicēju komentāri

1.	2.	3a.	3b.	4a.	4b.	5	6
Pārstāvētā izloksne	Teicēja kods un dzimšanas gads	Vārdformu (<i>zirga</i>) <i>lòks</i> , (<i>drēbi</i>) <i>grièžu</i> , (<i>saule</i>) <i>riet</i> transkripcija	Zilbes intonācija	Vārdformu (<i>istabas</i>) <i>lòks</i> , (<i>maiži</i>) <i>grièžu</i> , (<i>suņi sāka</i>) <i>riet</i> transkripcija	Zilbes intonācija	Zilbes intonāciju kontrasta subjektīvais vērtējums (0-3) atsevišķi izrunātajos teikumos un (aiz simboliem =<>) blakus izrunātajos pāros (komentāros)	Skaidrojumi: T.: par teikumu piemēriem K.: par komentāru piemēriem Slīpās iekavās kursīvā apkopotī teicēju skaidrojumi
ADULIENA ₄₀₈	188. 1926	<i>l'òks</i>	ò	<i>l'óks</i>	ó	1	
		<i>gr'èžu</i>	è	<i>gr'éžu</i>	é	2	
		<i>r'èt</i>	è	<i>r'é</i>	é	0	
ADULIENA ₄₀₈	194. 1935	<i>lùoks</i>	ò	<i>luóks</i>	ó	0	
		<i>griežu</i>	è	<i>grièžu</i>	é	0	
		<i>riet</i>	è	<i>riét</i>	é	1	
ATAŠIENE ₄₃₂	71. 1929	<i>lùks</i>	ò	<i>lùks</i>	ò	2	
		<i>gr'ìžu</i>	ò	<i>gr'ížu</i>	ó	2	K: komentārā parādās lautzā intonācija arī nenoteiksmes formā: <i>gr'ìs't'</i>
		<i>r'ít</i>	ò	<i>r'ít</i>	ò	1	

ATAŠIENE ₄₃₂	72.	<i>lūks</i> ̀	<i>lûks</i> ̂	1	
	1968	<i>gr'īžu</i> ̀	<i>gr'īžu</i> ́	0	
		<i>r'īt'</i> ̀	<i>r'īt'</i> ̂	0	
ATAŠIENE ₄₃₂	73.	<i>lūks</i> ̀	<i>lûks</i> ̂	1	
	1934	<i>gr'īžu</i> ̀	<i>gr'īžu/ gr'īžu</i> ̂/́	0<2	T.: vairāk kāpums K: skaidrs laužums parādās komentārā
		<i>r'īt'</i> ̀	<i>r'īt'</i> ̂	2	
ATAŠIENE ₄₃₂	74.	<i>lòks</i> ̀	<i>lúks</i> ́	1	
	1935	<i>gr'īžu</i> ̀	<i>gr'īžu</i> ́	0 (=0)	<i>/ar rokām i-e, bet ar nazi garais ī/;</i> K.: komentārā nenoteiksmes formā parādās lautā intonācija: <i>gr'īs't'</i>
		<i>r'īt'</i> ̀	<i>r'īt'</i> ̂	0<2	<i>/saule riet-ie, suņi riet-i/</i>
ATAŠIENE ₄₃₂	75.	<i>lūks</i> ̀	<i>lûks</i> ̂	3=3	<i>/atšķiras/</i>
	1941	<i>gr'īžu</i> ̀	<i>gr'īžu</i> ̂	2	
		<i>r'īt'</i> ̀	<i>r'īt'</i> ̂	2	
ATAŠIENE ₄₃₂	77.	<i>lūks</i> ̀	<i>lûks</i> ̂	2<3	<i>/ļoti labi atšķiras/</i>
	1927	<i>gr'īžu</i> ̀	<i>gr'īžu</i> ̂	2=2	
		<i>r'īt'</i> ̀	<i>r'īt'</i> ̂	2=2	
ATAŠIENE ₄₃₂	78.	<i>lūks</i> ̀	<i>lûks</i> ̂	3=3	<i>/logs īsāks, loks - garāks burts/</i>
	1940	<i>gr'īžu</i> ̀	<i>gr'īžu</i> ̂	3>1	<i>/maizi griežu īsāks/</i>
		<i>r'īt'</i> ̀	<i>r'īt'</i> ̂	3=3	<i>/suņi sāka riet īsāks/</i>

6. tabulas turpinājums

ATAŠIENE ₄₃₂	80. 1978	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	0	
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu/ gr'īžu</i> ó (/ô)	0(<1)	K.: komentārā nenoteiksmes formā parādās lauztā intonācija: <i>gr'is't'</i>
	<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	0		
ATAŠIENE ₄₃₂	81. 1972	<i>lūks</i> ò	<i>lúks/ lúks</i> ó/ô	0<1	K.: komentārā vairāk lauztā intonācija
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu/ gr'īžu</i> ó/ô	0<1	T.: teikumos vairāk kāpjošā intonācija K.: komentāros vairāk lauztā, bet atšķirību nejut un šaubās
	<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	0<1	/suņi sāka riet – mīkstāk/	
ATAŠIENE ₄₃₂	82. 1942	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ô	1<2	
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu</i> ô	1<2	/drēbi griežu drusku garāk/
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	1<3	/atšķiras/
ATAŠIENE ₄₃₂	83. 1965	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ô	2<3	/viens – garāks, otrs – īsāks/
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu</i> ô	1=1	/maizi griežu – īsāk, drēbi griežu – garāk/ K.: kontrasts drusku lielāks komentāra vien-zilbes piemēros
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	2	/suņi sāka riet – īsāks/

ATAŠIENE ₄₃₂	94. 1932	<i>lûks</i> ð	<i>lûks</i> ô	2=2	/atšķiras/
		<i>gr'îžu</i> ð	<i>gr'îžu</i> ô	0(<1)	T: <i>maizi griežu</i> vienīgi garāka pauze pēc <i>î</i> ļauj noteikt lauzto intonāciju K.: piemērus ar lauzto intonāciju sniedz nenoteiksmē (vienzilbīgus)
	<i>r'ît'</i> ð	<i>r'ît'</i> ô	1		
ATAŠIENE ₄₃₂	95. 1929	<i>lûks</i> ð	<i>lûks</i> ô	2	
		<i>gr'îžu</i> ð	<i>gr'îžu</i> ô	2	
		<i>r'ît'</i> ð	<i>r'ît'</i> ô	1	
ATAŠIENE ₄₃₂	96. 1929	<i>lûks</i> ð	<i>lûks</i> ó	2	
		<i>gr'îžu</i> ð	<i>gr'îžu</i> ó	0	
		<i>r'ît'</i> ð	<i>r'ît'</i> ô	2	
BARKAVA ₄₂₅	102. 1938	<i>lûks</i> ð	<i>lûks</i> ô	3=3	/k un g atšķiriba/
		<i>gr'îžu</i> ð	<i>gr'îžu</i> ô	3=3	/pirmais –garš, otrais–īss/
		<i>r'ît'</i> ð	<i>r'ît'</i> ô	3	
BARKAVA ₄₂₅	103. 1939	<i>lûks</i> ð	<i>lûks</i> ô	2>1	/tikai drusku atšķiras/
		<i>gr'îžu</i> (⊙)	<i>gr'îžu</i> ô	1	T: kontrasts neliels, jo abi pāra vārdi izrunāti ar lauzto intonāciju
		<i>r'ît'/ r'èt'</i> ð	<i>r'ît'</i> ô	1<2	/saule riet ar ie/

6. tabulas turpinājums

BARKAVA ₄₂₅	104.	<i>lūks</i> $\grave{\circ}$	<i>lūks</i> $\hat{\circ}$	2<3	<i>/lōks garāks, logs – īsi/</i>
	1939	<i>gr^hīžu/ gr^hēžu</i> $\grave{\circ}$	<i>gr^hīžu</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>K.: piemērā drēbi griežu ī pagarina ar diftongizāciju /loti atšķiras/</i>
		<i>r^hēt'</i> $\grave{\circ}$	<i>r^hīt'</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>T.: tiek diftongizēts garākais ī /loti atšķiras/</i>
BARKAVA ₄₂₅	106.	<i>lūks</i> $\grave{\circ}$	<i>lūks</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>/loti atšķiras: stieptā un lauztā intonācija/</i>
	1931	<i>gr^hīžu</i> $\grave{\circ}$	<i>gr^hīžu</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>/atšķiras: pirmais izrunāts stiepti, otrais–ar lauzto intonāciju: i-i/</i>
		<i>r^hīt'</i> $\grave{\circ}$	<i>r^hīt'</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>/atšķiras/</i>
BARKAVA ₄₂₅	107.	<i>lūks</i> $\grave{\circ}$	<i>lūks</i> $\hat{\circ}$	3=3	
	1938	<i>gr^hīžu</i> $\grave{\circ}$	<i>gr^hīžu</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>/nebija aizdomājies par atšķirību/</i>
		<i>r^hīt'</i> $\grave{\circ}$	<i>r^hīt'</i> $\hat{\circ}$	3=3	
BARKAVA ₄₂₅	110.	<i>lūks</i> $\grave{\circ}$	<i>lūks</i> $\hat{\circ}$	3=3	
	1927	<i>gr^hīžu</i> $\grave{\circ}$	<i>gr^hīžu</i> $\hat{\circ}$	3=3	<i>/atšķiras: pirmais lēnāk, otrais–asāk/</i>
		<i>r^hīt'</i> $\grave{\circ}$	<i>r^hīt'</i> $\hat{\circ}$	3	
BARKAVA ₄₂₅	111.	<i>lūks</i> $\grave{\circ}$	<i>lūks</i> $\hat{\circ}$	2=2	<i>/atšķiras/</i>
	1940	<i>gr^hīžu</i> $\grave{\circ}$	<i>gr^hīžu</i> $\hat{\circ}$	1>0	<i>K.: komentārā abus izrunā lauzti un nespēj atšķirt</i>
		<i>r^hīt'</i> $\grave{\circ}$	<i>r^hīt'</i> $\hat{\circ}$	2<3	<i>/nejūt atšķirību/</i>

BARKAVA ₄₂₅	112.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ó	1<2	<i>/otrais izrunāts īsi/ K.: divzīlbīgā formā lūgu nav vairs izteiktā lauzuma</i>
BARKAVA ₄₂₅	1936	<i>rⁿèt</i> ò	<i>rⁿèt</i> ô	0<1	
BARKAVA ₄₂₅	114.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ó	3	
	1940	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu/ gr'īžu</i> ó/ô	-2<3	<i>T.: skaidrs kāpums K.: ļoti skaidrs lauzums</i>
		<i>r'īt'</i> ò	<i>r'īt'</i> ô	1	
BARKAVA ₄₂₅	116.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks/ lōks</i> ô	3=3	<i>/pirmais –garš, otrais –iss; arī k un g atšķirība/</i>
	1926	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu</i> ô	3>2	<i>/cits asums: pirmais –maigāk, otrais –asāk/</i>
		<i>rⁿèt</i> ò	<i>r'īt'</i> ô	2<3	<i>/patskaņu maiņa: saule riet –ie, suņi sāka riet –i/</i>
BARKAVA ₄₂₅	129.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ô	3=3	<i>/atšķiras īsais un garais ū/</i>
	1940	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu</i> ô	3	<i>K.: skaidro ar piedēkļa iz- un nu- klātūtni</i>
		<i>r'īt'</i> ò	<i>r'īt'</i> ô	2<3	<i>/saule riet uzliek uz ī/</i>
BARKAVA ₄₂₅	131.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ô	3=3	
	1938	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu</i> ô	3=3	<i>/ļoti skaidra starpība: intonācija/</i>
		<i>r'īt'</i> ò	<i>r'īt'</i> ô	3=3	<i>/saule ar ie/</i>

6. tabulas turpinājums

BARKAVA ₄₂₅	141.	<i>lòks/ l'òks</i> ò	<i>l'òks</i> ô	1<3	/atšķiras/
	1930	<i>gr'èžu</i> ò	<i>gr'èžu</i> ô	1<2	
		<i>r"èt'</i> ò	<i>r"èt'</i> ô	2<3	/atšķiras/
BARKAVA ₄₂₅	155.	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	2>1	
	1930	<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2=2	
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	2<3	
DZELZAVA ₄₀₉	191.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	1	
	1931	<i>gr'èžu</i> ò	<i>griéžu</i> ó	1	T.: ie kvalitāte
		<i>riēt</i> ò	<i>riét</i> ó	0=0	K.: nevar raksturot
GALGAUSKA ₄₀₀	145.	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	3=3	/burti šķir un skanējums/
	1929	<i>griežu</i> ò	<i>griéžu</i> ô	3=3	/atšķiras, bet nemāk raksturot/
		<i>riēt</i> ò	<i>riét</i> ô	2=2	/atšķiras, bet nemāk raksturot/
GALGAUSKA ₄₀₀	239.	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	3=3	
	1930	<i>griežu</i> ò	<i>griéžu</i> ô	3>2	K.: paskaidro niānses, ka arī drēbi var griezt ar rokām un ar šķērēm
		<i>riēt</i> ò	<i>riét</i> ô	3	
GALGAUSKA ₄₀₀	242.	<i>l'òks</i> ò	<i>l'òks</i> ô	2<3	/atšķiras/
	1936	<i>griežu</i> ò	<i>griéžu</i> ô	3=3	/atšķiras/
		<i>riēt</i> ò	<i>riét</i> ô	2<3	/atšķiras/

GALGAUSKA ₄₀₀	243. 1960	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	1	T.: kâpums ar lauzumu
		<i>griežu</i> ò	<i>griêžu</i> ô	2	
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ó	3	T.: izteikts kâpums
GALGAUSKA ₄₀₀	245. 1934	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	1	T.: kâpums ar lauzumu
		<i>griežu</i> ò	<i>griêžu/ griêžu</i> ó/ô	-1<2	T.: it kā būtu vietām sajaukts pāris (jo <i>drēbi griežu</i> izteiktāk „lauž“) K.: bet komentāra piemērā „pareizie“ lauzumi savās vietās
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ó	2	T.: kâpums! Bet piemēra atkārtojumā <i>suņi sāka riet</i> ir drusku isāks par <i>saule riet</i>
GALGAUSKA ₄₀₀	247. 1947	<i>l^uòks</i> ò	<i>l^uòks</i> ô	3>2	T.: skaidrs lauzums / <i>drusku atšķiras, k un g starpība</i> /
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ô	2<3	/ar uzsvaru <i>atšķiras</i> /
GALGAUSKA ₄₀₀	248. 1942	<i>lùoks</i> ò	<i>l^uòks</i> ô	3>1	T.: arī <i>uo</i> kvalitāte / <i>k un g starpība</i> /
		<i>griežu</i> ò	<i>griêžu</i> ô	2	/atšķiras, bet <i>nemāk raksturot</i> /
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ô	2=2	T.: drusku kâpums ar lauzumu / <i>atšķiras</i> /

6. tabulas turpinājums

GALGAUSKA ₄₀₀	260.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks/ luòks</i> ó/ô	1/-2<3	T.: vienā no <i>logs</i> atkārtojumiem – kapjoša! K.: skaidrs lauzums / <i>logs isāk</i> /
	1943	<i>grìežu</i> ò	<i>grìežu/ grìežu</i> ó/ô	1/-2<3	T.: vienā no <i>maizi grìežu</i> atkārtojumiem – kāpums! K.: ļoti skaidrs lauzums / <i>grìežu tā kā dziļāk nekā grìežu</i> /
		<i>rìet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1	
GALGAUSKA ₄₀₀	262.	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	2	
	1928	<i>grìežu</i> (ô)	<i>grìežu</i> ô	0<3	T.: kontrasts=0, jo abi lauzti / <i>drusku atšķiras, tā kā uz e-š burtiņu vairāk</i> /
		<i>rìet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1=1	/ <i>neatšķiras</i> /
GALGAUSKA ₄₀₀	263.	<i>lùoks</i> ò	<i>l^uòks</i> ó	2	T.: <i>uo</i> kvalitāte
	1925	<i>grìežu</i> ò	<i>grìežu</i> ó	3=3	/ <i>atšķiras</i> /
		<i>rìet</i> ò	<i>riét/riét</i> ó/ô	0<1	T.: vairāk uz kāpumu K.: vairāk uz lauzumu
JAUNGULBENE ₄₁₀	171.	<i>lùoks</i> ò	<i>l^uòks</i> ô	1=1	T.: <i>uo</i> kvalitāte / <i>neatšķiras</i> /
		<i>grìežu</i> ò	<i>grìežu</i> ô	1	/ <i>atšķiras, bet nemāk raksturot</i> /
		<i>rìet</i> ò	<i>riêt</i> ô	0	

JAUNGULBENE ₄₁₀	173. 1933	<i>lioks</i> ò	<i>lî^oks/ luòks</i> ô	3=3	<i>/k un g starpība/</i>
		<i>grîežu</i> ò	<i>grîēžu</i> ô	2<3	K.: nemāk raksturot
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	2	
JAUNGULBENE ₄₁₀	174. 1959	<i>lioks</i> ò	<i>luòks</i> ô	2<3	<i>/k un g starpība/</i>
		<i>grîežu</i> ò	<i>grîēžu</i> ô	1<3	<i>/ie un ē – tas platais ē maina visu to/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	1	
JAUNGULBENE ₄₁₀	175. 1926	<i>lioks</i> ò	<i>l^uòks</i> ô	3	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>grîežu</i> ò	<i>grⁱēžu</i> ô	2=2	T.: <i>ie</i> kvalitāte <i>/neatšķiras/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	3	
JAUNGULBENE ₄₁₀	182. 1944	<i>l^oks</i> ò	<i>l^oks</i> ô	2>1	<i>/k un g starpība/</i>
		<i>grîežu</i> ò	<i>grîēžu</i> ô	2	
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	0	
JAUNGULBENE ₄₁₀	184. 1923	<i>lioks</i> ò	<i>l^uòks</i> ô	2	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>grîežu</i> ò	<i>grⁱēžu</i> ô	1>0	T.: <i>ie</i> kvalitāte <i>/neatšķiras/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	1	
JAUNGULBENE ₄₁₀	185. 1923	<i>l^oks</i> ò	<i>lòks</i> ô	2	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>grⁱēžu</i> (ô)	<i>grⁱēžu</i> ô	0=0	T.: neatšķir, jo abi lauztie <i>/neatšķiras/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	0	

6. tabulas turpinājums

JAUNGULBENE ₄₁₀	186. 1939	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	1	
		<i>grìežu</i> ò	<i>grìežu</i> ô	0=0	K.: „atšķir“; bet nemāk raksturot
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1>0	K.: nemāk raksturot
JAUNGULBENE ₄₁₀	187. 1947	<i>lùoks</i> ò	<i>l'òks</i> ô	1	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>grìežu</i> ò	<i>gr'êžu</i> ô	1	T.: <i>ie</i> kvalitāte
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1	
JAUNGULBENE ₄₁₀	208. 1922	<i>l'òks</i> ò	<i>lòks</i> ô	1	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>grìeš</i> ò	<i>grìežu</i> ô	1	
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1	
JAUNGULBENE ₄₁₀	264. 1920	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	2<3	/atšķiras/
		<i>grìežu</i> ò	<i>grìežu</i> ô	2<3	K.: atšķir, bet nemāk raksturot
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	3=3	K.: atšķir, bet nemāk raksturot
KALUPE ₄₄₅	30. 1932	<i>lùks</i> ò	<i>lúks/</i> ó/ô <i>lùks</i>	1/-1	T.: <i>logs</i> variantus var uztvert arī ne kā lauztus, bet īsus (izklausās lauzti, tikai salīdzinot ar garāku <i>lòks</i>)
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ó	2	
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ó	2	
KALUPE ₄₄₅	33. 1963	<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	2	
		<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	3=3	//logs - īsais u, bet lòks - garais/
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	3	/suņi riet ar īso i, saule riet - ar ie/

KALUPE ₄₄₅	36. 1968	<i>lùks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2<3	/atšķiras/
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2	
		<i>r'ît</i> ò	<i>r'ît</i> ô	3=3	
LIZUMS ₃₉₇	249. 1933	<i>lùoks</i> ò	<i>luôks</i> ô	3=3	/nedaudz atšķiras/
		<i>grîežu</i> ò	<i>grîežu</i> ô	3=3	/skaidrs lauzums/
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1<2	/atšķiras/
LIZUMS ₃₉₇	250. 1962	<i>lùoks</i> ò	<i>luâks</i> ô	2<3	/atšķiru un citiem saklausu: intonatīvi lauza vārdu logs un līgani izrunā loks/
		<i>grîežu</i> ò	<i>grîežu</i> ô	2<3	/atšķiras/
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1<2	/saule riet līganāk/
LIZUMS ₃₉₇	251. 1929	<i>lùoks</i> ò	<i>luôks</i> ô	3=3	/k un g starpība/
		<i>grîežu</i> ò	<i>grîežu</i> ô	3=3	K.: interesants skaidrojums /I ar š burtu, II - ar ž burtu/
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	3>2	K.: atšķir, bet nemāk raksturot
LIZUMS ₃₉₇	252. 1930	<i>lùoks</i> ò	<i>l'ôks/ luôks</i> ô	3=3	T.: arī uo kvalitāte
		<i>grîežu</i> ò	<i>gr'êžu/ grîežu</i> ô	1/2>1	T.: vienā ar nazi grîežu variantā uo kvalitāte, otrā – vairāk lauzums /maz atšķiras/
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1<3	K.: atšķir, bet nemāk raksturot

6. tabulas turpinājums

LIZUMS ₃₉₇	253.	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	1<2	/atšķiras/
	253	<i>grìežu</i> ò	<i>gr'êžu</i> ô	1<2	/nevienādas intonācijas/
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1>0	K. komentāros sāk jaukt
LIZUMS ₃₉₇	255.	<i>lùoks</i> ò	<i>l'òks</i> ô	2<3	/savādi izskan, nevaru raksturot/
	1934	<i>grìežu</i> ò	<i>gr'êžu</i> ô	2(=2)	K.: atšķir, bet nemāk raksturot; paskaidro ar vienzilbes (nenot.) piemēru
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	2=2	K.: atšķir, bet nemāk raksturot
LĪVĀNI ₄₃₆	2.	<i>lùks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2	
	1935	<i>gr'ížu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	1<3	
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	1<3	/suņi sāka riet – garāk/
LĪVĀNI ₄₃₆	3.	<i>lùks</i> (ó)	<i>lúks</i> ó	1=1	T.: abi kāpjoši
	1930	<i>gr'ížu</i> (ó)	<i>gr'ížu</i> ó	0=0	T.: abi kāpjoši
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'/ r'ít'</i> ó/ô	0>-2	
LĪVĀNI ₄₃₆	5.	<i>lùks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2	
	1955	<i>gr'ížu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	2	
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	6.	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	3	
	1939	<i>gr'ížu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	0	
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ô	3	

LĪVĀNI ₄₃₆	9. 1923	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	10. 1930	<i>lúks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2	
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	1	
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	13. 1923	<i>lúks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2=2	<i>/garums: logam garais ū/</i>
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	2=2	K.: atšķir, bet neraksturo
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	14. 1938	<i>lúks</i> (ó)	<i>lúks</i> ó	1<3	T.: abi kāpjoši K.: skaidri izrunā <i>atšķiras/</i>
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	0<1	K.: grūti šķir
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	2>1	<i>/neatšķiras/</i>
LĪVĀNI ₄₃₆	15. 1937	<i>lúks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2	
		<i>gr'īžu</i> (ó)	<i>gr'ížu</i> ó	0<3	T.: abi ar kāpjošu intonāciju <i>/labi atšķiras/</i>
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ô	0<-2	
LĪVĀNI ₄₃₆	18. 1931	<i>lòks</i> ò	<i>lóks/</i> ó <i>lúks</i>	3	
LĪVĀNI ₄₃₆	19. 1936	<i>lúks</i> ò	<i>lúks</i> ó	3>0	<i>/neatšķiras, tikai k un g starpība/</i>
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	3>0	K.: komentārā nespēj atšķirt un izrunā vienādi
		<i>r'ít'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	1	

6. tabulas turpinājums

LĪVĀNI ₄₃₆	20. 1929	<i>lūks</i> ò	<i>lûks</i> ô	3	
		<i>grîžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	21. 1933	<i>lūks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2	
		<i>grîžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	24. 1964	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	0<2	/k un g starpība/
		<i>grîžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ó	0=0	/neatšķiras/
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ó	1	
LĪVĀNI ₄₃₆	31. 1929	<i>lūks</i> ò	<i>lúks/</i> ó/ô <i>lûks</i>	1/-1	T.: logs variantu var uztvert arī ne kā lauztus, bet īsus (izklausās lauzti, tikai salīdzinot ar garāku <i>lōks</i>)
		<i>grîžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ó	1	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ó	1	
LĪVĀNI ₄₃₆	39. 1960	<i>lūks</i> ò	<i>lúks/</i> ó/ô <i>lûks</i>	1/-1	T.: logs variantus var uztvert arī ne kā lauztus, bet īsus (izklausās lauzti, tikai salīdzinot ar garāku <i>lōks</i>)
		<i>grîžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ó	0	T.: nedzirdams lauzums
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ó	0	T.: nedzirdams lauzums

LĪVĀNI ₄₃₆	40. 1933	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	0	
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	2	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	2	
LĪVĀNI ₄₃₆	41. 1929	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2	
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	2	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	1	
LĪVĀNI ₄₃₆	42. 1937	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	0	T.: drusku isāks <i>logs</i> , bet bez lauzuma
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	0	T.: drusku isāks <i>maizi griežu</i> , bet bez lauzuma
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	0=0	/neatšķiras/
LĪVĀNI ₄₃₆	67. 1986	<i>lūks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2<3	/logs cietāks/
		<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2<3	/maizi griežu aizlauzts/
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	1<3	/suņi sāka riet cietāks/
LĪVĀNI ₄₃₆	68. 1996	<i>lūks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2	/logs cietāks/
		<i>gr'īžu</i> (ô)	<i>gr'îžu</i> ô	1	T.: kontrasts zems, jo abi pāra vārdi ir ar laužto intonāciju /maizi griežu aprauts/
		<i>r'it'</i> (ô)	<i>r'ît'</i> ô	1	T.: kontrasts zems, jo abi pāra vārdi ir ar stipru laužto intonāciju

6. tabulas turpinājums

LĪVĀNI ₄₃₆	84. 1951	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	0	
		<i>gr^līžu</i> ò	<i>gr^lížu</i> ó	1	/atšķiras/
		<i>r^līt</i> ò	<i>r^lít</i> ó	2	/suņi sāka riet ar garo/
LĪVĀNI ₄₃₆	85. 1943	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	3=3	/k un g atšķiriba/
		<i>gr^līžu</i> ò	<i>gr^lížu</i> ó	2=2	/maizi griežu garāks/
		<i>r^līt'</i> ò	<i>r^lít'</i> ó	2	/suņi sāka riet ar garo/
LĪVĀNI ₄₃₆	211. 1958	<i>lūks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2>1	/k un g atšķiriba/
		<i>gr^līžu</i> ò	<i>gr^lížu</i> ó	3	T.: izteikts kāpums!
		<i>r^līt'</i> ò	<i>r^lít'</i> ô	2=2	
LĪVĀNI ₄₃₆	215. 1931	<i>l^oks</i> ò	<i>lóks/ lúks</i> ó	1	T.: uo kvalitāte
		<i>gr^oēžu</i> ò	<i>gr^oéžu</i> ó	2=2	/maizi griežu izceļ vārda vidū, bet drēbi griežu - uz leju/
		<i>r^oēt'</i> ò	<i>r^oét'</i> ó	2=2	/atšķiras/
LĪVĀNI ₄₃₆	216. 1931	<i>lòks/ lùks</i> ò	<i>lóks/ lúks</i> ó	2	
		<i>gr^līžu</i> ò	<i>gr^lížu</i> ó	0 (>-1)	K.: vienzilbes piemērā dzirdams lauzums
		<i>r^lèt'</i> ò	<i>r^lét'</i> ó	2	/atšķiras/
LĪVĀNI ₄₃₆	217. 1945	<i>lūks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2	
		<i>gr^līžu</i> ò	<i>gr^lížu</i> ô	2<3	/maizi griežu tsāk, lai arī burti tie paši/
		<i>r^līt'</i> ò	<i>r^lít'</i> ô	2<3	/atšķiras ar garumiem/

LĪVĀNI ₄₃₆	220.	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	3=3	T.: reti izteikts kāpums /k un g atšķirība/
	1931	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'ížu</i> ó	0=0	/neatšķiras/
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	2=2	T.: krītošajai intonācijai <i>ij</i> pieskaņa. /atšķiras/
LĪVĀNI ₄₃₆	221.	<i>lūks</i> ò	<i>lúks</i> ó	3	
	1924	<i>gr'īžu</i> (ó)	<i>gr'ížu</i> ó	1	T.: krītošajai intonācijai <i>ij</i> pieskaņa mazs kontrasts, jo arī abi (arī krītošā intonācija) izrunāta stiepti, vispār ļoti izteikts kāpums
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'ít'</i> ó	3	krītošajai intonācijai <i>ij</i> pieskaņa ļoti izteikts kāpums
LUBĀNA ₄₁₇	144.	<i>lùaks</i> ò	<i>luáks</i> ó	0	
	1921	<i>gr'èžu/ griežu</i> ò	<i>griéžu</i> ó	1	T.: <i>ie</i> kvalitāte
		<i>r'èt</i> ò	<i>riét</i> ó	1	T.: <i>ie</i> kvalitāte
MEIRĀNI ₄₂₁	118.	<i>lùaks</i> ò	<i>luáks</i> ó	2=2	/k un g atšķirība/
	1930	<i>gr'èžu</i> ò	<i>gr'éžu</i> ó	2>0	/neatšķiras/
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ó	1	
MEIRĀNI ₄₂₁	137.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	2>1	/asāks loks/
	1925	<i>gr'èš</i> ò	<i>gr'éš</i> ó	0	
		<i>r'èt</i> ò	<i>r'ét</i> ó	0=0	/neatšķiras/

6. tabulas turpinājums

MEIRĀNI ₄₂₁	143.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	3>2	
	1924	<i>grièžu</i> ò	<i>griéžu</i> ó	0=0	
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ó	3	T.: reti izteikts kāpums
MEIRĀNI ₄₂₁	151.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	0	T.: nav kontrasta, jo arī krītošā intonācija izrunāta kāpjoši
	1926	<i>gr'èžu</i> ò	<i>griéžu</i> ó	1	T.: <i>ie</i> kvalitāte
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ó	2	
MEIRĀNI ₄₂₁	167.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	2=2	/k un g atšķiriba/
	1938	<i>gr'èš/ grièš</i> ò	<i>griéžu</i> ó	2	T.: nesakrit zilbju skaits
		<i>r"èt</i> ò	<i>r"ét</i> ó	1=1	T.: <i>ie</i> kvalitāte: <i>supi sāka riet</i> izteiktāks <i>ie</i>
MĒTRIENA ₄₂₉	119.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	0=0	K.: neatšķir, lai arī apgalvo, ka jāatšķiras
	1919	<i>gr'èžu</i> ò	<i>gr'èš</i> ó	0=0	/neatšķiras/
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ó	1=1	
MĒTRIENA ₄₂₉	158.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	0=0	/neatšķiras, izņemot burtus/
	1936	<i>grièžu</i> ò	<i>griéžu</i> ó	0=0	/neatšķiras/
		<i>rièt</i> ò	<i>riét</i> ó	2	
MĒTRIENA ₄₂₉	165.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	2=2	/lielāks logs, zirgs mazāks/
	1919	<i>gr'èžu/ grièžu</i> ò	<i>griéžu</i> ó	1=1	T.: <i>ie</i> kvalitāte K. atšķirības nemāk raksturot

		<i>r'èt</i> ò	<i>riét</i> ó	2	T.: skaidra ie kvalitāte
NĪCGALE ₄₄₄	209. 1923	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	3=3	/loks gari/
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	3=3	K. atšķiribas nemāk raksturot
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	2<3	/atšķiras ar garumzīmi un isumu/
NĪCGALE ₄₄₄	212. 1930	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	2<3	
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ó	1<3	/neatšķiras/
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	2>1	
NĪCGALE ₄₄₄	213. 1961	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ó	0	T.: vairāk kāpums
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu/ gr'îžu</i> ô/ó	1>-2	T.: vairāk lauzums K.: komentāra piemērā kāpums
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	1<2	
NĪCGALE ₄₄₄	214. 1936	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	1	
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ó	0=0	/neatšķiras/
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	0<1	K.: jūt atšķiribas, bet nemāk raksturot
RUDZĀTI ₄₃₇	43. 1933	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	2	
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	3>2	
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	3	
RUDZĀTI ₄₃₇	45. 1942	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	3	/k un g atšķiriba/
		<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	3	
		<i>r'ît'</i> ò	<i>r'ît'</i> ô	0	

6. tabulas turpinājums

RUDZĀTI ₄₃₇	57. 1941	lūks	ò	lûks	ô	3	
		gr'îžu	ò	gr'îžu	ô	3	
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	1	
RUDZĀTI ₄₃₇	58. 1970	lūks	ò	lûks	ô	3	
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	2	
RUDZĀTI ₄₃₇	61. 1932	lūks	ò	lûks	ô	3	
		gr'îžu	ò	gr'îžu	ô	3	
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	2	
RUDZĀTI ₄₃₇	64. 1930	lūks	ò	lûks	ô	2	
		gr'îžu	ò	gr'îžu	ô	2	
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	2	
RUDZĀTI ₄₃₇	66. 1993	lūks	ò	lûks	ô	1	
		gr'îžu	ò	gr'îžu	ô	1	
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	1	
RUDZĀTI ₄₃₇	229. 1953	lūks	ò	lûks	ô	2<3	/k un g starpība; loks ar garumzīmi, logs bez garumzīmes/
		gr'îžu	ò	gr'îžu	ô	3=3	/atšķiras ar garumzīmi/
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	2<3	/atšķiras ar garumzīmēm/
RUGĀJI ₄₇₅	202. 1926	lūks	ò	lûks	ô	3	
		gr'îžu	ò	gr'îžu	ô	3	
		r'ît'	ò	r'ît'	ô	3	

RUGĀJI ₄₇₅	1921	<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	2	
RUGĀJI ₄₇₅	204.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2	
	1928	<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	2	
RUGĀJI ₄₇₅	205.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ô	3	
	1936	<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	3	
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	3	
RUGĀJI ₄₇₅	231	<i>l'òks</i> ò	<i>l'óks</i> ó	0	
	1941	<i>gr'èžu</i> ò	<i>gr'éžu</i> ó	0	
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ó	1	
RUGĀJI ₄₇₅	236.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ô	2<3	
	1933	<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'êžu</i> ô	3=3	T.: izteiktā <i>ie</i> kvalitāte / <i>maza atšķirība</i> /
		<i>r'it'</i> (ô)	<i>r'it'</i> ô	2	T.: abi pāra vārdi ar lauzto
RUGĀJI ₄₇₅	237.	<i>lûks</i> ò	<i>lûks</i> ô	1	
	1961	<i>gr'îžu</i> ò	<i>gr'îžu</i> ô	2=2	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
		<i>r'it'</i> ò	<i>r'it'</i> ô	2	
SAIKAVA ₄₂₄	134.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	0	
		<i>grìeš</i> ò	<i>griéžu</i> ó	0	T.: nevienāds zilbju skaits
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ó	0	

6. tabulas turpinājums

SAIKAVA ₄₂₄	160.	<i>lòks</i> ò	<i>l^oóks</i> ó	1<2	T.: ie kvalitāte /k un g starpība/
	1934	<i>griežu</i> ò	<i>griežu</i> ó	0<1	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ó	1=1	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
SAIKAVA ₄₂₄	161.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	2=2	T.: ja nebūtu kritošais garš, kontrasts būtu lielāks /k un g atšķirība/
	1942	<i>griežu</i> ò	<i>griežu</i> ó	0=0	/neatsķiras/
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ó	1<2	
STIRNIENE ₄₃₃	98.	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	1<2	/k un g starpība/
	1936	<i>gr'īžu</i> ò	<i>gr'īžu</i> ô	2<3	/drēbi griežu garāk, mazā nianse/
		<i>r'īt'</i> ò	<i>r'īt'</i> ô	2<3	/saule riet pagarināts/
TIRZA ₃₉₉	198.	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	2	
	1940	<i>griežu</i> (ô)	<i>griežu</i> ô	2>0	K.: abi pāra vārdi ar lauzto intonāciju; teicēja sieva pamanīja, ka <i>maizi</i> <i>griežu</i> stingrāk pateica /neatsķiras/
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ô	2	
TIRZA ₃₉₉	238.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ô/ó	-1<2	K. tikai vienā komentāra piemērā <i>logs</i> ar kāpjošo intonāciju

	1947	<i>griežu</i> ò	<i>griežu</i> ó/ô	-1>3	<i>/intonācijas un uzsvara atšķirība/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ó	0	
TIRZA ₃₉₉	254.	<i>lùoks/ l'òks</i> ò	<i>luóks</i> ó	1>0	<i>/k un g starpība/</i>
	1942	<i>griežu</i> ò	<i>griežu</i> ó	1>0	<i>/neatšķiras/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ó	1=1	<i>/neatšķiras/</i>
TIRZA ₃₉₉	257.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	1<2	<i>/zirga loks – ciešāk; k un g starpība/</i> K.: interesanta diskusija, kur mēģināts pierādīt, ka atšķirību veido līdzskaņi
	1929	<i>griežu</i> ò	<i>griežu/ griežu</i> ó/ô	0>1	T.: maizi griežu 1. variants velk uz kāpjošo, 2. laužto intonāciju K.: maizi griežu 3. variants ar laužto intonāciju
		<i>riet</i> ò	<i>riēt/ riēt</i> ó/ô	-2<2	<i>/saule mīlāk, mikstāk/</i>
TIRZA ₃₉₉	258.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	1<3	<i>/k un g starpība/</i>
	1935	<i>griežu</i> ò	<i>griežu</i> ó	0=0	<i>/neatšķiras/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riēt/ riēt</i> ô/ó	-1<-1/1	K.: Svārstās starp laužumu un kāpumu
VECGULBENE ₄₀₁	170.	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ô	1<0	<i>/galotnes -ks un -gs starpība/</i>
	1958	<i>griežu</i> ò	<i>griežu</i> ô	2>1	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
		<i>riet</i> ò	<i>riēt</i> ô	1	

6. tabulas turpinājums

VECGULBENE ₄₀₁	232.	<i>lùoks</i> ò	<i>l^uòks</i> ô	2=2	T.: <i>uo</i> kvalitāte /k un g starpība/
	1943	<i>grìežu</i> ò	<i>gr^íêžu</i> ô	1<3	T.: <i>ie</i> kvalitāte /vārdu maizi griežu „kā ar nazi griež“/
		<i>rìet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1<3	/suņi sāka riet nocērt/
VECGULBENE ₄₀₁	233.	<i>l^uòks</i> ò	<i>l^uòks</i> ó	1=1	/logs garāks/
	1949	<i>grìežu</i> ò	<i>grìežu</i> ô	1=1	/garāk drēbi griežu/
		<i>rìet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1>0	/saule riet drusku garāk/
VECGULBENE ₄₀₁	234.	<i>lùks</i> ò	<i>lùks</i> ô	3=3	/atšķiras/
	1947	<i>r^ít</i> ò	<i>r^ít</i> ô	3=3	K.: nemāk raksturot
VĪPE ₄₃₁	87.	<i>lùks</i> ò	<i>lúks</i> ó	2	
	1923	<i>gr^ížu</i> ò	<i>gr^ížu</i> ó	1	
		<i>r^ít'</i> ò	<i>r^ít'</i> ó	1	
VĪPE ₄₃₁	219.	<i>lùoks</i> ò	<i>luóks</i> ó	1	
	1943	<i>gr^íêžu</i> ò	<i>grìežu</i> ó	2	T.: <i>ie</i> kvalitāte
		<i>rìet</i> ò	<i>riét</i> ó	2	
/ABRENE/ (ārpus kartes)	179.	<i>lùoks</i> ò	<i>l^uòks</i> ó	2<3	T.: <i>uo</i> kvalitāte /k un g starpība/
	1923	<i>grìežu</i> ò	<i>gr^íêžu</i> ô	1<3	/maizi atdalīts i-e, bet maza jau atšķirība/

		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	1<3	K: ilgi raksturo atšķirību, bet visbeidzot raksturo lūzumu. <i>/suņi sāka riet atdalīts i-e, kas tiek izrunāts apspiesti/</i>
/CESVAINE ₄₁₆ /	196. 1924	<i>l^uòks</i> ò	<i>lòks</i> ó	2	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>gr^rèžu</i> ò	<i>grièžu</i> ó	1	T.: <i>ie</i> kvalitāte: <i>maizi grièžu izteiktāks ie</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riét</i> ó	1	
/LEJASCIEMS ₃₉₃ /	177. 1924	<i>lùoks</i> ò	<i>luòks</i> ó	2	
		<i>griežu</i> ò	<i>grièžu</i> ô	1>0	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	0=0	K.: nemāk raksturot
/LEJASCIEMS ₃₉₃ /	207. 1917	<i>l^uòks</i> ò	<i>lòks</i> ô	1	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>gr^rèžu</i> ò	<i>grièžu</i> ô	2	
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	2	
/LITENE ₄₇₂ / vai /STĀMERIENA ₄₀₂ / (ārpus kartes)	201. 1934	<i>l^uòks</i> ò	<i>lòks</i> ô	1	T.: <i>uo</i> kvalitāte
		<i>gr^rèžu</i> ò	<i>gr^rèžu</i> ô	1>0	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot <i>/drusku skaņas izmainās/</i>
		<i>riet</i> ò	<i>riêt</i> ô	0	

Līdz ar to rodas vairāki jautājumi. Pirmkārt, vai visās pētāmā areāla izloksnēs vai to daļās krītošās un nekrītošās intonācijas kontrasta spilgtums ir vienāds, vai tas palīdz/traucē saskatīt skaidru zilbes intonāciju robežu (izoglosu)? Otrkārt, vai intonāciju kontrasts vienādi izpaužas visās vārdformās, vai ir atkarīgs, piemēram, no zilbju skaita vārdā, zilbes sastāva, līdzskaņu apkaimes? Treškārt, vai nevienāda lautzās un kāpjošās intonācijas kontrastspēja attiecībā pret krītošo intonāciju nenozīmē to, ka pati krītošā intonācija areālos ir nevienāda? Ceturtkārt, vai slikta kontrasta gadījumos ir iespēja zilbes intonāciju noteikt nevis ar auditīvajām (pēc būtības subjektīvām), bet ar kādām citām – objektīvām un diskrētām – fonētiskajām metodēm un kāds būtu pamatojums to izvēlei?

Atbilde uz pirmo un otro jautājumu ir atrodama kartēs (skat. IX–XI att.), kuras visērtāk analizēt, atsevišķi aplūkojot izloksnes, kas atrodas tuvāk pētījuma laikā noteiktajai kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosai.

3.3.2.1. Līvāni⁴³⁶, Nīcgale⁴⁴⁴, Kalupe⁴⁴⁵, Rudzāti⁴³⁷. Visproblemātiskākā ir Līvānu⁴³⁶ izloksne, kuru, kā ir minēts 3.1. nodaļā, dažādi kartogrāfiskie avoti nevienādi dala uz sēlisko pusi (ar kāpjošo intonāciju) ziemeļos un latgalisko pusi (ar lauzto intonāciju) dienvidos (Kušķis 1967: 18; *Pydzume* 1969: kapra 1, 3 [2005]; LVDA 1999: I un II karte) vai arī šo izloksni veselu pievieno latgaliskajam areālam, piebilstot, ka tajā pastāv abi zilbes intonāciju tipi (Braidaks 1996: 9–10). L. Latkovskis (1940: 134–158) Līvānos ir konstatējis lautzās intonācijas lietojumu lokatīvā, kā arī pamanījis kāpjošās intonācijas pavājināšanos izloksnes dienvidu virzienā, šī iemesla dēļ dienvidu puses piemēros rakstot lautzās intonācijas zīmes (komentārus par to skat. arī 2.3.1. nodaļā).

Ļoti svarīgi piebilst, ka 20. gs. 50.–80. gados Latvijas Universitātē aizstāvētajos studentu darbos esošās ziņas par šo izloksni nereti ir pretrunā ar zinātnieku sniegtajām. Piemēram, Turku apkaimē esošajās Grugulēs (Līvānu izloksnes ziemeļi, skat. IVb attēlu) konsekventi norādīta lautzā intonācija (Eglīte 1965).⁷⁵ Savukārt darbos par dienvīdu pusi, kur lautzajai intonācijai būtu jāparādās it visās formās, ir konstatēta kāpjošā intonācija, piebilstot, ka lautzā intonācija mēdz būt saklausāma galvenokārt tikai lokatīvu galotnēs: Augšmuktos (Romāne 1954), kā arī Jersikā, Darankās, Upeniekos (Rudzāte 1975, 1977)⁷⁶. Interesanti, ka citā 1977. gadā aizstāvētajā darbā (Dimante 1977) tajos pašos Upeniekos visur ir norādīta tikai lautzā intonācija. Šeit ir nepieciešams izvērtēt, vai darba autors pats saklausījis zilbes intonācijas, izsakot piezīmes par to noteikšanas grūtībām un pozicionālajām īpatnībām, vai ir izlēmis rakstīt „pareizus“ simbolus, nekritiski, vārds vārdā sekodams zinātnieku publicētajām atziņām par intonācijas tipa izplatību noteiktajā apgabalā. Pēc tā, kā tika ievērots šis nosacījums, par drošāku avotu varētu atzīt M. Romānes un I. Rudzātes darbus. Taču tajos sniegtie fakti par kāpjošās intonācijas izplatību, tātad arī piederību sēliskajam areālam, neatbilst pētnieku grāmatās un atlantos formulētajam priekšstatam, ka dienvīdu puse ir latgaliska.

2010.–2012. gadā ierakstītās zilbes intonāciju anketas, speciāli sabiezinot teicēju tīklu Līvānu⁴³⁶ dienvīdos (skat. IXb, Xb un XIb att., sal. 6. tabulu), ļauj bez šaubīšanās

⁷⁵ Ziemeļu pusei (Avotiņi, Soltumi) ir velēts arī L. Penegas darbs (1985), kur kā nekrītošā ir fiksēta kāpjošā intonācija.

⁷⁶ Iespējams, arī Buceniekos (Vucena 1952). A. Vucenas darbā teicējas T. Bucenieces dzimšanas vai dzīves vieta nav norādīta, tāpēc lokalizācija pēc uzvārda nav droša.

atteikties no izloknes dalīšanas „uz vienādām pusēm“. Šī izlokne pēc būtības ir sēliskā, izņemot pašu dienvidu nomali tuvāk Nīcgalei⁴⁴⁴ un austrumu nomali aiz Dubnas upes (Vanagu apkaime blakus Vārkavas⁴³⁸ izloknei) un aiz Ošas upes (Rožupes apkaime tuvāk Rudzātiem⁴³⁷).

Kartes „Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *salūza zirga [lùoks]*: *atvērās istabas [luógs/ luógs]** un „*saule [riēt]: suņi sāka [riēt/ riēt]**“ (IXb un XIb att.) rāda, ka krītošās un kāpjošās intonācijas kontrasts stiprāks ir izloknes ziemeļos, abās Dubnas upes pusēs pirms ietekas Daugavā (vairāk apļu ar tumšāku zilu krāsu), bet dienvidu pusē tas pavājināts (vairāk gaišzilu apļu), turklāt ar ļoti retiēm lautzās intonācijas gadījumiem – komentējot *logs* atbilsmi, 3. teicējs Upeniekos vārdu atkārtojis ar lauzto intonāciju (kaut arī citos vārdos zilbes intonētas kāpjoši). Starp Daugavu pie Gosporiem (39. teicējs), kur nekrītošā intonācija svārstās, un Dubnu pie Rimeicāniem varētu novilkt kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosu (XIb kartē skat. gaišzilo 9b līniju). Tātad Līvānu⁴³⁶ Gosporus, Laurus, Kusiņus, Nīcgales⁴⁴⁴ Auseiku, Dukurišus, kā arī Kalupes⁴⁴⁵ Vingrus varētu pieskaitīt pie latgaliskā areāla, bet apdzīvotās vietas uz ziemeļiem no tiem – pie sēliskā areāla. Tomēr šajā izoglosas posmā pāreja no viena intonācijas tipa uz otru ir pakāpeniska (bet ne haotiska).

Par pakāpeniskumu liecina karte „Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *ar ruokām drēbi [griēžu]*: *ar nazi maizi [griēžu/ griēžu]**“ (Xb att.) – kāpjoša intonācija *griēžu/ griēžu* tipa vārdos tiek izrunāta visā Līvānu⁴³⁶ areālā, ieskaitot Gosporus, Laurus, Kusiņus, kur kāpums ir ļoti vājš, līdzinās vairāk krītošai intonācijai, bet izņemot Dubnas un Ošas pārupi ap Vanagiem un Rožupi, kur ir izteikta lautzā intonācija. Līdzīga ir arī *mūra [siēna/ siēna]* kāpjoši intonētās atbilsmes *[s'ina]* izplatība, kas nav parādīta kartē. Ja izlokšņu grupu

klasifikācija būtu balstīta tikai uz šiem diviem vārdiem, visu minēto teritoriju nāktos uzskatīt par sēlisku areālu.

Tādā gadījumā sēliska būtu arī Nīcgales⁴⁴⁴ ziemeļu apkaimes daļa ap Auseiku un Dukurīšiem, jo šeit vismaz trīs teicēji (212., 213. un 214.) ir izrunājuši kāpjošu variantu.

Kāpēc minētie ciemi tomēr pieskaitāmi pie latgaliskās, nevis sēliskās puses? Un kāpēc Kalupes⁴⁴⁵ ziemeļrietumu stūris, ieskaitot Briežus un daļēji Rimeicānus, turpretī klasificējams kā sēlisks?

Var manīt, ka šajā apvidū viena vai otra zilbes intonācija tiek izrunāta atkarībā no tā, kāds ir vārda zilbiskais sastāvs – vispirms uzmanību pievērš tas, ka vienzilbes vārdos dominē lauztā, divzilbes vārdos – nelauztā intonācija. Pēc pētījuma autora interpretācijas, latgaliskajam areālam ir pieskaitāma maksimāli liela teritorija ar lauzto zilbes intonāciju, ieskaitot pārejas zonu (XIb att. latgaliskās pārejas izloknes ir iezīmētas ar pārtrauktu gaišzilo 9b izoglosu), kur tā regulāri tiek izrunāta vismaz vienā pozīcijā (piemēram, vienzilbes vārdos). Uz ziemeļiem no šīs zonas visos vārdos dominē kāpjošā (nelauztā) intonācija. Un tikai atsevišķās galotņu zilbēs (piemēram, lokatīvu formās) vai vienzilbes variantos lauzums parādās sporādiski (kā ir gadījies 3. teicējam ar vārda *rît* izrunu Upeniekos).

Lai meklētu precīzāku šīs interpretācijas izskaidrojumu un lai tā nebalstītos tikai uz četriem vārdiem un divām pozīcijām, no datubāzes izvēlēti vēl septiņi vārdi, no kuriem divi (*trīs* un *galds*) ir vienzilbīgi, bet pārējie (*âda*, *galva*, *maļka*, *meita* un *dziêdât*) – divu zilbju vārdi. Kā šīs vārdformas izrunā 10 teicēji pārejas zonā un ap to, ir parādīts 7. tabulā.

Tabula ļauj secināt, ka gan tieši tie paši Kusiņu, Gosporu, Lauru un Dukurīšu teicēji (Līvānos⁴³⁶ – 6., 39., 211., Nīcgalē⁴⁴⁴ – 213.), gan arī no Nīcgales Auseikas cēlies

212. teicējs lauzto intonāciju regulārāk mēdz izrunāt ne tikai vienzilbes pozīcijās (*t'r'eis'*, *golc*), bet arī atsevišķos divzilbju vārdos (vairāk *maīta*, *moīka* vai *z'īduôt'*), turpretī vārdformu *āda*, *galda/ galdi* un *galva* atbilstmēs regulārāk parādās nelauztā intonācija. Kāpēc? Novērojumu, ka izlokšņu pārejas zonā lautzā tonēma parādās vienzilbes vārdos, var paplašināt ar noteikumu: katrs minētais vienzilbes vārds parasti beidzas ar nebalsīgu līdzskani, bet šādu līdzskaņu klātbūtne veicina lautzās intonācijas parādīšanos/ saglabāšanos. Ar to var izskaidrot, piemēram, 211. teicēja vārdu izrunu: *golc*, bet *golda*, *gol'd'i*, kā arī *maīta* un *moīka*, bet *óda*, *golva*. Jebkurā gadījumā divi sakrituši apstākļi – īss zilbiskais sastāvs un nebalsīgo līdzskaņu klātbūtne – veicina lautzās intonācijas klātbūtni. Toties *z'īduôt'* gadījumā darbojas disimilācijas likums – pēdējā zilbe ir ar lauzto intonāciju, tendence pēdējo piedēkļa zilbi pirms nebalsīgā līdzskaņa izrunāt kā lauzto saglabājas, tomēr saknē lauzums neparādās, pārvēršas intonācijā, kas līdzinās krītošajai (tonēmas noteikšanai vajadzētu dziļāku analīzi), jo divas lautzās intonācijas mēdz „nesadzīvot“. Disimilācijas īpatnība laikam ir fonētiskā universālija: kā rāda novērojumi, tā var būt raksturīga arī citām 2010.–2012. gadā pētītajām latgaliskajām izloksnēm (skat. arī Markus 1998: 24, 29), gan arī lietuviešu valodas žemaišu dialektam (piemēram, skat. *Zinkevičius* 1966: 34).

Turpretī sēliskajā areālā (Līvānos₄₃₆ – 5., 40., 41. un 42. teicējs, Kalupē₄₄₅ – 30. teicējs) visās pozīcijās, izņemot sporādisku 5. teicēja izrunātu *uóda*, dominē vājāka vai stiprāka kāpjošā intonācija.

Interesanti, ka minēto Nīcgales₄₄₄ un Kalupes₄₄₅ nostūru latgaliskais un sēliskais kutūrvēsturiskais statuss nav vienāds, un tam ir savi iemesli.

Pirmajā gadījumā šajā ļoti nelielā intonāciju svārstības zonā esošie informanti no līvāniešu Gosporiem, Lauriem

7. tabula

Vārdformu *trīs*, *gaīds* (*gaīda*, *gaīdi*), *meīta*, *maīka*, *āda*, *gaīva* un *dziēdāt* atbilstmes Līvānu₄₃₆, Nīcgaļes₄₄₄ un Kalupes₄₄₅ pierobežā

Teicēja kods, dzimtais ciems	IZLOKSNE	TRĪS [trīs]	GALDS [gālc]	MEITA [meīta]	MALKA [maīka]	ĀDA [āda]	GALVA [gaīva]	DZIEDĀT [ziēdāt]
5. Stūrišķi	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc</i>	<i>m'ēita</i>	<i>mōlka</i>	<i>uōda</i>	<i>gōlva</i>	
6. Kusiņi	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc</i>	<i>maīta</i>	<i>mōlka</i>	<i>uōda/ uōda</i>	<i>gōlva</i>	
39. Gospori	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc/gōlc, bet gōlda</i>	<i>m'ēita</i>	<i>mōlku</i>	<i>uōda</i>	<i>gōlva</i>	<i>3'īduōt'</i>
40. Daugavas Stikāni	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc un gōlda</i>	<i>m'ēita</i>	<i>mōlka</i>	<i>ōda</i>	<i>gōlva</i>	<i>3'īdōt'</i>
41. Špricvecumi	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc un gōlda</i>	<i>m'ēita</i>	<i>mōlka</i>	<i>ōda</i>	<i>gōlva</i>	<i>3'īdōt'</i>
42. Dimanti	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc un gōlda</i>	<i>m'ēita/ m'ēita</i>	<i>mōlka</i>	<i>uōda</i>	<i>gōlva</i>	<i>3'īd'ōt'</i>
211. Lauri	LĪVĀNI ₄₃₆	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc, bet gōlda, gōl'd'i</i>	<i>maīta</i>	<i>mōlka</i>	<i>ōda</i>	<i>gōlva</i>	<i>3'īdōt'</i>
30. Brieži	KALUPE ₄₄₅	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc</i>	<i>m'ēita</i>	<i>mōlka</i>	<i>ōda</i>	<i>gōlva</i>	
212. Auseika	NĪCGALE ₄₄₄	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc un gōlda</i>	<i>maīta</i>	<i>mōlka</i>	<i>uōda</i>	<i>gōlva</i>	<i>3'īduōt'</i>
213. Dukuriši	NĪCGALE ₄₄₄	<i>t'r'eis'</i>	<i>gōlc un gōlda</i>	<i>maīta</i>	<i>mōlka</i>		<i>gōlva</i>	<i>3'īduōt'</i>

un Kusiņiem ir saistīti ar nīcgāliešu Auseikas⁷⁷ pārstāvjiem tādā ziņā, ka kādreiz, pirms Pirmā pasaules kara līdz pagastu reformai, minētie ciemi piederēja Līvānu pagasta Jersikas (Cargradas) lauku sabiedrībai (*Cnuc.* 1906: 124; skat. V att., sal. ar IVb att.), bet vēl agrāk, 1784. gadā, šī teritorija bija Jersikas (Cargradas) mācītāju īpašums (Brežgo 1943: 80–81). Līdzīgs zilbes intonāciju raksturs gan Lauros, gan Auseikā rāda, ka šīs intonāciju pozicionālās svārstības vai spēja līdzīgi pakļauties tām ir diezgan sena kopīga parādība, raksturīga pārejas teritorijai starp īsti sēliskajiem Līvāniem un latgalisko Nīcgāli/ Līksnu – acīmredzot, šie ciemi ir daudz lielākas savdabīgās Jersikas izloknes, ja tā varētu teikt, paliekas. Tās vēsturiskā, pašlaik uz dienvidiem sarāvusies ziemeļu robeža bija Gumerta grāvis (nevis Līvānu pilsētas dienvidu pievārte, kā liktu domāt dialektologu kartes (sal. 7.–9. att.), savukārt vistālākais punkts dienvidos – Auseika).

Otrajā gadījumā ir nepieciešams padziļināt ziņas par Kalupes⁴⁴⁵ ziemeļrietumu nostūra (Brieži, Rimeicānu puse) iedzīvotāju, vienas teicējas vārdiem sakot, „seno iecelotāju no Kurzemes“; vēsturi – vietējie veido slēgtu luterticīgo kopienu ar savu luterāņu baznīciņu un kapiem netālu no Rimeicāniem, bet viņu valodai ir raksturīgas skaidras sēlisko izlokšņu iezīmes (par to mazliet tika runāts 2.1.2. nodaļā un 2.3.2. nodaļas noslēgumā). Tikai nejaušība lēmusi, ka šī kopiena ir pieslējusies sēliskajai Līvānu⁴³⁶ pierobežai un jau vairāk nekā gadsimtu veidojusi vietējās valodas vidi – ir pietiekams pamats, lai šajā apkaimē nedaudz tiktu koriģēta kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosa. Tikai pēdējos gadu desmitos,

⁷⁷ Arī 213. teicējs no Dukurišiem ir saistīts ar Auseiku – no turienes ir cēlusies viņa māte (212. teicējs). Ar to var izskaidrot kāpjošās intonācijas klātbūtni informanta valodā.

paplašinot Rimeicānu ciematu līdz administratīvajam centram (pašlaik šeit atrodas Rožkalnu pagasta iestādes), valodiskā un konfesionālā situācija ir sadrumstalota.

Kāpjošās un lauktās intonācijas izoglosai sekojot tālāk uz ziemeļiem, jākonstatē, ka Dubnas un Ošas upe ir drošs robežšķērslis starp sēlisko un latgalisko areālu, kam nav pārejas zonu (latgaliskajā pusē lauktā intonācija regulāri parādās visās pozīcijās; izoglosa starp šādiem areāliem XIb att. parādīta ar gaišzilo nepārtraukto 9a līniju) – to apliecina visu uzrunāto un ar dažādām anketām intervēto teicēju valodas dati. Tikai daži kilometri vai pāris simtu metru, un Dubnas upe šķir apdzīvotās vietas, kur spilgti un skaidri izrunā dažādas intonācijas (sagrupētie ciemi atdalīti ar domuzīmi): sēliskos Kvedervecumus un Neicinīkus – latgaliskos Šķilterus; Stares – Kļavīnskus un Vanagus; Knutenīcu un Rušeniekus – Rusinovu un Rožupi (bijušo Rožanovu); Muktupāvelus – Vilmeniešus. Tālāk, pie Dubnas un Ošas satekas pārceļoties pāri Dubnai un mainot virzienu uz ziemeļaustrumiem, Ošas upe atdala: sēliskos Mālkalnus – latgaliskos Vilmeniešus; Molēnīkus, Švirkstus – Guļbinskus. Līdz šai vietai izoglosa šķērso Līvānu₄₃₆ izlokšni kā iekšējā divu izlokšņu grupu robeža. Tālāk Oša vairākus kilometrus līdz vietai, kur met loku austrumu virzienā, šķir sēlisko Līvānu₄₃₆ ziemeļaustrumu daļu (Mežancāni) no latgaliskajiem Rudzātiem₄₃₇ (Rusiņi un Cīlauka). Starp minētajiem ciemiem ir vairāki kilometri un purvaina (pašlaik meliorētā) ieleja gar Ošu, kā arī tās kreisajā pusē ietekoša Sumankas upe, kas Rudzātu₄₃₇ teritorijā nodala Rusiņus no Cīlaucas.

Minētā posma izoglosu, kur tā sakrīt ar Dubnu un Ošu līdz satekai ar Sumanku, nav ietekmējušas nedz pēdējā gadsimta administratīvo, nedz arī draudžu robežu reformas (par

to plašāk runāts 2. nodaļā) un liecina, ka formālā piederība pat vienai izlokšnei jeb pagastam pirms Otrā pasaules kara vēl nenozīmē piederību vienai lingvistiskajai vienībai. Pētot valodas īpatnības, jālūkojas uz cik vien iespējami senāku pagātņi – vismaz līdz Pirmajam pasaules karam. Šajā gadījumā izoglosa ir kultūrvēsturiska – tā sakrīt ar senajām, gadsimtiem pastāvējušām pagastu un draudžu robežām starp Līvāniem un Vārkavu (sal. XIb, V un VI att.).

Raksturojot tālāku īsu izoglosas posmu uz ziemeļiem no Sumankas un Ošas satekas (XIb att. tas parādīts ar pārtrauktu 9b līniju), ir nepieciešamas dažas piebildes. Mūsdienās izlokšņu grupu robeža iet pa Ošas upi, nodalot Līvānu⁴³⁶ un Rudzātu⁴³⁷ izlokšni – to apstiprina sēliskajos Mežancānos un latgaliskajos Tomiņos, Cīlaukā–Novomislē, Oškalniešos atrasto teicēju teksti un anketas. Taču situācija šeit nav tik vienkārša, kā varētu likties. Pirmkārt, var manīt, ka nelielajā Rudzātu⁴³⁷ izlokšnes dienvidu nostūrī ap minētajiem ciemiem valoda nav viendabīga: lai arī visi satiktie teicēji blakus ciemos izrunājuši skaidras lautzās intonācijas, izdevās sadzirdēt, piemēram, arī visas iespējamās garā patskaņa *ū* atbildes – *iu/yu*, *eu* un *ou*. Otrkārt, atsevišķi ciemi (Tomiņi, Stepīņsola) šeit veido luterticīgo salu – teicēju senči kādreiz esot atbraukuši no Pārdaugavas. Lingvistisko un konfesionālo dažādību, iespējams, nosaka tas, ka apdzīvotās vietas uz ziemeļiem no Sumankas ir/ bijušas (mūsdienās daudzas no tām jau ir arī iznīkušas) salīdzinoši jaunas, izveidojušās tikai apmēram pirms simts gadiem, nosusinot Ošas purvus, bet to iedzīvotāji sabraukuši no dažādām izlokšnēm – vismaz tā liekas, salīdzinot 1906. gada Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu sarakstus (Cnuc. 1906), J. Endzelīna vietvārdu sarakstus (Endzelīns 1981 [1925]) un konstatējot, ka

Cīlauku, Novomisli, Zeļčenovku, Kazimirovku tie nepiemin⁷⁸ (skat. IVb, V un VI att. tukšus aplišus).

Ieskatoties Rudzātu⁴³⁷ izlokšnes teritoriālajā pagātnē, noskaidrojas, ka arī pati izlokšne ir ļoti jauna, sāka veidoties tikai 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos, un tajā var atrast pat četrus bijušo pagastu daļas, kas piederējušas dažādiem apriņķiem un draudzēm: līdz Pirmajam pasaules karam ziemeļi (Rudzāti, Liuzinīki, Steķi u. c.) bija iekļauti Rēzeknes apriņķa Stirnienes pagastā un draudzē, austrumi (Kiuļinīki, Oškalnieši, Eleonorvile u. c.) – Daugavpils apriņķa Preiļu pagastā un Preiļu–Eleonorviles draudzē, dienvidu puses nupat minētais purvainais apvidus starp Sumanku un Ošu – Līvānu pagastam un draudzei (ar Līpsolu, kas bija barona Korfa īpašums), bet pati nomale uz dienvidiem no Sumankas (Rusiņi u. c.) – Vārkavas pagastam un draudzei (tomēr arī šajā pagastā piederējušās Stepores un Prīdauku barons Korfs bija pierakstījis pie Līvānu draudzes, sal. V un VI att.).

Cik svarīgas šīs ziņas, nosakot kāpjošās un lauztās intonācijas izoglosu? Kad avotu pētīšanas laikā tika atklāts pārsteidzošs fakts, ka tradicionāli par latgalisku uzskatītā Rudzātu⁴³⁷ izlokšne mazliet atgādina, tēlaini izsakoties, kārtainu kūku, īpaši ieinteresēja fakts, ka tajā (purvainajā, kādreiz Līvāniem piederējušajā daļā starp Sumanku un Ošu) varētu parādīties arī sēliskās īpatnības. Lai noskaidrotu patieso situāciju, pietrūka laika, tomēr atklājās nupat minētie fakti, ka šeit pārsvaru ieguvusi latgaliskā izlokšne ir ļoti neviendabīga.

⁷⁸ Tiesa, J. Endzelīna sarakstiem ir raksturīgi tas, ka tajos konsekventi mēdz būt nepieminēti citu konfesiju (šajā apvidū – nekatoļu) apdzīvotie ciemi. Vietvārdu vākšana tika veikta, nevis analizējot vēsturiskos avotus, bet palīdzot tos uzskaitīt atsevišķiem cilvēkiem, tā laikmeta, t. i., 20. gs. 20. gadu, pagastu pārstāvjiem.

Pie Bikaunīkiem kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosa no Ošas upes atdalās un ziemeļu virzienā, atkārtojot tagadējo Rožupes un Līvānu pagastu robežu, pa sauszemi turpinās līdz Līvānu⁴³⁶ Vorpsolai – mūsdienās tā ir iedalīta Rudzātu pagastam. Šo posmu pārstāv sēliskajos Mežancānos aptaujātais 23. teicējs (ierakstīti stāsti, tajos pārsvarā ir skaidrs kāpums), kā arī vairāki Brīslā (52. teicējs), Jaudzemos (43.) un Stežos (45. un 49.) atrastie latgaliskās izlokšnes pārstāvji (no kuriem 43. un 45. ir atbildējuši arī uz zilbes intonāciju anketas jautājumiem, ļaujot saklausīt izteiksmīgu lauzto intonāciju). Jāatzīmē, ka starp 23. teicēja dzimšanas vietu Briežusalā pie Eņģeļiem (skat. VIIIb att.) un 52. teicēja dzimšanas un dzīves vietu Brīslā – apmēram kilometra attālums. Tātad šeit robeža starp izlokšņu grupām ir nosakāma ļoti precīzi.

No visiem stiprās sēliskās izlokšnes pārstāvjiem, kas tika aptaujāti Līvānu⁴³⁶ izlokšnes ziemeļu pusē, Turku pagastā, uzmanību ir pievērsis 54. teicējs Veceļos (VIIIb att.) – vis-tuvāk Rudzātu⁴³⁷ izlokšnes robežai aptaujātais informants. Viņa valodā ir saklausītas lautzās intonācijas. Lai arī viņš ir vietējais, un būtu pamats šo faktu ievērot, koriģējot intonāciju izoglosu, taču šķiet, ka tas ir atsevišķs gadījums, saistīts ne tik daudz ar apkaimes valodu, cik ar teicēja biogrāfijas faktiem (vecāki bijuši nevietējie – māte cēlusies no Loškām Atašienes⁴³² izlokšnē, tēvs – no dziļākas Latgales ārpus Rudzātiem⁴³⁷).

3.3.2.2. Atašiene⁴³², Medņi⁴³⁰. Daži izlokšņu grupu klasificēšanas aspekti. Kā jau minēts 2.3.2.–2.3.3. un 3.1. nodaļā, problemātiska ir arī Atašienes⁴³² izlokšne – gandrīz visi valodnieki (tas pārskatāmi redzams 7.–9. att.), izņemot A. Breidaku (2007 [1989]: 266; 1996, sal. 10. att.), ir uzskatījuši, ka tā ir pieskaitāma pie sēlisko izlokšņu grupas. Taču, kā var

manīt, šāda viedokļa galvenais avots – no L. Latkovska raksta (1933: 101–104) citētā dažu rindiņu atziņa, ka Atašienē ir trīs zilbes intonāciju tipi: krītošā un kāpjošā, kas savukārt pāriet lauztajā tikai divos ar pozīciju saistītajos gadījumos – verbu imperatīvos un nomenu lokatīvos. Citām pozīcijām esot raksturīga tikai kāpjošā intonācija.

Vienīgais kultūrvēsturiskais arguments, kas ļautu Atašieni⁴³² saistīt ar sēlisko areālu, ir ļoti nepārlicinošs – tas, ka šīs izlokšnes teritorija kopš padomju laikiem ir nonākusi to administratīvo veidojumu pakļautībā, kas pēc dialektālās piederības pārsvarā ir sēliskas – Jēkabpils rajons, vēlāk (kopš 2009. gada) – Krustpils novads, kas mūsdienās ir ietverts Zemgales reģionā. Taču senākā administratīvi teritoriālā vēsture ir bijusi citādāka: vairākus gadsimtus līdz Otrajam pasaules karam tā (sākumā kā Borhu dzimtas īpašums (Brežgo 1943: 227–237), vēlāk – kā Stirnienes pagasta atsevišķa lauku (zemnieku) sabiedrība (*Cnuc.* 1906: 364–365; V att.), bet pēc Pirmā pasaules kara – arī kā atsevišķs pagasts, IVb att.) ir piederējusi tīri latgaliskajai administratīvi teritoriālajai virsvienībai – Rēzeknes apriņķim. Arī konfesionālās piederības ziņā Atašiene ir latgaliska: pirms izveidoties atsevišķai draudzei 1916. gadā, tā ilgstoši (kopš 1804. gada) ir bijusi Stirnienes draudzes filiāle, bet vēl agrāk (kopš 1767. gada) bija iekļauta Varakļānu draudzes teritorijā (sal. *Hołowinski* 1850: 28; *Cakuls* 1997: 33, 436; VI un VII att.).

Taču var apstrīdēt arī to vienīgo argumentu, ka administratīvu pārmaiņu dēļ pēdējā pusgadsimtā Atašienē⁴³² ir iespējami pastiprinājusies sēlisko izlokšņu ietekme no rietumiem, piemēram, no Vīpes⁴³¹ vai Medņiem⁴³⁰ – ar šo abu izlokšņu runātājiem reālu lingvistisku kontaktu nav, jo tieši tajā daļā, kas Atašieni⁴³² „piesedz“ no rietumu puses, pēdējā gadsimtā ir nostiprinājusies krievvalodīgā vecticībnieku

kopiena, kas veido mūsdienu Mežāres pagasta iedzīvotāju galveno īpatsvaru (skat. Mežāre 2006–2018: 5, 21).⁷⁹ Tiešās saskarsmes ar Līvānu₄₃₆ izloknes Turku apkaimes iedzīvotājiem arī nav – to nošķir liels Baraukas purvs, bet ceļi, kas ienāk Atašienes apkaimē no austrumiem vai dienvidiem, iet vai nu caur krievvalodīgo Mežāri, vai nu caur latgaliskajiem Rudzātu₄₃₇ Steķiem. Tātad gan pagātnē, gan arī mūsdienās ir visi ekstralingvistiskie apstākļi, lai Atašiene₄₃₂ paliktu izolēta un konservatīva, – jāpiebilst, ka šīs izloknes ciemus, kas ir tālāk no ceļiem, lieli purvi nodala arī no citām kaimiņizloksnēm, ieskaitot Mētrienu₄₂₉, Barkavu₄₂₅, pat arī tos pašus Rudzātus₄₃₇ un Stirnieni₄₃₃.

Apzīnoties šos faktus, Atašienei₄₃₂ tika pievērsta lielāka uzmanība, izvēlēts salīdzinoši liels teicēju skaits – 15 (skat. VIIIb un 11. att.), bet 14 no tiem atbildējuši uz zilbes intonāciju anketas jautājumiem.

Rezultāts – nebija neviena teicēja, kurš tajā vai citā pozīcijā nebūtu izrunājis lauzto zilbes intonāciju, turklāt šīs pozīcijas nebija vienīgi tās, kuras savā rakstā bija minējis L. Latkovskis.

Kā liecina trīs kartes, kurās ir parādīts nekrītošās intonācijas tips un krītošās: nekrītošās intonācijas kontrasta stiprums *loks/logs*, *griežu* un *riet* tipa pāros (sal. IXb, Xb un XIb att.), viskonsekventāk un visizteismīgāk visi 14 teicēji lauzto intonāciju izrunājuši dialektālajā atbilmē [*rīt'*], savukārt [*lûks*] sadzirdēts 12, bet [*grīžu*] – 9 teicēju atbildēs. Skatoties uz šo divu pēdējo vārdu izrunu (attiecīgi trīs un pieci teicēji izrunājuši nekrītošo intonāciju bez lauzuma, kas

⁷⁹ 2011. gada ekspedīcijā Mežāres pagastā starp satiktajiem retijiem latviešu tautības iedzīvotājiem neizdevās atrast cilvēkus ar kādām pamatām augšzemnieku dialekta īpatnībām, kas varētu būt raksturīgas Vīpes₄₃₁ vai Medņu₄₃₀ izloknei.

līdzinās krītošajai), varētu šķist, ka intonāciju izvēle izlokšnē ir brīva (fakultatīva), nenosakāma. Taču tā nav.

Pirmkārt, svārstīgās tonēmas tips šajā izlokšnē saistīts ar runātāja vecumu – jo vecāks ir teicējs, jo biežāki ir lauhti intonētie varianti, jo jaunāks – jo lauztā intonācija ir neizteiksmīgāka (gaišāki rozā krāsas kvadrāti), bet, lauzumam iznīkstot, zilbe var iegūt nenosakāmas kvalitātes tonēmu, ko tikai ļoti nosacīti var saukt par kāpjošu (gaišzilas krāsas aplī). Tas attiecas uz 72., 80. un 81. teicēju, kas dzimuši 20. gs. 60.–70. gados (turklāt divi pēdējie no šiem informantiem ir ar augstāko izglītību). Tonēmu kontrasta sakars ar teicēja vecumu – ne vien šīs izlokšnes īpatnība, bet korelācija, kas raksturo visus teicējus – visā pētītajā areālā jaunākiem teicējiem konsekventi būs gaišāki kvadrātiņi vai aplī (attiecīgi 6. tabulā – zemāks zilbes intonāciju kontrasta stipruma vērtējums, kas parasti svārstās ap 0 vai 1, retāk sasniedzot 2 balles).

Otrkārt, lai saprastu, ka dažādi nekrītošās intonācijas varianti Atašienē⁴³² nav haotiski, jāpalielina aplūkojamo vārdu skaits un jāveic vienkārša pozicionālā analīze, ko fonoloģijā mēdz saukt par distributīvo (apkaimes) analīzi (*Girdenis*, 2003: 65–78). No ierakstu datubāzes papildu tika ņemtas 7 pozīcijas ar iespējamo kāpjošo vai lauzto zilbes intonāciju, kuru atbilstmes ierunāja 10 izlokšnē dzimuši teicēji (skat. 8. tabulu).

Salīdzinot 7. un 8. tabulu, jākonstatē, ka visā Atašienes⁴³² izlokšnē latgaliskās īpatnības ir daudz stiprākas un regulārākas, nekā tās saklausāmas Līvānu⁴³⁶ izlokšnes pašā dienviņu malā (Gosporos, Lauros, Kusiņos) ar nīcgaliešu Auseiku. Lai arī šie abi areāli raksturojami kā pārejas teritorija starp latgaliskajām un sēliskajām izlokšnēm ar kopējo pazīmi „lauztā intonācija vienzilbes vārdu saknēs pirms nebalsīgā līdzskaņa“ (*t'r'eis', goļc*), Atašienes⁴³² izlokšnē lauzto intonāciju

var dzirdēt arī visās divzīlbīgo vārdu saknēs pirms nebalsīgā līdzskaņa (*molka, m'ēīta*; tiesa, kā nupat bija minēts, jāievēro, ka jaunāko teicēju, šajā gadījumā – 80. un 81., valodā var būt paralēli varianti arī bez šīs intonācijas). Turklāt šajā izloksnē ir daudz vairāk gadījumu (to pierāda arī *griežu* variantu karte, Xb attēls), kad lauzums ir saglabāts arī pirms balsīgajiem līdzskaņiem (*grīžu, uāda, goļva*), kas gandrīz nav novērots līvāniešu un nīcgāliešu pierobežā.

Šajā vietā, salīdzinot pēdējās tabulās parādīto lauzto zilbju pozīciju sadalījumu, būtu piemērots brīdis piedāvāt sēlisko un latgalisko izlokšņu pierobežai derīgu definīciju, kas varētu būt sēliskā izloksne, latgaliskā pārejas izloksne un latgaliskā izloksne. Tā ir balstīta uz lautzās tonēmas klātbūtni noteiktās vārda pozīcijās. Dotumi no pētāmā areāla rāda, ka šo pozīciju vērtība ir nevienāda, tām piemīt savdabīga hierarhija: lautzā intonācija biežāk tiek izrunāta pēdējās vārda zilbēs – galotnēs (piemēram, lokatīvā), piedēkļos – šī pozīcija, fonoloģijas terminiem runājot, ir visstiprākā. Otrā pozīcija, kas lautzajai intonācijai mazāk labvēlīga, ir vienzilbes vārdu saknēs, kur vārda beigu līdzskaņi parasti ir nebalsīgi. Vēl vājāka ir daudzzilbju vārda sakne, ja tālāk seko nebalsīgais līdzskanis. Savukārt, ja nākamais līdzskanis ir balsīgs, šī pozīcija ir viena no vājākajām. Vēl nelabvēlīgāka pozīcija lautzajai intonācijai ir tikai zilbe, kurai tālāk seko cita zilbe ar lauzto intonāciju (lokatīvu galotnes, lauzti intonētie piedēkļi u. c.).

Kā liecina augšzemnieku dialekta rietumu daļas pētījumi, lautzā intonācija dažādās pozīcijās sporādiski var parādīties arī abu Daugavas krastu sēliskajās izloksnēs (piem., Kušķis 1959: 78; Poiša 1999: 34, 37–39; Sarkanis 1993: 31; 3.3.2.1. nodaļas sākumā skat. arī jau minētos lautzās intonācijas gadījumus sēliskajā Līvānu izloksnes daļā) – pēc

8. tabula
Vārdformu *trīs, galds (galds), meita, maika, āda, galva* un *dziēdāt* atbilstmes
Atašienes⁴³² izloksnē

Teicēja kods, dzimtais ciems	TRĪS /trīs/	GALDS /gald/	MEITA /meita/	MALKA /malka/	ĀDA /āda/	GALVA /galva/	DZIEDĀT /dziedāt/
73. Putniņi	t'r'ēts'	goļc un goļda	m'ēita	moļka	oāda		ʒ'īduōt'
74. Nārtas Stalaidzāni	t'r'ēts'	goļc, bet goļda/ goļda	m'ēita/ m'ēita	moļka	oāda		ʒ'īdoāt'
75. Kvītaines			m'ēita		uāda		
77. Vaivodi	t'r'ēts'	goļc, bet goļda	m'ēita	moļka	oāda	goļva/ goļva	ʒ'īdoāt'
78. Borovka	t'r'ēts'	goļc, bet goļda	m'ēita	moļka	uōda	goļva	ʒ'īduōt'
80. Eiduki	t'r'ēts'/ t'r'ēts'	goļc un goļda	m'ēita/ m'ēita	moļka/ moļka	uōda	goļva	ʒ'īduōt'
81. Drivinīki	t'r'ēts'/ t'r'ēts'	goļc, bet goļda	m'ēita/ m'ēita	moļka/ moļka	uāda	goļva	ʒ'īdoāt'
82. Eiduki	t'r'ēts'	goļc, bet goļda	m'ēita	moļka	uōda	goļva	ʒ'īd'uōt'
83. Eiduki	t'r'ēts'	goļc, bet goļda	m'ēita	moļka	uōda	goļva/ goļva	ʒ'īd'uōt'
95. Rijnieki	t'r'ēts'	goļc	m'ēita	moļka	uōda	goļva/ goļva	ʒ'īd'uōt'

darbos sniegtajiem piemēriem, biežāk tā tiek izrunāta tieši vārdu galtnēs, pēdējās zilbes piedēkļos, retāk – daudzsilbju saknēs pirms nebalsīgā līdzskaņa. Taču šos gadījumus no lautzās intonācijas lietojuma latgaliskajos areālos šķir regularitāte. Latgaliskajā areālā ir iekļaujami tie apgabali, kuros

lauztā intonācija pastāvīgi tiek izrunāta vismaz pirmajās divās stiprajās pozīcijās (skat. 9. tabulu).

Pēc šādas klasifikācijas Līvānu⁴³⁶ izloknes lielākā daļa ir sēliska (sal. 3.3.2.1. nodaļu), lautzā intonācija nesistemātiski tajā parādās vien lokatīvu galotnēs un atsevišķos piedēkļos, bet Gosporu, Lauru, Kusiņu, kā arī Auseikas (Nīcgale⁴⁴⁴) nelielais areāls (sal. 7. tabulu) piešķirams latgaliskajām pārejas izloksnēm, kur lauzto intonāciju pastāvīgi izrunā 1. un 2. pozīcijā, turklāt ir skaidra tendence fakultatīvi (pēc brīvās izvēles) to izrunāt arī 3. pozīcijā. Atašienes⁴³² izloknes latgaliskās īpatnības ir vēl stiprākas (sal. 8. tabulu): tajā lauzti intonētas zilbes parādās 1., 2. un 3. pozīcijā, bet nereti gadās, ka šo intonāciju izrunā arī 4. pozīcijā. Savukārt „īstajās“ latgaliskajās izloksnēs (Līvānu⁴³⁶ izloknes daļā ap Rožupi un Vanagiem, Rudzātos⁴³⁷, Barkavā⁴²⁵ u. c.) lautzā tonēma no zilbes pozīcijas ir mazāk atkarīga.⁸⁰ Tiesa, visu piecu šeit uzskaitīto pozīciju hierarhiju var padarīt vēl sīkāku, meklējot lautzās tonēmas stiprās vai vājās pozīcijas sakarību ar zilbes struktūru (piemēram, tā ir atklātā vai slēgtā utt.), tālāk ejošo patskaņu īpatnībām (piemēram, sonoritāti)⁸¹, taču tas būtu jau cita pētījuma objekts.

No šeit teiktā var izdarīt dažus secinājumus. Pirmkārt, ja piederību vienai vai otrai izlokšņu grupai nosaka prosodiskās īpatnības (zilbes intonācija), nepietiek balstīties tikai uz atsevišķiem piemēriem. Bet jo īpaši tas ir svarīgi, ja

⁸⁰ Piemēram, Barkavā⁴²⁵ 131. teicējs divas lautzās intonācijas izrunāja arī visvājākajā 5. pozīcijā, tātad agrāk minētais disimilācijas likums nav gluži automatisks.

⁸¹ 8. tabulā var pamanīt, ka, piemēram, no 4. pozīcijai piederīgajām *āda*, *gālda* un *galva* atbilstēm lautzā tonēma biežāk ir izrunāta pirmajā vārdā (zilbes robeža ir tieši aiz patskaņa), bet retāk – pēdējā (aiz tautosillabiskā savienojuma ir sonants *v*, kam sonoritāte ir lielāka nekā balsīgajam patskanim *d* vārdā *gālda*).

9. tabula

Lauzti intonēto pozīciju hierarhija un augšzemnieku dialekta izlokšņu grupu klasifikācija (+ – lauztā intonācija ir raksturīga; +/- – tendence lauzto intonāciju izrunāt; - – lauztā intonācija nav raksturīga; - (/+) – sporādiskā (nesistemātiskā) lauztās intonācijas izruna)

Lauzti intonēto zilbju pozīcija → Augšzemnieku dialekta izlokšņu grupas ↓	Galotne vai pēdējās zilbes piedēklis (1. pozīcija)	Vienzilbes vārda sakne (2. pozīcija)	Daudzzilbju vārda sakne pirms nebalsīgā līdzskaņa (3. pozīcija)	Daudzzilbju vārda sakne pirms balsīgā līdzskaņa (4. pozīcija)	Divas lauztās zilbes intonācijas vārdā (5. pozīcija)
Sēliskās izlokšnes	- (/+)	- (/+)	- (/+)	- (/+)	-
Latgaliskās pārejas izlokšnes	+	+	+/-	+/-	-
Latgaliskās izlokšnes	+	+	+	+	+/-

padziļināti tiek pētīta zilbes intonāciju sistēmas uzbūve: jā-savāc un jāskatās cik vien iespējams vairāk vārdu, kam ir atšķirīgs zilbju skaits, fonēmu un morfēmu sastāvs (piemēram, vārdi *malka*, *galva*, *galds* un *galda* intonāciju variantu ziņā var būt ļoti neviendabīgi, lai arī pēc pirmā iespaida – visiem zilbes centrā ir tautosillabiskais savienojums *al* ar vienādu nekrītošo tonēmu – tie izskatās identiski).

Otrkārt, tādās latgaliskajās pārejas izloksnēs kā Atašiene₄₃₂ nekrītošajai tonēmai (fonoloģiskajai zilbes intonācijai) mēdz būt lauztā un nelauztā tipa pozicionālie tonēmu varianti jeb alotoni, bet atsevišķi tie jaunās tonēmas nerada (salīdzināšanai: latviešu literārajā valodā fonēmas *n* pozicionālais variants jeb alofons pirms *k* un *g* tipa patskaņiem ir velārais *ŋ*, kas atsevišķu fonēmu neveido), tātad, korekti

izsakoties, nevar pat teikt, ka šajā izloksnē pastāv gan lautzā, gan kāpjošā intonācija. Ir stiprās pozīcijas (Atašienē₄₃₂ tādu ir vairāk, Līvānu₄₃₆ dienvidos – mazāk), kur lautzās tonēmas tiek skaidri izrunātas, un vājās, kur to pazīmes tiek neitralizētas. Lauztā tipa alotons, kas nereti fonētiski ir pietiekami spilgts, lai kontrastētu ar krītošās tonēmas alotoniem, šeit uzskatāms par pamata alotonu, tas regulāri parādās latgaliskajām izloksnēm vismazāk marķētajā, ierastākajā konsonantiskajā apkaimē – pirms nebalsīgajiem līdzskaņiem, kas turklāt raksturīgi arī vārda beigām. Ja par pamata alotonu mēģinātu izvēlēties nelauzto pozicionālo variantu, trūktu fonētiskā pamatojuma, kāpēc šis variants, kas nereti ir ar ļoti vāju kāpumu vai pat arī bez tā un kam kontrasts ar krītošo intonāciju ir tuvu nullei, vispār par saukties par kāpjošo intonāciju.

Treškārt, atgriežoties pie kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosas (sēlisko un latgalisko izlokšņu grupu robežas) jautājuma, jāsecina, ka tā aiz Rudzātu₄₃₇ Steķiem nevis pagriežas ziemeļaustrumu virzienā, atkārtojot Atašienes₄₃₂ robežu ar Rudzātiem₄₃₇, Stirnieni₄₃₃ un Barkavu₄₂₅, bet apskauj izloksni no rietumiem, norobežojot to no Vīpes₄₃₁ un Medņu₄₃₀ krievvalodīgās teritorijas daļas – šis izoglosas fragments XIb kartē parādīts ar pārtraukto gaišzilo 9b līniju, jo nošķir latgalisko pārejas areālu, kur lautzā intonācija ir pozicionāli nosacīta). Jauniešu–Virsuļu, Eiduku un Bārbaļu purvs izloksnes ziemeļos veido dabisku robežu gan izoglosai, gan robežai ar Mētrienas₄₂₉ izloksni, gan arī – kopš šī brīža – vēsturiskajai novadu robežai starp Latgali un Vidzemi.

3.3.2.3. Barkava₄₂₅, Mētriens₄₂₉, Saikava₄₂₄, Meirāni₄₂₁, Lubāna₄₁₇. Latgaliskā Barkavas₄₂₅ izloksne caur lielo Teiču purvu dienvidos robežojas ar Atašieni₄₃₂, bet no austrumiem un ziemeļiem līdz Lubāna ezeram to aptver Vidzemes

sēliskās izloknes – Mētriena⁴²⁹, Saikava⁴²⁴ un Meirāni⁴²¹, iezīmējot vairākus gadsimtus veidojušos vēsturisko novadu, kā arī divu kristīgo konfesiju – katoļu un luterticīgo – izplatības robežu (sal. IVb –VII att.).

Mūsdienu administratīvi teritoriālajā klasifikācijā senais Latgales un Vidzemes dalījums nav ievērots, līdz ar to tiek sadrumstalotas tradicionālās lingvistiskās un reliģiskās kopienas. Lai arī vietējie iedzīvotāji latgaliski runā abās Teiču purva malās, šis purvs pašlaik iezīmē jauno robežu starp Zemgali un Vidzemi.⁸² Teritorijas, kas ilgstoši piederējušas Latgalei, bet tagad atrodas citu reģionu administratīvajā pakļautībā, ir šādas:

– Zemgalē ir iekļauts Krustpils novads ar Atašienes pagastu (pārklāj Atašieni⁴³² un Stirnienes⁴³³ rietumu pusi);

– Vidzemei pievienots Varakļānu novads ar Murmastienes pagastu (Barkavas⁴²⁵ izloknes dienvidu un Varakļānu⁴²⁶ ziemeļrietumu puses ciemi) un Varakļānu pagastu (Varakļānu⁴²⁶ rietumu puse un Stirnienes⁴³³ ziemeļu puse), kā arī pašreizējā Madonas novadā iekļautais Barkavas pagasts (sastāv no Barkavas⁴²⁵ ziemeļu daļas, kas apvienota ar Saikavas⁴²⁴ austrumu daļu) un Ošupes pagasts (sastāv no trijām seno pagastu/ izlokšņu daļām, kas skar Lubāna ezeru: neliels latgaliskais Barkavas⁴²⁵ ziemeļaustrumu stūris, un senajā Vidzemē bijusī Meirānu⁴²¹ austrumu daļa un Lubānas⁴¹⁷ dienvidu daļa⁸³).

⁸² Piemēram, mūsdienu vēlēšanu apgabali, kā arī plānošanas reģioni (skat. Reģioni 2006), kas dibināti ar mērķi nodrošināt Latvijas reģionu attīstības plānošanu, koordināciju, pašvaldību un citu valsts pārvaldes iestāžu sadarbību.

⁸³ Atlikusi Lubānas⁴¹⁷ ziemeļu daļa, apvienojot to ar Meirānu⁴²¹ rietumu daļu, veido Lubānas novadu (Indrānu pagastu), kas Lubāna ezeru nesasniedz.

Šajā areālā senajai Latgales robežai no sabiedriskajām institūcijām mūsdienās atbilst vienīgi tradicionāli izplatītās katoliskās diecēzes un draudzes (skat., piem., Diecēzes 2012; sal. VII att.). Tomēr arī šeit rodas jaunas tendences. Ekspedīciju laikā novērots, ka Varakļānu novada Murmastienes pagasta cilvēki pašlaik ir pārgājuši uz Varakļānu draudzi, lai arī vairākus gadsimtus līdz 20. gadsimta beigām Murmastiene piederējusi Barkavas draudzei (1973. gada datus skat. Cakuls 1997: 69). Šāda draudžu maiņa liecina par sākušos procesu, izlīdzinot administratīvo nevienādību. Savukārt tagadējā Barkavas draudze ir orientēta uz Vidzemi (tai pieder arī Vecsaikavas, Meirānu, Degumnieku katoļticīgie). Ņemot vērā to, ka Barkavas pagastā ir iekļauta ievērojama daļa senā Saikavas⁴²⁴ vidzemnieku pagasta, konfesionālā un lingvistiskā kopība šeit tiek sadrumstalota.

Šķiet, pašā Barkavas apkaimē sācis veidoties priekšstats par latgalisko valodas paveidu kā par aizejošu: vairāki vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki, jautājot ceļu pie latgaliski runājošiem vietas pārstāvjiem, mēdza aizrādīt, ka „īsti latgaliski vairs runā tikai dziļāk Latgalē“ un „kā jau pierobežā – nav ne tā, ne šitā“, arī, piemēram, Tropos dzirdēts apliecinājums, ka „latgaliski šeit kādreiz runāja“.

Taču divu nedēļu laikā satiktie intervētie cilvēki šo priekšstatu mainīja – 22 Barkavas⁴²⁵ teicēji runāja izteismīgā izloksnē un sniedza atbildes uz fonētikas, morfoloģijas un leksikas⁸⁴ jautājumiem. Apstrādājot materiālu, pavērsies iespēja veikt šīs lielās un nevienādīgās izloksnes atsevišķu

⁸⁴ Pētītajā areālā tikai Līvānu⁴³⁶ un Barkavas⁴²⁵ teicēji ir ierunājuši leksikas anketas, turklāt Barkavas novadpētniecības muzeja vadītāja Silvija Zepa ir laipni ļāvusi izmantot pašas izveidotu īpašas barkaviešu leksikas vārdnīcu, kurā esošos piemērus apstiprināja un ierunāja 131. Ikaunieku teicējs.

pētījumu, salīdzinot mūsdienu stāvokli ar senākiem dotumiem (skat. Ceriks 1933: 20–36). 13 teicēju atbildēja uz zilbes intonāciju aptaujas jautājumiem – var apgalvot, ka no visām pētītajām Rietumlatgales pierobežas izloksnēm tieši barkaviešiem ir raksturīgs ļoti spilgts un spēcīgs lautzās un krītošās zilbes intonāciju kontrasts (daudzi violetie kvadrātiņi IXb, Xb un XIb att. nokrāsoti tumšākajos toņos)⁸⁵.

Vēl viens pozitīvs rezultāts no Barkavas₄₂₅ – optimāli pārklāta pētījuma teritorija, aptaujāti visdažādāko izloksnes nomaļu pārstāvji, piemēram, no Caunēm pārcēlies 102. teicējs atrasts Siksolā (milzīgā Teiču purva vidū esošajā vec-ticībnieku ciemā, kas pašlaik gandrīz neapdzīvots, taču, kā rāda teicēju migrācija, šeit arvien tiek uzturēti cieši sakari ar pārējo barkaviešu teritoriju), intervēti izloksnes austrumu nomales pārstāvji no Seimuškām un Veipiem (107. un 110.), un – kas bija pārsteigums – latgaliski runājošie vietējie teicēji atrasti arī pašā vēsturiskās Latgales malā, tuvāk Meirāniem₄₂₁ un Lubāna ezeram: Kalnagalā (105., 106., 114.), Ikauniekos (131.), Iecelniekos netālu no vecā robežkroga graustiem (103.) un nomaļus esošajā Stūrmežā pie Meirānu kanāla (141.). Pēdējie divi informanti aptaujāti pārsimts metru no vecās robežas ar Vidzemi, kas pašlaik ir palikusi vien cilvēku atmiņās. Latviešu ģeolingvistikai tas ir zīmīgs fakts – 20. gadsimta vidū–21. gadsimta sākumā vairākkārt dalītās un pārbīdītās administratīvo teritoriju robežas arvien ir iespējams savdabīgi rekonstruēt senākā stāvoklī, kāds bija izveidojies vairākus gadsimtus pirms robežu reformas, balstoties uz dialektu faktiem vien. Pa trijiem mūsdienu

⁸⁵ Piemēram, 131. teicējs ļoti lēnā dabiskā tempā ir ierunājis hrestomātiskus krītošās un lautzās intonācijas paraugus, kurus analizējot radās ideja visā pētāmajā areālā zilbes intonāciju atšķirības saistīt ar relatīvo garumu starpībām.

pagastiem un diviem novadiem izkaisīto Barkavu₄₂₅ vieno pagaidām labi saglabāts augšzemnieku dialekts. Tātad spilgtās lautzās intonācijas daudzviet var dzirdēt līdz pašai vēsturiskā novada malai, kur vien var atrast vecākās paaudzes vietējos cilvēkus.

Attiecīgi arī latgalisko izlokšņu grupas ārējo robežu šajā areālā var vilkt, atskatoties uz pēdējām kartēm (piemēram, LCK 1940; sal. XIb att. 9a līnija), kur vēl bija iezīmēta veco novadu robeža. Rietumu pusē tā sakrīt ar Islienas upīti, kas sākas Teiču purvā un tek ziemeļaustrumu virzienā līdz Stalīdzāniem, pirms šī vidējciema pagriežas uz rietumiem un jau Vidzemes teritorijā ietek Aiviekstē. Savukārt pašos Stalīdzānos, ko Dubītes upīte kādreiz dalīja uz pusēm Saikavas₄₂₄ un Barkavas₄₂₅ izloksnēm piederīgās daļās (latgaliskā pussala ietiecās Vidzemes teritorijā, nesasniedzot Aivieksti, līdz upei – kilometra attālums), 2011. gadā neizdevās atrast nevienu vietējo latgaliskās izloksnes pārstāvi. Pašlaik šajā ciemā, kas Barkavas pagastā ir otrais pēc lieluma un kurā krustojas ceļi no Saikavas, Madonas un Barkavas, pārsvarā dzīvo sēliskajā teritorijā dzimuši cilvēki.

Pārceļoties uz izlokšņu grupu robežas otro pusi, kur kopumā tika aptaujāti 6 Mētrienas₄₂₉, 9 Saikavas₄₂₄, 9 Meirānu₄₂₁ un 8 Lubānas₄₁₇ izloksnes pārstāvji, pirmais uzdevums bija meklēt teicējus, kas runā augšzemnieku dialektā. No tiem minētajā apvidū bija tikai daži, dzimuši 20. gs. 20. gados (retāk – 30. gados), kam ir izteiktas atsevišķas sēlisko izlokšņu iezīmes (labializācija, īso patskaņu pagarinājumi u. c.; tikai viens teicējs (165.) bija saglabājis palatālās pārskaņas; izsmēlošu visu īpatnību aprakstu skat. Kušķis 1958: 135–157; 1963: 29–41; Poiša 1999: 19–110). Lubānas₄₁₇ izloksnē uzmanība bija koncentrēta uz Zvidzianas un Lakstienas apdzīvoto vietu pusi pie Lubāna ezera (jau pirms Otrā pasaules kara tika konstatēts

(Zirnītis 1937: 114), ka pārējā izloksnes daļā dzīvo ienācēji no Vidzemes vidienes (Trikātas)), tomēr šeit nebija neviena cilvēka, kam būtu izteiktas augšzemnieku dialekta iezīmes. Jāuzsver, ka Meirānu⁴²¹ un Lubānas⁴¹⁷ izloksnē, kas pēc dialektu klasifikācijas pieder dziļo izlokšņu grupai (Rudzīte 1993: 2. karte; Rudzīte 2005: vāku iekšējie atvērumi; BVA 2009: 137), pat visvecāko teicēju valodā netika konstatēts neviens gadījums, kad valodā parādītos *uo* > *ū* vai *ie* > *ī* tipa monoftongizācija. Jāsecina, ka šo divu izlokšņu mūsdienu stāvoklis ļauj pārklasificēt tās par nedziļajām izloksnēm vai par izloksnēm ar atsevišķām augšzemnieku dialekta iezīmēm.

Šajā apvidū biežāk sastopamas seno sēlisko izlokšņu paliekas (kas kopīgas daudziem vecākās un vidējās paaudzes teicējiem neatkarīgi no piederības izloksnei un kas ļauj madoniešu valodu saukt par savdabīgu Austrumvidzemes *koinē*) – acīs krītošā garo patskaņu sāīsināšana un diftongu *ie* un *uo* monoftongizācija līdz šauro *ē* un *o* pakāpei (korektāk izsakoties, rediftongizācija – literārās valodas ietekmē veicināta daļējā atgriešanās no senajiem monoftongizētajiem izloksnes *ī* un *ū* pie *ie* un *uo*). Šī īpatnība, kā rāda 6. tabula, atkarībā no zilbes intonācijas mēdz būt nevienāda. Sastatot zilbes ar krītošo un kāpjošo intonāciju, var manīt, ka šajās izloksnēs nepilnas diftongizācijas gadījumos ir tendence ar mazāk mainīgiem patskaņu komponentiem izrunāt krītošos variantus, bet izteiktākus diftongus izrunāt ar kāpjošo intonāciju (turpretī atsevišķi gadījumi latgaliskajās izloksnēs, piemēram, Barkavā⁴²⁵, rāda, ka pilnīgāki diftongu komponenti tiek izrunāti zilbēs ar krītošo intonāciju). Acīmredzot vokāļu kvalitāte – viens no veidiem izteikt zilbes intonāciju atšķirības.

Minētajās sēliskajās izloksnēs uz zilbes intonāciju anketas jautājumiem atbildējuši 12 cilvēki (sal. IX–XI att.).

Visos gadījumos konstatēta kāpjošā intonācija, tās kontrasts ar krītošo intonāciju ir diezgan spilgts (Mētrienā₄₂₉ – vājāks, bet Saikavā₄₂₄, Meirānos₄₂₁ un Lubānā₄₁₇ – stiprāks). Daži teicēji (118. un 137.) pārstāvējuši apdzīvotās vietas, kas tikai dažus kilometrus attālinātas no lautzās intonācijas zonas, – tas apliecina izoglosas straujumu un dzīvīgumu.

Vēl viena piebilde – kultūrvēsturiskā izoglosa starp kāpjošo un lauzto intonāciju šajā apvidū kļūst daudznozīmīga. Sēliskajām izloksnēm paturot un saglabājot intonāciju īpatnības, bet zaudējot daudzas citas fonētiskās īpatnības, ir tendence šai izoglosai pārvērsties par augšzemnieku dialekta ārējo robežu. Šis process, šķiet, ir neapstādināms – kā jau tika minēts 3.2.1. nodaļā, 2010.–2012. gada novērojumi plašā areālā rāda, ka augšzemnieku īpatnības strauji un sistemātiski iznīkst Vidzemes pusē visā Rietumlatgales pierobežā, turpretī pašā Latgalē, izņemot dažus apgabalus, tas nenotiek. Ar ko tas ir saistīts – ar atšķirīgu Vidzemes un Latgales ģeolingvistisko vidi, vai varbūt dialektālā nenoturība ir raksturīga tikai sēliskajām izloksnēm, bet latgaliskajām izloksnēm piemīt izteiktāka dzīvotspēja?

Izskaidrot šo situāciju palīdzētu vienīgi visu Vidzemes un Latgales pierobežas kultūrvēsturisko un lingvistisko apstākļu novērtēšana. Nedz pati atrašanās Latgales vēsturiskajā novadā, nedz izloksnes piederība latgalisko izlokšņu grupai dzīvotspēju nenodrošina – piemēram, konstatēts, ka apmeklētās Latgales sēliskās Medņū₄₃₀ un Vīpes₄₃₁ izloksnes ir līdzīgā iznīkšanas stāvoklī kā Vidzemes sēliskā Mētriena₄₂₉, Saikava₄₂₄, Meirāni₄₂₁ un Lubāna₄₂₄ vai kā latgaliskās un sēliskās izloksnes ārpus Latgales – Vecgulbene₄₀₁, Jaungulbene₄₁₀, Galgauska₄₀₀, Lizums₃₉₇, Dzelzava₄₀₉, Aduliena₄₀₈ un Tirza₃₉₉ – atjaunotajā latviešu valodas dialektu klasifikācijā visas šīs teritorijas jau varētu (bet, aizejot 20. gadsimta 20.–30. gados

dzimušajiem, – arī vajadzētu) iekļaut vidus dialektā ar atsevišķām augšzemnieku dialekta pazīmēm. Turpretī visās Latgalē esošajās latgaliskajās izloksnēs (piemēram, Līvānu⁴³⁶ izloksnes dienvidaustrumu nomalē, Rudzātos⁴³⁷, Atašienē⁴³², Barkavā⁴²⁵, Rugājos⁴⁷⁵), kā arī Līvānu izloksnes⁴³⁶ sēliskajā daļā daudzi visu paaudžu teicēji augšzemnieku izloksnēs mēdz runāt tā, it kā viņu valoda būtu maz laika ietekmju skarta. Ar ko tad atšķiras, piemēram, sēlisko Līvānu⁴³⁶ un sēliskās Vīpes⁴³¹ ciemi, kas pieder Latgalei, atrodas tikai dažu kilometru attālumā, bet tajos lingvistiskā situācija pilnīgi atšķirīga? Atbildi uz šo jautājumu vedināja meklēt kādas gados vecas Saikavas⁴²⁴ informantes teiktais, kas paskaidroja „izvairīšanos“ no dialekta: „Mēs runājam kā Bībelē. Tā runāju es, cik atceros, tā runāja arī mani vecāki un vecvecāki.“

Šķiet, šie vārdi ir kā atslēga, kas ļauj raksturot augšzemnieku dialekta izlokšņu dzīvotspēju – tai ir sakars ar dažādu kristīgo konfesiju izplatību areālos. Vienīgi tajās izlokšņu teritorijās, kurām ir savas kompaktas katoļu draudzes (skat. VI un VII att.), daudz labāk, par vairākām paaudzēm ilgāk, ir saglabāts gan sēliskais, gan latgaliskais augšzemnieku dialekta paveids – iespējams, to veicināja un arvien veicina Latgales katoļu baznīcā gadsimtiem lietotā un koptā latgaliešu rakstu valoda, kas dialekta runātājiem bija ikdienā sastopama, atzīta, vienojoša, prestiža. Savukārt luterticīgo pārstāvju (neatkarīgi no tā, kur viņi dzīvo – Latgalē vai Vidzemē) acīs prestižās valodas etalons ilgstoši varēja būt M. Lutera Bībeles tulkojumi, kuru pamatā vienmēr bijis vidus dialekta izloksnēm (latviešu literārajai valodai) tuvāks valodas paveids. Līdz ar pirmskara skolu sistēmas attīstību un literārās valodas izplatības veicināšanu šis valodas etalons kļuva visaptverošs, strauji izstumjot ikdienā lietoto izloksni – ar to var skaidrot faktu, ka nekatolisko izlokšņu teritorijās

ekspedīciju laikā tika atrasti vien daži augšzemnieku dialekta pratēji, kas dzimuši ne vēlāk kā 20. gadsimta divdesmitajos (izņēmuma gadījumā – trīsdesmitajos) gados.⁸⁶

Tātad lautzās un kāpjošās intonācijas izglosa, kas latgalisko Barkavu₄₂₅ nošķir no sēliskās Mētrienas₄₂₉, Saikavas₄₂₄ un Meirāniem₄₂₁, jau tuvākajā laikā var pilnībā pārvērsties par robežu starp augšzemnieku dialektu (ar samērā labi saglabātām latgalisko izlokšņu īpatnībām) un vidus dialektu (ar atsevišķām bijušo sēlisko izlokšņu īpatnībām, piemēram, kāpjošo intonāciju, garo patskaņu īsināšanu, daļēju monoftongizāciju utt.).

3.3.2.4. Rugāji₄₇₅, Vecgulbene₄₀₄, Jaungulbene₄₁₀, Galgauska₄₀₀, Aduliena₄₀₈, Dzelzava₄₀₉, Tirza₃₉₉, Lizums₃₉₇. Izlokšņu grupu galvenā izglosa (skat. XIa att. 9a un b līniju) tālāk tika pētīta uz ziemeļiem no Lubāna ezera, sākot ar Lubānas₄₁₇–Rugāju₄₇₅ posmu un beidzot ar robežu starp Tirzu₃₉₉ un Lizumu₃₉₇, nesasniedzot vidus dialekta areālu Rankā₃₉₆.

⁸⁶ Izlokstsne, iespējams, daudz agrāk izzūd arī tad, ja pēc administratīvi teritoriālajām reformām rodas konfesionālais vai nacionālais sajaukums. Kā spilgtu piemēru var minēt Vīpi₄₃₁, kas 20. gs. 20. gados izveidojusies, sajaucot katolisku senā Līvānu pagasta ziemeļrietumu malu ap Ļovāniem ar luteriskā Ungura pagasta dienvidu daļu starp Mežāri un Vīpi (skat. IVb att., sal. ar VI un VII att.). Pēc 218. teicēja datiem, šajā apvidū ir/ bijuši ciemi ar dažādu ticību un tautību pārstāvjiem: katoliskie Ļovāni, Leišupi, Auzāni, jauktie Rudzāti, luterticīgo apdzīvotie Ūdri, Kļaviņi, Slīpie (pašlaik tur dzīvo cilvēki no Līvānu₄₃₆ puses), Mežamuiža, Galvāni, Daugavas Ķīķaukas, Ezerķīķaukas, jauktie Masāni, vecticībnieku Podvinka, Urbāni, Landzāni, Bisenieki, Cucuļi, jauktās Poļakas. Laika gaitā visvairāk cieta katoļu ciemi un to valoda – tie ir iznīkuši vai daudzos no tiem runā literārajā valodā. 2011.–2012. gadā vienīgo dzīvu apliecinājumu par tiem izdevās atrast tikai Ļovānos: 87. teicējs (luterticīgais) ierunāja zilbes intonāciju anketu un tekstus, atdarinot „katoļu valodu“ (Līvānu₄₃₆ sēlisko izloksti), kuru mācēja no bērnības.

Laika trūkuma dēļ anketēšana nenotika latgaliskajā Bērzpilī⁴⁷⁶ un Gaigalavā⁴⁷⁹ – šīs divas izloknes tika izlaistas arī tāpēc, ka tās no sēliskās Lubānas⁴¹⁷ nošķir lieli neapdzīvotie dabas šķēršļi – Lubāna ezers, Aiviekstes purvainā izteka, Ičas grīva, Bērzpils purvs un lielie meži. Tika uzskatīts, ka izoglosa šajā vietā sakrīt ar mūsdienu administratīvo robežu, kas iet pa Aivieksti un atdala tagadējo Ošupes pagastu (Madonas novads) no Gaigalavas pagasta (Rēzeknes novads), kā arī Indrānu pagastu (Lubānas novads) – no Bērzpils pagasta (Balvu novads) un no Lazdukalna pagasta (Rugāju novads). Tālāk, sākoties Rugāju pagastam ziemeļos, Aiviekste met likumu uz rietumiem, bet robeža ziemeļu un rietumu virzienā apmēram līdz Jaunpededzes atzarojumam turpinās pa Vecpededzi. Visi minētie robežu fragmenti ir ļoti veci, sakrīt ar vēsturisko Vidzemes un Latgales robežu, kas nemainīga palika arī mūsdienās (arī tālāk uz ziemeļiem seno novadu robeža lielākoties pārkļājas ar mūsdienu pagastu malām – tātad Latvijas ziemeļaustrumi administratīvi teritoriālo reformu gaitā tika mazāk sadrumstaloti nekā dienvidu puse). Jaunpededzes tuvumā kāpjotās un lauztās intonācijas izoglosa un novadu robeža nošķiras: pirmā pa Jaugulbenes⁴¹⁰ izloknes (Daukstu un Līgo pagastu) mežaino dienvidu malu aiziet uz rietumiem, bet otrā – pa Pededzi uz ziemeļiem, kas pirms Lazdaga ezera no šīs upes atdalās un tālāk iet pa sauszemi (šajā posmā Rugāji⁴⁷⁵ robežojas ar Jaungulbeni⁴¹⁰ un Vecgulbeni⁴⁰¹ (Stradu pagasts)).

Pētot šo robežu fragmentu, uzmanība tika pievērsta ne tik daudz izoglosai, cik vispārējam izlokšņu stāvoklim abās vēsturisko novadu pusēs – intervēti 13 Rugāju⁴⁷⁵ izloknes pārstāvji (veiktas 7 zilbes intonāciju aptaujas), 4 Vecgulbenes⁴⁰¹ (visi ar intonāciju aptauju) un 13 Jaungulbenes⁴¹⁰ informanti (11 intonāciju anketu). Konstatēts, ka visās trīs izloksnēs tiek izrunātas lauztās zilbes intonācijas, tādēļ tās formāli, bet

ar dažām atrunām, ir pieskaitāmas pie latgalisko izlokšņu grupas. Pirmkārt, vienīgi Latgales Rugājus₄₇₅ var uzskatīt par augšzemnieku dialektā pilnvērtīgi iekļaujamo izloksni – te der iepriekšējā nodaļā minētais konfesionālais kritērijs – katoliskās izlokšnes labāk saglabājušas augšzemnieku dialekta sistēmu, bet luterticīgās – tuvojas stāvoklim, kad tās maz ar ko atšķiras no literārās valodas: Rugājos₄₇₅ visi informanti (izņemot 231., sal. VIIa att., 6. tabulu) bija dziļās latgaliskās izlokšnes pārstāvji, šeit ir pierakstītas pat ļoti arhaiskas formas (piemēram, supīns), bet Vidzemē ar izteiktākām dialekta īpatnībām runāja tikai atsevišķi teicēji: Jaungulbenē₄₁₀ (264. teicējs), kā arī Adulienā₄₀₈ (188.) un Lizumā₃₉₇ (255.). Otrkārt, Ziemeļvidzemes pusē neizdevās atrast nevienu teicēju, kuram būtu raksturīga klasiskā divskaņu *ie*, *uo* monofongizācija (> *ī*, *ū*, skat. Hauzenberga 1925: 147–148) – zūd pazīme, kas ļautu, piemēram, Vecgulbeni₄₀₁ (līdzīgi kā agrāk minētos Meirānus₄₂₁ un Lubānu₄₁₇) pievienot dziļo izlokšņu grupai. Treškārt, jāpievērš uzmanība izlokšņu salām un pussalām. Pārmeklējot mežu joslu gar Pededzes upi, konstatēts, ka atsevišķas apdzīvotas vietas, kurās kopš seniem laikiem runā dziļā latgaliskā izloksnē (piemēram, Lazdupe, 234. teicējs), atrodas pāri Latgales robežai, jau Vecgulbenes₄₀₁ teritorijā, tomēr, zīmējot fonētisko izoglosu kartes, tāda tipa pussalas vajadzētu uztvert kā latgaliskā (un katoliskā) Rugāju₄₇₅ areāla turpinājumu, nevis Vecgulbenes₄₀₁ izlokšnei raksturīgu īpatnību. Tepat, Rugāju₄₇₅ izlokšnes rietumos netālu no Pededzes upes atrasti arī luterticīgie ciemi (piemēram, Daugasne, Dzelzupe – 231. teicējs, kas pieder Balvu un Gulbenes luteriskajai draudzei), kuru valodā ir skaidra kāpjošā zilbes intonācija (skat. IXa–XIa att.), turklāt sadzirdamas arī citas sēliskās īpatnības (piemēram, *a>o* labializācija) – acīmredzot, stiprās latgaliskās izlokšnes apkaime

veicina arī sēlisko īpatnību saglabāšanu. Nav zināma šo salu izcelsme, nevar izslēgt iespēju, ka tās ir no Lubānas⁴¹⁷ puses sen pārcēlušos cilvēku kolonijas – fakti vēl jāpārbauda, tāpēc šajā posmā kāpjotās un lautzās intonācijas izoglosa ir iezīmēta ar pārtrauktu gaišzilo līniju (skat. XIa att. 9b līnija).

Tālāk ziemeļrietumu pusē pārbaudītā izoglosa tikai daļēji sakrīt ar dialektoloģijas avotos norādīto (sal. XIa att. un, piemēram, *Pydзume* 1969: карта 1, 3 [2005] (8. att.); LVDA 1999: I un II karte). Var apstiprināt, ka latgaliskā Jaungulbenes⁴¹⁰ izloksne rietumos robežojas ar sēlisko Dzelzavu⁴⁰⁹ un Adulienu⁴⁰⁸ – piemēram, tikai dažus kilometrus pabraucot no Jaungulbenes Adulienas virzienā, nav vairs sastopama lautzā intonācija (tiesa, šajā apvidū izdevās atrast tikai dažus īsti vietējos sēlisko izlokšņu pārstāvjus, lai arī aptaujāto cilvēku bija daudz, skat. VIIIa att.). Lizuma³⁹⁷ izloksne arī bez šaubām pieder latgalisko izlokšņu grupai – visās tās malās 6 teicēji izrunājuši spilgtu lauzto intonāciju.

Turpretī nav iespējams vienai vai otrai izlokšņu grupai stingri piešķirt veselas Galgauskas⁴⁰⁰ un Tīrzas³⁹⁹ teritorijas – šeit izoglosa noteikta tikai aptuveni, tāpēc tā XIa att. iezīmēta ar pārtraukto līniju. 2012. gadā vienā vasaras nedēļā savāktais materiāls ir nepilnīgs un precizējams – vietējo cilvēku valodā nebija saklausāmas izteiktas augšzemnieku dialekta īpatnības, tāpēc diemžēl netika ierakstītas fonētikas anketas, kas ļautu veikt zilbes intonāciju pozicionālo analīzi. Tomēr no atbildēm uz zilbes intonāciju anketas jautājumiem var veidoties priekšstats par to, ka šīs divas izloksnes iekšēji ir neviendabīgas.

Tīrzas³⁹⁹ izloksnei saskaņā ar publicētajiem kartogrāfijas avotiem visai ir jābūt sēliskai. Taču, ielūkojoties kartē (piemēram, XIa att.), var manīt, ka tās teritorijas ziemeļaustrumu stūris veido ķīli starp trijām latgaliskajām izloksnēm

(Lizumu₃₉₇, Lejasciemu₃₉₃ un Galgausku₄₀₀), tātad varētu paredzēt iespēju, ka šajā stūrī var gadīties arī lautzā intonācija. Ekspedīcijas laikā šī varbūtība tika pārbaudīta, un rezultāts bija pozitīvs – Īsliņās atrastā 198. vietējā teicēja atbildēs un saistītajā valodā visās pozīcijās konsekventi tiek lietotā lautzā intonācija. Turklāt izrādījās, ka arī citās vietās tuvāk izloknes centram – pašā Tīrzā (238. teicējs) un Gruzīšos (257.) dzimušie un dzīvojošie tīrzmalieši – izrunājuši lauzto intonāciju⁸⁷, tiesa, nevienādi – *logs* atbilstmēs (IXa att.) ir vienīgi varianti ar kāpumu, *riet* atbilstme (XIa att.) ar lauzto intonāciju saklausīta tikai 257. teicēja piemēros, bet divzīlbīgajās *griežu* (Xa att.) un *sienu* (nav norādīts kartē) atbilstmēs abi teicēji izrunājuši nepārprotami lautzās intonācijas. Te var saskatīt latgaliskās pārejas izloknes pazīmes (sal. 3.3.2.2. nodaļu) – intonācijas tips ir atkarīgs no vārda zīlbiskā sastāva. Tikai, ja salīdzināsim šo iespējamo pārejas zonu ar pētāmā areāla latgaliskajām pārejas izloksnēm dienvidos (Līvānu₄₃₆ dienvidu nomalē, Atašienē₄₃₂), saskatīsim kādu pretējo tendenci – ziemeļos lautzā intonācija vairāk raksturīga divzīlbīgajiem, bet mazāk vienzīlbīgajiem vārdiem, turpretī dienvidos lauzums ir spilgtāks tieši vienzīlbīgajos vārdos. Iespējams, tas netieši liecina par ziemeļiem un dienvidiem atšķirīgu lautzās zilbes intonācijas fonētisko uzbūvi (piemēram, nevienādu glocalizācijas vietu zīlbē). Minētie pieņēmumi jāpārbauda ar akustiskās analīzes metodēm, bet galvenais šo novērojumu pagaidu rezultāts – Tīrzas₃₉₉ izloksni ir iespējams dalīt ziemeļaustrumu latgaliskajā un dienvidrietumu sēliskajā daļā, ko norobežotu perpendikulāra līnija starp Galgauskas₄₀₀ dienvidrietumu stūri un Lizuma₃₉₇ vidieni. Zīmīga piebilde: pirmoreiz kartografējot sēlisko areālu,

⁸⁷ *logs* tipa piemērā lauzto intonāciju izrunājis arī 258. teicējs.

J. Kušķis (1967: 18; skat. 7. att.) Tirzu bija atstājis ārpus tā (t.i., latgalisko izlokšņu pusē), bet ārējo izoglosu Tirzas tuvumā viņš uzzīmējis ar pārtrauktu līniju, acīmredzot uzsverot šīs izlokšnes tuvību ar sēlisko izlokšņu grupu. Tikai kādā vēlākajā šī autora rakstā (Kušķis 1973: 42) Tirza jau bija iekļauta sēliskajā areālā.

Arī Galgauskas₄₀₀ izlokšne, kas kartogrāfijas avotos parasti tiek raksturota kā latgaliskā, pēc 2012. gada datiem izrādījusies neviendabīga – no 9 teicējiem, kas piedalījās zilbes intonāciju aptaujā, vismaz četrus teicēju (243., 245., 260. un 263., sal. 6. tabulu) ierunāto heterotonisko pāru atsevišķos variantos ir saklausīta kāpjošā intonācija. Visi šie teicēji pārsvarā ir vecākās paaudzes pārstāvji (dzimuši 1925.–1943. gadā, tikai viens – 1960. gadā), vietējie, kompakti dzīvo izlokšnes centrālajā daļā – Galgauskas ciematā jeb Veišos (centrā un nomalē – Purmalās) un Rimstavās. Pagaidām grūti lokalizēt iespējamās sēliskās salas vai pussalas izmērus un formu, jo pārāk maz ir izpētītas kaimiņos esošās Tirzas₄₀₀, Adulienas₄₀₈ un Jaungulbenes₄₁₀ daļas – šī iemesla dēļ kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosa XIa att. ir iezīmēta nevis Galgauskas₄₀₀ teritorijas iekšienē, bet tuvāk Adulienas₄₀₈ robežai, ar pārrauto 9b līniju norādot, ka šīs intonāciju svārstības posms ir vēl pārbaudāms.

To, ka Galgausku₄₀₀ nevar viennozīmīgi piešķirt pie latgaliskajām izlokšnēm, liecina arī A. Kalnieša un V. Rūķes-Draviņas monogrāfijas „Galgauskas izlokšnes apraksts“ ievada piesardzīgās atziņas: „...kaut arī Galgauska atrodas starp stipri lauzto Gulbenes un vilkto (stiepto) Tirzas un Adulienes izlokšni, tā nepieņem ne Gulbenes laušanu, ne Tirzas un Adulienes stiepšanas“ (Kalnietis, Rūķe-Draviņa 1996: 11). Grāmatas autori šajā ievadā vairākkārt pievērš uzmanību arī izlokšnes neviendabībai, uzskaitot agrākos laikos pievienotās

citū pagastu daļās un senajam izlokšnes kodolam raksturīgus galus: Usiņgalu, Sutiņgalu, Pīļļu galu un Upes galu, ko vietējie ļaudis saukuši par „Riekstu pogastu“, „Varžu pogastu“, „Malluogolu“ un par „Vēžu pogastu“. Vai kāds no šiem galiem varētu pārstāvēt dažādām izlokšņu grupām piederīgas daļas? Jautājums paliek atklāts, uz to atbildēt noteikti palīdzētu visa šī apvidus administratīvi teritoriālo vienību un draudžu kultūrvēsturiskā izpēte – tās nepieciešamību un lingvistisko noderību jau pierādīja Nīcgales⁴⁴⁴–Barkavas⁴²⁵ posmā paveiktais darbs (skat. 2. nodaļu).

Raksturojot pēdējo aplūkoto kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosas posmu, jāpiebilst, ka tā var vēl kādu ilgāku laiku saglabāties un kļūt par vienu no nedaudzām intensīvi nīkstošā augšzemnieku dialekta izlokšņu grupu lieciniecēm un viena no nedaudzām izoglosām, kuru vēl var noteikt pilnā garumā. Pagaidām ir iespēja to precizēt, izmantojot gan lingvistiskās, gan kultūrvēsturiskās metodes.

3.3.3. Zilbes intonācijas teicēju uztverē

Iepriekšējās (3.3.2.1.–3.3.2.4.) apakšnodaļās tika aplūkots kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosas 2010.–2012. gadā precizētais izvietojums. Jārezumē, ka šo izoglosu lielākoties var noteikt diezgan skaidri, jo daudzās vietās nekrītošās intonācijas tipi pāriet no viena otrā strauji, bet vismaz vienā izoglosas pusē kontrasts starp krītošo un nekrītošo intonāciju mēdz būt pietiekami spīlīgs. Šī izoglosa ir noturējusies ilgu laiku, gandrīz visur (tas tika noteikts areāla dienvidu pusē) tā sakrīt ar seno novadu, pagastu (muižu daļu) un draudžu agrākajām robežām – lingvistiskie un kultūrvēsturiskie fakti visādā ziņā ir cieši saistīti un cits citu papildina. Konstatēti arī gadījumi, kad atsevišķām pagastu daļām (piemēram, Līvānu²³⁶ dienvidu pusei)

var būt raksturīgs vājāks krītošās un nekrītošās intonācijas kontrasts, taču tas nenozīmē pāreju uz citu intonācijas tipu (piemēram, vāju kāpjošo intonāciju nevar uzskatīt par lauzto). Īstās izoglosas noteikšanas grūtības ir vienīgi tajās vietās (Līvānu₂₃₆ pašā dienvidu nomalē un Atašienē₄₃₂), kur vienās vārdformās tiek izrunāta lauztā, citās – kāpjošā intonācija (pēdējā parasti ir ļoti vāja, tuvojas krītošajai intonācijai). Tādi gadījumi vēl neliecina par intonāciju haosu, ir jāievēro teicēju vecuma kritērijs (jaunākie teicēji intonācijas sliktāk šķir), kā arī jāskatās, kāda intonācija regulāri parādās atkarībā no pozīcijas – zilbju skaita vārdā, līdzskaņu apkaimes utt. Konstatēts, ka ierastākajās, vismazāk marķētajās pozīcijās vienmēr tiek izrunāta lauztā intonācija, tāpēc šie apvidi uzskatīti par latgalisko izlokšņu pārejas daļām, izoglosai sakrītot ar lauztās intonācijas regulāro variantu maksimālās izplatības robežu. Vēl kāda ievērojama problemātiska vieta – Tirzas₃₉₉ un Galgauskas₄₀₀ izlokšnē, kur atklāti fakti liecina, ka tās ir neviendabīgas, saskatāmi intonāciju ziņā atšķirīgi iekšējie areāli. Lai šos faktus pārbaudītu, vajadzīgs papildu materiāls, taču jau tagad vismaz Tirzas₃₉₉ izlokšni ar izoglosu iespējams dalīt apmēram vienādās daļās – sēliskajā un latgaliskajā.

Tomēr šie iepriekšējās nodaļās izklāstītie fakti, ieskaitot kontrasta spilgtuma novērtējumu, ir subjektīvi, balstīti galvenokārt uz pētījuma autora novērojumiem, t.i., paļaujoties uz personisko viena cilvēka dzirdi un uztveri. Cik var tam uzticēties? Vai ir kādi citi paņēmieni, lai šos rezultātus verificētu, apstiprinātu?

Šādas metodes meklēšanā ir obligāti jāapkopo pašu teicēju sniegtās atziņas par intonācijām. Lai cik tās pēc pirmā iespaida šķistu subjektīvas, grūti iekļaujamas filoloģiskās definīcijās (ko gan varētu pateikt parastais lauku cilvēks?),

tās var veidot ar dialektu fonoloģiju saistīta darba pamatu pamatus. Patiesībā tikai vietējās izloksnes pārstāvis ir tiesīgs teikt galavārdu par to, kāds raksturs ir tai vai citai īpatnībai, un parādīt ceļu uz sistēmas elementu būtību. Šī ceļa meklēšana caur teicēju komentāriem, kā izrādījās, bija pareiza un rezultatīva.

Atgriezīsimies 3.3.1. nodaļā, kuras 6. tabulā ir ievietoti dati par trim heterotoniskajiem minimālajiem pāriem, kas tika izrunāti speciālajos teikumos un pēc tam atkārtoti komentāros: (*salūza zirga*) *lùoks* [*lùoks*]: (*atvērās istabas*) *luògs* [*luòks*] (136 teicēju vārdformas teikumos un 72 varianti komentāros), (*ar rokām drēbi*) *grìežu*: (*ar nazi maizi*) *grìežu* (131 vārdforma, 85 varianti komentāros), kā arī (*vakarā saule*) *rièt*: (*suņi sāka*) *rièt* (137 vārdformas, 63 varianti komentāros). Kopā pie 404 teikumu vārdformām 220 gadījumos teicēji atkārtoti ierunāja piemērus, lai varētu tajos ieklausīties un brīvi raksturot dažādi intonēto vārdu īpatnības. No tiem apmēram 180 gadījumos informanti izteikuši savu viedokli par atsevišķām pozīcijām (skat. 6. tabulas 6. stabiņa slīpajās iekavās kursīvā ievietotos komentārus). Respondentu atziņas var apkopot un sadalīt vairākās grupās.

8 gadījumos teicēji atzinās, ka nemāk raksturot atšķirības, un tās vispār nevērtēja.

26 heterotoniskos pārus teicēji atzina par vienādiem („neatšķiras“). Trīs ceturtdaļas no tiem ir tādi, kuros nekrītošo intonāciju pētījuma autors bija noteicis kā kāpjošo ar subjektīvu vērtējumu „0“ vai (retāk) „1“. Pārējā ceturtdaļa raksturo krītošās un lautzās intonācijas opozīciju, kam subjektīvais kontrasta vērtējums arī svārstās starp „0“ un „1“, un tikai vienā gadījumā Jaungulbenes₄₁₀ 175. teicējs nesaudzirdēja atšķirību starp lauzto un krītošo intonāciju, kura tika novērtēta ar atzīmi „2“. Jāsecina, ka kopumā informantu

un pētījuma autora subjektīvie vērtējumi par vājā kontrasta gadījumiem sakrīt.

52 gadījumos tika izteikts viedoklis, ka vājāka vai stiprāka atšķirība starp minimālo pāru vārdiem pastāv, bet teicēji nemācēja to raksturot vai nesniedza nekādus dziļākus komentārus: 1 gadījums „nebiju aizdomājies, ka ir atšķirība“ (kontrasts subjektīvi novērtēts ar atzīmi „3“), 3 gadījumi ar „tikai drusku atšķiras“ (vērtējums – „1“, „2“ un „3“), 4 – ar „ļoti atšķiras“ (visiem – atzīme „3“). Ar piebildi „atšķiras, bet nemāku raksturot“ un „atšķiras“ vienā grupā apvienoti 44 gadījumi – tikai seši no tiem raksturo krītošās un kāpjošās intonācijas kontrastu ar atzīmi no „1“ līdz „3“, bet pārējie – krītošās un lauztās intonācijas starpību (ceturtā daļa – ar atzīmi „0“ vai „1“, bet atlikušās trīs ceturtdaļas subjektīvi novērtētas ar skaidra kontrasta atzīmi „2“ vai „3“). Tātad jāatzīst, ka teicēji intonāciju starpību vairāk pamana tajos minimālajos pāros, kuru kontrasts subjektīvi tika novērtēts ar diezgan augstu atzīmi „2“ vai „3“ un kas visbiežāk pārstāv lauztās un krītošās intonācijas opozīciju.

Starp gadījumiem, kad teicējs ir atradis kādu pamatojumu savam skaidrojumam, izceļas 27 komentāri par pāri (*zirga*) *loks* : (*istabas*) *logs*, kuros tiek uzsvērtā atšķirīga vārdu ortogrāfija: „*k* un *g* starpība“, „galotnes *-ks* un *-gs* starpība“, „neatšķiras, izņemot burtus“, „burti šķir un skanējums“ (balsīgais līdzskanis dabiski izrunātajos teikumos, protams, nav raksturīgs, bet komentāros vairāki teicēji, apējot asimilācijas likumus, to demonstratīvi ir mēģinājuši izrunāt). 22 pāros no 27 ortogrāfiskais skaidrojums ir norādīts kā vienīgais atšķirību pamats. Vairāk nekā divām trešdaļām piemēru ir raksturīgs vidēji izteikts un ļoti izteikts intonāciju kontrasts, kas reāli varētu būt vienīgais (ar atzīmi „2“ vai „3“ novērtēti 4 pāri ar krītošo un kāpjošo intonāciju, bet

15 pāru – ar krītošās un lautzās intonācijas pretstatījumu). Šāda tipa skaidrojumi liecina, ka teicēju fonoloģisko izjūtu jeb spēju šķirt izlokšnei raksturīgas fonētiskās pazīmes var ļoti aizēnot ortogrāfiskā domāšana, kas šajā gadījumā izrādījusies prioritāra.

Komentāriem, kur spilgts kontrasts starp vārdiem tiek pamatots ar papildu apstākļiem, var pievienot divos gadījumos pieminēto balsīgā š un ž starpību („drusku atšķiras, tā kā uz š burtiņu vairāk“ (Galgauska₄₀₀, krītošās un lautzās intonācijas kontrasta vērtējums – „3“⁸⁸); „pirmais – ar š burtu, otrais – ar ž burtu“ (Lizums₃₉₇, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); kā arī viena teicēja skaidrojumu par *griežu* atbilstēm, kuras šķirot priedēkļa *iz-* un *no-* klātbūtne (Barkava₄₂₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$).

Atlikušos intonāciju pārus teicēji raksturoja ar pazīmēm, kas atspoguļo atsevišķus būtiskus intonāciju sistēmas aspektus: aizrāda zilbes intonāciju saistību ar patskaņu kvalitāti (monoftongizācijas pakāpi) un ar melodiskajām, dinamiskajām vai kvantitatīvajām intonāciju īpatnībām.

Septiņos komentāros teicēji pamanījuši, ka vārdu pāriem var būt raksturīgs nevienāds vokāļu sastāvs: piemēram, „*i-e* ir *ar rokām*, bet *ar nazi* – garais *ī*“ (Atašiene₄₃₂, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 0$); „*saule* ir *i-e*, bet *suņi* ir garais – *ī*“ (Atašiene₄₃₂, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*saule r(i)et*“ (Barkava₄₂₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „patskaņu maiņa drusku te ir: *saule riet – ie* burts, *suņi sāka riet – ī* burts“; „*saule* ar *ie*“ (pēdējie trīs komentāri no Barkavas₄₂₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*ie* un *ē* – tas platais *ē* maina visu to“ (Jaungulbene₄₁₀, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*suņi riet* ar īso *i*, *saule riet* – ar *ie*“ (Kalupe₄₄₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$). Interesanti, ka visi no šeit minētajiem teicējiem, izņemot gulbenieti, ir dziļo izlokšņu pārstāvji (*ie* vietā savā valodā visās pozīcijās

⁸⁸ Visi komentāri apkopoti latviešu literārajā valodā. Lai informācija būtu pārskatāma, krītošās un nekrītošās intonācijas kontrasta vērtējums rādīts simbolu izteiksmē (piemēram, Galgauska₄₀₀, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$).

konsekventi izrunā \bar{i} tipa monoftongus), tomēr atšķirību mēģina ilustrēt ar ortogrāfiskiem paņēmieniem („ja būtu jāraksta“), mākslīgi diftongizējot $\bar{i} > ie$. Pārsteidzoši ir tas, ka zilbes intonāciju starpību ar mākslīgi radītajiem divskaņiem skaidro informanti, kas paši ikdienā tos neizrunā. Turpretī, skatoties uz 6. tabulu, vairākās izloksnēs var atrast vismaz dažus desmitus pozīciju, kurās $ie/e/\bar{e}$ (vai $uo/^u/o/o$) kvalitatīvā varietāte ir atkarīga no zilbes intonācijas – daudzviet divskaņu/patskaņu pozicionālie varianti ir reāli, skaidri saklausāmi, tomēr paši teicēji tos nedzird un nekomentē. Kādi tie varianti ir un no kā tie ir atkarīgi? Sēliskajā un latgaliskajā areālā var saskatīt atšķirīgus diftongizācijas/monoftongizācijas principus, kas raksturīgi krītošās un nekrītošās intonācijas dažādu stiprumu kontrastiem:

– sēliskajās izloksnēs (Dzelzavā₄₀₉, Lubānā₄₁₇, Meirānos₄₂₁, Mētrienā₄₂₉, Saikavā₄₂₄, Tīrzā₃₉₉, Vīpē₄₃₁, Cesvainē₄₁₆) vērojama tendence ar mazāk mainīgiem divskaņu komponentiem izrunāt krītošos variantus, bet izteiktākus diftongus izrunāt ar kāpjošo intonāciju, piemēram, $l^u\grave{o}ks : lu\acute{o}ks$ (arī $l\grave{o}ks : l^u\acute{o}ks$), $gr^i\grave{e}žu : gri\acute{e}žu$, $r^i\grave{e}t : ri\acute{e}t$;

– latgaliskajās izloksnēs mēdz būt otrādi: pilnīgāki diftongu komponenti var būt izrunāti zilbēs ar krītošo intonāciju, bet monoftongi vai ne līdz galam monoftongizētas skaņas tiek izrunātas ar laužto intonāciju, piemēram, $l^u\grave{o}ks : l\acute{u}ks / l\acute{o}ks$, $gr^i\grave{e}žu : gr^i\acute{z}žu$, $r^i\grave{e}t : r^i\acute{t}$ (sporādiski raksturīgi dziļajām izloksnēm: Atašienei₄₃₂, Barkavai₄₂₅), kā arī $l\grave{u}oks : l^u\acute{o}ks$ vai $l^u\grave{o}ks : l\acute{o}ks$, $gr^i\grave{e}žu : gr^i\acute{e}žu$ (Galgauska₄₀₀, Jaungulbene₄₁₀, Lizums₃₉₇, Vecgulbene₄₀₁).⁸⁹

Šķiet, vokāļu kvalitāte var būt kā papildu veids izteikt zilbes intonāciju atšķirības. Kā rāda nākamās nodaļas 10. tabula,

⁸⁹ Ir arī izņēmumi, piemēram, Līvānu₄₃₆ 215. teicēja, Rugāju₄₃₆ 236. teicēja, Lejasciema₃₉₃ 207. teicēja piemēros.

ši parādība ir cieši saistīta ar kvantitatīvajām zilbes īpatnībām: kāpjoshi intonētie vokāļi attiecībā pret krītošo intonāciju ir garāki, lauzti intonētie – īsāki. Tiesa, ir novērotas diftongizācijas pazīmes arī Līvānu⁴³⁶ dziļās sēliskās izloksnes daļā, kur stieptā intonācija ir īpaši izteiksmīga: 221. teicējs *gr^hīžu* : *gr^hīžu* un *r^hit^h* : *r^hit^h* pāra pirmos vārdus izrunājis ar *j* pieskaņu – tos varētu transkribēt arī kā *gr^hijžu* un *r^hijt^h*. Šie divi piemēri it kā būtu pretrunā ar nupat izklāstītajiem diftongizācijas principiem. Taču te ir svarīgas detaļas: pirmkārt, šāda tipa diftongizācijas rezultāts ir *ij* tipa skaņa ar slēgtāku otro komponentu, turpretī iepriekšminētajos piemēros – ar atvērtāku otro komponentu; otrkārt, *ij* tik tiešām ir skaņa, kuras pirmais komponents tuvāks īsajam, nevis garajam patskanī – tā tiek palielināts kontrasts ar īpaši garām stiepti intonētajām zilbēm.

Tikai retos gadījumos minimālo pāru atšķirības teicēji saistījuši tieši ar zilbes intonāciju starpību: „ļoti atšķiras: stieptā un lautzā intonācija“, „atšķiras: pirmais izrunāts stiepti, otrais – ar lauzto intonāciju: *i-i*“; „ļoti skaidra starpība: intonācija“ (visi – no Barkavas⁴²⁵, $\circ : \hat{\circ} = 3$); „atšķirīgu un citiem saklausu: intonāti vi lauzā vārdu *logs* un līgani izrunā *loks*“ (Lizums³⁹⁷, $\circ : \hat{\circ} = 3$); „nevienādas intonācijas“ (Lizums³⁹⁷, $\circ : \hat{\circ} = 2$); „intonācijas un uzsvāra atšķirība“ (Tirza³⁹⁹, $\circ : \hat{\circ} = 3$).

Daudz biežāk teicēji uzskaitījuši vārdu pārim raksturīgas konkrētās īpatnības, ko var klasificēt kā melodiskās un dinamiskās zilbes intonāciju pazīmes, piemēram: „skaidrs lauzums“ (Lizums³⁹⁷, $\circ : \hat{\circ} = 3$); „*maizi griežu* aizlauzts“ (Līvāni⁴³⁶, $\circ : \hat{\circ} = 3$); „*maizi griežu* aprauts“ (Līvāni⁴³⁶, $\circ : \hat{\circ} = 1$); „vārdu *maizi griežu* „kā ar nazi griež““, „*suņi sāka riet* nocērt“ (abi – no Tirzas³⁹⁹, $\circ : \hat{\circ} = 3$); „*maizi* atdalīts *i-e*, bet *maza* jau atšķirība“ (abi – no Abrenē dzimušās

teicējas, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*suņi sāka riet* atdalīts *i-e*, kas tiek izrunāts apspiesti“, „*saule riet līganāk*“ (Lizums₃₉₇, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*logs cietāks*“ (Līvāni₄₃₆, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$ un 3); „*suņi sāka riet cietāks*“ (Līvāni₄₃₆, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*maizi griežu stingrāk pateica*“ (Tirzas₄₃₆ teicēja sievas komentārs, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 0$); „*zirga loks – ciešāk; k un g starpība*“ (Tirza₃₉₉, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$), „*saule mīlāk, mīkstāk*“ (abi – no Tirzas₃₉₉, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*atšķiras: pirmais lēnāk, otrais – asāk*“ (Barkava₄₂₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*cits asums: pirmais – maigāk, otrais – asāk*“ (Barkava₄₂₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*maizi griežu tā kā dziļāk nekā drēbi griežu*“ (Galgauska₄₀₀, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*saule riet uzliek uz r*“ (Barkava₄₂₅, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 3$). No šiem latgaliskajās izloksnēs pierakstītajiem komentāriem var uzskaitīt veselu virkni pazīmju, kas teicējiem asociējas ar krītošās : lauztās intonācijas pāriem: krītošās intonācijas maigums, lēnums, līganums, mīļums, mīkstums ir pretstatā lauztās intonācijas lauzumam, aprāvumam, „burtu dalījuma“, cirtumam, cietumam, stingrumam, asumam, stiprākai izrunai. Latgalisko izlokšņu areālā tikai viens komentārs neatbilda kopējai tendencei – nekrītošā intonācija raksturota kā „mīkstāka“ („*suņi sāka riet* – mīkstāk“, Atašiene₄₃₂, 81. teicējs, kura valodā intonācijas bija svārstīgas, $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 0/1$). Interesanti, ka sēlisko izlokšņu pusē pierakstīti tikai divi līdzīgi komentāri: neviennozīmīgi vērtējams „*asāks logs*“ (Meirāni₄₃₆, $\hat{\circ} : \acute{\circ} = 1$) un „*maizi griežu izceļ vārda vidū, bet drēbi griežu – uz leju*“ (Līvāni₄₃₆, $\hat{\circ} : \acute{\circ} = 2$) – pirmajā gadījumā tiek pamanītas zilbes dinamiskās, otrajā – melodiskās īpatnības. Tātad zilbes intonāciju kvalitatīvās pazīmes, šķiet, daudz biežāk tiek apzinātas latgaliskajās, nevis sēliskajās izloksnēs.

Taču komentāru klasifikācijā par lielāko un ievērojamāko var uzskatīt grupu, kurā tiek apvienoti viedokļi, ka vārdu pārus šķir garums jeb kvantitāte – pierakstīti 32 komentāri. Ļoti svarīga piezīme – dažādi intonēto vokāļu ilgumu

atšķirības ir pamanījuši gan sēlisko, gan latgalisko izlokšņu pārstāvji:

– sēliskajā areālā: „*suņi sāka riet – garāk*“ (Līvāni₄₃₆, $\grave{\circ} : \acute{\circ} = 3$); „*garums: logam garais ū*“ (Līvāni₄₃₆, $\grave{\circ} : \acute{\circ} = 2$); „*suņi sāka riet ar garo*“ (divi teicēji no Līvāniem₄₃₆, $\grave{\circ} : \acute{\circ} = 2$ un 3); „*maizi griežu garāks*“ (Līvāni₄₃₆, $\grave{\circ} : \acute{\circ} = 2$); „*saule riet īsāks*“ (Līvāni₄₃₆, $\grave{\circ} : \acute{\circ} = 2$); „*lielāks logs, zirgs mazāks*“ (Mētriena₄₁₉, $\grave{\circ} : \acute{\circ} = 2$);

– latgaliskajā areālā: „*logs īsāks, loks – garāks burts*“; „*suņi sāka riet īsāks*“, „*viens – garāks, otrs – īsāks*“ (visi trīs – no Atašienes₄₃₂, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*drēbi griežu drusku garāk*“, „*suņi sāka riet – īsāks*“ (abi – no Atašienes₄₃₂, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*maizi griežu īsāks*“, „*maizi griežu – īsāk, drēbi griežu – garāk*“ (abi – no Atašienes₄₃₂, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 1$), „*pirmais – garš, otrais – īss*“, „*pirmais – garš, otrais – īss, arī k un g atšķirība*“, „*atšķiras īsais un garais ū*“, „*loks garāks, logs – īsi*“ (visi četri – no Barkavas₄₂₅, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*otrais izrunāts īsi*“ (Barkava₄₂₅, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*logs īsāk*“ (Galgauska₄₀₀, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*logs – īsais u, bet loks – garais*“ (Kalupe₄₄₅, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*maizi griežu īsāk, lai arī burti tie paši*“ (Līvāni₄₃₆, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 2$); „*atšķiras ar garumiem*“ (Līvāni₄₃₆, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*loks gari*“, „*atšķiras ar garumzīmi un īsumu*“, „*atšķiras ar garumzīmi*“ (visi trīs – no Nīcgales₄₄₄, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*k un g starpība; loks ar garumzīmi, logs bez garumzīmes*“ (Rudzāti₄₃₇, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*atšķiras ar garumzīmi*“ (Rudzāti₄₃₇, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*atšķiras ar garumzīmēm*“ (Rudzāti₄₃₇, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*drēbi griežu garāk, mazā nianse*“, „*saule riet pagarināts*“ (abi – no Stirnienes₄₃₃, $\grave{\circ} : \hat{\circ} = 3$); „*saule riet drusku garāk*“ (Vecgulfene₄₀₁, $\grave{\circ} : \circ = 0$); „*garāk drēbi griežu*“ (Vecgulfene₄₀₁, $\grave{\circ} : \circ = 3$).

No šīm teicēju interpretācijām var secināt, ka tieši zilbju kvantitāte varētu būt viena no būtiskākajām kopīgajām prosodiskajām diferenciālajām pazīmēm jeb šķirējpazīmēm visā

pētāmajā areālā: sēliskajās izloksnēs zilbes ar krītošo intonāciju teicēji sadzird un uztver kā īsākas, bet kāpjoši intonētas – pagarinātas, savukārt latgaliskajās izloksnēs ir otrādi – krītoši intonētas zilbes ir pagarinātas, bet lauži intonētas – īsas.

Teicēju fonoloģiskās atziņas par skaņu un „burtu“ garumiem dažādi intonētās zilbēs, kā arī ar to saistīta nevienāda monoftongu/ diftongu lietošana pamudināja meklēt un pamatot kādu zilbes kvantitātes noteikšanas metodi, kas ne tikai ļautu noteikt izloksnēm visraksturīgākos vokāļu ilgumus, bet arī palīdzētu precizēt robežu starp latgalisko un sēlisko areālu.

3.3.4. Zilbju relatīvā kvantitāte kā būtisks kāpjošās un laužtās intonācijas izoglosas rādītājs

Nedaudzi mūsdienu eksperimentālās fonētikas pētījumi (Sarkanis 1993; Markus 1998, 2010), kuros tiek salīdzināta augšzemnieku izlokšņu prosodija, rāda, ka sēliskajās izloksnēs (tiesa, abos Daugavas krastos nevienādi) kāpjoši intonētās zilbes (ó) ir garākas par krītoši intonētajām (ò), savukārt latgaliskajās izloksnēs zilbes ar krītošo intonāciju ir garākas par zilbēm ar laužto intonāciju (ô). Tātad 3.3.3. nodaļā apkopotās teicēju atziņas par heterotonisko minimālo pāru kvantitāti un valodnieku viedoklis, kas izriet no statistiskajiem datiem, pēc būtības sakrīt.

Šīs atziņas ir ļoti noderīgas, mēģinot noteikt sēlisko un latgalisko izlokšņu robežu. Ja starp krītošo un nekrītošo zilbes intonāciju katrā izoglosas pusē ir garumu kontrasts, kas daudzos gadījumos mēdz būt statistiski ticams (piem., Sarkanis 1993: 63; Markus 1998: 42–43; 57–60; sal. 2010: 132) un ko varētu attēlot ar formulu $\acute{o} > \grave{o}$ (sēliskajās izloksnēs) un $\grave{o} > \hat{o}$ (latgaliskajās izloksnēs), acīmredzami starp kāpjošo un laužto intonāciju šīm atšķirībām ir jābūt vēl spilgtākām:

ó > (ò) > ô, un tās var būt droša izlokšņu grupu diferencēšanas pazīme.

Starpību var noteikt, mērot zilbes centra (pētījuma piemēros – vokāļu) garumus. Taču ir svarīgi, lai salīdzināmās mērvienības atrastos cik vien iespējams līdzīgā teikuma intonācijas ietekmē un vienādā līdzskaņu apkaimē – šie nosacījumi jau tiek ievēroti, minimālos pārus iekļaujot speciālajos teikumos. Tikpat svarīgi norobežoties no runāšanas tempa atšķirībām, individuālajām teicēju runāšanas īpatnībām, tāpēc lietderīgāk mērīt ne tikai absolūtos, bet arī relatīvos vokāļu garumus. Nosakot relatīvo kvantitāti, parasti tiek ievērotas aktuālās skaņas un blakus skaņas absolūto garumu attiecības.⁹⁰ Taču šajā pētījumā šis paņēmieni ir mazliet modificēti.

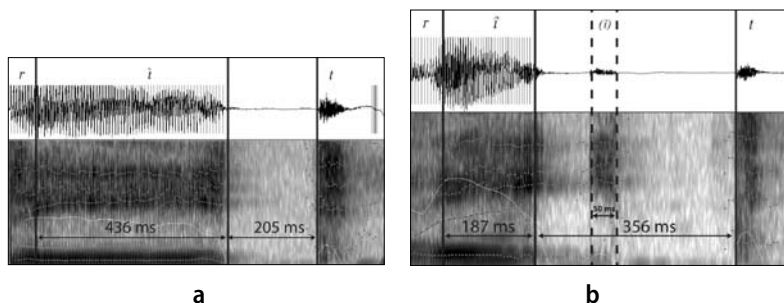
Atšķirības starp zilbēm kļūst vēl stiprākas, ja, mērot relatīvos garumus, pamata vokāļa absolūtais garums tiek dalīts nevis ar blakus skaņas absolūto garumu, bet ar balsu saišu slēguma posmu aiz pamata vokāļa. Tam, ka lauzti intonētās zilbes kontūrai pieder arī slēguma posms aiz patskaņa, ir pamanījusi A. Ābele – to viņa saukusi par akustisko pauzi: „Pašu iespēju, ka balss tiek pārtraukta patskaņa vidū, diez vai var apšaubīt. (..) līkne rāda vibrāciju atjaunošanos aiz pārrāvuma, tomēr, uzmanīgi pār klausot šo vārdu, kas atskaņots ar fonogrāfu, var dzirdēt tikai pirmo pusi, kas

⁹⁰ Pirmos mēģinājumus ievērot relatīvos garumus, pētot latviešu valodas zilbes intonācijas, var saskatīt jau H. Šmita-Vartenberga fonētikas eksperimentos, kur tika mērīti gan patskaņi, gan blakus esošie slēdzeni (skat. *Schmidt-Wartenberg* 1899: 124–125). Relatīvās kvantitātes metodiku 20. gs. pirmajā pusē attīstīja E. A. Meijers (*Meyer* 1903), J. P. Ruselo (*Rousselot* 1924) un D. Džounzs (*Jones* 1944; 1950). No baltu valodniekiem garumu attiecības latviešu literārajā valodā vispamatīgāk ir pētījis E. Liepa (1979), bet Lietuvā relatīvās kvantitātes paņēmienus konsekventi ievērojis un tos izkopies A. Pakēris (*Pakēris* 1982: 35, 45).

beidzas ar strauju balss atslābināšanu. Šeit patskaņa daļa, kas bez nosacījumiem tiek uztverta ar dzirdi, veido ne vairāk kā trešo daļu no visa patskaņa, atlikušās divas trešdaļas attiecas uz akustisko pauzi“ (*Абелъ* 1915: 190). Tāpēc, pašas valodnieces vārdiem sakot, „šī tipa patskaņi no akustikas viedokļa ne vienmēr tiek uztverti kā garie, taču pašam runātājam, kas izjūt muskuļu darbību, (...) šis tips vienmēr šķitīs kā garums“ (*Абелъ* 1915: 194). Tātad lauztais patskanis un slēguma posms aiz ir it kā saaudzis, tas jāievēro. Tāpat var ievērot arī citādi intonēto zilbju posmus aiz vokāļa.

Ar programmu *PRAAT* salīdzinot slēguma posmu ilgumus, izrādījās, ka tie ir ļoti atkarīgi no zilbes tipa: lauži intonētajās zilbēs šis posms, kā nupat jau minēts, ir garš attiecībā pret samērā īsu vokāļa posmu, turpretī kāpjoši intonētajās zilbēs slēguma posms ir īss attiecībā pret garu vokāļa posmu. Tādējādi, ievērojot šos slēguma fragmentus, kas ir kā savdabīga pastiprinošā kontrastviela, arī tā jau spilgts kāpjošs un lauztās intonācijas kvantitatīvais kontrasts kļūst vēl spilgtāks.

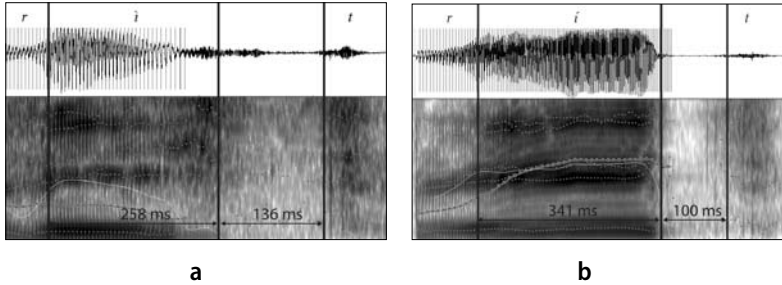
Taču abu izogļoslas pušu teicēji intonāciju atšķirību visbiežāk raksturo kā garumu starpību ne tāpēc, ka dzird kaimiņizloksnes valodu, bet vispirms tāpēc, ka savā valodā nevienādi izrunā krītošās un nekrītošās zilbes. Tādēļ mērījumi, izmantojot relatīvās kvantitātes metodiku, jāsāk no šiem pāriem, turklāt kritēriju noteikšanai jācenšas atrast tādus teicējus, kuru valodā šīs atšķirības ir ļoti spilgtas. Piemēram, salīdzinot latgaliskās Barkavas₄₂₅ izloksnes 131. teicēja pāri *rît' : rî't'* ('*riet* : *riêt'*'), kura vārdi izrunāti ar ļoti spilgtu krītošās un lauztās intonācijas starpību (skat. 13a. att.), kādā vārdā ar krītošo intonāciju tika noteikts 436 ms garš patskanis *ī* ar balss saišu slēguma posmu 205 ms, tātad relatīvais garums – $t_R = 436/205 = 2,13$. Vārdā ar lauzto intonāciju (skat. 13b. att.)

13. att. Heterotoniskā pāra (a) *rīt'* un (b) *rīt'* sonogramma un dinamiskā spektrogramma (paraugs, Barkavas₄₂₅ izloksnes 131. teicējs).
Vokāļa relatīvās kvantitātes mērījuma posmi

izmērītais \bar{t} absolūtais garums ir 187 ms, bet slēguma posma garums – 356 ms, attiecīgi $t_R = 187/356 = 0,53$, tiesa, šajā pēdējā posmā parādās arī balss saišu daļējās atjaunošanas posms (50 ms), kas ir, kā rāda citu līdzīgu pāru mērījumi, raksturīgs tikai lauztajiem patskaņiem, taču neobligāts, fakultatīvs. Ja relatīvā garuma vērtējums ir vairāk par 1, tas nozīmē, ka vokālis par slēguma posmu ir garāks, bet, ja $t_R \leq 0,99$, – ka vokālis par šo posmu ir īsāks (lauzti intonētajai zilbei diezgan raksturīga pazīme). Tādā veidā tika izmērīti arī šī pāra vārdu atkārtojumi, katrai pusei aprēķinot relatīvo garumu vidējās vērtības. Iegūtais vidējo vērtību rezultāts – $\hat{\circ} : \hat{\circ} = 2,25 : 0,64$.

Ja pētāmajā areālā būtu tikai šo divu tipu zilbes intonācijas un ja visi apstākļi tām veidoties būtu tik ideāli kā šajā pārī, kvantitātes analīzi varētu beigt, konstatējot, ka šķirējpa-zīmes skaitliskais kritērijs ir atrasts. Taču citu pāru mērījumi (kopā 92 teicēji) liecināja, ka tikai mazāk nekā pusei no lauzti intonētajām zilbēm ir raksturīga pazīme, kad patska-nis ir īsāks par balss saišu slēguma posmu aiz tā, šis skaitlis svārstās starp 0,42 un 2,3, bet vidējais relatīvais garums

14. att. Heterotoniskā pāra (a) *rīt'* un (b) *rít'* sonogramma un dinamiskā spektrogramma (paraugs, Līvānu₄₃₆ izloksnes 221. teicējs). Vokāļa relatīvās kvantitātes mērījuma posmi

pētītajā areālā bija $t_R(\hat{\circ}) = 1,19$. Acīmredzot ne tik svarīgi ir konkrētās zilbes intonācijas relatīvie rādītāji, cik spēja šķirt divas intonācijas, relatīvais attālums starp tām, tāpēc par daudz stabilāku tika uzskatīta relatīvo garumu attiecība, kas tika aprēķināta, nekrītošās (šajā gadījumā lauztās) intonācijas relatīvo garumu dalot ar krītošās intonācijas relatīvo garumu: $t_{RR} = t_R(\hat{\circ})/t_R(\circ) = 0,64/2,25 = 0,28$. Šis kritērijs, kā izrādījās vēlāk, ļoti labi var parādīt teicēja piederību sēliskajam vai latgaliskajam areālam.

Tādā pašā veidā tika veikts garumu attiecību parauga mērījums kādā sēliskā areālā (Līvāni₄₃₆, 221. teicējs) izrunātajā pāri *rīt' : rít'* (latviešu literārajā valodā atbilst '*riet : riēt*'), kura vārdi izrunāti ar ļoti spilgtu krītošās un kāpjošās intonācijas kontrastu (skat. 14a., 14b. att.).

Izrādījās, ka sēliskajā areālā pāriem ir raksturīgas citas garumu attiecības nekā latgaliskajā pusē: $t_R(\hat{\circ}) = 258/136 = 1,9$; savukārt $t_R(\circ) = 341/100 = 3,41$. Jāpievērš uzmanība, ka izteiktās kāpjošās intonācijas pamatu veido ļoti garš patskaņa posms attiecībā pret ļoti īsu balsis saišu slēguma posmu pirms (3,41 : 1). Tomēr citos gadījumos ar konstatētu kāpjošu intonāciju (kopā – 45 teicēji) šis skaitlis svārstās

starp 1,42 un 3,68 (vidēji – 2,6), kas pārklājas ar tādu pašu lauzto zilbju rādītāju, tāpēc šis attiecību kritērijs nevar būt drošs. Daudz drošāka un stabilāka ir teicējam raksturīgā attiecība jeb attālums starp krītošās un kāpjošās intonācijas relatīvajiem garumiem: $t_{RR} = t_R(\acute{\circ})/t_R(\grave{\circ}) = 3,41/1,9 = 1,79$.

Pēc šiem diviem paraugiem tika aprēķināti visu 137 areālā pētīto pāru vokāļu relatīvie garumi (t_R) un to attiecības (t_{RR}) krītoši un nekrītoši intonētajās zilbēs (skat. 10. tabulu, kur šie rādītāji 133 gadījumos tiek salīdzināti ar kontrasta subjektīvā vērtējuma rezultātiem, sal. 6. tabulu 3.3.1. nodaļā; 6. stabiņš papildināts ar informāciju par to, kuros pāros lauztā intonācija tiek izrunāta ar glotalizāciju, daļēji atjaunojot balss saišu darbību, un kuros vārdos vērojams lauzums divskaņa vidū).

Šīs tabulas dati ļauj izdarīt secinājumu, ka nevienādu zilbes intonāciju lokalizēšanai ir svarīgas nevis kādas vienam intonācijas tipam ar kvantitāti saistītās intonācijas prosodiskās īpatnības, bet relatīvo garumu attiecības starp krītošo un nekrītošo intonāciju. Tabulā īpaši svarīgs 5. stabiņš: ja skaitlis, kurš raksturo krītošās intonācijas attiecību pret nekrītošo ir mazāks par 1, tas raksturo lauztās zilbes intonācijas areālu; ja šis skaitlis pārsniedz 1, tas raksturo kāpjošās intonācijas areālu. Tātad minētā kontrasta palielināšanas metode, ievērojot gan vokāļa garumu, gan balss saišu slēguma posmu aiz tā, ļauj diskrēti nošķirt arī tās latgaliskās un sēliskās izloksnes, kurās ir grūtības pēc dzirdes noteikt vienu vai otru zilbes intonācijas tipu (piemēram, kontrastu subjektīvi novērtējot ar atzīmi „0“ vai „1“). Salīdzinot relatīvo garumu attiecības skaitļos ar subjektīvi noteikto intonācijas tipu, konstatēts, ka 131 gadījumā no 133 tas tika noteikts pareizi – attiecībai esot starp 0,14 un 0,98, ar dzirdi tika

10. tabula

Vārdformu *riet* : *riēt* atbilstes izloksnēs, zilbes patskaņu/ divskaņu relatīvie garumi un to attiecības, intonāciju kontrasta subjektīvais vērtējums un komentāri

1.	2.	3a.	4a.	5	6
Pārstāvētā izloksne	Teicēja kods un dzimšanas gads	Kritošā zilbes intonācija, vidējais relatīvais garums	Nekritošās zilbes intonācijas tips, vidējais relatīvais garums	Kritošās un nekritošās intonācijas relatīvo garumu attiecības Zilbes intonāciju kontrasta subjektīvais vērtējums (0-3) atsevišķi izrunātajos teikumos un (aiz simboliem =<>) blakus izrunātajos pāros (komentāros)	Skaidrojumi: P.: piezīmes par relatīvo garumu mērījumiem T.: par teikumu piemēriem K.: par komentāru piemēriem Slipās iekavās kursīvā apkopotī teicēju skaidrojumi
		Vārdformas transkripcija	Vārdformas transkripcija		
ADULIENA ₄₀₈	188.	<u>ò 2,74</u>	<u>ó 2,77</u>	<u>1,01</u>	
	1926	<i>r'èt</i>	<i>r'ét</i>	0	
	194.	<u>ò 1,62</u>	<u>ó 1,77</u>	<u>1,09</u>	
	1935	<i>riet</i>	<i>riét</i>	1	
ATAŠIENE ₄₃₂	71.	<u>ò 1,9</u>	<u>ô 1,06</u>	<u>0,56</u>	
	1929	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	1	
	72.	<u>ò 4,39</u>	<u>ô 1,83</u>	<u>0,42</u>	
	1968	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	0	
	73.	<u>ò 3,1</u>	<u>ô 0,99</u>	<u>0,32</u>	
	1934	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	2	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu
	74.	<u>ò 3,08</u>	<u>ô 1,61</u>	<u>0,52</u>	
	1935	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	0<2	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu <i>/saule riet–ie, suņi riet–i/</i>
	75.	<u>ò 3</u>	<u>ô 1,27</u>	<u>0,42</u>	
	1941	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	2	
	77.	<u>ò 2,24</u>	<u>ô 0,91</u>	<u>0,41</u>	
	1927	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	2=2	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu
	78.	<u>ò 2,7</u>	<u>ô 0,77</u>	<u>0,29</u>	
	1940	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	3=3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu <i>/suņi sāka riet isāks/</i>
80.	<u>ò 1,96</u>	<u>ô 1,25</u>	<u>0,64</u>		
1978	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	0		
81.	<u>ò 1,72</u>	<u>ô 1,3</u>	<u>0,76</u>		
1972	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	0<1	<i>/suņi sāka riet – mikstāk/</i>	
82.	<u>ò 1,67</u>	<u>ô 1,05</u>	<u>0,63</u>		
1942	<i>r'ít'</i>	<i>r'ít'</i>	1<3	<i>/atšķiras/</i>	

10. tabulas turpinājums

	83. 1965	<u>ò 2,66</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,56</u> <i>r'it'</i>	<u>0,59</u> 2	/suņi sāka riet – īsāks/
	94. 1932	<u>ò 1,95</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,22</u> <i>r'it'</i>	<u>0,62</u> 1	
	95. 1929	<u>ò 1,8</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,71</u> <i>r'it'</i>	<u>0,39</u> 1	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
	96. 1929	<u>ò 2,38</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,28</u> <i>r'it'</i>	<u>0,54</u> 2	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
BARKAVA ₄₂₅	102. 1938	<u>ò 1,62</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,6</u> <i>r'it'</i>	<u>0,37</u> 3	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
	103. 1939	<u>ò 1,41</u> <i>r'it' / r''et'</i>	<u>ô 0,42</u> <i>r'it'</i>	<u>0,3</u> 1<2	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu /saule riet ar ie/
	104. 1939	<u>ò 1,56</u> <i>r''et'</i>	<u>ô 0,73</u> <i>r'it'</i>	<u>0,47</u> 3=3	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu T.: tiek diftongizēts garākais ī /loti atšķiras/
	106. 1931	<u>ò 2,07</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,72</u> <i>r'it'</i>	<u>0,35</u> 3=3	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu /atšķiras/
	107. 1938	<u>ò 1,86</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,87</u> <i>r'it'</i>	<u>0,47</u> 3=3	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
	110. 1927	<u>ò 2,14</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,93</u> <i>r'it'</i>	<u>0,9</u> 3	
	111. 1940	<u>ò 2,3</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,3</u> <i>r'it'</i>	<u>0,57</u> 2<3	/nejūt atšķirību/
	112. 1936	<u>ò 2,39</u> <i>r''et'</i>	<u>ô 0,99</u> <i>r''et'</i>	<u>0,41</u> 0<1	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
	114. 1940	<u>ò 2,2</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,9</u> <i>r'it'</i>	<u>0,86</u> 1	

	116. 1926	<u>ò 3,55</u> <i>r^uèt'</i>	<u>ô 1,81</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,51</u> 2<3	/patskaņu maiņa: saule riet–ie, suņi sāka riet–i/
	129. 1940	<u>ò 1,45</u> <i>r'ít'</i>	<u>ô 0,61</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,42</u> 2<3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu /saule riet uzliek uz i/
	131. 1938	<u>ò 2,25</u> <i>r'ít'</i>	<u>ô 0,64</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,28</u> 3=3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu /saule ar ie/
	141. 1930	<u>ò 3,22</u> <i>r^uèt'</i>	<u>ô 1,3</u> <i>r^uèt'</i>	<u>0,4</u> 2<3	/atšķiras/
	155. 1930	<u>ò 1,17</u> <i>r'ít'</i>	<u>ô 0,68</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,58</u> 2<3	
DZELZAVA ₄₀₉	191. 1931	<u>ò 1,52</u> <i>riet</i>	<u>ó 1,57</u> <i>riét</i>	<u>1,03</u> 0=0	K.: nevar raksturot
GALGAUSKA ₄₀₀	145. 1929	<u>ò 1,7</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,51</u> <i>riét</i>	<u>0,89</u> 2=2	/atšķiras, bet nemāk raksturot/
	239. 1930	<u>ò 1,8</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,72</u> <i>riét</i>	<u>0,96</u> 3	P.: glotalizācija divskaņa vidū
	242. 1936	<u>ò 2,8</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,12</u> <i>riét</i>	<u>0,4</u> 2<3	/atšķiras/
	243. 1960	<u>ò 1,95</u> <i>riet</i>	<u>ó 2,81</u> <i>riét</i>	<u>1,44</u> 3	T.: izteikts kāpums
	245. 1934	<u>ò 2,6</u> <i>riet</i>	<u>ó 3,04</u> <i>riét</i>	<u>1,17</u> 2	T.: kāpums! Bet piemēra atkārtojumā <i>suņi</i> <i>sāka riet</i> ir drusku īsaks par <i>saule riet</i>
	247. 1947	<u>ò 1,53</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,28</u> <i>riét</i>	<u>0,84</u> 2<3	/ar uzsvaru atšķiras/
	248. 1942	<u>ò 1,34</u> <i>riet</i>	<u>ô 1</u> <i>riét</i>	<u>0,75</u> 2=2	T.: drusku kāpums ar lauzumu /atšķiras/
	260. 1943	<u>ò 1,48</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,25</u> <i>riét</i>	<u>0,85</u> 1	
	262. 1928	<u>ò 2,79</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,75</u> <i>riét</i>	<u>0,63</u> 1=1	P.: glotalizācija divskaņa vidū /neatšķiras/
	263. 1925	<u>ò 2,31</u> <i>riet</i>	<u>ó/ô 2,92</u> <i>riét/riét</i>	<u>1,26</u> 0<1	T.: vairāk uz kāpumu K.: vairāk uz lauzumu

10. tabulas turpinājums

JAUNGULBENE ₄₁₀	171.	<u>ò 1,77</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,4</u> <i>riêt</i>	<u>0,79</u> 0	
	173. 1933	<u>ò 1,57</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,48</u> <i>riêt</i>	<u>0,94</u> 2	
	174. 1959	<u>ò 1,95</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,75</u> <i>riêt</i>	<u>0,9</u> 1	
	175. 1926	<u>ò 2,26</u> <i>riet</i>	<u>ô 0,93</u> <i>riêt</i>	<u>0,41</u> 3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu
	182. 1944	<u>ò 1,54</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,11</u> <i>riêt</i>	<u>0,72</u> 0	
	184. 1923	<u>ò 2,49</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,64</u> <i>riêt</i>	<u>0,66</u> 1	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu, glotalizācija divskaņa vidū
	185. 1923	<u>ò 2,29</u> <i>riet</i>	<u>ô 0,96</u> <i>riêt</i>	<u>0,42</u> 0	
	186. 1939	<u>ò 1,52</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,23</u> <i>riêt</i>	<u>0,81</u> 1>0	K.: nemāk raksturot
	187. 1947	<u>ò 1,81</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,59</u> <i>riêt</i>	<u>0,88</u> 1	
	208. 1922	<u>ò 2,18</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,38</u> <i>riêt</i>	<u>0,63</u> 1	
	264. 1920	<u>ò 2,31</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,81</u> <i>riêt</i>	<u>0,78</u> 3=3	P.: glotalizācija divskaņa vidū K.: atšķir, bet nemāk raksturot
	KALUPE ₄₄₅	30. 1932	<u>ò 1,49</u> <i>r'it'</i>	<u>ó 1,89</u> <i>r'it'</i>	<u>1,27</u> 2
33. 1963		<u>ò 3,72</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,95</u> <i>r'it'</i>	<u>0,52</u> 2	
34. 1937		<u>ò 4,44</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,63</u> <i>r'it'</i>	<u>0,14</u> 3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu /suņi riet ar iso i, saule riet – ar ie/
36. 1968		<u>ò 3,67</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,52</u> <i>r'it'</i>	<u>0,14</u> 3=3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu
LIZUMS ₃₉₇	249. 1933	<u>ò 1,35</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,29</u> <i>riêt</i>	<u>0,96</u> 1<2	/atšķiras/
	250. 1962	<u>ò 1,53</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,4</u> <i>riêt</i>	<u>0,92</u> 1<2	P.: glotalizācija divskaņa vidū /saule riet liganāk/

	251. 1929	<u>ò 1,6</u> <i>riet</i>	<u>ô 0,7</u> <i>riêt</i>	<u>0,44</u> 3>2	P: glotalizācija divskaņa vidū K.: atšķir, bet nemāk raksturot
	252. 1930	<u>ò 1,34</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,19</u> <i>riêt</i>	<u>0,89</u> 1<3	P: glotalizācija divskaņa vidū K.: atšķir, bet nemāk raksturot
	253. 1958	<u>ò 1,97</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,69</u> <i>r'iêt</i>	<u>0,86</u> 1>0	P: glotalizācija divskaņa vidū K. komentāros sāk jaukt
	255. 1934	<u>ò 1,61</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,13</u> <i>riêt</i>	<u>0,7</u> 2=2	P: glotalizācija divskaņa vidū K.: atšķir, bet nemāk raksturot
	255. 1934	<u>ò 1,61</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,13</u> <i>riêt</i>	<u>0,7</u> 2=2	P: glotalizācija divskaņa vidū K.: atšķir, bet nemāk raksturot
	LĪVĀNI ⁴³⁶	2. 1935	<u>ò 2,85</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 3,5</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,23</u> 1<3
	3. 1930	<u>ò 2,45</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó/ô 3,34</u> <i>r'ít'/ r'ít'</i>	<u>1,36</u> 0>-2	
	5. 1955	<u>ò 2,82</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 3,48</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,23</u> 2	
	6. 1939	<u>ò 2,03</u> <i>r'ît'</i>	<u>ô 1,29</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,64</u> 3	
	10. 1930	<u>ò 1,52</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 2,27</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,49</u> 2	
	13. 1923	<u>ò 1,93</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 2,89</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,5</u> 2	
	14. 1938	<u>ò 2,01</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 2,13</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,06</u> 2>1	/neatšķiras/
	15. 1937	<u>ò 1,48</u> <i>r'ît'</i>	<u>ô 1,77</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,2</u> 0<-2	
	19. 1936	<u>ò 1,67</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 1,09</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,65</u> 1	
	20. 1929	<u>ò 1,19</u> <i>r'ît'</i>	<u>ô 0,84</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,71</u> 2	
	21. 1933	<u>ò 1,66</u> <i>r'ît'</i>	<u>ô 0,83</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,5</u> 2	
	24. 1964	<u>ò 2,2</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 2,4</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,09</u> 1	
	31. 1929	<u>ò 1,88</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 2,97</u> <i>r'ít'</i>	<u>1,58</u> 1	
	39. 1960	<u>ò 3,26</u> <i>r'ît'</i>	<u>ó 2,3</u> <i>r'ít'</i>	<u>0,71</u> 0	T.: nedzirdams glotalizācija

10. tabulas turpinājums

	40. 1933	$\hat{o} \underline{1,65}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{2,7}$ $r'it'$	$\underline{1,64}$ 2	
	41. 1929	$\hat{o} \underline{1,94}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{3,49}$ $r'it'$	$\underline{1,8}$ 1	
	42. 1937	$\hat{o} \underline{1,67}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{1,74}$ $r'it'$	$\underline{1,04}$ 0=0	/neatšķiras/
	67. 1986	$\hat{o} \underline{2,03}$ $r'it'$	$\hat{o} \underline{1,46}$ $r'it'$	$\underline{0,72}$ 1<3	/suņi sāka riet cietāks/
	68. 1996	$(\hat{o})\underline{1,8}$ $r'it'$	$\hat{o} \underline{0,62}$ $r'it'$	$\underline{0,34}$ 1	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu T.: kontrasts zems, jo abi pāra vārdi ir ar stipru lauzto intonāciju
	84. 1951	$\hat{o} \underline{2,07}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{2,55}$ $r'it'$	$\underline{1,23}$ 2	/suņi sāka riet ar garo/
	85. 1943	$\hat{o} \underline{1,7}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{2,15}$ $r'it'$	$\underline{1,26}$ 2	/suņi sāka riet ar garo/
	211. 1958	$\hat{o} \underline{1,93}$ $r'it'$	$\hat{o} \underline{1,57}$ $r'it'$	$\underline{0,81}$ 2=2	
	215. 1931	$\hat{o} \underline{1,92}$ $r''et'$	$\acute{o} \underline{2,84}$ $r''et'$	$\underline{1,48}$ 2=2	/atšķiras/
	216. 1931	$\hat{o} \underline{2,23}$ $r''et'$	$\acute{o} \underline{3,68}$ $r''et'$	$\underline{1,65}$ 2	/atšķiras/
	217. 1945	$\hat{o} \underline{1,59}$ $r'it'$	$\hat{o} \underline{0,97}$ $r'it'$	$\underline{0,61}$ 2<3	/atšķiras ar garumiem/
	220. 1931	$\hat{o} \underline{2,3}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{3,15}$ $r'it'$	$\underline{1,37}$ 2=2	T.: kritošajai intonācijai ij pieskaņa. /atšķiras/
	221. 1924	$\hat{o} \underline{1,9}$ $r'it'$	$\acute{o} \underline{3,41}$ $r'it'$	$\underline{1,79}$ 3	kritošajai intonācijai ij pieskaņa ļoti izteikts kāpums
LUBĀNA ₄₁₇	144. 1921	$\hat{o} \underline{2,37}$ $r'iet$	$\acute{o} \underline{2,74}$ $riet$	$\underline{1,16}$ 1	T.: ie kvalitāte
MEIRĀNI ₄₂₁	118. 1930	$\hat{o} \underline{2,09}$ $riet$	$\acute{o} \underline{3,37}$ $riet$	$\underline{1,61}$ 1	
	137. 1925	$\hat{o} \underline{2,74}$ $r'iet$	$\acute{o} \underline{2,95}$ $r'iet$	$\underline{1,08}$ 0=0	/neatšķiras/
	143. 1924	$\hat{o} \underline{2,19}$ $riet$	$\acute{o} \underline{3,07}$ $riet$	$\underline{1,4}$ 3	T.: reti izteikts kāpums
	151. 1926	$\hat{o} \underline{2,15}$ $riet$	$\acute{o} \underline{3,02}$ $riet$	$\underline{1,4}$ 2	
	167. 1938	$\hat{o} \underline{1,63}$ $r'iet$	$\acute{o} \underline{2,14}$ $r'iet$	$\underline{1,31}$ 1=1	T.: ie kvalitāte: suņi sāka riet izteiktāks ie

MĒTRIENA ₄₂₉	119.	<u>ò 1.48</u>	<u>ó 2.02</u>	1,36	
	1919	<i>riet</i>	<i>riét</i>	1=1	
	158.	<u>ò 1,67</u>	<u>ó 3,48</u>	2,08	
	1936	<i>riet</i>	<i>riét</i>	2	
	165.	<u>ò 0.79</u>	<u>ó 3.06</u>	3,87	T.: skaidra <i>ie</i> kvalitāte
	1919	<i>r'ièt</i>	<i>riét</i>	2	
NĪCGALE ₄₄₄	209.	<u>ò 2.07</u>	<u>ô 1.43</u>	0,69	/atšķiras ar <i>garumzīmi un īsumu/</i>
	1923	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2<3	
	212.	<u>ò 2.32</u>	<u>ô 1.67</u>	0,72	
	1930	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2>1	
	213.	<u>ò 2.37</u>	<u>ô 1.55</u>	0,65	
	1961	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	1<2	
	214.	<u>ò 1.94</u>	<u>ô 1.11</u>	0,57	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
	1936	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	0<1	
RUDZĀTI ₄₃₇	43.	<u>ò 4.06</u>	<u>ô 0.89</u>	0,22	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
	1933	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	3	
	45.	<u>ò 3.96</u>	<u>ô 1.46</u>	0,37	
	1942	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	0	
	57.	<u>ò 1.82</u>	<u>ô 0.92</u>	0,51	
	1941	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	1	
	58.	<u>ò 1.86</u>	<u>ô 0.67</u>	0,36	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu
	1970	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2	
	61.	<u>ò 2.3</u>	<u>ô 1.5</u>	0,65	
	1932	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2	
64.	<u>ò 2.31</u>	<u>ô 0.7</u>	0,3		
1930	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2		
66.	<u>ò 2.67</u>	<u>ô 0.78</u>	0,29	P.: glotalizācija ar balsis stīgu darbības atjaunošanu	
1993	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	1		
229.	<u>ò 2.35</u>	<u>ô 1.09</u>	0,46	/atšķiras ar <i>garumzīmēm/</i>	
1953	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2<3		
RUGĀJI ₄₇₅	202.	<u>ò 1.44</u>	<u>ô 0.53</u>	0,37	
	1926	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	3	
	203.	<u>ò 1.22</u>	<u>ô 0.91</u>	0,75	
	1921	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2	
	204.	<u>ò 3.29</u>	<u>ô 1.09</u>	0,33	
1928	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	2		
205.	<u>ò 2.06</u>	<u>ô 0.81</u>	0,39		
1936	<i>r'ît'</i>	<i>r'ît'</i>	3		

10. tabulas turpinājums

	231. 1941	<u>ò 2,37</u> <i>rièt</i>	<u>ó 2,26</u> <i>riét</i>	<u>0,95</u> 1	
	236. 1933	<u>(ò) 0,98</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,6</u> <i>r'it'</i>	<u>0,61</u> 2	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu
					T.: abi pāra vārdi ar lauzto
SAIKAVA ₄₂₄	237. 1961	<u>ò 2,3</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,8</u> <i>r'it'</i>	<u>0,35</u> 2	
	134. 1934	<u>ò 1,93</u> <i>rièt</i>	<u>ó 2,06</u> <i>riét</i>	<u>1,08</u> 0	
	160. 1934	<u>ò 1,38</u> <i>rièt</i>	<u>ó 3,06</u> <i>riét</i>	<u>2,21</u> 1=1	K.: jūt atšķirības, bet nemāk raksturot
STIRNIENE ₄₃₃	161. 1942	<u>ò 1,63</u> <i>rièt</i>	<u>ó 2,14</u> <i>riét</i>	<u>1,31</u> 1<2	
	98. 1936	<u>ò 2,35</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 1,16</u> <i>r'it'</i>	<u>0,49</u> 2<3	<i>/saule riet pagarināts/</i>
	TIRZA ₃₉₉	198. 1940	<u>ò 1,58</u> <i>rièt</i>	<u>ô 0,95</u> <i>riét</i>	<u>0,6</u> 2
VECGULBENE ₄₀₁	238. 1947	<u>ò 1,78</u> <i>rièt</i>	<u>ó 1,91</u> <i>riét</i>	<u>1,07</u> 0	
	254. 1942	<u>ò 1,38</u> <i>rièt</i>	<u>ó 2,13</u> <i>riét</i>	<u>1,54</u> 1=1	<i>/neatšķiras/</i>
	257. 1929	<u>ò 1,27</u> <i>rièt</i>	<u>ó/ô 1,25</u> <i>riét/ riét</i>	<u>0,98</u> -2<2	<i>/saule mīlāk, mikstāk/</i>
	258. 1935	<u>ò 2,07</u> <i>rièt</i>	<u>ô/ó 1,48</u> <i>riét/ riét</i>	<u>0,71</u> -1<-1/1	P.: glotalizācija divskaņa vidū K.: Svārstās starp lauzumu un kāpumu
	170. 1958	<u>ò 1,82</u> <i>rièt</i>	<u>ô 1,69</u> <i>riét</i>	<u>0,93</u> 1	
VĪPE ₄₃₁	232. 1943	<u>ò 2,8</u> <i>rièt</i>	<u>ô 1,96</u> <i>riét</i>	<u>0,7</u> 1<3	<i>/suņi sāka riet nocērt/</i>
	233. 1949	<u>ò 0,92</u> <i>rièt</i>	<u>ô 1,08</u> <i>riét</i>	<u>1,17</u> 1>0	<i>/saule riet drusku garāk/</i>
	234. 1947	<u>ò 1,76</u> <i>r'it'</i>	<u>ô 0,53</u> <i>r'it'</i>	<u>0,3</u> 3=3	P.: glotalizācija ar balss stīgu darbības atjaunošanu K.: nemāk raksturot
	87. 1923	<u>ò 1,11</u> <i>r'it'</i>	<u>ó 1,45</u> <i>r'it'</i>	<u>1,31</u> 1	
	219. 1943	<u>ò 2,49</u> <i>rièt</i>	<u>ó 3,58</u> <i>riét</i>	<u>1,44</u> 2	

/ABRENE/ (ārpus kartes)	179. 1923	<u>ò 2,12</u> <i>riet</i>	<u>ô 2,23</u> <i>riêt</i>	<u>1,05</u> 1<3	K: ilgi raksturo atšķirību, bet visbeidzot raksturo lūzumu. <i>/suņi sāka riet atdalīts i-e, kas tiek izrunāts apspiesī/</i>
/CESVAINE ₄₁₆ /	196. 1924	<u>ò 1,69</u> <i>riet</i>	<u>ó 2,96</u> <i>riét</i>	<u>1,75</u> 1	
/LEJASCIEMS ₃₉₃ /	177. 1924	<u>ò 0,99</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,42</u> <i>riêt</i>	<u>1,43</u> 0=0	K.: nemāk raksturot
	207. 1917	<u>ò 1,26</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,21</u> <i>riêt</i>	<u>0,96</u> 2	
/LITENE ₄₇₂ / vai /STĀMERIENA ₄₀₂ / (ārpus kartes)	201. 1934	<u>ò 2,31</u> <i>riet</i>	<u>ô 1,11</u> <i>riêt</i>	<u>0,48</u> 0	

konstatēta lautzā intonācija, bet gadījumos, kad šī attiecība noteikta starp 1,01 un 3,87, – ar dzirdi noteikta kāpjošā zilbes intonācija. Tikai divos gadījumos (5. stabiņā augšējais skaitlis pasvītrots divreiz) vērtējums nesakrita.

Tas rāda, ka latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm ir raksturīgs savdabīgs krītošās un nekrītošās intonācijas kvantitatīvais etalons. Interesanti, ka pat tādos gadījumos, kad izloksnē jaunākās paaudzes teicēji ir ierunājuši pārus, kuru kontrasta vērtējums pēc dzirdes tuvojas atzīmei „0“ (kad vecākās paaudzes vērtējums „2“ vai „3“), kvantitatīvie mērījumi izloksnes kopainu parāda viendabīgāku: piemēram, Atašienes⁴³² 71., 80. un 81. teicējs izrunājuši ļoti vāju lauzto intonāciju, bet viņu kvantitatīvie rādītāji ir kā vecās paaudzes cilvēku un daudzās citās latgaliskajās izloksnēs izrunātie. Šķiet, garumu attiecību modelis izloksnē mēdz būt dzīvīgāks nekā citi ar zilbes intonāciju saistītie kvalitatīvie rādītāji (pamattonis, intensitāte).

Pie šiem novērojumiem un secinājumiem vēl var piebilst dažas lietas. Tikai apmēram puses teicēju (24 no 92) izrunā ir novērota glotalizācija ar daļēju balss stīgu darbības atjaunošanu – tātad šī latgaliskajām izloksnēm raksturīgā lauzto zilbju izrunāšanas īpatnība ir fakultatīva, brīva. 10 gadījumos (tie ir raksturīgi vienīgi Ziemeļvidzemes izloksnēm) lauzums novērots zilbes vokāļa (izrunāts divskanis *ie* vai *uo*) vidū, nevis beigās – tas netieši liecina, ka latgaliskajām izloksnēm ir raksturīgi divi teritoriāli nošķirti lautzās intonācijas izrunas veidi.

Vēl viena svarīga piebilde – esošais, bet šeit neaplūkots materiāls ar lielu ticamību rāda, ka krītošā intonācija sēliskajās un latgaliskajās izloksnēs ir pavisam atšķirīga – latgaliskajās izloksnēs pēc kvantitātes tā līdzinās kāpjošajai intonācijai sēliskajā areālā. Tas noteikti ir saistīts ar

nevienādiem krītošās un nekrītošās intonācijas ilgumu etaloniem izlokšņu grupās.

Šiem un citiem šeit neizvērstajiem augšzemnieku izlokšņu prosodijas aspektiem nākotnē var veltīt atsevišķus pētījumus.

3.4. Secinājumi

Trešās nodaļas materiāls ļauj izdarīt vairākus secinājumus.

Līdz šim publicētās J. Kušķa, M. Rudzītes, A. Breidaka un „Latviešu valodas dialektu atlanta“ kartes liecina, ka nav vienprātības par to, kur Daugavas labajā krastā iet kāpjošās un lautzās intonācijas izoglosa, kādas izloksnes (to daļas) pieder sēliskajam vai latgaliskajam areālam. It īpaši problemātisks ir Līvānu⁴³⁶–Atašienes⁴³² posms.

Šo izoglosu var precizēt:

– pilnveidojot ģeolingvistiskās un sociolingvistiskās izpētes paņēmienus: izlokšņu robežas salīdzinot ar dažādu laikmetu administratīvi teritoriālajām un draudžu robežām, sabiezinot teicēju tīklu problemātiskajās izloksnēs, konsekventi ievērojot izlokšņu pārstāvju lokālās meklēšanas un atlases procedūru, 264 aptaujātos teicējus sadalot grupās un viņu migrāciju parādot kartē, pēc klasificētajiem teicēju dzimšanas gadiem (1913–1996) nosakot pētījuma sinhroniskā „šķērsgriezuma“ posmu un pētīto paaudžu īpatsvaru, kā arī pētījuma vajadzībām izvērtējot citus sociolingvistikas datus (piemēram, konfesiju utt.);

– izmantojot vienotu zilbes intonāciju anketu ar heterotonišķajiem vārdiem (izvēlēti *griēžu* : *griēžu*/ *griēžu*, *lūoks* : *luôks*/ *luóks*, *riēt* : *riēt*/ *riét*, kā arī *sienu* : *siēnu*/ *siénu* tipa pāri), citu datubāzē apstrādāto anketu materiālu un teicēju

tekstus, pēc dzirdes nosakot zilbes intonāciju tipu, ar atzīmi no „0“ līdz „3“ subjektīvi novērtējot krītošās un nekrītošās intonācijas kontrastu un vēlāk to pārbaudot ar teicēju interpretācijām un relatīvās kvantitātes metodi.

Jārezumē, ka izoglosu lielākoties var noteikt diezgan skaidri, jo daudzās vietās nekrītošās intonācijas tipi pāriet no viena uz otru strauji, bet vismaz vienā izoglosas pusē kontrasts starp krītošo un nekrītošo intonāciju mēdz būt spilgts. Šī izoglosa gandrīz visur (tas tika noteikts areāla dienvidu pusē) sakrīt ar seno novadu, pagastu (muižu daļu) un draudžu agrākajām robežām – lingvistiskie un kultūrvēsturiskie fakti ir cieši saistīti un cits citu papildina. Konstatēti arī gadījumi, kad atsevišķām izlokšņu daļām (piemēram, Līvānu₂₃₆ dienvidu pusei) var būt raksturīgs vājāks krītošās un nekrītošās intonācijas kontrasts, taču tas nenozīmē pāreju uz citu intonācijas tipu (vāju kāpjošo intonāciju nevar uzskatīt par lauzto).

Īstās izoglosas noteikšanas grūtības ir vienīgi tajās vietās (Līvānu₂₃₆ pašā dienvidu nomalē un Atašienē₄₃₂), kur vienās vārdformās tiek izrunāta lautzā, citās – kāpjošā intonācija (pēdējā parasti ir ļoti vāja, tuvojas krītošajai intonācijai). Tādi gadījumi vēl neliecina par intonāciju haosu: ir jāievēro teicēju vecuma kritērijs (jaunākie teicēji intonācijas sliktāk šķir), kā arī jāskatās, kāda intonācija regulāri parādās atkarībā no pozīcijas – zilbju skaita vārdā, līdzskaņu apkaimes utt. – tas tiek parādīts ar zilbju distribūcijas tabulām. Konstatēts, ka ierastākajās pozīcijās vienmēr tiek izrunāta lautzā intonācija, tāpēc šie apvidi uzskatīti par latgalisko izlokšņu pārejas daļām – izoglosa sakrīt ar lautzās intonācijas maksimālās izplatības robežu. Tāpēc Līvānu₄₃₆ izloksne, kas kartogrāfijas avotos tradicionāli ir sadalīta divās gandrīz vienādās daļās (ziemeļu sēlisko un dienvidu latgalisko), īstenībā vairāk ir

sēliska. Latgaliskā izlokksne ir tikai pašā izlokksnes dienvidu un austrumu nomalē. Zilbes intonāciju distribūcijas analīze rāda, ka Atašiene₄₃₂ ir klasificējama kā latgaliskā pārejas izlokksne, nevis sēliskā izlokksne.

Uz ziemeļiem no Atašienes₄₃₂ izoglosa sakrīt ar Latgales un Vidzemes kultūrvēsturisko novadu robežu. Vidzemes pusē (Saikava₄₂₄, Meirāni₄₂₁, Lubāna₄₁₇, Dzelzava₄₀₉) ir vērojama sēlisko īpatnību izzušana (tās ir saglabājuši tikai teicēji, dzimuši pirms 20. gs. 20.–30. gadiem), taču latgalisko izlokšņu pazīmes samērā labi saglabātas Latgales pusē (Barkava₄₂₅, Rugāji₄₇₅). Vidzemes pusē arī latgaliskās izlokksnes (Jaungulbene₄₁₀, Vecgulbene₄₀₁ u. c.), kas atrodas ārpus vēsturiskā Latgales novada, ir zaudējušas daudzas augšzemnieku dialekta īpatnības. Meirānus₄₂₁, Lubānu₄₁₇ un Vecgulbeni₄₀₁ nevar uzskatīt par dziļajām izlokksnēm – pat vecākās paaudzes teicēji divskaņus *ie* un *uo* šeit vairs nemonoftongizē līdz *ī* un *ū* pakāpei. Nevienāda izlokšņu stabilitāte ir saistāma ar ilgstoši pastāvējušo atšķirīgu kristīgo konfesiju rakstu valodas etalonu: luterticīgo izlokšņu pārstāvji vienmēr augstāk novērtējuši Bībeles tulkojumus, kas ir tuvu vidus dialektam, bet katolisko izlokšņu runātājiem prestižā bijusi (un arvien ir) baznīcā izmantotā latgaliešu rakstu valoda.

Neskatoties uz to, abu izlokšņu grupu galvenā šķirēj-pazīme – kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa – ziemeļu posmā ir labi saglabājusies, tā atbilst agrāko laiku areālajiem aprakstiem, izņemot Tirzas₃₉₉ – Galgauskas₄₀₀ robežas fragmentu. Fakti liecina, ka šīs divas izlokksnes nevien-dabīgas, ir saskatāmi intonāciju ziņā atšķirīgi iekšējie areāli. Lai šos faktus pārbaudītu, vajadzīgs papildu materiāls, taču jau tagad vismaz Tirzas₃₉₉ izlokksni ar izoglosu iespējams da-līt apmēram vienādās daļās – sēliskajā un latgaliskajā.

Teicējiem ļaujot brīvi raksturot intonāciju atšķirības un klasificējot viņu viedokļus, ir novērots, ka intonāciju atšķirību teicēji visbiežāk raksturo kā nevienādu kvantitāti: kāpjoši intonētās zilbes vienmēr ir garākas nekā krītoši intonētas, savukārt krītoši intonētās zilbes vienmēr ir garākas nekā lauzti intonētas. Ar to ir saistīta arī nevienāda divskaņu *ie* un *uo* monoftongizācijas pakāpe izloksnēs: sēliskajās izloksnēs vērojama tendence ar mazāk mainīgiem divskaņu komponentiem izrunāt krītošos variantus un izteiktākus diftongus izrunāt ar kāpjošo intonāciju, savukārt latgaliskajās izloksnēs mēdz būt otrādi: pilnīgāki diftongu komponenti var būt izrunāti zīlbēs ar krītošo intonāciju, bet monoftongi vai ne līdz galam monoftongizētas skaņas tiek izrunātas ar lauzto intonāciju.

Ar relatīvās kvantitātes metodi var diezgan precīzi lokalizēt intonāciju izoglosu, mērījumu rezultāti gandrīz sakrīt ar subjektīvā vērtējuma rezultātiem. Šīs metodes būtība – ir nepieciešams mērīt ne tikai pamata vokāļu garumus, kas dažādās izlokšņu grupās ir nevienādi ($\acute{o} > \grave{o}$ sēliskajās izloksnēs un $\grave{o} > \hat{o}$ latgaliskajās izloksnēs), bet arī balss saišu slēguma posmus aiz vokāļa. Šī posma kvantitāte ir ļoti atkarīga no zilbes tipa: lauzti intonētajās zīlbēs slēgums ir garš attiecībā pret īsu vokāļa posmu, turpretī kāpjoši intonētajās zīlbēs slēguma posms ir īss attiecībā pret garu vokāļa posmu. Tādējādi, ievērojot šos slēguma fragmentus, kas ir kā savdabīga pastiprinošā kontrastviela, arī tā jau spilgts kāpjošās un lautzās intonācijas kvantitatīvais kontrasts kļūst vēl spilgtāks un palīdz noteikt izoglosu pat tajos areālos, kur zilbes intonāciju kontrasta subjektīvais vērtējums ir tuvs nullei.

Literatūra

- [AŠĢTD75: 1925–1940]. *Armijas štāba ģeodēzijas-topogrāfijas daļas kartes*. Mērogs 1:75000. Rīga.
- [AŠĢTD200: 1931–1940]. *Armijas štāba ģeodēzijas-topogrāfijas daļas kartes*. Mērogs 1:200000. Rīga.
- Baar, G. (1847). Ueber die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute un deren einfache Bezeichnung durch die Schrift. *Magazin*, 9 (1), 21–48.
- Bankavs, A., Jansone, I. (2010). *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfjas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Balode, S. (2000). *Kalnecmpju pagasta Kalnamuižas daļas izlokšnes apraksts*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bezenberger, A. (1885). *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bielenstein, A. (1863a). *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen. Erster Theil. Die Laute. Die Wortbildung*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Bielenstein, A. (1863b). *Handbuch der lettischen Sprache. I. Grammatik*. Mitau: Fr. Lucas' Buchhandlung (Iwan Rochlitz)
- Bielenstein, A. (1863c). An die Freunde des lettischen Volks und der lettischen Sprache. Fragen und Bitten. Thesen in Betreff eines neu abzufassenden lettisch-deutschen Lexikons. *Magazin*, 13 (1). Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 64–77.
- Bielenstein, A. (1864). *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen. Zweiter Theil. Die Wortbeugung*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Bielenstein, A. (1892a). *Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Bielenstein, A. (1892b). *Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

- Bīlenšteins, A. (1995). *Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A. Bīlenšteina autobiogrāfja*. Rīga: Rīgas Multimediju centra apgāds.
- Breidaks, A. (1972). Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. Grabis, R. (red.). Rīga: Zinātne, 89–108.
- Breidaks, A. (1996). *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants*. Daugavpils: Saule.
- Breidaks, A. (2007 [1989]). [Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рига]. Atkārtots izdevums: *Darbu izlase*, 1. Stafeca, A., Šaudiņa, V. (sast.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 239–482.
- Brežgo, B. (1943). *Latgolas inventari un generalmēreišonas zem' u aproksti 1695.–1784*. Daugavpils: Vl. Lōča izdevnīceiba.
- Büttner, G. F. (1847). Untersuchungen über die lettischen Sprachlaute. *Magazin*, 9 (1), 1–20.
- [BHOL2] (1990). *Baltisches historisches Ortslexikon. Teil 2. Lettland (Südliwland und Kurland). Quellen und Studien zur baltischen Geschichte*, 8/II. Bearbeitet von Hans Feldmann et al. Köln, Wien: Böhlau.
- [BVA] (2009). *Baltu valodu atlants. Prospekts*. Rīga, Vilnius: LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas.
- Cakuls, J. (1997). *Latvijas Romas katoļu draudzes*. Kūrijas arhīva materiālu apkopojums. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija.
- Ceriks, J. (1933). Barkavas pagasta izlokšne. *Filologu biedrības raksti*, 13. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 20–36.
- Chambers, J., Trudguill, P. (1998). *Dialectology*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dimante, I. (1977). *Zemkopības leksika Līvānu izlokšnē*. Zinātniskais darbs. Rudzīte, M. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Draviņš K., Rūķe, V. (1955). *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden. 1. Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre*. Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri.
- Döring, J. (1881). Über die Herkunft der kurländischen Letten. *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 47–118.
- Dunsdorfs, E. (1991). *Latgales vēsturiskās kartes*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds.
- Eglīte, P. (1965). *Līvānu izlokšnes leksika*. Kursadarbs. Rudzīte, M. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

- Endzelīns, J. (1938). *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, J. (1981). [1922]. Latvijas vietu vārdi. 1. daļa. Vidzemes vārdi. [1925]. 2. daļa. Kurzemes un Latgales vārdi. *Darbu izlase*, 4 (1). Grabis, R. (atb. red.). Rīga: Zinātne, 13–302.
- [FDP] (2009). *Feimaņu draudzes pasakas*. Jelgava: Nacionālais apgāds.
- Friēnberga, A. (2010). Daži putnu nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā *Eiropas valodu atlanta* materiālos. *Baltu fologģija*, 19 (1/2). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 15–36.
- Gāters, A. (1977). *Die lettische Sprache und ihre Dialekte. Trends in Linguistics. State-of-the-Art Reports*, 9. Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.
- Girdenis, A. (2003). *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos centras.
- Hauzenberga, E. (1925). Par Vecgulbenes izloksni. *Filologu biedrības raksti*, 5. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 142–158.
- Händler, H., Wiegand, H. E. (1982). Das Konzept der Isoglosse: methodische und terminologische Probleme. *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. (hrsg. von Besch, W., Knoop, U., Putschke, W., Wiegand, H. E.), Band 1, Halbband 1. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 501–527.
- Hołowinski, I. (1850). *Mogilovas arhidiecēzes draudžu un tajās ietilpstošo apdzīvoto vietu saraksti ar norādi: Dei miseratione et S. Sedis Apostolicae gratia Episcopus Caristensis (...) et ejusdem Sanctae Sedis Delegatus ad circumscriptionem Dioecesium Catholicarum in Imperio Rossiano*. Petropoli (Aglonas bazilikas arhīva materiāli).
- Jaunmuktāne, G. (2007). Materiāli par Augustu Bīlenšteinu Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. *Augusts Bīlenšteins un latvieši. Veltījums zinātnieka atcerai. Starptautiskās konferences „Dr. Augusts Bīlenšteins par latviešu kultūras pamatvērtībām – arī Eiropā” referātu krājums*. Rīga: Latviešu-vācbaltu centrs *Domus Rīgensis*, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 103–109.
- Jones, D. (1944). Chronemes and Tonemes. *Acta Linguistica*, 4, 1, 1–10.
- Jones, D. (1950) *The Phoneme: Its Nature and Use*. Cambridge: W. Heffer and Sons.
- Kalnietis, A., Rūķe-Draviņa, V. (1996). *Galgauskas izloksnes apraksts*. Rīga: Zinātne.

- Kļaviņa, S. (2007). Augusta Bīlenšteina *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* – pirmā zinātniskā latviešu valodas gramatika un tās loma Eiropas valodniecībā. *Augusts Bīlenšteins un latvieši. Vēlījums zinātnieka atcerei. Starptautiskās konferences „Dr. Augusts Bīlenšteins par latviešu kultūras pamatvērtībām – arī Eiropā“ referātu krājums*. Rīga: Latviešu-vācbaltu centrs *Domus Rigensis*, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 33–38.
- Kļaviņa, S. (2008). *Latviešu valodas pētnieki. No klaušu laikiem līdz savai valstij*. Darbu izlase. Rīga: RaKa.
- Krumberg, P. (1873a). Nodaļa preeksch Latweeschu gramatikas. *Magazin*, 15 (2), 54–64.
- Krumberg, P. (1873b). Neue Darstellung der lett. Laut-Tonwandlung mit besonderer Berücksichtigung der Diphthongen. *Magazin*, 15 (2), 65–70.
- Krumberg, P. (1881). Die Aussprache lettische Dehnwörter, nach den neuesten Unterscheidungen der Tonqualitäten. *Magazin*, 16 (2), 57–86.
- Kušķis, J. (1958). Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē. *Zinātniskie raksti*, 25. *Filoloģijas zinātnes valodniecības rakstu krājums*, 3. A sērija. Laua, A. u. c. (red. kolēģija). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 135–157.
- Kušķis, J. (1959). Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē. *Zinātniskie raksti*, 30. *Filoloģijas zinātnes valodniecības rakstu krājums*, 4. A sērija. Laua, A. u. c. (red. kolēģija). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 69–82.
- Kušķis, J. (1963). Monoftongi Grostonas un Meirānu izloksnē. *Latviešu valodas jautājumi. Zinātniskie raksti*, 35. *Filoloģijas zinātnes valodniecības rakstu krājums*, 5. A laidniens. Ozols, A. u. c. (red. kolēģija). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 29–41.
- Kušķis, J. (1967). Dažas sēļu vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izloksņu materiāliem. *Latviešu valodas apcerējumi. Zinātniskie raksti*, 60. *Filoloģijas zinātnes valodniecības rakstu krājums*, 9. A laidniens. Ozols, A. u. c. (red. kolēģija). Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 9–20.
- Kušķis, J. (1973). Relatīvs sēliskajās izloksnēs. *Zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 40–43.
- König, W. (1998). *dtv-Atlas Deutsche Sprache*. Mit 155 Abbildungsseiten in Farbe. 12. Auflage. Paul, H. J. (Graphiker). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- [KLEK] (1886). *Karte von Liv-Est-Kurland (russische Ostseeprovinzen)/ nach den neuesten Quellen bearbeitet von Dr. Henry Lange*. 2. verbesserte Auflage. Riga: Verlag von N. Kymmell.

- Latkovskis, L. (1933). Par Atašienas un Varakļānu izloksni. *Filoloģijas materiāli*. Rīga: Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas studentu Ramave, 101–104.
- Latkovskis, L. (1940). Līvānu izloksne. *Filologu biedrības raksti*, 20. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 134–158.
- Laumane, B. (1984). Atlas Linguarum Europae. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 20. Lazdiņa, S. (sast.). Rīga: Avots. 37–47.
- Liepa, E. (1979). *Vokālisma un zilbju kvantitāte latviešu literārajā valodā*. Rīga: Zinātne.
- Linde, K. 1881. Beitrag zur Phonetik der lett. Sprachlaute. *Magazin*, 16(2), 43–56.
- Löffler, H. (1980). *Probleme der Dialektologie. Eine Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- [LC] (2007). *Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums*. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra.
- [LCK] (1940 [1991]). *Latvijas ceļu karte*. Mērogs 1:200000. Rīga: Šoseju un zemesceļu departaments. Atkārtots izdevums: 1991. Rīga: Vieda.
- [LK] (1934). *Latvijas ceļu un pagastu robežu karte ar valsts mežiem*. Mērogs 1:200000. Rīga: Šoseju un zemesceļu departaments.
- [LK] (1935). *Latvijas karte (ar L.Ū. doc. Ģ. Ramaņa papildinājumiem)*. Mērogs 1:500000. Rīga: Šoseju un zemesceļu departaments.
- [LKA] (1977) *Lietuvių kalbos atlasas (su žemėlapiais), 1. Leksika*. Vilnius: Mokslas.
- [LKA] (1982). *Lietuvių kalbos atlasas (su žemėlapiais), 2. Fonetika*. Vilnius: Mokslas.
- [LKA] (1991). *Lietuvių kalbos atlasas (su žemėlapiais), 3. Morfologija*. Vilnius: Mokslas.
- [LVDA] (1999). *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- [LZR] (1999). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Caune, A. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- Magazeinis, I. (2010). Sylājuoņu pogosta Feimaņu draudzis izlūksne i latgališu rokstu volūda: kūpeigais i ašķireigais (piec O. Kokaļa 1926.–1927. g. folklorys materialu). *Latgalistikys kongresu materiali*, 2. Andronovs, A., Leikuma, L., Naua, N., Šuplinska, I. (redkol.). Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 79–94.
- Mantnieks, P. (1933). *Lielā Latvijas karte*. Mērogs 1:250000. Rīga: P. Mantnieka kartogrāfiskais institūts.
- Markus, D. (1998). *Latviešu augšzemnieku izlokšņu zilbes prosodija*. Rīga: Vārti.

- Markus, D., Raipulis, J. (2010). *Radošie malēnieši un viņu valoda*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.
- Mattheier, K. J. (1982). Erhebung von Regionaldaten (historisch, sozial, kulturell, geographisch). *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. (hrsg. von Besch, W., Knoop, U., Putschke, W., Wiegand, H. E.), Band 1, Halbband 1. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 572–580.
- Meyer, E. A. (1903). *Englische Lautdauer: eine experimentalphonetische Untersuchung*. Uppsala : Akademiska bokhandeln.
- Mieriņa, A. (1999a). Robežas un administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijas teritorijā (19. gs.–1918. gada novembris). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Caune, A. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 147–181.
- Mieriņa, A. (1999b). Latvijas administratīvais iedalījums (1918–1940). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Caune, A. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 210–240.
- Mīlenbahs, K.. (2009). *Darbu izlase*, 1. Druviete, I. (sast.). Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Mülenbachs, K. (1913). Kāds vārds par latvešu valodas izrunu. *Druva*, 1, 68–77.
- Neuland, J. (1874). Einiges über die Aussprache lettischer Vokale un Diphthonge. *Magazin*, 15 (3), 29–35.
- Niebaum, H., Macha, J. (2006). *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. 2., nebearbeitete Auflage. *Germanische Arbeitshefte*, 9. Fritz, G., Hunds-nurscher, F. (Herausg.). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Pakerys, A. (1982). *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
- Penega, L. (1985). *Līvānu leksika*. Diplomdarbs. Kušķis, J. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Poiša, M. (1999). *Vidzemes sēliskās izloksnes*, 2. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- [Pr1954] (1954). *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
- Reķēna, A. (1998). *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. A–M. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Romāne, M. (1954). *Līvānu izloksnes apraksts*. Kursdarbs. Grīse, R. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts Pedagoģiskais institūts.
- Rosenberger, O. (1830). *Formenlehre der lettischen Sprache*. Mitau: Joh. Friedr. Steffenhagen und Sohn.
- Rousselot, J. P. (1924). *Principes de phonétique expérimentale*. Paris: H. Didier.

- Rudzāte, I. (1975). *Biškopības leksika Līvānu izloksnē*. Kursdarbs. Rudzīte, M. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Rudzāte, I. (1977). *Leksika Līvānu izloksnē*. Diplomdarbs. Rudzīte, M. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte, M. (1993). *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
- Rudzīte, M. (2005). *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Leikuma, L., Andronovs, A. (atb. red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rūķe, V. (1939). Latgales izlokšņu grupējums. *Filologu biedrības raksti*, 19. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 133–188.
- Rūķe, V. (1939a). *Višķu izloksnes apraksts. Ceļi*, 9. Rīga: Ramaves apgāds, 369–407.
- Rūķe, V. (1940). Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. *Filologu biedrības raksti*, 20. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 75–128.
- Rūķe, V. (1947). Latviešu valodas atlants. *Zviedrijas Latviešu filologu biedrības raksti*, 1. Stokholma: Zviedrijas Latviešu filologu biedrība, 62–131.
- Rūķe-Draviņa, V. (1966). Isoglossen und Sprachgrenzen. *Acta Baltico-Slavica*, 3. Białyostok: Białyostockie Towarzystwo Naukowe, 159–170.
- Samuše, A. (1938). Kalupes pagasta izloksnes apraksts. *Filologu biedrības raksti*, 18. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 32–51.
- Sarkanis, A. (1993). *Latviešu valodas Augšzemes sēlisko izlokšņu prosodija un vokālisms: eksperimentālie pētījumi*. Disertācija humanitāro zinātņu doktora grāda iegūšanai. Viļņa: Viļņas Universitāte.
- Schmidt-Wartenberg, H. (1899). Phonetische Untersuchungen zum lettischen Akzent (mit 34 Abbildungen). *Indogermanische Forschungen*, 10, 117–144.
- Stafecka, A., Trumpa, E. (2006). Latviešu valodas dialektu klasifikācijas problēmas: iespējamie risinājumi. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 340–349.
- Stafecka, A. (2008). Vārkavas novada valoda izlokšņu robežjoslā. *Vārkava. Tradicionālā kultūra un mūsdienas*. Kursīte, J., Stauga, J. (sast.). Rīga: Madris, 104–116.
- Stender, G. F. (1783). *Lettsche Grammatik*. Zweyte auflage. Mitau: Johann Fried. Steffenhagen.
- Stradiņš, J. (1995). Augusta Bilenšteina devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot. Pēcvārds grāmatai: A. Bilenšteins. *Kāda laimīga dzīve*. Dobeles mācītāja Dr. A. Bilenšteina autobiogrāfija. Rīga: Rīgas Multimediju centra apgāds, 372–387.

- [SV] (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Baldunčiks, J. (red.). Rīga: Jumava.
- Štraucha, H. (1940). Autoru reģistrs. *Filologu biedrības raksti*, 20. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 265–272.
- Štrāle, A. (2005). Dobeles apkārtnes mācītājmuižu bibliotēku un arhīvu liktenis 1905. gada revolūcijā: Augusta Bīlenšteina liecība Dobeles evaņģēliski luteriskās baznīcas grāmatā. *Starptautiska konference „Informācija, revolūcija, reakcija: 1905 2005“ (2005. gada 23.–25. novembris)*. Materiālu krājums. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Bibliotekāru biedrība, 76–82.
- Treu, Br. F. (1863). Der Oppekalsche Dialekt. *Magazin*, 13 (1), 21–29.
- Trumpa, E. (2010). *Karte des lettischen Sprachgebiets (1881) – pirmā latviešu valodas dialektu karte*. *Baltu flogģija*, 19 (1/2). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 79–102.
- Trumpa, E. (2012). Pārdomas par izlokšņu, administratīvi teritoriālo vienību un draudžu robežām Rietumlatgalē. *Dzīve–attīstība–labbūtība Latvijas laukos*. Cimdiņa, A., Raubišķo, I. (sast.). Rīga: Zinātne, 219–252.
- Turlajs, J., Milliņš, G. (1998). *Latvijas apdzīvotās vietas. Klasifikācija, vērtēšanas kritēriji, ciemu saraksts, kartes*. Rīga: Jāņa Sēta.
- Vucena, A. (1952). *Līvānu izlokšnes apraksts*. Kursdarbs. Vilāns, O. (zin. vad.). Rīga: Latvijas Valsts Pedagoģiskais institūts.
- [VPSV] (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Zeps, V. (1984). *The Placenames of Latgola*. Madison, Wisconsin: Baltic Studies Center.
- Zirnītis, E. (1937). Lubāniešu izlokšne. *Filologu biedrības raksti*, 17. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 114–142.
- Zinkevičius Z. (1966). *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Абель, А. (1915). Объ акцентуаціи ударенныхъ простыхъ гласныхъ въ латышскомъ языкѣ. *Извѣстія Императорской Академіи Наукъ по Отдѣленію русскаго языка и словесности*, томъ 20, кн. 2. Петроградъ: 152–196.
- Андронов, А. (2010). Дialeктологические карты балтийских языков как вехи истории науки: сохранность и доступность. *Выход к Балтийскому морю: карты и другие информационные ресурсы Балтийского моря и прибрежных территорий. IX Международный симпозиум. Материалы симпозиума. 23–24 октября 2008*. Российская национальная библиотека, Международная ассоциация «Библиотека Балтика». Вармбрунн, Ю., Кильдюшевская, Л., Петрова, Т. (науч. ред.). Санкт-Петербург: Российская национальная библиотека, 64–79.

- [БСЭ³³] (1970). *Большая советская энциклопедия*. [В 30-ти т.], том 3./ 3-е изд. Прохоров., А. М. (глав. ред.). Москва: Сов. энциклопедия.
- [БРЭ3] (2005). *Большая Российская энциклопедия*. [В 30-ти т.], том 3. Осипов, Ю. С. (пред. науч.-ред. совета). Москва: Большая Российская энциклопедия.
- Рудзите, М. (1969). *Латышская диалектология (фонетика и морфология)*. Автореферат диссертации на соиск. учен. степени доктора филологических наук по книге „Латышская диалектология“. Рига: АН Латв. ССР.
- [Спис.] (1906). *Списокъ населенныхъ мѣстъ Витебской губерніи*. Витебскъ: изд. Витебскаго губернскаго статист. комитета и губернской типо-литографіи.
- Трумпа, Э. (2011). Изоглосса восходящей и прерывистой интонации в приграничной зоне селонских и латгальских говоров верхнелатышского диалекта. *Международная научная конференция Общяя фонетика и балтийские языки. К 130-летию Анны Абеле. 15–16 сентября 2011 года. Тезисы докладов*. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 25–26.

Interneta resursi

- [Dēringis]. Informācija par J. Dēringu. Pieejams: http://www.makslasvesture.lv/index.php/J%C5%ABliuss_D%C4%93rings (01.12.2012.).
- [Diecēzes 2012]. Latvijas Romas katoļu diecēzes un draudzes (karte). Pieejams: <http://www.katolis.lv/main.php?parent=13> (01.12.2012.).
- [LĢIA]. Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras karšu datu bāzes paraugs (Andrupene). Pieejams: http://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www_obj.objekts?p_id=65129&p_back=0 (01.12.2012.).
- [Mežāre 2006–2018]. Mežāres pagasta Teritorijas plānojums 2006. – 2018. Paskaidrojuma raksts. Pieejams: <http://www.krustpils.lv/faili/paskaidrojuma.pdf> (01.12.2012.).
- [PRAAT]. Fonētisko datu analīzes datorprogrammas PRAAT apraksts Amsterdamas Universitātes (Nīderlande) mājaslapā. Pieejams: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (01.12.2012.).
- [Reģioni 2006]. Latvijas plānošanas reģionu apraksts Vikipēdijas mājaslapā. Pieejams: http://lv.wikipedia.org/wiki/Latvijas_pl%C4%81no%C5%A1anas_re%C4%A3ioni (01.12.2012.).

Sketches of Latvian Geolinguistics

Summary

This book which is part of the results of the European Social Fund Project, “Changing Development Strategies and Cultural Spaces of Latvia’s Rural Inhabitants” (2010–2012), focuses on the problems of geolinguistics or area linguistics connected with boundaries of dialects, administrative-territorial units and parishes.

The book consists of three chapters which are numbered in consecutive order, and therefore, externally resembles components of a unified work; however, they touch upon quite different geolinguistical research aspects: first of all, new facts about Latvian area linguistic research phase are offered; secondly, the concept of dialect is critically discussed on the background of cultural heritage data; thirdly, based on the latest dialectal materials and offering new ways of classification, one of the main isoglosses on the right bank of the River Daugava has been updated, which separates Selonian subdialects and Latgalian subdialects of the High Latvian Dialect. The theme unifying all three chapters or sketches could be characterized as follows – return to, and clarification of, conventional things, and elimination of some of the myths.

1. The beginnings of Latvian geolinguistic research.
Karte des lettischen Sprachgebiets (1881) –
 the first map of Latvian dialects

Up till now the map of isoglosses by A. Bielenstein, published in 1892 as an appendix to the book *Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, until now has been considered as the first map of Latvian dialects. Boundaries of the peculiarities of Latvian dialects (35 isoglosses), but not of dialects themselves are shown on the map. It is possible that with this the tradition has started in Latvian dialectology, of identifying the dialectal transition regions by describing the dialectal areas.

The map *Karte des lettischen Sprachgebiets* compiled by A. Bielenstein was found in 2010 in the Latvian National Library. This map is included in the article *Über die Herkunft der kurländischen Letten* by Julius Döring (*Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre 1880.*, Mitau, 1881). Julius Döring is a well-known personality in the history of Latvian art. A. Bielenstein allowed Döring to use his dialectal data, because at that time they had common interests studying Latvian castle mounds.

The dialectal map of 1881 characterizes the situation of 1860. Possibly, this map could be the illustration of A. Bielenstein's grammar *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen* (1863/1864), with minor supplements. Boundaries of dialects instead of isoglosses are shown on the map. The respective populated areas are mentioned in the text, but no explanations are given, which language peculiarities are illustrated. This information can be

obtained by comparing the maps of 1881 and 1892 – the edges of dialectal areas correspond with fragments of particular isoglosses. Hence the conclusion that already in 1881 a large preparatory work had been done by A. Bielenstein for the linguistic section of the monograph published in 1892.

2. Reflections on the boundaries of dialects, administrative–territorial units and parishes in Western Latgale

There are two traditions of mapping language data in Latvian dialectology: (1) a purely linguistic method of isoglosses (approximate distribution of language peculiarities shown with lines) as established by A. Bielenstein and continued by V. Rūķe, and (2) a partly linguistic dialectal networking method common in post-war works of dialectologists, including the *Atlas of Latvian Dialects* (*Latviešu valodas dialektu atlants*), illustrating language peculiarities in 512 civil parishes according to the administrative division of Latvia in 1939, which are currently referred to as subdialects).

The shortage of the second method is that illustration of language peculiarities on maps is not entirely related to the real linguistic situation across the whole territory of subdialect (i.e. civil parish of 1939). Individual linguistic phenomenon that is found in the centre of some subdialect is perceived as a peculiarity of the whole subdialect, ignoring those occurring in remote parts of the subdialect. There are cases when actually two features characteristic of opposite sides of the subdialect are recorded. Usually such features are merged on civil parish maps and appear as variations that occur throughout the whole subdialect. Thus,

dialectal networking method, instead of highlighting real dialectal areas, actually misrepresents them.

It is claimed that the predominant and widely accepted network of dialects has been chosen randomly, since the boundaries of civil parishes have changed almost every year: for example, on 1 June 1920, there were 510 civil parishes in Latvia; in 1924 – 527 civil parishes; but on 1 April 1940 – 516 civil parishes. The currently accepted network of dialects with 512 civil parishes reflects the situation captured only on the Latvian road map (*Latvijas ceļu karte*) (a rather uninformative one) published in 1940. Therefore, until now the geographical content of each subdialect's territory (historical and contemporary settlements, natural barriers etc.) is unknown. It is necessary to compare carefully the topographic maps of the 18th–21st centuries, as well as other sources, in order to create an accurate map of each subdialect. This chapter of the book presents maps of administrative-territorial units of the Western Latgale region covering four time periods: year 1906, beginning of the 1920s, years 1939 and 2009.

Another unsolved problem in Latvian dialectology is the relation between language areas and the borders of religious congregations (parishes). In this chapter of the book the changes of the parish boundaries are discussed, how it corresponded to the dialectal areas. Two maps are presented that include data on the spread of Catholic parishes at the beginning of the 20th century and in the 1970s. It has been found that the territories of civil parishes of 1939 in Western Latgale often correspond to the contemporary territories of Catholic congregations.

However, preliminary juxtaposition of the language data and historical administrative and parish boundaries shows

that purely linguistic boundaries would match better the administrative territorial division and the boundaries of parishes established before the First World War, but not the 1939 division. It is necessary to describe the cultural isoglosses, i.e. boundaries of language peculiarities that are connected with long-existing administrative (historical districts, civil parishes, estates) or religious (parishes, church property) territorial formations.

In the table on a single parish the way how isoglosses can be determined is shown – by comparing the administrative-territorial and denominational affiliation of the particular populated area in the 18th – 21th centuries.

3. Isogloss section corresponding to the rising and broken syllable intonation on the right bank of the River Daugava

This chapter of the book focuses on one of the main features separating Selonian subdialects from Latgalian subdialects of High Latvian dialect – on the rising and broken syllable intonation and its distribution on the right bank of the River Daugava.

In descriptions of Latvian dialects (e.g. Rūķe 1939; Рудзите 1969; Bredaks 1996; LVDA 1999) Selonian subdialects with rising intonation and Latgalian subdialects with broken syllable intonation are listed unevenly. Fieldwork made in 2010–2012 in the area between Nīcgaļe⁴⁴⁴ and Lizums³⁹⁷ allow specifying some sections of this isogloss.

Great attention is devoted to the methods of study: site network (in some places it is densified), the classification of informants (a separate map shows migration of informants), and classification of the recorded material. A questionnaire

on syllable intonation has been used in this study: four heterotonic pairs *grīežu* : *grīēžu*/ *grīēžu*, *sīenu* : *sīēnu*/ *siēnu*, *lūoks* : *luōks*/ *luóks* un *riēt* : *riēt*/ *riét* with falling and non-falling intonation (broken or rising) intonation. 139 informants have answered the questions, but in some cases also the phonetic questionnaire material recorded in 2010–2012 has been used. This material is summarized in a database, the principles of which are described here. Three coloured maps have been drawn, and one of them contains an updated isogloss of rising and broken intonation.

Consequently, this isogloss most frequently can be determined quite clearly, since in many places types of non-falling intonation transfer from one to the other quite rapidly, but at least on one side of the isogloss the contrast between falling and non-falling intonation tends to be striking. This isogloss almost everywhere (it was determined on the southern part of the area) coincides with former boundaries of ancient regions, civil-parishes (parts of estates) and parishes – linguistic and cultural-historical facts are closely related and supplement each other.

Also, cases were registered when certain parts of the subdialect (such as the southern part of Līvāni₂₃₆) can be characterized by a weaker contrast between falling and non-falling intonation, however, this does not mean transition to a different type of intonation (weak rising intonation cannot be considered as broken intonation).

Actually, real difficulties in determining the isogloss occur only in places (southern borderland of Līvāni₂₃₆ and Atašiene₄₃₂) where some forms of the word are spoken with broken intonation, and others – with the rising intonation (the latter is usually very weak, close to the falling intonation). However, such cases do not imply being evidence

of intonation chaos: one has to take into consideration the criterion of informant age (younger informants are less able to distinguish between intonations), and moreover, one has to take notice which intonation regularly appears in a definite position – it depends on the number of syllables in the word, consonant environment, etc. – and it is shown in the book by syllable distribution tables. It was found that in usual positions broken intonation is always spoken, therefore, those areas are considered as transition areas of Latgalian dialect – the isogloss coincides with the maximum distribution of the broken intonation. Therefore, the subdialect of Līvāni₄₃₆, which in cartographic sources has traditionally been divided into two almost equal parts (north Selonian and south Latgalian), actually is more a Selonian subdialect. Latgalian subdialect is spoken exclusively in the southern- and eastern-most parts of the dialectal area. According to syllable intonations, also the subdialect of Ata iene₄₃₂ can be considered as Latgalian, but not Selonian – this discrepancy with previously published sources and data of 2010–2012 may be indicative of a previous mistake.

Northward from Atašiene₄₃₂ the border between Selonian and Latgalian dialects coincides with the border of cultural-historical regions of Latgale and Vidzeme. In the side of Vidzeme (Saikava₄₂₄, Meirāni₄₂₁, Lubāna₄₁₇, Dzelzava₄₀₉), almost complete disappearance of Selonian peculiarities is observed (only informants born before the 1920s–1930s have preserved them). Peculiarities of the ancient Latgalian subdialects are relatively well-preserved on the side of Latgale (Barkava₄₂₅, Rugāji₄₇₅). Further northwards also Latgalian subdialects (Jaungulbene₄₁₀, Vecgulbene₄₀₁, etc.) located outside the historical Latgale region have lost many peculiarities of the High Latvian dialect. It is concluded that the

so called Lutheran subdialects usually lose these peculiarities more quickly, while the Catholic subdialects maintain them longer.

In spite of this, the main separating feature of both subdialect groups – isogloss of the rising intonation and broken syllable intonation – in the northern part of the area has been preserved (except for subdialects of Tirza₃₉₉ and Galgauska₄₀₀), it is very stable and corresponds to earlier descriptions of this area. Two problematic subdialects – Tirza₃₉₉ and Galgauska₄₀₀ – have been discovered. According to facts, they are heterogeneous, in terms of intonations different inner areas are discernible. To verify these facts, additional material is necessary, but already now at least the subdialect of Tirza₃₉₉ can be divided with isogloss into approximately equal parts – Selonian and Latgalian.

The type of syllable intonation in this study is defined both by ear (author has made a subjective assessment of heterotonic pairs, allowing informants freely characterise differences in intonations, and classifying their opinions) and by measurements of vowel length. It was observed that informants often characterised intonation differences as unequal quantities: rising intoned syllables are always longer than the falling intoned ones, while falling intoned syllables are always longer than the broken intoned ones. Based on this, the author of the study suggests using the method of relative quantity which allows localizing the isogloss of intonations quite accurately.

Edmunds Trumpa
Sketches of Latvian Geolinguistics

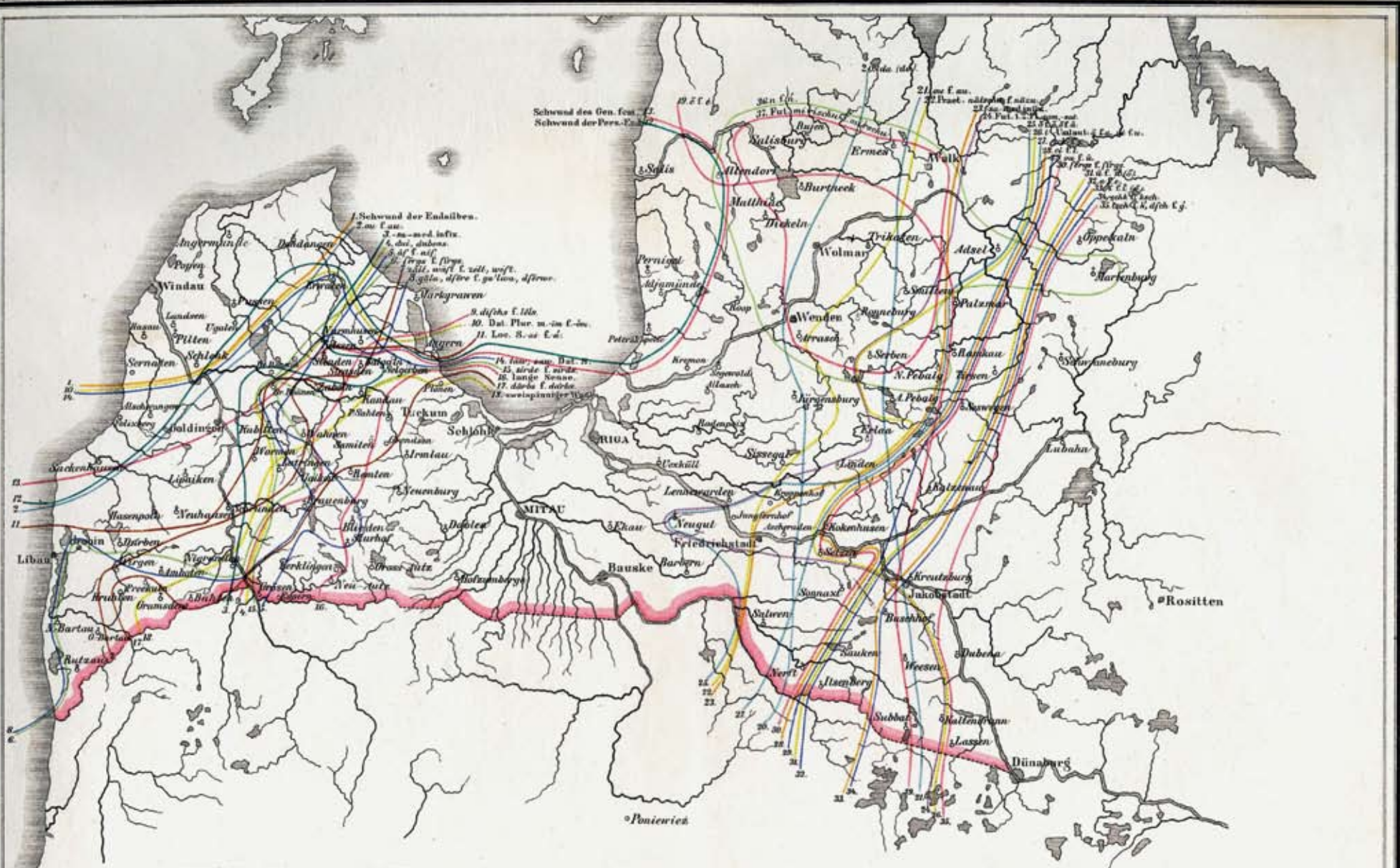
“Zinātne” Publishers
Riga 2012

SIA Apgāds “Zinātne”
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV 1050
Reģistrācijas nr. 40003576967
Iespiests SIA “Jelgavas tipogrāfija”

I ATTĒLS

Die lettischen Dialekte der Gegenwart.

Isoglossen-karte (Bielenstein 1892b: Karte VI)

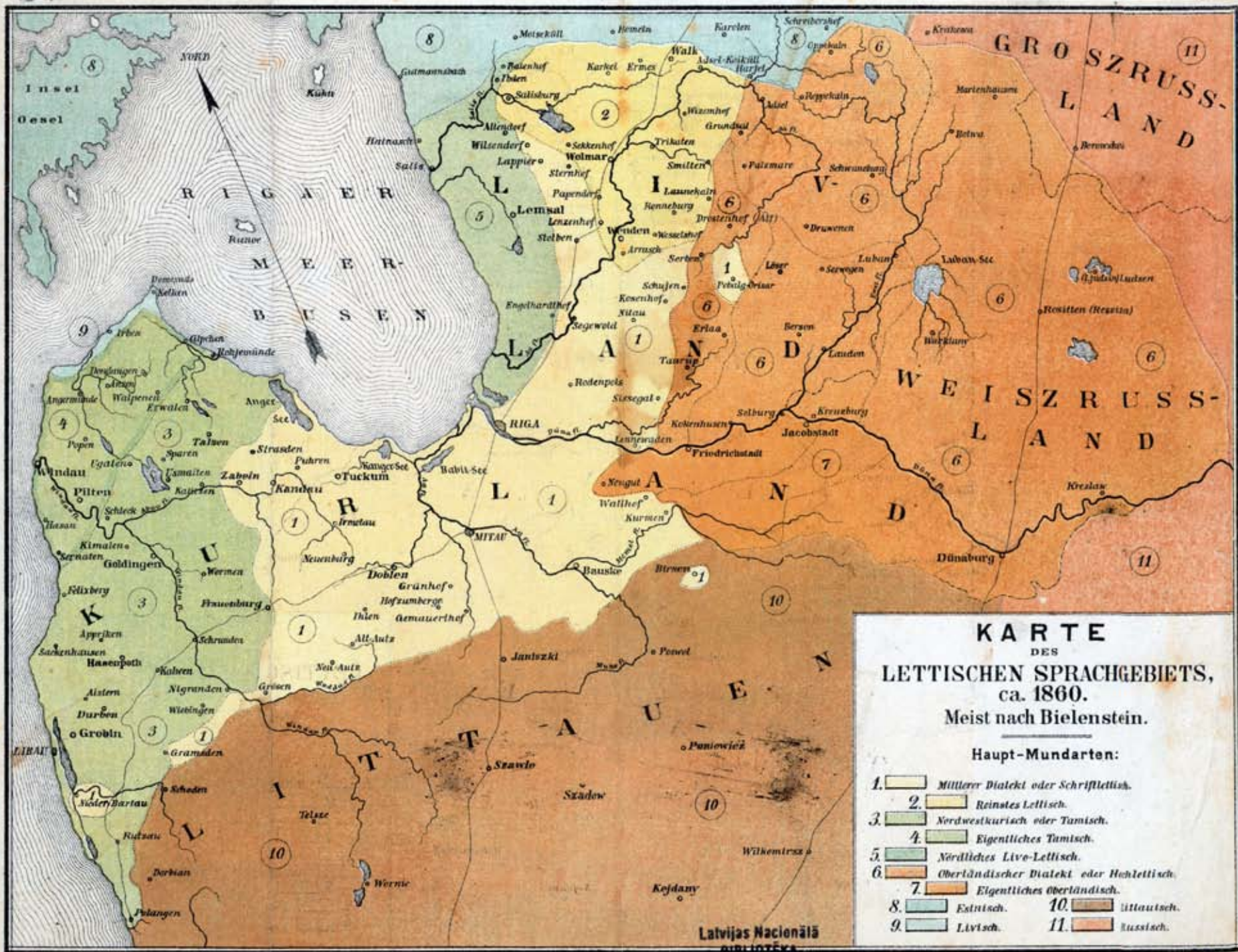

DIE LETTISCHEN DIALEKTE
 der Gegenwart.
ISOGLOSSEN - KARTE,
 entworfen v. Dr. Aug. Bielenstein,
 gez. v. E. Bielenstein.
 1891.

I attēls

II ATTĒLS

Karte des lettischen Sprachgebiets, ca. 1860
(Döring 1881)

KARTE
DES
LETTISCHEN SPRACHGEBIETS,
ca. 1860.
Meist nach Bielenstein.

Haupt-Mundarten:

- 1. Mittlerer Dialekt oder Schriftlettisch.
- 2. Reines Lettisch.
- 3. Nordwestkurisch oder Tamisch.
- 4. Eigentliches Tamisch.
- 5. Nördliches Livo-Lettisch.
- 6. Oberländischer Dialekt oder Hochlettisch.
- 7. Eigentliches Oberländisch.
- 8. Estnisch.
- 9. Litvisch.
- 10. Litauisch.
- 11. Russisch.

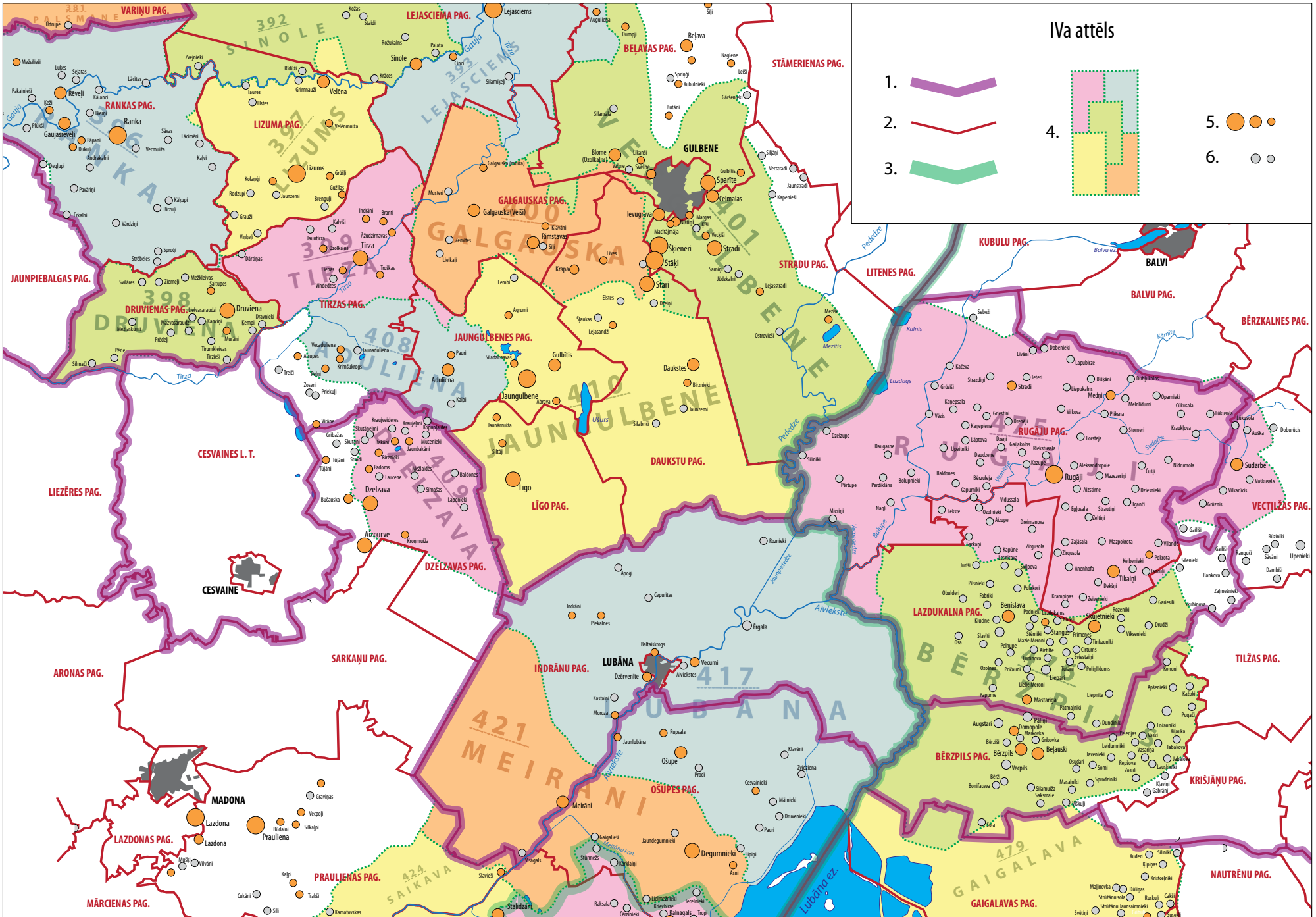
III ATTĒLS

„Latgales izoglōsu karte. Fonētiskās atšķiribas“
(Rūķe 1939: 1. karte)

IVa ATTĒLS

Latviešu valodas izloksnes un 2009. gada administratīvi teritoriālais iedalījums. Latgales un Vidzemes izloksnes uz ziemeļiem no Lubāna ezera (kartes pamats, apdzīvoto vietu klasifikācija un piederība mūsdienu pagastiem pēc Turlajs, Milliņš 1998: 1 : 200 000 mēroga karte):

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940)
5. Pilsētas, lielciemi, vidējciemi, mazciemi, aprūpes ciemi un vasarnīcu ciemi
6. Skrajciemi un citas apdzīvotās vietas

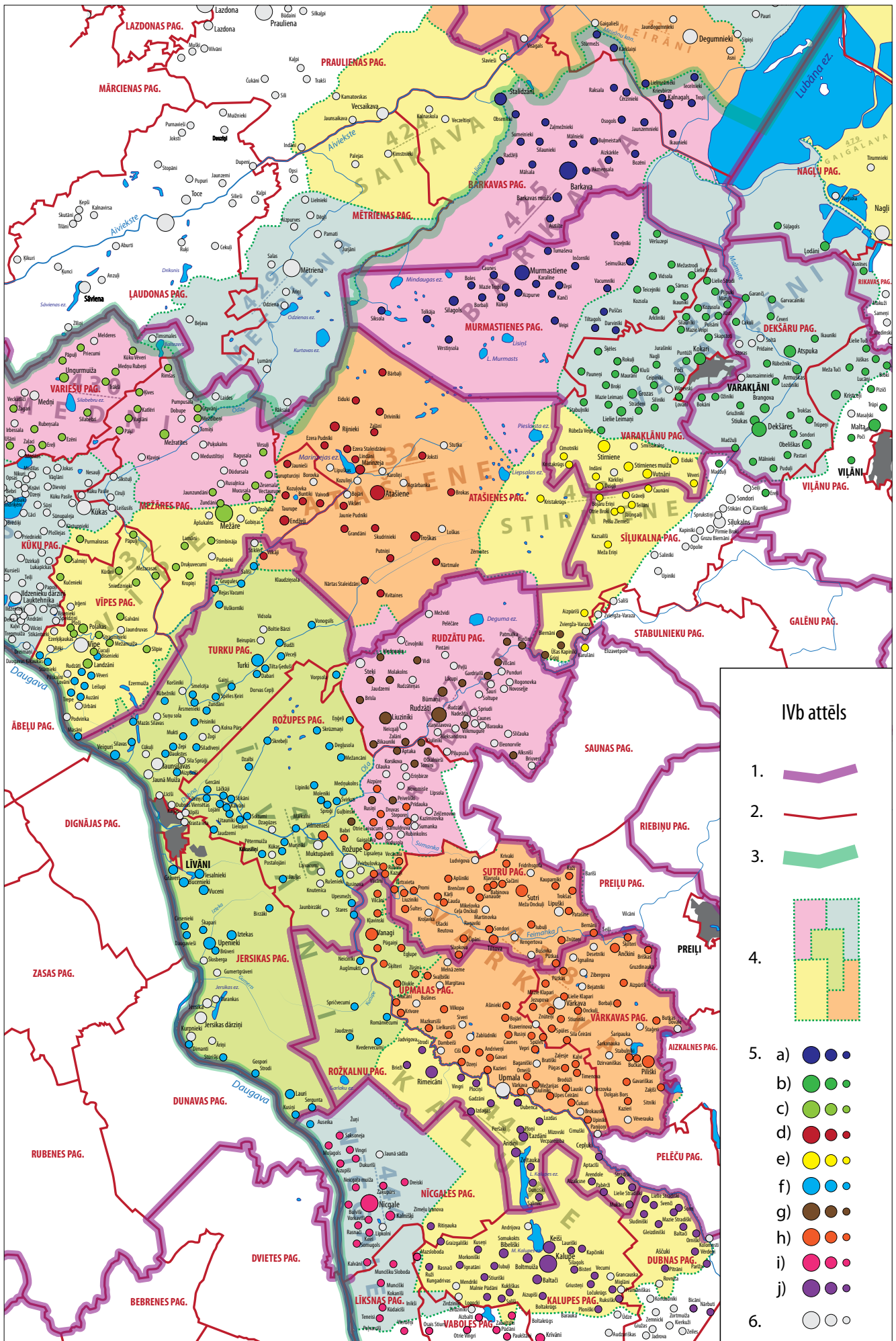
IVb ATTĒLS

Latviešu valodas izloksnes, administratīvi teritoriālais iedalījums 20. gs. 20. gadu sākumā un 2009. gadā.

Latgales un Vidzemes izloksnes starp Lubāna ezeru un Daugavu (kartes pamats, apdzīvoto vietu klasifikācija un piederība mūsdienu pagastiem pēc Turlajs, Milliņš 1998: 1 : 200 000 mēroga karte):

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940)
5. J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdi” sējumā “Kurzemes un Latgales vārdi” (1981: 278–300 [1925]) uzskaitītās Latgales apdzīvotās vietas, kas piederēja 20. gs. 20. gada sākuma pagastiem*:
 - a) Barkavas; b) Varakļānu; c) Ungura; d) Atašienes; e) Stirnienes;
 - f) Livānu; g) Rudzētu; h) Vārkavas; i) Līksnas; j) Kalupas
6. Citas apdzīvotās vietas

* Atspoguļotas tā laika oficiālās pagastu nosaukumu formas

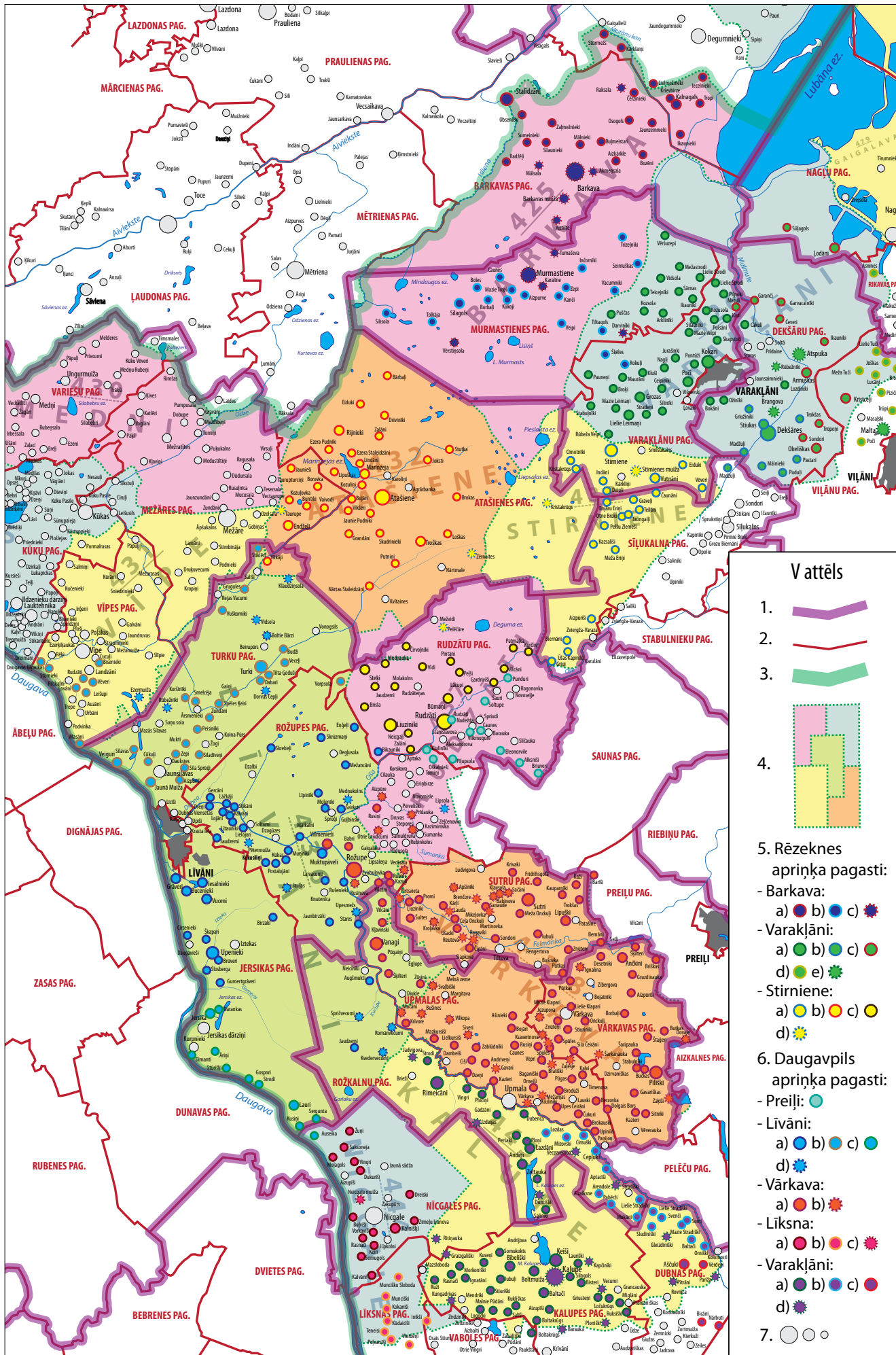
V ATTĒLS

Pagasti un lauku sabiedrības 1906. gadā. Latgales izlokšnes starp Lubāna ezeru un Daugavu (kartes pamats, apdzīvoto vietu klasifikācija un piederība mūsdienu pagastiem pēc Turlajs, Milliņš 1998: 1 : 200 000 mēroga karte):

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940)
5. Izdevumā *Списокъ населенныхъ мѣстъ Витебской губерніи* uzskaitītās Rēzeknes apriņķa apdzīvotās vietas, kas piederīgas pagastiem un lauku sabiedrībām (LS)/ lielajiem zemes īpašniekiem (*Cnuc.* 1906)*:
 - Barkavas pagastā: a) Barkavas LS; b) Murmastienes LS; c) grāfam Zibergam-Plāteram, grāfam Potockim;
 - Varakļānu pagastā:
 - a) Varakļānu LS; b) Brangovas LS; c) Eleonoras LS; d) Maltas LS;
 - e) kņazienei Sapiegai, grāfienei Orlovskai;
 - Stirnienes pagastā: a) Stirnienes LS; b) Atašienes LS; c) Rudzētu LS; d) grāfam Zibergam-Plāteram, grāfam Borham u. c.;
6. Daugavpils apriņķa apdzīvotās vietas, kas piederīgas pagastiem un lauku sabiedrībām (LS)/ lielajiem zemes īpašniekiem (*Cnuc.* 1906)*:
 - Preiļu pagastā: Eleonorvīles LS;
 - Līvānu pagastā: a) Līvānu LS; b) Jaunmuižas LS; c) Cargradas (Jersikas) LS; d) baronam Korfam;
 - Vārkavas pagastā** a) Vārkavas, Zibergu, Mačānu, Rožanovas, Znotiņu un Zaķišu LS; b) Reitam u. c.;
 - Līksnas pagastā: a) Nicgales LS; b) Kirupes LS; c) grāfam Zibergam-Plāteram;
 - Kalupes pagastā: a) Kalupes LS; b) Arendoles LS; c) Dubnas LS; d) grāfam Zibergam-Plāteram u. c.
7. Citas apdzīvotās vietas

* Parādīti tikai tie lielajiem zemes īpašniekiem piederīgie īpašumi, kas nejaukti ar LS un veido atsevišķu apdzīvoto vietu.

** 1906. gadā izdevumā nav atsevišķi norādītas lauku sabiedrības Vārkavas pagastā.

V attēls

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

5. Rēzeknes apriņķa pagasti:

- Barkava: a) b) c)
- Varakļāni: a) b) c)
- Stirniene: a) b) c)

6. Daugavpils apriņķa pagasti:

- Preiļi:
- Livāni: a) b) c)
- Vārkava: a) b)
- Liksna: a) b)
- Varakļāni: a) b) c)

- 7.

VI ATTĒLS

**Romas katoļu draudžu izplatība 1906. gadā.
Latgales izloksnes starp Lubāna ezeru un Daugavu
(kartes pamats, apdzīvoto vietu klasifikācija un piederība mūsdienu
pagastiem pēc Turlajs, Milliņš 1998: 1 : 200 000 mēroga karte):**

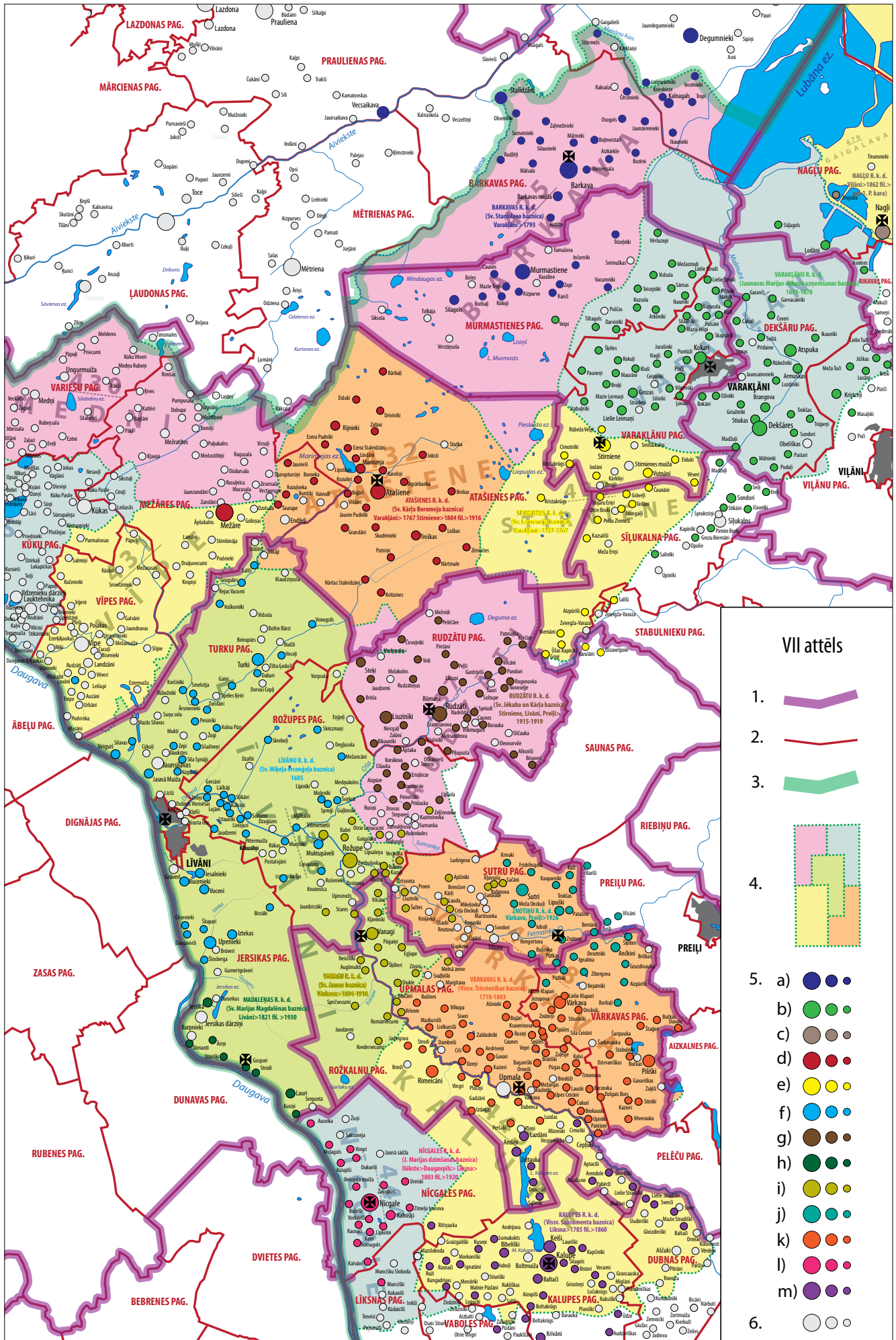
1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli
(LCK 1940; AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940)
5. Izdevumā *Списокъ населенныхъ мѣстъ Витебской губерни*
uzskaitītās apdzīvotās vietas, kas saistītas ar Romas katoļu draudzēm:
a) Barkavas; b) Varakļānu; c) Stirnienes (ar filiāli Atašienē);
d) Preiļu (ar filiāli Eleonorvilē); e) Līvānu; f) Vārkavas; g) Nīcgales;
h) Liksnas; i) Kalupes; j) Nīdermuižas
6. Citu konfesiju pārstāvju apdzīvotās vietas*:
a) luterticīgo; b) vecticībnieku; c) pareizticīgo
7. Citas apdzīvotās vietas

* Nekatoliskie ciemi atsevišķi parādīti tikai ar nejauktu konfesionālo sastāvu

VII ATTĒLS

**Romas katoļu draudžu izplatība 20. gs. 70. gados.
Latgales izlokšnes starp Lubāna ezeru un Daugavu
(kartes pamats, apdzīvoto vietu klasifikācija un piederība mūsdienu
pagastiem pēc Turlajs, Milliņš 1998: 1 : 200 000 mēroga karte):**

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940;
AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
5. J. Čakula „Latvijas Romas katoļu draudzes“ (1997) uzskaitītās
Latgales apdzīvotās vietas, kas 20. gs. 70. gados piederēja Romas
katoļu draudzēm: a) Barkavas (1973. gada dati); b) Varakļānu (1973);
c) Nagļu; d) Atašienes (1979); e) Stirnienes (1973); f) Līvānu (1978);
g) Rudzātu (1973); h) Madaleņas (Sv. Marijas Magdalēnas);
i) Vanagu (1973); j) Znotiņu (1973); k) Vārkavas (1973);
l) Nīcgales (1974); m) Kalupes (1979)
6. Citas apdzīvotās vietas

LAZDONAS PAG.
Lazdona

PRĀULIENAS PAG.
Prāuliena

MĀRCIENAS PAG.

LAUDONAS PAG.

MĒTRIENAS PAG.
Mētriena

BARKAVAS PAG.
Barkava

NAGLŪ PAG.
Nagli

VARĒSŪ PAG.
Varēšū

MURMASTIENAS PAG.
Murmaste

DEKSĀRU PAG.
Dekšāri

MEŽĀRES PAG.
Mežāre

ATASIENES PAG.
Atasiene

VARAKĻĀNU PAG.
Varakļāni

VILĀNU PAG.
Vilāni

KŪKU PAG.
Kūka

RUZĀTŪ PAG.
Ruzātū

STABULNIEKU PAG.

ĀBEĻU PAG.

ROŽŪPES PAG.
Rožupe

SAUNAS PAG.

DIGNĀJAS PAG.

LIVĀNU PAG.
Livāni

RIEBIŅU PAG.

ZASAS PAG.

JERSIKAS PAG.
Jersikas

PREIĻU PAG.
Preiļi

RUBENES PAG.

DUNAVAS PAG.

PREIĻI

BEĀRENS PAG.

ROŽKALŅU PAG.

SUTRU PAG.
Sutri

PREIĻI

NICĢAĻES PAG.
Nicģāle

PEĻĒČU PAG.

LĪKSNAS PAG.

KALUPES PAG.
Kalupe

DUBNAS PAG.
Dubna

VABOLES PAG.

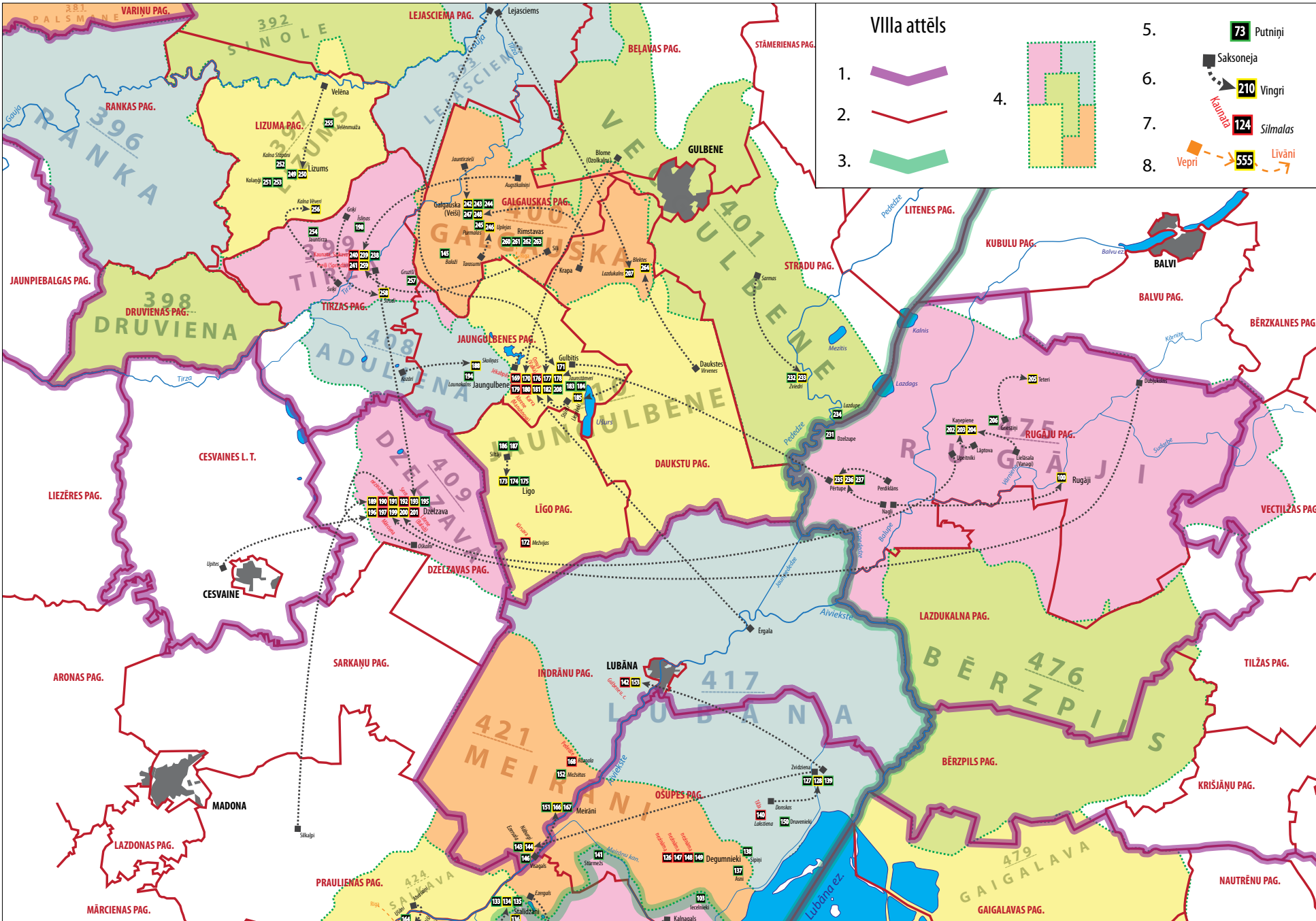
AIKALNES PAG.

PEĻĒČU PAG.

VIIIa ATTĒLS

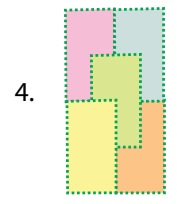
2010.–2012. gada pētījumā aptaujāto teicēju migrācijas karte. Latgales un Vidzemes izlokšnes uz ziemeļiem no Lubāna ezera:

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940)
5. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
6. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie migranti): dzimšanas vieta (pelēkais kvadrāts), pārvietošanās ceļš (pelēkā bulta), teicēja kārtas numurs (kods), pašreizējā dzīves (intervēšanas) vieta
7. Ārpus pētāmā areāla dzimuši teicēji (reģionālie migranti): dzimšanas vieta (sarkanā šriftā), teicēja kārtas numurs (kods), pašreizējā dzīves (intervēšanas) vieta
8. Teicēji, kas dzīves vietu ir mainījuši agrā bērnībā (ienākošā oranžā bulta ar vietas nosaukumu) vai pēdējos gados (izejošā oranžā bulta ar vietas nosaukumu)

Villa attēls

- 1.
- 2.
- 3.

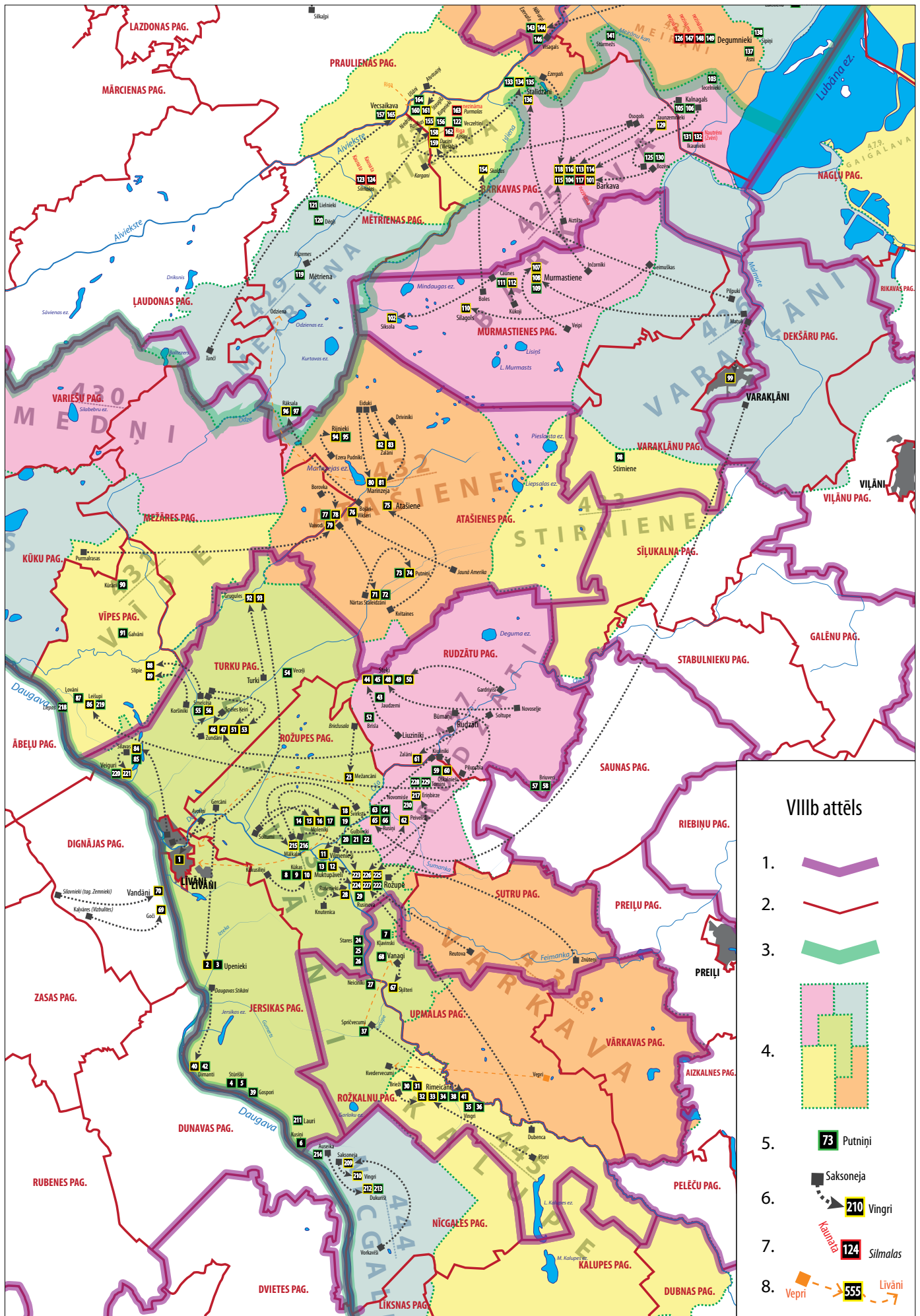

- 5. 73 Putniņi
- 6. Saksoneja
- 7. 210 Vingri
- 8. 124 Sīlmalas
- 8. 555 Vepri
- 8. 555 Livāni

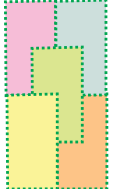

VIIIb ATTĒLS

**2010.–2012. gada pētījumā aptaujāto teicēju migrācijas karte.
Latgales un Vidzemes izlokšnes starp Lubāna ezeru un Daugavu:**

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925–1940; AŠĢTD200: 1931–1940)
5. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
6. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie migranti): dzimšanas vieta (pelēkais kvadrāts), pārvietošanās ceļš (pelēkā bulta), teicēja kārtas numurs (kods), pašreizējā dzīves (intervēšanas) vieta
7. Ārpus pētāmā areāla dzimuši teicēji (reģionālie migranti): dzimšanas vieta (sarkanā šriftā), teicēja kārtas numurs (kods), pašreizējā dzīves (intervēšanas) vieta
8. Teicēji, kas dzīves vietu ir mainījuši agrā bērnībā (ienākošā oranžā bulta ar vietas nosaukumu) vai pēdējos gados (izejošā oranžā bulta ar vietas nosaukumu)

VIIIb attēls

1.
2.
3.
4.
5. Putniņi
6. Saksoneja
7. Silmalas
8. Vepri

IXa ATTĒLS

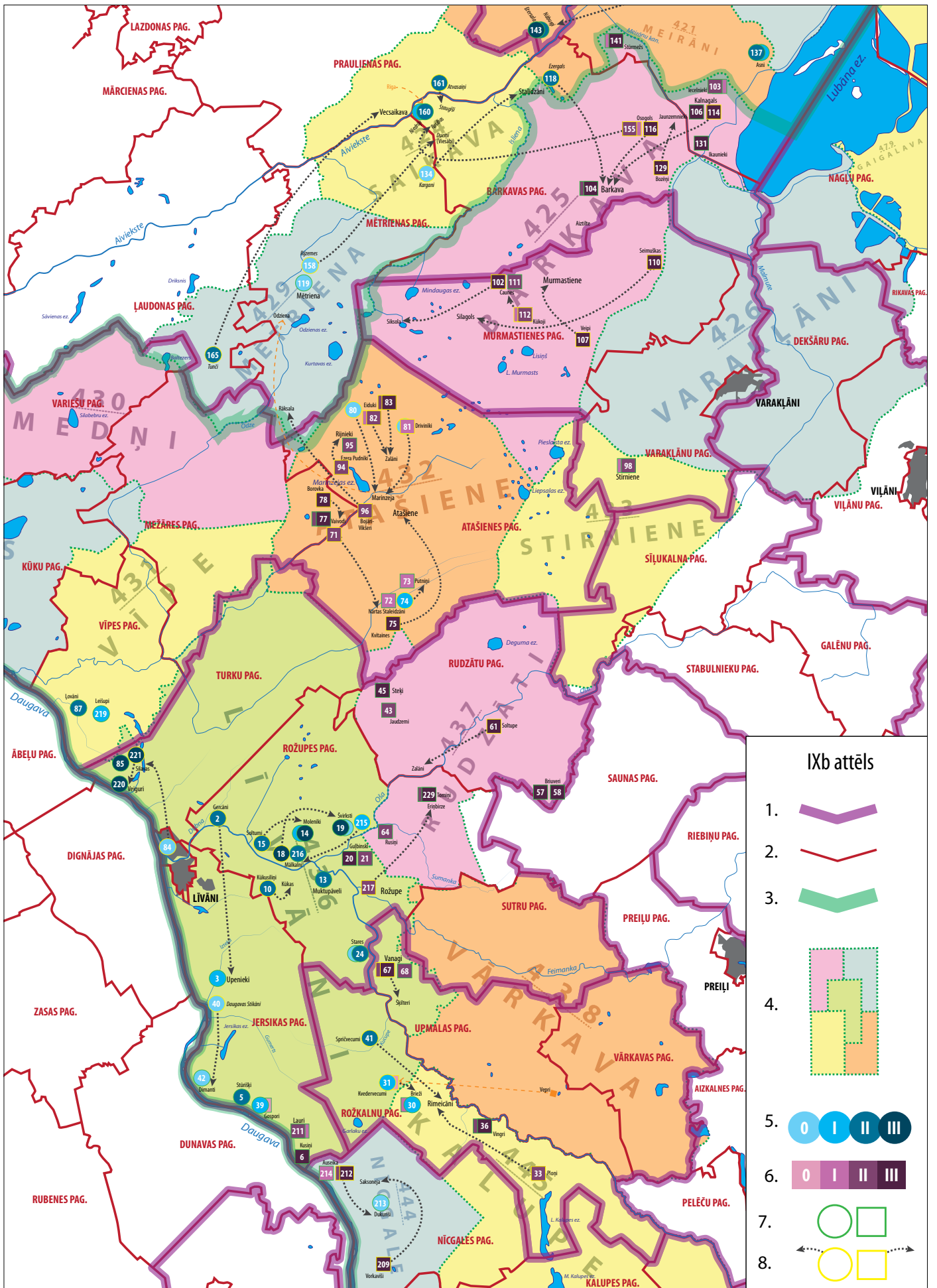
**Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *salūza zirga [lùoks]:
atvērās istabas [luógs/luôgs].* Latgales un Vidzemes izlokšnes
uz ziemeļiem no Lubāna ezera:**

1. 2009. gada novadu robežas
 2. 2009. gada pagastu robežas
 3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
 4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli
(LCK 1940; AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
 5. Nekrītošā intonācija ir kāpjošā. Saklausāms kontrasts starp
krītošo un kāpjošo intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts,
II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 6. Nekrītošā intonācija ir lauztā. Saklausāms kontrasts starp
krītošo un lauzto intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts,
II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 7. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
 8. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie
migranti): teicēja kārtas numurs (kods), kā zilbes intonācijas
lokālizācijas vieta norādīta teicēja dzimšanas vieta, migrācijas ceļš
(pelēkā bulta) uz pašreizējo dzīves (intervēšanas) vietu
- * Ja minimālajos pāros un komentāros izrunāto zilbes intonāciju vērtējums
nesakrīt, tas ir parādīts ar divkārtiem aplīšiem vai kvadrātiem, augšpusē izceļot
lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo minimālajos pāros,
labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus)

IXb ATTĒLS

**Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *salūza zirga [lùoks]:
atvērās istabas [luógs/luôgs].* Latgales un Vidzemes izloknes
starp Lubāna ezeru un Daugavu:**

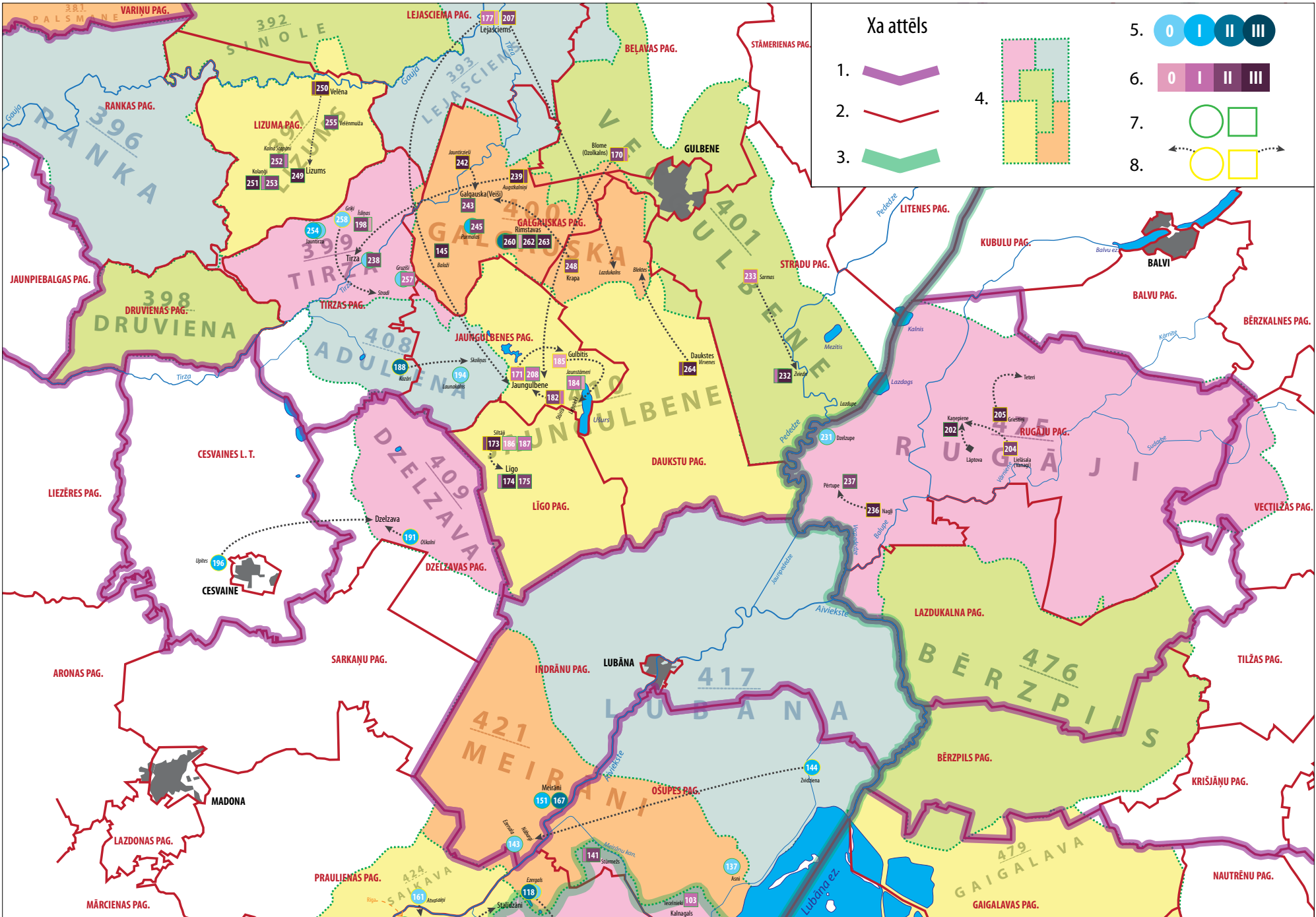
1. 2009. gada novadu robežas
 2. 2009. gada pagastu robežas
 3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
 4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli
(LCK 1940; AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
 5. Nekrītošā intonācija ir kāpjošā. Saklausāms kontrasts starp krītošo
un kāpjošo intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts,
II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 6. Nekrītošā intonācija ir lauztā. Saklausāms kontrasts starp krītošo
un lauzto intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts,
II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 7. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
 8. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie
migranti): teicēja kārtas numurs (kods), kā zilbes intonācijas
lokālizācijas vieta norādīta teicēja dzimšanas vieta, migrācijas ceļš
(pelēkā bulta) uz pašreizējo dzīves (intervēšanas) vietu
- * Ja minimālajos pāros un komentāros izrunāto zilbes intonāciju vērtējums
nesakrīt, tas ir parādīts ar divkāršiem aplīšiem vai kvadrātiem, augšpusē
izceļot lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo minimālajos pāros,
labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus)

Xa ATTĒLS

Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *ar ruokām drēbi [griēžu]: ar nazi maizi [griēžu/ griēžu]*. Latgales un Vidzemes izlokšnes uz ziemeļiem no Lubāna ezera:

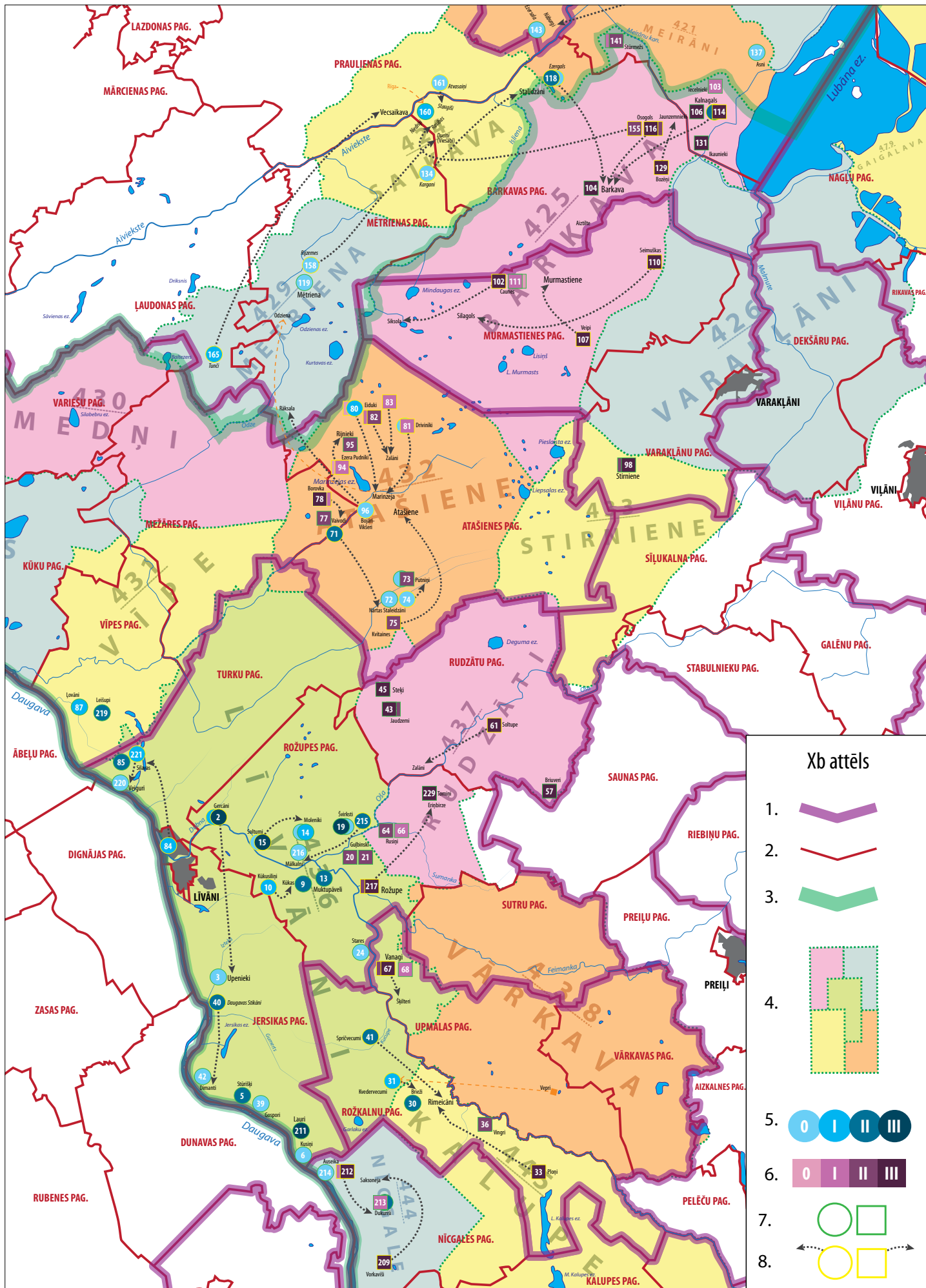
1. 2009. gada novadu robežas
 2. 2009. gada pagastu robežas
 3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
 4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
 5. Nekrītošā intonācija ir kāpjošā. Saklausāms kontrasts starp krītošo un kāpjošo intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts, II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 6. Nekrītošā intonācija ir lauztā. Saklausāms kontrasts starp krītošo un lauzto intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts, II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 7. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
 8. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie migranti): teicēja kārtas numurs (kods), kā zilbes intonācijas lokalizācijas vieta norādīta teicēja dzimšanas vieta, migrācijas ceļš (pelēkā bulta) uz pašreizējo dzīves (intervēšanas) vietu
- * Ja minimālajos pāros un komentāros izrunāto zilbes intonāciju vērtējums nesakrīt, tas ir parādīts ar divkāršiem aplīšiem vai kvadrātiem, augšpusē izceļot lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo minimālajos pāros, labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus)

Xb ATTĒLS

Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *ar ruokām drēbi [griēžu]: ar nazi maizi [griēžu/ griēžu].* Latgales un Vidzemes izlokšnes starp Lubāna ezeru un Daugavu:

1. 2009. gada novadu robežas
 2. 2009. gada pagastu robežas
 3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
 4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
 5. Nekrītošā intonācija ir kāpjošā. Saklausāmais kontrasts starp krītošo un kāpjošo intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts, II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 6. Nekrītošā intonācija ir lauztā. Saklausāmais kontrasts starp krītošo un lauzto intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts, II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
 7. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
 8. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie migranti): teicēja kārtas numurs (kods), kā zilbes intonācijas lokalizācijas vieta norādīta teicēja dzimšanas vieta, migrācijas ceļš (pelēkā bulta) uz pašreizējo dzīves (intervēšanas) vietu
- * Ja minimālajos pāros un komentāros izrunāto zilbes intonāciju vērtējums nesakrīt, tas ir parādīts ar divkāršiem aplišiem vai kvadrātiem, augšpusē izceļot lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo minimālajos pāros, labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus)

Xb attēls

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.

XIa ATTĒLS

Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *saule [riet]: suņi sāka [riét/ rièt]. Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa (robeža starp sēlisko un latgalisko izlokšņu grupu). Latgales un Vidzemes izlokšnes uz ziemeļiem no Lubāna ezera:*

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli (LCK 1940; AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
5. Nekrītošā intonācija ir kāpjošā. Saklausāms kontrasts starp krītošo un kāpjošo intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts, II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
6. Nekrītošā intonācija ir lautzā. Saklausāms kontrasts starp krītošo un lauzto intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts, II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
7. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
8. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie migranti): teicēja kārtas numurs (kods), kā zilbes intonācijas lokalizācijas vieta norādīta teicēja dzimšanas vieta, migrācijas ceļš (pelēkā bulta) uz pašreizējo dzīves (intervēšanas) vietu
9. Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa:
 - a) skaidra robeža starp sēliskajām un latgaliskajām izlokšnēm;
 - b) nedroša robeža (ir nepieciešama padziļināta izpēte)

* Ja minimālajos pāros un komentāros izrunāto zilbes intonāciju vērtējums nesakrīt, tas ir parādīts ar divkāršiem aplīšiem vai kvadrātiem, augšpusē izceļot lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo minimālajos pāros, labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus)

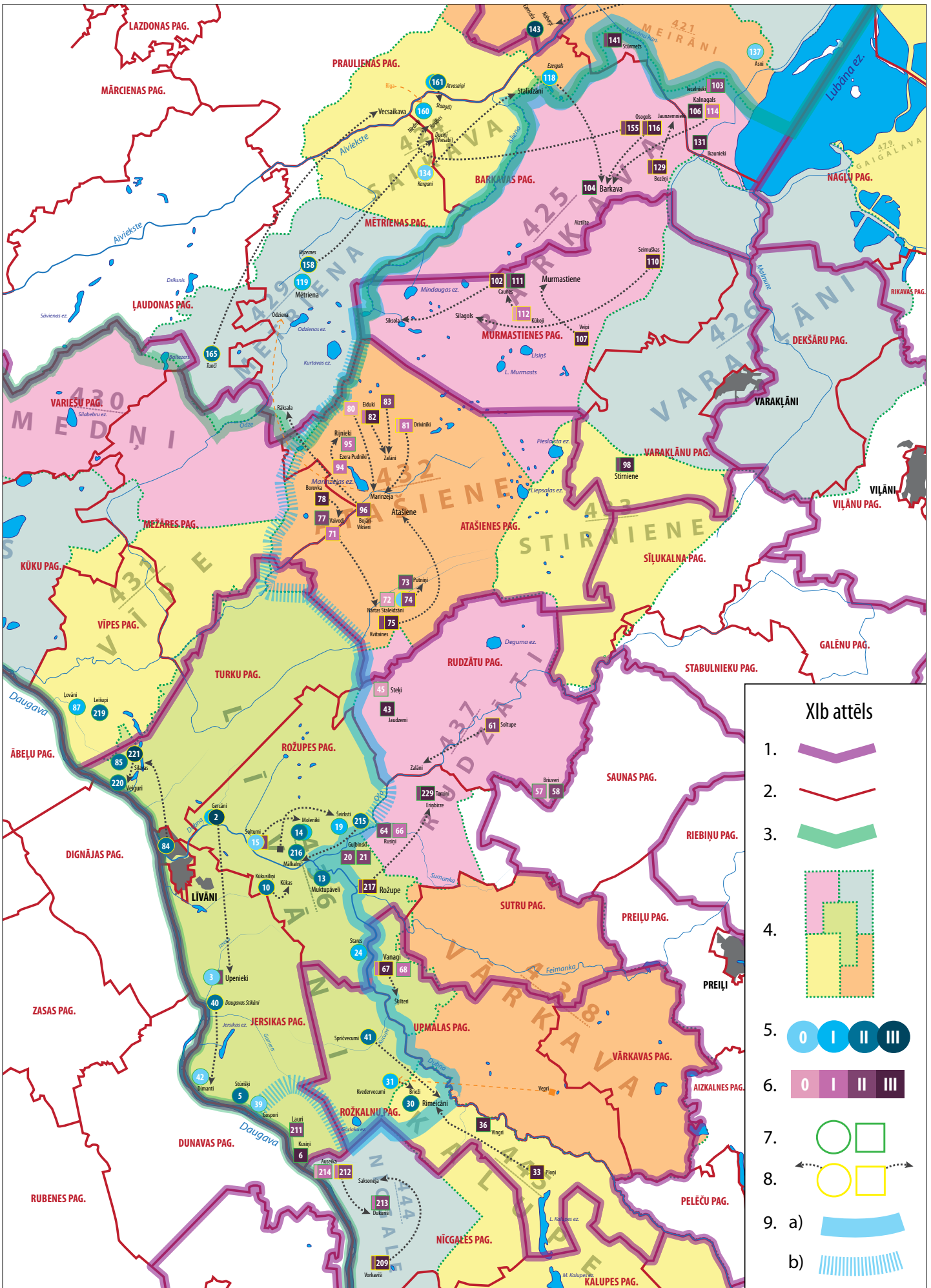
XIb ATTĒLS

**Zilbes intonāciju kontrasts vārdu pāri *saule [riēt]: suņi sāka [riét/ riêt].*
Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa (augšzemnieku
dialekta sēlisko un latgalisko izlokšņu grupu robeža).**

Latgales un Vidzemes izlokšnes starp Lubāna ezeru un Daugavu:

1. 2009. gada novadu robežas
2. 2009. gada pagastu robežas
3. Vēsturiskā robeža starp Vidzemi un Latgali (LCK 1940)
4. 1939. gada pagastu (izlokšņu) robežas un areāli
(LCK 1940; AŠĢTD75: 1925 –1940; AŠĢTD200: 1931 –1940)
5. Nekrītošā intonācija ir kāpjošā. Saklausāms kontrasts starp krītošo
un kāpjošo intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts,
II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
6. Nekrītošā intonācija ir lautzā. Saklausāms kontrasts starp krītošo
un lauzto intonāciju ir: 0 – ļoti vāji izteikts, I – vāji izteikts,
II – vidēji izteikts, III – stipri izteikts*
7. Vietējie teicēji: kārtas numurs (kods), dzimšanas (intervēšanas) vieta
8. Pētāmā areāla robežās pārvietojušies teicēji (iekšējie un areālie
migranti): teicēja kārtas numurs (kods), kā zilbes intonācijas
lokālizācijas vieta norādīta teicēja dzimšanas vieta, migrācijas ceļš
(pelēkā bulta) uz pašreizējo dzīves (intervēšanas) vietu
9. Kāpjošās un lautzās zilbes intonācijas izoglosa:
 - a) skaidra robeža starp sēliskajām un latgaliskajām izlokšnēm;
 - b) robeža starp sēliskajām un latgaliskajām pārejas izlokšnēm (lauztajai
intonācijai ir raksturīgi pozicionālie nosacījumi)

* Ja minimālajos pāros un komentāros izrunāto zilbes intonāciju vērtējums
nesakrīt, tas ir parādīts ar divkāršiem aplīšiem vai kvadrātiem, augšpusē
izceļot lielāku vērtību (kreisās puses simbols atspoguļo minimālajos pāros,
labās puses simbols – komentāros izrunātos piemērus)

Xlb attēls

-
-
-
-
-
-
-
-
- a)
b)

Edmunds Trumpa – *Dr. hum.*, baltu valodnieks. Dzimis 1968. gada 10. septembrī Viļņā. 2005. gadā Lietuviešu valodas institūta (Viļņa) un Vītauta Dižā Universitātes (Kauņa) kopējā doktorantūrā aizstāvējis promocijas darbu „Pelesas izloknes vokālās fonēmas un to varianti“ (*Pelesos šnektos balsinēs fonemos ir jū variantai*; 2008. gadā izdota monogrāfija). Kopš 2005. gada Latvijas Universitātes Baltu valodu katedras (vēlāk – Baltu valodniecības katedras) docents. „Lietuviešu valodas dialektu hrestomātijas“ (*Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, 2004), izdevuma „Baltu valodu atlants. Prospekts“ (2009), dažu lietuviešu dialektoloģijas digitālo mācību līdzekļu līdzautors, vairāku rakstu autors. Pētnieciskās intereses: baltu valodu vēsture, areālā lingvistika, dialektoloģija, perifērijas izloknes, eksperimentālā fonētika. Kā Daugavpils Universitātes pārstāvis 2010.–2012. gadā ESF projektā „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas“ veicis pētījumu par dialektu un izlokšņu robežu izmaiņām Rietumlatgalē.

„Latviešu ģeolingvistikas etīdēs“ pētīta ar ģeolingvistiku jeb areālo lingvistiku saistītā dialektu, administratīvi teritoriālo un draudžu robežu problemātika. Grāmatas trijās nodaļās ir skarti diezgan atšķirīgi ģeolingvistiskās izpētes aspekti – pirmkārt, tiek piedāvāti jauni fakti par latviešu areālo pētījumu sākumposmu, otrkārt, uz kultūrvēstures dotumu fona kritiski aplūkota izloknes koncepcija, treškārt, balstoties uz trīs gadu laikā savāktu dialektu materiālu un jauniem tā klasificēšanas veidiem, Daugavas labajā krastā tiek precizēta viena no galvenajām izoglosām, kas šķir augšzemnieku dialekta sēliskās un latgaliskās izloknes.

Izdevumu papildina 16 krāsainas kartes.